

گۈلستان

(ئەدەبىي تەرجىمىلەر)

22

مىللەتلەر نەشرىياتى

گۈلىستان

(ئەدەبىي تەرجىمىلەر)

(22)

مىللەتلەر نەشرىياتى

مۇندەرىجە

ئىبنى سىنا قىسسىسى .....مىركەزىم ئاسىم (1)
جەيھۇن ئۇستىدە بۇلۇتلار.....مىركەزىم ئاسىم (117)
خالىغان چاغدا تېلېفون بېرىڭ، خالىغان چاغدا ئۆيگە
كېلىڭ .....ئا. ئالىكسىن (175)
مۇستەبىت .....نەجىب مەھفۇز (245)

ئىبنى سىنا قىسسىسى

[سوۋېت ئىتتىپاقى] مەركەزدىم ئاسسىم

980 ــ 1037 ـ يىللاردا ئۆتكەن مەشھۇر تاجىك پەيلاسوپى ۋە ئالىمى ئىبنى سىنا كەڭ ئۇيغۇر كىتابخانلارغا تونۇشلۇق. بىلىملىك ۋە قابىلىيەتلىك بولغىنى ئۈچۈن، قەدىمكى يۇنان پەيلاسوپى ئارىستوتېل بىلەن تەڭ تىلغا ئېلىنىپ، "پەيلاسوپلارنىڭ پېرى" دەپ نام ئالغان ئىبنى سىنا بىلىمنى دىنىي ئېتىقادقا قارشى قويماقچى بولۇپ، مۇتەئەسسىپ دىنىي كۈچلەرگە قارشى مەلۇم دەرىجىدە كۈرەش قىلغان. شۇڭا ئەكسىيەتچى ئىسلام شەيخلىرى ئىبنى سىناغا ئۆچ ئىدى. مەجمۇئەمزمۇنىڭ بۇ سانىغا بېرىلگەن «ئىبنى سىنا قىسسىسى»، «جەيھۇن ئۇستىدە بۇلۇتلار» كىتابخانلارغا ئىبنى سىنا ھاياتىنىڭ بىر قىسمىنى تونۇشتۇرىدۇ.

مەرىپەت دەرۋازىسى

1

باققال مەھمۇد مەسساھ خېرىدار كۈتۈپ، ئاپئاق دەقماق ساقىلىنى قاشلاپ ئولتۇراتتى، ئۇنىڭ كۆزلىرى ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلاردا ئىدى. ئۇنىڭ دۈكىنىدا ئادەمنىڭ جېنىدىن باشقا ھەممە نەرسە تېپىلاتتى. قەنت ـ ناۋات دەمسەن، سەۋزە، پىياز، گۈرۈچ دەمسەن، ھەممىسى

بار ئىدى. ئەگەر بىرەر خېرىدارغا مىلىچىمال ياكى يېڭنە، يېپ، مېخ ۋە باشقا نەرسىلەر كېرەك بولۇپ قالسا، ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ دۇكىنى كەينىدىكى ئۆيدىن ئۇلارنى تېپىپ ئېلىپ چىقاتتى.

ئادەتتە ئەتىگەن ۋە كەچتە بازار بىردەم قىزاتتى-دە، چۇش ۋاقتىدا سودا-سېتىق توختاپ قالاتتى. بۇنداق چاغلاردا كوچىدىن كىچىك باللار ئۆتسە، زېرىكىپ ئولتۇرغان باققال ئۇلارنى چاقىرىۋېلىپ، قوللىرىغا ئىككىدىن ياڭاق ياكى ئازراق تاتلىق-تۇرۇم تۇتۇقۇرۇپ گەپكە سالاتتى، كېيىن چاپىقان پېتى ئۆيىگە يۈگۈرگەن نارەسىدىلەرنىڭ كەينىدىن كۈلۈمسىرەپ قاراپ قالاتتى.

كۈنلەردىن بىركۈنى مەھمۇد مەسساھ خېرىدار كۆتۈپ ئولتۇرغاندا، ئورۇقراق كەلگەن، بويى ئېگىزرەك، كۆزلىرى چوڭقۇر بىر بالا كېلىپ سالام بەردى-دە، ئىككى پەيسە① قارامۇچ ۋە تۆت پەيسە دالجىن② سورىدى.

ئاق كۆڭلەك ئۇستىدىن ئالا يېپەك تون كىيگەن، گەۋدىلىك باققال كىچىككىنە تارازىدا ياش خېرىدارنىڭ ئېيتقان نەرسىلىرىنى تارتىپ، قولىدىن پارچە پۇللارنى ئالدى-دە، ئۇنىڭغا تىكىلىپ:

— سېنى بۇرۇن كۆرمىگەندىمۇ، نەلىكسەن؟ — دەپ سورىدى.

— ئەپشانلىق، دادامىلار شۇ مەلىدىن قورۇ سېتىۋالغان، بۇنىڭغا ئۇچ-تۆت يىل بولدى، مەن ئانام بىلەن يېزىدا تۇراتتىم.

— ئەپشانە ئەترايى سېپىل بىلەن قورشالغان چوڭ يېزا، قۇتەيبە بىننى مۇسلىم ئۇ يەرگە مەسچىت سالدۇرغان.

---

① بىر پەيسە 50 گرامغا تەڭ.

② دالجىن — بىر خىل چاي دورىسى.

— ياخشى بىلمىدىكەنسىز، — دېدى ياش خېرىدار كۆلۈپ.

— بولمىسچۇ! بۇ ئەتراپتا مەن كۆرمىگەن جاي يوق. ياشلىقىمدا مەسىلە يەنى تەنەپچى بولۇپ ئىشلەيتتىم. پەدىرىڭ كىم؟ ئىتنى نېمە؟

— ئابدۇللا ئىبنى ھەسەن، ئىبنى سىنا...

— بولدى، بولدى، تونۇدۇم. ئۇ كىشى سارايدا بەيتۇلمالدا خىزمەت قىلىدۇ، بۇرۇن ھۆرمەتلىنىدا سېلىق يىغقۇچى ئىدى. ئابروي-لۇق، دۆلەتمەن ئادەم. ئاشۇ كىشىنىڭ ئوغلىمەن دېگىن؟

— ھەئە.

— ۋەلىدەيى مېھرىبان: ئوغلۇم پارچە-پۇرات سودا قىلىشنى ئۆگەنسۇن، دەپ سېنى چىقارغان بولسا كېرەك، بىلدىم. خوش، ئىتنىڭ نېمە؟

— ھۈسەيىن.

— نەچچە ياشقا كىردىڭ؟

— توققۇز ياشقا توشۇپ، ئونغا قەدەم باستىم.

باققال كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ:

— ھاي! — دېدى. ئۇ ئەمدى يەتتە ياشقا قەدەم باسقان بولسا كېرەك، دەپ ئويلىغانىدى. — چىرايلىق بولسۇمۇ، ئورۇققىنا بالىكەنسەن. مەكتەپكە بېرىۋاتامسەن؟

— يېزىمىزدا مەھەممەت ۋاسىي مەسچىتىدىكى مەكتەپكە بېرىۋاتىمەن.

— ئوقۇشنى، يېزىشنى بىلەمسەن؟

— ھە، ساۋاتىم بار. قۇرئاننى يادلىۋالغانمەن.

— بەك ياخشى، ئەمما ئىلمى رىيازى ۋە ھەندىسىدىن خەۋىرىڭ

يوقتۇ؟

ــ موللامز بزگه بۇنداق ئىلمنى ئوقۇتمىغان.

ــ ئىقلىدوس دېگەن كىم؟

ــ بىلمەيمەن، كىم ئۇ؟ ــ دەپ سوردى بالا قىزىقىپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ.

ــ قەدىمكى يۇنان دىياردا ئۆتكەن دانىشمەن، ھەندىسە ئىلمىگە ئاساس سالغان، يەر ئۆلچەشنى ئۆگەتكەن ئۇلۇغ ئالىم. مېنىڭ ئالدىمغا كەپ تۇرساڭ، خەتتى مۇنھەنى يەنى ئەگرى سىزىق، خەتتى مۇنكەسىر يەنى سۇنۇق سىزىق نېمە، مۇسەددەس، مۇرەببە دېگەن نېمە، ئۆگەنگەيسەن.

ــ ماقۇل، ئەلۋەتتە كېلىپ تۇرىمەن، ــ دېدى ئىلمگە ئىشتىياقمەن بولغان ھۇسەين.

سوئال بەرگەندە ئادەمنىڭ كۆزىگە تىك قاراپ جاۋاب بېرىدىغان بۇ بالا بوۋايغا ئۆز نەۋرىسىدەك يېقىپ قالغانىدى.

شۇنىڭدىن كېيىن ھۇسەين باققالنىڭ قېشىغا پات ـ پات كېلىدىغان بولۇپ قالدى. ئۆيگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇ ھويلىنىڭ بىر چېتىدىكى قاراڭغۇراق ئۆيگە كىرىۋېلىپ، شىرە يېيىنغا ئولتۇرۇۋېلىپ ھېساب چىقىرىش، تۇرلۇك شەكىللەرنى سىزىش بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئۆزىدىن خېلى كىچىك، ياۋاش ئۇكىسىمۇ ئۇنىڭغا تەقلىد قىلىپ قەغەزلەرنى بويايتتى.

ئوردىغا ئەتىگەن كېتىپ كەچ قايتىدىغان ئاتىسى ئوغلىنىڭ نېمە بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلىقىدىن خەۋەرسىز ئىدى. تاساددىپ، بىركۈنى ئىشتىن بۇرۇنراق قايتىپ كېلىپ، ھۇسەينىڭ نېمىندۇ سىزىپ ئولتۇرغىنىنى بايقاپ قولىدىن قەغەزنى ئالدى ـ دە، ئۇنى يورۇقتا

ئۇتۇپ كۆردى.

— ئېھە، ھەندەسىي شەكىللەرغۇ. مۇسەللەس، مۇرەببە... ھەممىسى توغرا سىزىلغان.

ھۇسەيىن ئاتىسىنىڭ چىرايى ئېچىلىپ كەتكىنىنى كۆرۈپ سۆزلەپ كەتتى:

— دادا، ئىقلىدوس: "نۆۋەتا شۇكى، ئۇنىڭ ئۆزىچىمى يوق، سىزىق — چەكسىز ئۇزۇنلۇق" دېگەنىكەن...

— كىمدىن ئاڭلىدىڭ بۇ سۆزنى؟

ئوغلى بىرنېمە دېيىشتىن بۇرۇن ئاتىسى جاۋاب بەردى:

— ھۇسەيىن ئۇچ - تۆت كۈندىن بېرى مەھەللىمىزدىكى باققالنىڭ قېشىغا بېرىپ، ئىلمى ھېساب ئۆگەنىمەكتە. ئۆيگە يېنىپ كېلىپ، ئاللىقانداق بىرنېمىلەرنىڭ سۈرىتىنى سىزىپ ئولتۇرىدۇ.

ئېرىدىن خىجىلا ياش بولغان قارا قاش، قارا كۆز، خۇش خۇي ستارەبانۇ: "دادىسى تىللاپ كەتمىسە بولاتتى" دەپ ئەنسىرەپ تۇراتتى. ئېرىنىڭ مەنپئۇن بولغانلىقىنى كۆرۈپ، كۆڭلى مسىرىدى - دە، ئارقىغا چۈشۈپ كەتكەن شايى ياغلىقىنى توغرىلاپ قويدى.

— بەك ياخشى، — دېدى چېچىغا قىراۋ چۈشۈشكە باشلىغان جۇغى كىچىك، ئېگىز بۇرۇن ئابدۇللا ئىبنى ھەسەن خۇشاللىقىنى يوشۇرۇشقا ئۇرۇنۇپ، — مەن مەھمۇد مەسساھ بىلەن سۆزلىشىپ، ئۇنى ئۆيىمىزگە تەكلىپ قىلغايمەن. بوش ۋاقتىدا كېلىپ، ھۇسەينگە ئىلمى رىيازى، ھەندەسىدىن دەرس بەرسۇن. مەكتەپتە ئىلمى دىنىنى ئۆگەندى، ئەمدى دۇنياۋى ئىلىملەرنى ئىگەللىسۇن. بالا چېغىدا ئۇنىڭ مېڭىسىگە ئىلىم ئۇرۇقى تېرىلسا، كېيىن مول مېۋىلىك دەرەخ بولۇپ ئۇنۇپ چىقىدۇسى.

شۇنىڭدىن كېيىن مەھمۇد مەسىھ ئابدۇللا ئىبنى ھەسەننىڭ ئۆيىگە كېلىپ، ئۇنىڭ ئوغلىغا دەرس بېرىشكە باشلىدى. بەزىدە ھۇسەيىننىڭ ئۆزى ئۇنىڭ دۇكىنىغا بېرىپ ساۋاق ئالاتتى. قېرى باققال ياش شاگىرتىنىڭ زېھنىگە قايىل بولاتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى زوق بىلەن ئوقۇتاتتى.

ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتمەي، ھۇسەيىن ئۇستازىنىڭ بىلگەنلىرىنى ئۆگىنىۋالدى.

بىر كۈنى ئۇ ئۇستازىغا قاراپ:

— ئەمدى دائىرىنىڭ يۈزىنى ئۆلچەشنى ئۆگىتىپ قويۇڭ، — دېدى.

— قولۇڭغا قەلەم ئېلىپ دائىرە سىز-دە، ئۇنى تۆتكە بۆل...

شاگىرت ئۇنىڭ ئېيتقىنىنى قىلىپ، بېشىنى كۆتۈردى.

— ھاسىل بولغان ئۈچ بۆلۈڭلارنىڭ ئاساسلىرى ئەگرى سىزىقلارغۇ...

ئۇستازى ئۇنىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىنى چۈشىنىپ، بېشىنى قاشلىدى ۋە:

— مەسىھلار يەر مەيدانىنى تۈرلۈك شەكىللەرگە بۆلۈپ، يۈزىنى تەخمىنەن ئۆلچەيدۇ. ئەمما دائىرىنىڭ يۈزىنى ئېنىق بەلگىلەش يولىنى بىلمەيدۇ، — دېدى.

كەچتە باققال ئۆيى ئىگىسى بىلەن يالغۇز قالغاندا:

— ئوغلىڭىزنىڭ زېھنى قىلچىتەك ئۆتكۈر، بەزى سوئاللارغا جاۋاب تاپالمايلا قېلىۋاتىمەن، — دېدى، — بىلگەنلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئۆگەتتىم. تۇنۇگۈنگىچە: "چوڭ بولغىنىڭدا مەسىھ بولۇشنى خالامسەن؟" دەپ سورىسام: "ياق، تېۋىپ بولىمەن، ئىلمى ھېكمەت

ئۆگىنىمەن" دېدى. شۇ كىچىك يېشىدىن نېمىگە ئىنتىلىشنى، قانداق ئادەم بولۇشنى بىلدۇ! ئىلاھىم ئۆمرى ئۇزۇن بولسۇن، مەقسىتىگە يەتسۇن.

ئوغلى بىلەن يەخسىرلەشكەن ئاتىسى خۇشاللىقىنى بىلدۈرمەسلىك مەقسىتىدە سۆزنى باشقا ياققا بۇرىماقچى بولدى.

— بەزى ياشلار بارکى، ئۇلار باشقىلاردىن قالماسلىق ئۈچۈن مەدرىسكە كىرىپ ئوقۇيدۇ. تەھسىل كۆرۈشتىن مەقسەت نېمىلىكىنى، نېمىگە ئىنتىلىۋاتقانلىقىنى بىلمەيدۇ. ئاقىۋەتتە ئىلمىنىڭ چېكىنمۇ يۇقتۇرماي، مەدرىستىن قۇرۇق چىقىدۇ.

— ئەمما ئوغلىڭىز ئۇلار تائىپىسىدىن ئەمەس. ھۆسەيىن مېنىڭ ئۆگەتكەنلىرىم بىلەن چەكلىنىپ قالماي، يەنمۇ ئۆرلىشى زۆرۈر. ئۇنىڭغا پىكرى مۇنەۋۋەر بىر مۇئەللىم تېپىپ قويدۇم.

— كىم ئىكەن ئۇ؟

— يېقىندا بۇخاراغا كېلىپ قالغان ياش ئالىم ئەبۇ ئابدۇللا ناتىلي، فارابنى ئوقۇپ چۈشىنەلەيدىغان، ئەدەبلىك، بىلىملىك يىگىت، — دېدى مەھمۇد مەسىھ كۈلۈپ، تەۋسىيە قىلىۋاتقىنىدىن — مۇئەللىمنىڭ پەزىلەتلىرىدىن زوقلانغان كىشىدەك.

— بولىدۇ، باشلاپ كېلىڭ، سۆزلىشىپ باقاي.

شۇ چاغدا كوچىدا بالىلار بىلەن قوغلىشىپ ئويناپ قىزىرىپ كەتكەن ھۆسەيىن مېھمانخانىغا كىرىپ، ئاتىسى بىلەن ئۇستازىغا سالام بەردى.

— ئوغلۇم بەك شوخ، ئويۇنچى، — دېدى ئابدۇللا ئىبنى ھەسەن تىز-تىز نەپەس ئېلىۋاتقان ھۆسەينىگە قاراپ، — بىردەم تىنچ تۇرغىنىنى بىلمەيمەن.

ــ تېنى ساق، غەيرەتلىك بالا ـ دە! ــ دېدى ئۇستازى زوق بىلەن شاگىرتىغا قاراپ، ــ قېنى، ئوغلۇم، يېنىمغا كېلىپ ئولتۇر، ئىككى ئېغىز گەپىمنى ئاڭلا. ئەگ ئاۋۋال شۇنى ئېيتىپ قويايي، ساڭا باشقا مۇئەللىم تېپىپ قويدۇم، ئەتە باشلاپ كەلگەيمەن. ئۇنى ھۆرمەت قىلىپ، دەرسلىرىگە دىققەت بىلەن قۇلاق سال. ئەمدى نەسىھىتىمنى ئاڭلا: ئادەم توغرا يول تاپقان بولسا، بارلىق كۆچىنى سەرپ قىلىپ، كەينىگە ياناماسلىقى، ئۇمىد يېپىنى يوقاتماسلىقى كېرەك. سەن توغرا يولغا چۈشۈۋالغانسەن، نېمىنى خالىغىنىڭنى بىلىسەن، ئۆز كۆچۈڭگە ئىشىنىسەن، ئالغا ئىنتىلىسەگ، ئىنشائاللا، ئۆز مەقسىتىڭگە يەتكەيسەن!

ــ ئامىن!... ــ دەۋەتتى ھاياجانلانغان ئاتا تىترىگەن ئاۋاز بىلەن.

2

ئەتىسى كەچتە مەھمۇد مەسىھ ئېگىز كەلگەن، قامىتى كېلىشكەن، كۆرۈنۈشىدىن ياشتەگ قىلسىمۇ، چاچلىرىغا ئانچە ـ مۇنچە ئاق كىرگەن، كۆزلىرى ئەتراپىنى قورۇق باسقان بىر ئادەمنى باشلاپ كەلدى.

ــ ئەبۇ ئابدۇللا ناتىلي، ــ دېدى ئۇ سالامىلاشقاندىن كېيىن يېنىدىكى كىشىنى كۆرسىتىپ، ــ تۇنۇگۈن بۇ كىشى ھەقىقەدە سۆزلىگەنىدىم.

ــ خۇش كېلىپسىز، سالامەت كېلىپسىز، بەگ خۇشالمەن، ــ دېدى ئۆي ئىگىسى ئۇلار بىلەن كۆرۈشۇپ، ــ قېنى، ئۆيگە

ئۇلار مېھمانخانىغا كىرىپ، يۇزلىرىگە پاتمە تارتىشقانلىرىدىن كېيىن ئاق يەكتەك كىيگەن، قىزىل پوتا باغلىغان ياش يىگىت كىرىپ داستىخان سالىدى، لېگەندە نان، تۇرلۈك نازۇنېمەتلەر ۋە ئوچ قاچا شەربەت ئېلىپ كېلىپ قويىدى. ساھىبخان نان ئوشتۇۋېتىپ ياش خىزمەتچىسىگە:

— ھۇسەينىنى چاقىرىۋەت، — دېدى.

بىر دەمدىن كېيىن ھۇسەين ئىشكىتىن سالام بېرىپ كىرىپ، پەگاھتا تىز چۆكۈپ ئولتۇردى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — ئىككى يۇزى قىپقىزىل، كېلىشكەن، ئېگىز بۇرۇن شاگىرتىغا سىناق نەزىرى بىلەن قاراپ ناتىلىي ئونى ئۆز يېنىغا چاقىردى. ئاندىن ھۇسەينىنىڭ ئاتىسىغا قاراپ دېدى، — مەن بۇ يىگىتنىڭ تەربىسىنى ئالىدىم. ئون ياشقا كىرمەي تۇرۇپ قورئاننى يادلىۋېلىپ، كېيىن ئىقلىدوس تەلىماتى بىلەن تونۇشۇپتۇ. ھەممىدىن خەۋىرىم بار. ئۇنىڭ زېھنى روشەن ئىكەنلىكى كۆزلىرىدىن ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ. ئەگەر رۇخسەت قىلىسىڭىز، دەرسنى ھازىرلا باشلىۋەتسەم.

ساھىبخان ھەيران بولۇپ مەسىلە بىلەن كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋالدى- دە، كېيىن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ:

— بوپتۇ، بىزمۇ دەرس ئالايلى، — دېدى.

ناتىلىي چاققانلىق بىلەن داستىخان تۆپىسىدىكى پۇتۇن بىر نانىنى سۇندۇرۇپ، پارچىسىنى يېنىغا قويدى- دە:

— قايسىسى چوڭ؟ — دەپ سورىدى.

ھۇسەين دادىللىق بىلەن بىر چېتى ئوشتۇلغان نانىنى كۆرسىتىپ:

— ئەلۋەتتە، بۇ چوڭ! — دېدى. — بۇ كىچىك.

— دېمەك، ھەربىر پۇتۇن ئۆز پارچىسىدىن چوڭ بولىدىكەن. باشقىچە تەبىر بىلەن ئېيتساق، ھەربىر پارچىسىنىڭ بۆلۈكى ئاشۇ نەرسىدىن كىچىك، — دېدى يېڭى ئۇستاز قامىتىنى تىك تۇتۇپ. — بۇ ھەققەتلىكىگە شۇبھە قىلغىلى بولمايدىغان بىلىم، ئۇنى ئىسپات قىلىپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق. بۇنى ئىلمى مەنتىقتا مەقۇلات دەپ ئاتايدۇ. يەنە بىر مىسال: ھەرقانداق ئۇچ سانى تاق، تۆت سانى جۈپ. بۇنىڭ ھەققىلىقىغىمۇ شۇبھە يوق. ئۇچىنچى بىر ئۆلچەمگە تەڭ بولغان ئىككى ئۆلچەم بىر-بىرىگە تەڭ ۋە باشقىلار.

— شۇنداق، شۇنداق، — دېدى ئۆي ئىگىسى باش لىڭشىتىپ.

— ئەتە ھۆسەينىنى سىناپ كۆرگەيمەن. مەقۇلات دېگەن نېمە ئىكەنلىكىنى چۈشەندىمىكىن؟

— چۈشەندى، كۆزلىرىدىن بىلىپ تۇرىۋاتىمەن، — دېدى مەسىھ كۈلۈپ. — مانا كۆرىسىزكى، ئەتە ئۇ پۇتۇن بىر نانىنى ئوشتۇپ، بىر پارچىسىنى ئۆز ئالدىغا قويىدۇ- دە، پۇتۇننىڭ پارچىدىن چوڭلۇقىنى ئىسپات قىلىپ بېرىدۇ.

ئولتۇرغانلار ئارىسىدا يېنىك كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

— بەك ياخشى، — دېدى ناتونلۇق چاقچاق ئارىلاش، — سىزمۇ دەرسىمىگە دىققەت بىلەن قۇلاق سالغانغا ئوخشايسىز، ئەتىگە كەلسىڭىز، "مەقبۇلات دېگەن نېمە"، "مەھسۇلات دېگەن نېمە"، بىلىۋالىسىز. ئادەم قېرىغاندىمۇ مەنتىققە رىئايە قىلىشى كېرەك.

— راست، — دېدى باقال كۈلۈمسىرەپ. — بەزىدە شۇنداق بوۋايلار ئۆچرايدۇكى، نە سۆزلىرىدە مەنتىق يوق، نە ئىشلىرىدا، لېكىن مەن ئۆزەمنى ئۇلارنىڭ قاتارىغا قويمايمەن.

ـــ سىز ياخشى سۆزلەيدىكەنسىز، ئەقىلىڭىز جايىدا ئىكەن، ـــ دەپ ئۇنىڭ سۆزىنى تەستىقلىدى ئۆڭى ئىگىسى.

ناتىلىي خوتۇن، بالىلىرىنى ئۆيدە قالدۇرۇپ، پۇل تېپىش ئۈچۈن شەھەرمۇشەھەر كېزىپ يۈرگۈچى جاھانگەشتى پەيلاسوپلاردىن ئىدى. ئۇ بۇخارادا ئىسىق ئورۇن تېپىپ، ئوبدانلا مائاشقا ئىگە بولغانلىقىدىن خۇشال ئىدى، ياش چېغىدىلا ئەرەب تىلىنىڭ ئاساسلىرىنى موللىلىرىدىن ۋە ئاتىسىدىن ئۆگىنىۋالغانىدى، ئۇ زېھنى ئۆتكۈر شاگىرتىغا ئۆز بىلگەنلىرىنى زوق-شوق بىلەن ئۆگىتىشكە باشلىدى.

ھۆسەيىن بوش ۋاقىتلىرىدا ئاتىسىنىڭ كىتابخانىسىنى ئاختۇرۇپ، ئەرەب، پارس تىللىرىدىكى ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ئوقۇيتتى؛ بەزىدە تەبابەتكە دائىر كىتابلارنى مۇتالىئە قىلاتتى.

بىركۈنى ناتىلىي ناماز جۈمەدىن قايتىۋاتقاندا كىمدۇ بىرى ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدىن كېلىپ يېڭىدىن ئاستا تارتتى. ئۆرۈلۈپ قارىسا، پارقىراپ تۇرغان ئالا چاپان كىيگەن كۆك سەللىلىك مەھمۇد مەساھ ئىكەن. ئىككىسى ھال-ئەھۋال سورىشىپ يانمۇيان مېڭىشتى.

ـــ قانداق، شاگىرتىڭىز سىزنى ئالدىرىتىپ قويمىغاندۇ؟ ـــ دەپ سورىدى باققال سۆز ئارىسىدا.

ـــ ئالدىرىتىشمۇ گەپمۇ؟! ـــ دېدى ناتىلىي قانداقتۇر ھەيرانلىق بىلەن، ـــ ئادەم بالىسىدا بۇنداق خاتىرە ۋە زېھىن قۇۋۋىتى بولىدۇ، دەپ زادى ئويلىمايتتىم. گاھ تەبئىتىكە، گاھ مەنتىقە دائىر كىتابلارنى مۇتالىئە قىلىدۇ. بىركۈنى ئارىستوتېلنىڭ «مابادات تەبئىە» دېگەن كىتابىنى تېپىپ مۇتالىئە قىلىپتۇ-دە، مېغىزىنى

چاقالماپتۇ. ماڭا مۇراجىئەت قىلىپ بىرىنچى بابنى چۈشەندۈرۈپ بېرىشنى سورىدى. مەن قولدىن كىتابنى ئېلىپ، كېچىسى خاتىرجەم ئوقۇپ چىقتىم، لېكىن ھېچنېمىنى چۈشىنەلمىدىم. ئارىستوتېلنى ئوقۇشقا تېخى ياشلىق قىلىسەن، دەپ كىتابنى ياندۇرۇپ بەردىم. نەتىجىدە مېنىڭ ئۇستازلىق ئىناۋىتىمگە داغ چۈشۈپ، ئارىدىن سەممىيەت كۆتۈرۈلدى. ئۇلارنىڭ ئۆيىدىن كەتمەكچىمەن، سۇرۇشتۇرۇپ باشقا بىر تەلەبە تاپتىم، دۆلەتىمەن ئادەمنىڭ بالىسى ئىدى.

ــ ھەي، ئەتتەڭ، سىزدەك سۆھبەتداشتىن ئايرىلىدىغان بوپتىمىز ــ دە، ــ دېدى باقىقال پېشانىسى تۇرۇلگەن ياش پەيلاسوپقا قاراپ.

ــ مەنمۇ شۇنىڭغا ئېچىنىمەن، ئابدۇللا ئىبنى ھەسەن ساخاۋەتلىك، خۇش مۇئامىلە ئادەم...

كەچتە ئۆيۈ ئىگىسى بىلەن يالغۇز قالغاندا ناتىلىي ھۇسەينىنىڭ تىبابەتكە دائىر كىتابلارنى ئوقۇۋاتقانلىقىنى، ئۇنى بىرەر تېۋىپكە شاگىرت قىلىپ بېرىش زۆرۈرلۈكىنى سۆزلىدى ــ دە، سۆزىنىڭ ئاخىرىدا:

ــ ماڭا رۇخسەت قىلسىڭىز، چۈنكى بىلگەن نەرسىلىرىمنىڭ ھەممىسىنى ئۇنىڭغا ئۆگەتتىم، بىساتىمدىكى بىلىملەرنى قېقىپ ئالدى ئۇ! ــ دېدى قىزىرىپ.

ئۆيۈ ئىگىسى ناتىلىينىڭ ئۆز ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىپ بولغانلىقىنى، ئەمدى ئۇنى تۇتۇپ تۇرۇش پايدىسىز ئىكەنلىكىنى پەملىگەنىدى، شۇ سەۋەبتىن سۆزنى تولا سوزماي، ئوغلىغا ئۇستاز بولۇپ پىكرى تەرەققىياتىغا يارىدەم بەرگىنى ئۈچۈن مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ، ئۇنى

3

بىركۈنى ئابدۇللا ئىبىنى ھەسەن ئوردىدىن بۇرۇنراق قايتىپ، تاماق يېگەندىن كېيىن ئوغلىغا تېزرەك كىيىنىپ، كوچىغا چىقىشقا تەييار بولۇپ تۇرۇشىنى بۇيرۇدى.

— نەگە بارىمىز؟ — دەپ سورىدى ھۈسەيىن.

— تېڭىپ ئەبۇ مەنسۇر قەمەرنىڭ ئۆيىگە. ئۇ كىشىگە: "ئوغلۇمغا ئۇستاز بولۇڭ، ئۇ تىب نەزەريىسى بىلەن ئازراق تونۇشقان، تىببىي ئىلىم ئۆگەنسۇن" دېگەنىدىم، ئىلىتىماسىمنى قوبۇل قىلىپ، سېنى كۆرۈشنى تەلەپ قىلدى. ئۆزەمنمۇ ئۇ كىشىگە كۆرسەتمەكچىمەن، مەجەزىم يوق.

ھۈسەيىن ئالدىراپ-سالدىراپ پۈتىغا مەسىنى، ئۈچىسىغا كالتە چاپىننى كىيىدى، ئاتا بويى ئۆسۈپ قالغان ئوغلىغا قاراپ، يۈرىكىدە مېھرى ئۇرغۇپ-ئۇتقانلىقىنى سەزىسمۇ، خىيالەن قاپىقىنى تۈرۈپ:

— ماڭ، كەتتۇق، — دېدى.

بۇخارانىڭ مەشھۇر تېۋىپلىرىدىن ئەبۇ مەنسۇرنىڭ مېھمانخانىسىغا كىرگەن ئادەمنىڭ دىققىغا قۇرۇتۇلغان ئوتلار، تۈرلۈك-تۈمەن دورىلارنىڭ ھىدى گۇپۇلدەپ ئۇرۇلاتتى. ئاياغ ئاستىغا گىلەم، تۆرگە كۆرپە ئەمەس، ئېيىق تېرىسى تاشلاپ قويۇلغانىدى.

قىزىل يۈزلۈك، خۇش خۇي ئۆي ئىگىسى بىلەن مېھمان تېرە ئۈستىگە ئولتۇرۇپ، ھال-ئەھۋال سوراشتى، پەگاھىتىكى گىلەمگە تىز پۈككەن ھۈسەيىن تەكچىلەرگە تىزىلغان رەڭمۇرەك شىشىلەر،

قۇرۇتۇلغان ئوتلار، گىياھلاردىن كۆزىنى ئۇزەلمەيتتى:

— ئوغلىڭىز دورا-دەرمەكلەرگە قىزىقىدىكەن، — دېدى بىردەمدىن كېيىن ئۆي ئىگىسى كۈلۈمسىرەپ، — كۆزلىرى سىزنىڭ سۆزلىرىڭىزنى تەستىقلاپ تۇرىدۇ. يېنىمدا تۇرۇپ، تىببىي ئىلىم ئۆگەنسە، كېچىلىرى جالىنوسنىڭ كىتابلىرىنى مۇتالىئە قىلسا، مەقسىتىگە يېتىدۇ.

— ئىلايا، ئېيتقىنىڭىز كەلسۇن، — دېدى مېھمان خۇشال بولۇپ.

ئۆي ئىگىسى ھۈسەينگە قاراپ:

— ئوغلۇم، تەكچىلەردىكى دورا-دەرمەكلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىق، ساڭا رۇخسەت قىلىمەن، — دېدى. كېيىن چىرايى تاتارغان مېھمانغا قارىدى. — مەجەزىڭىز يوقىتەك قىلىدۇ. قېنى، يانپاشلاڭ. مەن تومۇرىڭىزنى تۇتۇپ كۆرەي.

ئۇ ئالىچىپار يىپەك تونىنىڭ ئېتەكلىرىنى تىزلىرى ئارىسىغا ئېلىپ، تېرە ئۇستىگە يانپاشلىغان مېھمانىنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ، تورۇسقا قارىدى-دە، ھۈسەينگە ئاڭلىتىپ مۇنداق دېدى:

— تومۇرىڭىزنىڭ سوقۇشى تەكشى ئەمەس، قالايمىقان. بۇگۈن يا تاماقنى كۆپ يەپ قويغانسىز، يا بىرى سىزنى خاپا قىلغان، ئەمما، بىلىشىمچە، سىز ئاۋامنى ئاز يەيسىز، ئىككىنچى تەخمىنىم توغرا بولسا كېرەك.

— تاپتىڭىز، ساھىبى دىۋان بۈگۈن ماڭا ناھەق ئازار بەردى، قانداق قىلاي، پادىشاھىنىڭ مۇقەررىبىگە ئېتىراز بىلدۈرگىلى بولامدۇ؟ زامانىنىڭ تەقەززاسى. نامۇناسىپ، نادان ئەمەلدارلار ھالال ۋە توغرا ئادەملەرنىڭ بېشىغا مىنۋېلىپ، ۋاقتى-ۋاقتىدا تىزگىننى تارتىپ قويىدۇ.

ــ هارغانسىز، ئەسەبلىرىڭىز بوشىغان، دەم ئېلىشقا موھتاجسىز. ئامال قىلالسىڭىز سارايىدىكى ئىشىڭىزنى تاشلاڭ.

ــ پەرزەنتلىرىم ياش. ھېچ بولمىسا مانا بۇ ئوغلۇم سىزنىڭ ھۇنىرىڭىزنى ئىگەللەپ ئالسىدى. ھەممە ئۈمىدىم شۇنىڭدا.

ــ راست، بۇ ئوغلىڭىزنىڭ غەيرەتلىك ۋە ئۆتكۈرلۈكى يۈرۈش- تۇرۇش، ۋاجاھەتىدىن بىلىنىپ تۇرىدۇ. كىچىكمۇ شۇنداقمۇ؟

ھۈسەينىنىڭ دادىسى مەيۈس ھالدا، بىلىنەر- بىلىنمەس باش لىڭشىتىپ قويدى. "زېھنى تۆۋەنرەك، ياۋاش بالا" دېمەكچى ئىدىيۇ، لېكىن:

ــ بىر ئاتا- ئانىدىن ھەر خىل بالا تۇغۇلىدىكەن، ــ دەپ جاۋاب بەردى.

قەمەرى سۆزنى ئايلاندۇرۇپ ئولتۇرماي مەقسەتكە كۆچتى.

ــ بېشىڭىز ئامان بولسا، شۇ ئوغلىڭىزدىن ئۈمىدىڭىز ھاسىل بولغاي. مەن ئۇنى يولغا سېلىۋېتىشنى ئۆز ئۈستۈمگە ئالىمەن. ئەتە، ياق، ئۆگۈنلۈككە سىزنى كۆرگىلى بارىمەن، قالغان سۆزنى شۇ چاغدا ئېيتقايمەن.

* * *

ئەبۇ مەنسۇر شاگىرتىنىڭ ئۆيىگە كەلگەندە، ئۇ كوچىدا ئويناپ يۈرەتتى.

قېنى ياش جالىنوس؟ ــ دەپ سورىدى تېۋىپ ئۇنى ھۇرمەت بىلەن قارشى ئېلىپ مېھمانخانىغا تەكلىپ قىلغان ئۆي ئىگىسىگە.

ــ كوچىدا ئويناپ يۈرگەنىدۇ. يەرگە ئۇرسا، ئاسمانغا سەكرەيدۇ. ئون تۆتكە كىرگەن بولسىمۇ، شوخلۇقى قالمىدى.

— شوخلۇق — غەيرەت ۋە شجائەت بەلگىسى. ياۋاش بالىدىن قورقۇش كېرەك. ئۇ چوڭ بولغاندا هورۇن بولۇشى مۇمكىن، — دېدى قەمەرى كۈلۈمسىرەپ.

مېهمان بىلەن ساهىبخان تاماق يەپ، گۈلاب ئىچىپ، ئۇ ياقتىن، يۇ ياقتىن سۆزلىشىپ ئولتۇرغاندا هۇسەيىن سالام بېرىپ كەلدى — دە، پەگاهقا زوڭ ئولتۇردى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئىشلىرىڭىز قانداق، «مابادات تەبىئەت»نى مۇتالىئە قىلىپ باقتىڭىزمۇ؟

— ياق، تەقسىر، چۈشەنمىگەندىن كېيىن نېمە قىلىمەن ئوقۇپ!؟

— توغرا، هازىرچە ئاڭىستوتېلنى قويۇپ تۇرۇپ، جالىنوس ئەسەرلىرىنى ئوقۇشنى باشلاش كېرەك. ئەمدى بالىلىق بوستانىدىن ئاتلاپ ئۆتۈپ، ئۆسمۈرلۈك پەسلىگە قەدەم قويغانسىز. هايات ئۇچۇن كېرەكلىك كەسىپ — هۇنەر ئىگەللەش كېرەك. تىببىي ئىلمىنى ئۆگىنىۋېلىش كېرەك، ئىلمى هېكمەت سىزدىن قېچىپ قوتۇلالماس. خوش، ئەمدى مېنىڭ يېنىمغا كېلىڭچۇ، تومۇرىڭىزنى تۇتۇپ كۆرەي.

ئۇ ئالدىغا كېلىپ زوڭ ئولتۇرغان شاگىرتىنىڭ چىرايىغا قاراپ هجايدى — دە، تومۇرىنى تۇتۇپ كۆرۈپ:

— سوغۇق سۇغا چۈشۈپسىزۇ، لېكىن بىر — ئىككى شۇڭغۇپ، بەدىنىڭىزنى سۇرتۇپ، قۇرۇقلۇققا چىقىپسىز — دە، دەرهال كىيىم-كېزنى كىيىۋاپسىز، — دېدى.

— ئېھە، نەدىن بىلدىڭىز؟ جۆيىمۇلىيانداسۇغا چۈشكىنىمنى كۆردىڭىزمۇ؟

ــ كەلگىنىگە ئانچە ۋاقىت بولمىدى، سېنىڭ سۈغا چۆمۈلگىنىڭنى نەدىن كۆرسۇن؟ ــ دېدى ئاتىسى، ھەيران بولغىنىدىن كۆزلىرى پارقىراپ كەتكەن ھۈسەينىگە قاراپ، ــ تومۇرنىڭدىن بىلگەن بولسا كېرەك.

ــ راست، ــ دېدى قەمەرى ئۇنىڭ سۆزىنى تەستىقلاپ، ــ سوغۇق سۈغا ئۇزاق چۆمۈلگەن كىشىنىڭ تومۇرىنىڭ ئۇرۇشى ئاجىزلىشىدۇ، بەدىنىگە سوغۇق ئۆتىمگەن بولسا كۆچىيىدۇ، لېكىن تېزلەشمەيدۇ.

ھۈسەيىن تومۇر ئۇرۇشىدىن ئادەمنىڭ ئىچكى ھالىتىنى بىلىدىغان يېڭى ئۇسۇلغا ھۆرمەت ئارتىلاش ھەيرانلىق بىلەن قاراپ، ئۇنىڭ كەسپ ـ ھۈنىرىنى ئىگىلۈۋېلىشقا ئەھمىيەت بېرىۋاز-سىدىن ئىلىم ـ پەنىنىڭ تىكەنلىك گۈللىرى بىلەن قاپلانغان چىمەنزارى كۆزىگە تاشلىنىپ تۇراتتى.

كىتابقا ئىخلاس

ئىم كېچە، ئاسمانىدا چاراقلىغان يۇلتۇزلار مەست ئۇيقۇدا ياتقان يەرگە نەزەر تاشلاپ، بىر ـ بىرىگە كۆز قىسىشىپ قويۇشاتتى. كۈندۈزى بازارچىلارنىڭ چۈرقىراشلىرىدىن چارچاپ كەتكەن بۇخارا سۈكۈنات قوينىدا ئارام ئالماقتا ئىدى. گاھى ـ گاھىدا يىراقلاردىن كۆزەتچىلەرنىڭ ئاۋازى ئاڭلىناتتى: كۆزەتچىلەر شەھەرنى قوغداپ يۈرۈشەتتى.

شىمال تەرەپكە قارىتىپ سېلىنغان ئېگىز بىر ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا، شىرە ئۈستىدە پىلىلداپ يانغان شامنىڭ سارغۇچ نۇرى ئاستىدا، 17 ـ 18 ياشلاردىكى بىر يىگىت مۈتالىئە قىلىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ

ئورۇق كەلگەن ئاپئاق يۇزىدە، چوڭ-چوڭ كۆزلىرىدە ئەقىل نۇرى پارلايتتى. دەققەت نەزىرى قۇرلار ئارىلاپ يورغىلايتتى، يەر تېگىدىن خەزىنە تاپقان كىشىدەك قوللىرى ئاستا تىترەيتتى، يۇزىگە بىر قىسما تەبەسسۇم يۈگۈرەيتتى، كەڭ ۋە ئوچۇق پېشانىسىدە مارجاندەك تەر پەيدا بولاتتى. ئۇ پۈتۈن كائىناتنى ئۇنتۇغان، پۈتۈن پىكرى قۇرلار ئارىسىغا يوشۇرۇنغان سىرلارنى ئېچىش تەشۋىشىدە ئىدى.

دالاننىڭ بىر چېتىدە ياتقان ستارەبانۇ بىر ئۇخلاپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇردى، ئوغلىنىڭ ھېلىغىچە ياتمىغىنىنى كۆرۈپ:

— ھەي ئوغلۇم، شۇ چاققىچە ئولتۇرامسەن؟ ياش جېنىڭغا مۇنچىۋالا جاپا سالمىساڭچۇ؟ يات ھازىر، — دېدى.

— جېنىم ئانا، يەنە بىرئاز ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بېرىڭ، بەكمۇ ئاجايىپ كىتاب ئىكەن.

ئوغلىنىڭ يۇزىدىكى جىددىي ئىپادىنى كۆرۈپ، 40 ياشقا بېرىپ قالغان بولسىمۇ، ئىسكەتنى يوقاتمىغان، قامىتى كېلىشكەن قارا قاش ئايالنىڭ كۆڭلى يۇمشىدى.

— تۇنۇگۈن بىر تەڭگە سېتىۋالغان كىتابىكىمۇ؟

— ھە، شۇ كىتاب. قاراڭ، شۇ كەمگىچە بېشىمىنى قاتۇرۇپ تۇرغان مەسىلىلەرنى ئاسانلا يېشىپ بېرىپتۇ!

ستارەبانۇ ئوغلىنىڭ سۆزىنى ياخشى چۈشەنمىگەن بولسىمۇ، رىيازەت چېكىپ ئىلىم ئۆگىنىۋاتقان ئوغلىنىڭ يۈكسەك مەرتىۋىگە يېقىنلىشىپ قالغىنىنى ئېچىكى ھېس بىلەن چۈشەندى ۋە يىللىق تەبەسسۇم قىلىپ بېشىنى ياستۇققا قويدى.

كېيىنچە ئەبۇ ئەلى ئىبنى سىنا نامى بىلەن مەشھۇر بولغان ياش ھۈسەيىن ھەر كۈنى يېرىم كېچىگىچە ئولتۇرۇپ، يۇنان ۋە ئەرەب

هۆكۈمالىرىنىڭ تىنابەت ھەم پەلسەپىگە ئائىت كىتابلىرىنى ئوقۇيتتى. ئۇيغۇرسى كېلىپ، كۆزىگە قۇم تىقىلغانىدا ئاللىقانداق بىر ئوتىنى قاينىتىپ تەيىيارلانغان دورىدىن بىر يۇتۇم ئىچەتتى. كۆزى يەنە ئېچىلىپ، زېھنى روشەنلىشەتتى. بۇگۈن ئانىسىنىڭ سۆزىنى يەردە قويماي ئاشۇ دورىنى ئويۇققا ئېلىپ قويىدى ـ دە، ئورنىغا بېرىپ ياتتى.

ھۇسەيىن شۇ كۈنى ئەتىگەن سەھاپ (كىتاب) بازىرىنى ئايلىنىپ يۈرگەندە پەرەنجى ئىچىدىن قولىنى چىقىرىپ، كىتاب تۇتۇپ تۇرغان بىر مومايغا كۆزى چۈشۈپ قالغانىدى.

ـــ ئانا، كىتابىڭىزنى ساتامسىز؟

ـــ ھە، ساتىمەن، بەك ياخشى كىتاب.

يىگىت ئۇنىڭ قولىدىن كىتابىنى ئېلىپ ۋاراقلاشقا باشلىدى. بۇ فارابىنىڭ «خەسۇسى ئەل ـ ھىكەم» دېگەن كىتابى بولۇپ، ئاريىستوتېلنىڭ «مابادات تەبىئە» دېگەن كىتابىغا يازغان شەرھى ئىدى. ھۇسەيىن شۇ چاققىچە «مابادات تەبىئە»نى بىرنەچچە قېتىم ئوقۇغان بولسىمۇ، زادى چۈشىنەلمىگەنىدى. مانا ئەمدى ئۇنىڭ ئاچقۇچىنى تاپتى. فارابى ئۇلۇغ يۇنان ھەكىمىنىڭ بەك چىگىش پەلسەپىۋى مۇلاھىزىلىرىنىڭ مېغىزىنى چېقىپ بەرگەنىدى.

* * *

سامانىلار شەجەرەسىنىڭ ئاخىرقى تارمىقى بولغان پادىشاھ نۇھ بىننى مەنسۇر كېسەلچان ئادەم ئىدى. بۇخارانىڭ مەشھۇر تېۋىپلىرى ئۇنى داۋالاش بىلەن ئاۋارە ئىدى. بىراق ھېچبىرىنىڭ بەرگەن دورا ـ دەرمەكى تاجدار ئاغرىقىغا كار قىلمىدى، ئۇنىڭ دەردىنى يېنىكلەتمىدى.

پادىشاھ دىۋان مەمۇرىي بولغان مەرھۇم ئابدۇللانىڭ ئوغلى ھۇسەيىن ماھىر تېۋىپ بوپتۇ، دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپ، ئۇنى دەرھال ھۇزۇرىغا چىللىدى.

ساراي ئۇلۇك چىققان ئۆيگە ئوخشايتتى. خزمەتچىلەر، ساراي ئەمەلدارلىرى، كۆزەتچىلەر ئايىغ ئۈچىدا مېڭىشاتتى، ئۆزئارا پىچىرلىشىپ سۆزلىشەتتى.

سارايى ۋەزىرى ھۇسەيىننى قوللىدىن تۇتۇپ، قىلىچلارنى يالاڭاچلاپ مۇرىسىگە قويۇپ تۇرغان پوسلار ئارىسىدىن ئېلىپ ئۆتتى ۋە ئەڭ ئىچكىرىكى بىر ئۆيى ئالدىغا ئېلىپ بېرىپ توختاتتى. ئىشىكنىڭ ئىككى تەرىپىدە چىرايلىق ئىككى تۈركمەن يىگىت ساقچىلىق قىلىپ تۇراتتى. ۋەزىر بارمىقى بىلەن مۈشۈ يەردە تۇرۇشنى تاپشۇرۇپ، ئۆزى ئۆيى ئىچىگە كىرىپ كەتتى. ئارىدىن بەش-ئون دەقىقە ئۆتكەندىن كېيىن، ئىشىك ئېچىلىپ، ياش ھەكىمنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى. ئۇزۇن، رەڭمۇرەڭ ئەينەكلىك دېرىزىدىن خىرە نۇر چۈشۈپ تۇرغان، تورۇسلىرى بېزەلگەن، تاملىرى نەقىشلىك ئۆيگە كىرىپ، ئېنى سىنا تۆرده يېپەك كۆرپە ئۈستىده ياستۇقتا يۆلىنىپ ئولتۇرغان سولغۇن ئادەمگە تازىم قىلدى. كېيىن ئۇنىڭ ئىشارىتى بىلەن ئۇنىڭ يېنىغا بېرىپ، زوڭ ئولتۇردى. ياش ھەكىمنىڭ كىچىككىنە گەۋدىسىنى تىك تۇتۇشى، دادىل بېقىشىدىن، نۇرلۇق يۈزىدىن، چوڭ-چوڭ كۆزلىرىدىن كەمتەرلىكى ۋە شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۆزىگە ئىشەنچى بىلىنىپ تۇراتتى.

نۇھ بىننى مەنسۇر سەۋكى تەبىئىي بىلەن ئۆز ھۇزۇرىدا ئولۇغ ئىستېداد ئىگىسى بولغان بىر ھەكىمنىڭ ئولتۇرغىنىنى بايقىدى ۋە ئۇنىڭ شەنىگە مۇناسىپ مۇئامىلە قىلىپ، ھال-ئەھۋال سورىدى.

ئىنى سىنا ئۆزىنى ياخشى تۇتۇپ، ئۇنىڭ سوئاللىرىغا ئالدىرماي جاۋاب بەردى. ئۇ پادىشاھنىڭ كېسىلى نېمە ئىكەنلىكىنى تېۋىپلار- دىن ئاڭلىغان بولسىمۇ، ئۆز ھەمكەسىپلىرىنىڭ ئادىتىگە مۇۋاپىق كەسكىن ھەرىكەت بىلەن پادىشاھنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ كۆردى. ئۇ ئۆز ئالدىدا مەۋرەئۇننەھرنىڭ پادىشاھى ئەمەس، بەلكى ئاددىي كېسەل ئادەم ياتقاندەك، ئۇنىڭ سارغايغان يۈزىگە تىكىلىپ قارار، تىلىنى چىقىرىشىنى بۇيرار، پادىشاھنىڭ شەنىگە نامۇناسىپتەك سوئال- لارنى سورار ئىدى. (بىرنەچچە خىل كېسىلى بولغان بىننى مەنسۇر باۋاسىل كېسىلىگىمۇ مۇپتىلا ئىدى.) ساراي ۋەزىرىنىڭ پادىشاھ ھۇزۇرىدا ئۆزىنى شۇنچىلىك جىم ۋە بىتەكەللۇپ تۇتقان ھەكىمنى بىرىنچى قېتىم كۆرۈشى ئىدى.

ئىنى سىنا پادىشاھنىڭ جاۋابىنى تىڭلاپ، پىشانىسىنى تۇتۇپ ئويلاپ قالدى. كېيىن ئاچچىق نەرسە، ئىچىملىك ئىچمەسلىكنى، كۆپرەك شوۋقۇنگۇرۇچ ئىچىپ، ھۆل مېۋە ئىستېمال قىلىشنى جېكىلەپ ئورنىدىن قوپتى.

— زاتى ئالىيلىرى، بەندىلىرىگە ئىجازەت بەرسىلە، كەچقۇرۇن دورا تەييارلاپ ئەۋەتكەيمەن. كۆپرەك ھۆل مېۋە ئىستېمال قىلىڭ. ئەمما بۇخارا مېۋىسى جانابلىرىغا زىيانلىق. مېۋىنى سەمەرقەنىدىن ئېلىپ كېلىپ يېڭ. — زېرەك تېۋىپ ئۆزىنىڭ خۇلقى- مىجەزىنىڭ ساراي ۋەزىرىدە نامۇناسىپ تەسىر قالدۇرغىنىنى بايقىغانىدى. — ئەگەر ھۆرمەت شەرتلىرىنى جايىغا كەلتۈرەلمىگەن بولسام، ئەپۇ قىلسىلا.

بىننى مەنسۇر بىلىنەر- بىلىنمەس كۈلۈمسىرەش بىلەن ئۇنىڭدىن خاپا بولمىغانلىقىنى بىلدۈرگەندەك بولدى. ياش ھەكىم تازىم

قىلىپ، كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى.

بىر ھەپتىدىن كېيىن سارايغا كەلگەن ئىبنى سىنا دورا ـ دەرمەكـ لىرىنىڭ ئاغرىقنى ياخشى تەسىر قىلغانلىقىنى كۆردى. چىرايى ئوڭـ شالغان مەنسۇر ئۇنى خۇش تەبەسسۇم بىلەن قارشى ئالدى ۋە ياش تېۋىپنىن بەك مىننەتدار بولۇپ، نېمە تەلەپ قىلسا بېرىشكە تەييار ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. ياش تېۋىپ ئۇنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ، ئۆزىگە بەك زۆرۈر بولغان بىرنەرسىنى سورىغانىدەك قورۇنۇپ، تۆۋەن ئاۋاز بىلەن:

ــ ماڭا ساراي كۈتۈپخانىسىدا مۇتالىئە قىلىشقا ئىجازەت بەرسىلە يېتىدۇ، ــ دېدى، ــ ماڭا پۈل كېرەك ئەمەس.

ــ باركاللا! ئۆمرۈمدە پۈلدىن ئىلىم ـ ئىرپانىنى يۇقىرى قويىدىـ غان ئادەمنى بىرىنچى كۆرۈشۈم، ــ پادىشاھ كۈلۈمسىرەپ ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى بەجانىدىل قوبۇل قىلغىنىنى ئىزھار ئەتتى. كېيىن ساراي ۋەزىرىگە قاراپ دېدى: ــ كىتاب باشقۇرغۇچىغا ئېيتىپ قويۇڭ، ئىبنى سىنانىڭ ھەر كۈنى كۈتۈپخانىدا مەشغۇلات قىلىشغا ئىجازەت بەردىم.

ۋەزىر ئۇنىچىقماي باش ئېگىپ قويدى.

* * *

10 ـ ئەسىردە پۈتۈن ئوتتۇرا ئاسىيا، ئىران ۋە ئافغانىستاندا تېڭى بولمىغان بۇخارا كۈتۈپخانىسىدا قەدىمكى يۇنان، ھىندىستان ھۆكۈمالىرىنىڭ ئەڭ تىلغا تەرجىمە قىلىنغان ئەسەرلىرى ساقلىناتتى.

ئاپئاق ساقلى كۆكسىگە چۈشكەن كىتاب باشقۇرغۇچى ئىبنى سىنانى مەمنۇنلۇق بىلەن قارشى ئېلىپ، ئۆز قول ئاستىدىكى بايلىقـ

لار بىلەن ئۇنى تونۇشتۇرۇپ چىقتى. ھەربىر ئۆيدە بىر پەنگە دائىر كىتابلار ساقلىناتتى، قاتار ـ قاتار ساندۇقلار كىتاب بىلەن لىق تولغاندى. كىتاب باشقۇرغۇچى ھەربىر ئۆينىڭ قۇلۇپىنى ئېچىپ، بۇ يەردە قانداق كىتابلار بارلىقىنى سۆزلەيتتى. ئۇ ساندۇقتىكى ئاجايىپ نادىر قول يازما ئەسەرلەرنى كۆرسەتكەندە، ئىنى سىنانىڭ كۆزلىرى پارقىراپ كېتەتتى.

ــ قەدىرلىك ئاتا، مەن ئەمدى سىزگە ھەرقانداق مېھمان بولغايـ مەن، ــ دېدى ئۇ ھاياجانلىنىپ.

ــ مەمتۇنىيەت بىلەن سىزگە كۇتۇپخانىنىڭ تۆرىدىن جاي بەرگەيمەن. سىزگە ھېچبىر بۇخارالىقنىڭ قولى تەگمىگەن كىتابلارنى تېپىپ بەرگەيمەن.

مەسچىت پەشتىقى ئاستىدىكى مەرمەر سۇپا ئۇستىدە ئىككى كىشى سۆزلىشىپ ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ بىرى چار ساقاللىق، بېشىغا چاقچان قىلىپ كېچىك سەللە ئورىغان ئوتتۇرا ياشلىق كىشى، ئىككىنچىسى بولسا ئاپئاق ساقىلى كۆكسىگە چۈشكەن، قويۇق قاشلىرى قارىدەك ئاقارغان بوۋاي ئىدى، ئۇنىڭ قاشلىرى ھەمىرىلىگەن، كۆزلىرى چەكچىيىپ باقاتتى.

ــ تەقسىر، قېرىغان چېغىڭىزدا دۇنيانىڭ غېمىنى يەپ نېمە قىلىسىز؟ ــ دېدى ئوتتۇرا ياشلىق كىشى. ــ ھەممە ئىشنى بىزگە قويۇپ بېرىڭ، ئۆز جېنىڭىزنىڭ ئارامىدىن باشقا نەرسىنى ئويلىماڭ.

ــ قىزىق سۆزلەيسىز ـ دە، موللا سەدرىددىن، دۇنيانىڭ بۇزۇقـ لۇپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرگەندىن كېيىن كۆڭۈل قانداق تىنچ بولسۇن. مانا، كۆرۈپ تۇرۇۋاتىسىز، ياشلار قېرىلارنى ھۆرمەت قىلمايدىغان

بولدى، شەرم ـ ھايا ئوتتۇرىسىدىن كۆتۈرۈلدى. ـــ ھەربىر دەۋرنىڭ مېڭىسى ئېلىشىپ قالغان بوۋايلىرىغا خاس شكايەتتىن كېيىن مەغا-قىناتتاران مەسچىتىنىڭ داموللا ئىمامى چوڭقۇر خورسىنىپ قويدى.

ـــ مەدرىسەردە ئىلىم ھال① ئۆگەي بالا ھالىتىگە چۈشۈپ قالدى، ياشلار مەسائىل دىنىيە ئەمەس، ھېكمەت، مەنتىق، ئىلمى رىيازى ۋەھاكازالارغا قىزىقىدۇ. جوزىلىرى ئۇستىدە قۇرئان ئەمەس، مەشايىخلارنىڭ كىتابلىرى ئەمەس، بەلكى مەجۇسىي ئالىملارنىڭ كىتابلىرىنى كۆرىمەن. ساراي كۈتۈپخانىسى ياشلارنىڭ مېڭىسىنى زەھەرلەيدىغان ماكانغا ئايلاندى. كاشكى ئۇنىڭغا ئوت كېتىپ، كۈلى كۆككە سورۇلسا...

ـــ سەۋر قىلسىلا، تەقسىرىم، ھەممىسى سىلى ئېيتقاندەك بولغۇسى. شەرقتىن كېلىۋاتقان توپان نۇھنىڭ تەختى ـ سەلتەنىتىنى ئېلىپ كەتكۈسى. قارا بۇغراخان باشلىق كۆچمەنلەر يېقىندىلا دىنىي ئىسلامنى قوبۇل قىلغانلىقلىرى ئۈچۈن دىنغا قاتتىق ھېرىپ كەتتى، سامانىلارنىڭ بولسا ئېتىقادى سۇسلاشقان. كۆچمەنلەر ئۆز جىنسىمىزدىن بولمىسمۇ، ئېتىقاد جەھەتتىن بىزگە يېقىندۇر.

ـــ ئىلاھى، ئۇلارنىڭ قولى يۇقىرى بولسۇن.

شۇ چاغدا كۈتۈپخانىدىن خۇشال بولۇپ قايتىۋاتقان ئىبنى سىنا بۇ ئىككى مۇتەئەسسىپ دىن پېشۋاسىغا دۇچ كېلىپ قېلىپ، قوڭغۇراقتەك ئاۋاز بىلەن:

ـــ مەرھابا، تۇتى موللا! ـــ دەپ سالام بەردى.

ـــ مەرھابا! ـــ دەپ جاۋاب قايتۇردى موللا سەدرىددىن ، ـــ

---

① ئىلىم ھال ـــ دىنىي ئىلىملەر.

هه، موللا، يول بولسۇن؟

ــ ئۆيگه.

ــ ئاغلىدۇق، سىزگه كۆتۈپخانا ئىشكى ئېچىلىپتۇ.

ــ هه، تالىپلار ئۇچۇن ئىلىم ئىشكى دائىم ئوچۇق.

ــ كۆتۈپخانا سىز ئۇچۇن ئىبادەتخانايۇ، مەجۇسىي ئالىملىرى سىز ئۇچۇن رەھنامە بولۇپ قالغاندەك.

ــ ئىلىم جۇڭگودا بولسىمۇ ببرىپ تەھسىل قىلىڭلار، دېگەن رەسۇلى خۇدا. كۆتۈپخانا مەن ئۇچۇن مۇقەددەس جايدۇر. كىتاب هەقىقەتنى ئۆگىنىش ۋە تەبىئەت سىرلىرىنى چۈشىنىشكە ياردەم بېرىدۇ.

ــ مېنىڭچە، مەجۇسىي ئالىملىرىنىڭ يازغان كىتابلىرى كىشى كۆڭلىدە شۇبهە پىلانىنى ئويغىتىپ، ئېتىقادىنى سۇسلاتسا كېرەك...

ــ مەن ئۇچۇن شۇبهەدەك مۇستەهكەم قورغان يوق، تۇتى موللا، چۈنكى ئۇ جاهىل بولغانلىقى ئۇچۇن ئۆزىنى دانا هېسابلىغان شەخسلەرنىڭ هۇجۇمىدىن ساقلايدۇ، ــ دېدى ياش ئالىم موللىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ.

موللا سەدرىددىن ئۇنىڭ سۆزىنى ياخشى چۈشىنەلمەي، لېۋىنى پۈرۈپ قويدى.

ــ ئەگ ئاۋۋال ئىلمى هالنى ئۆگىنىپ، ئېتىقادىڭىزنى مۇستەهكەملىۋېلىڭ، ئىلمى قالنى① كېيىن ئۆگەنسىڭىزمۇ بولىدۇ. ئەكسىچه، كاپىر بولۇپ كېتىش هېچ گەپ ئەمەس.

ــ بەزى نادانلار دانا كىشىلەرنى كاپىر دەپ هېسابلايدۇ.

---

① ئىلمى قال ــ دۇنياۋى ئىلىم.

— توۋا! بۇ مەمەدانىنىڭ سۆزىنى قارىڭ. بەش-ئون كىتابنى ئوقۇپ، ئۆزىنى دانا ھېسابلايدۇ. ئىلايا كۇتۇپخانىغا ئوت كېتىپ، سەن ئەبلەخ بول! — دېدى مەغاقىتاتتاران مەسچىتىنىڭ ئىمامى.

— مەن بەش-ئون كىتاب ئەمەس، يۈزلەپ كىتابنى ئوقۇپ مەزمۇنىنى مېڭەمگە قاچىلاپ ئالدىم، — دېدى ئىبنى سىنا بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، — مۇبادا كۇتۇپخانىغا ئوت كېتىپ قالغۇدەك بولسا، ئۇنىڭدىكى كىتابلارنى باشقىدىن يېزىپ، ساندۇقلارنى يەنە تولدۇرۇشقا قادىرمەن.

ئىبنى سىنا باش ئېگىپ، موللىلار بىلەن خوشلاشتى-دە، يەنە يولغا راۋان بولدى. نېرىراق بارغاندىن كېيىن ئاچچىق بىلەن ئېيتقان سۆزلىرىگە پۇشايمان قىلدى: "ياشلىق غۇرۇرى ھېلى بېشىمدىن كەتمىگەندەك قىلىدۇ، — دەپ غۇدۇرىدى ئۇ. — ماڭا ماختىنىشنى كىم قويدى! 100 كىتاب ئوقۇغان بىلەن ئالىم بولۇپ كېتەمدۇ كىشى؟ توۋا، بۇنىڭدىن كېيىن بۇنداق قىزىق قان بولماسلىق كېرەك. ئەمما شۇ يېرى بارىكى، تىلىمنى يېغالمايمەن. ھازىرقى زامانداتىلىك قانچىلىك ئۆتكۈر بولسا، شۇنچىلىك ئۆتكۈر قىلىچ بىلەن كېسىلدۇ!"

موللا سەددىددىن ياش ھەكىمنىڭ كەينىدىن قاراپ سۆكۈتكە كەتتى. كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، دامموللا ئىمامدىن:

— شۇمتەكنىڭ "مۇبادا كۇتۇپخانىغا ئوت كەتسە..." دېگىنىنى ئاڭلىدىڭىزمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ھە، بىر ئەمەس، ئىككى قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىدىم.

— ئەگەر ئاشۇ مەجۇسىيلەر كىتابلىرى يېغىلغان ماكانغا ئوت كەتسەيۇ، سىزنى گۇۋاھلىققا چاقىرسا، ئاڭلىغىنىڭىزنى ئېيتىشتىن

باش تارتمامسز؟

ــ ئەلۋەتتە ياق.

ــ بولدى، قالغان ئىشنى ماڭا قويۇپ بېرىڭ.

ئاردىن كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي سامانلار تاريخىدا ئارقىمۇئارقا ئىككى پادىشاھ يوز بەردى. قارا بۇغراخان باشچىلىقىدا شەرقتىن بېسىپ كېلىۋاتقان كۆچمەنلەر سەمەرقەند يېنىدا ھاجىپ ئاياچ باشچىلىقىدىكى قوشۇننى تارمار قىلىپ، ئۇنىڭ ئۆزىنى ئەسىر قىلىپ ئالدى ۋە سەمەرقەندنى ئىشغال قىلىپ، يۇرۇشنى داۋاملاشتۇردى. نۇھ بىننى مەنسۇر تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن ئەمەلدار فايىق خىيانەت قىلىپ، دۇشمەن تەرىپىگە ئۆتتى. شەھەر خەلقى بۇخارا سېپىلى يېنىغا كېلىپ قالغان ئىستېلاچىلار بىلەن جەڭ قىلدى.

ئىبنى سىنا ئوقۇشنى يېغىشتۇرۇپ قويۇپ، باشقا دوختۇرلار قاتارىدا قىلىچ زەربىدىن، ئوق زەخمىدىن ئازابلىنىۋاتقان جەڭچىلەرگە ياردەم بېرىشكە كىرىشتى. بىر كونا ساراي يارىدارلارغا تولۇپ كەتكەنىدى. ياش ھەكىم كېچىچە قىلىچ يارىسىغا دورا قويۇپ، مەلھەم سۈركەش، بەدەنگە سانجىلغان ئوقنى ئېلىپ، تېڭىپ قويۇش بىلەن مەشغۇل بولدى. ئۇ ھېرىپ ــ تېلىپ ئەمدى دەم ئېلىش ئۈچۈن ئولتۇرماقچى بولغاندا، يانپېشىغا ئوق سانجىلغان بىر كاسىپ يىگىتنى ئېلىپ كەلدى. ئىبنى سىنا يېشىۋەتكەن قان كىيىمنى يەنە كىيىپ، قولىدىكى نەشتەر بىلەن يارىدارنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئوقنىڭ ئۇچى چىقىپ قالغانىدا، ئۇنىڭ زەھەر يېيىشتۇرۇلغان ئۇچىنى كېسىپ تاشلاپ، سۇغۇرۇپ ئېلىش قىيىن ئەمەس ئىدى. ئەمما ئۇچى چىقماي قالغان ئوقنى ئېلىش ھۇشكۇل.

ــ ھوشسىزلاندۇرۇش دورىسى بېرىپ، يېرىپ ئېلىشقا توغرا كېلىدۇ.

ـــ ياق، ـــ دېدى چىرايى سارغىيىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۆزىنى بەردەم تۇتۇشقا ئۇرۇنغان ياردار. ـــ قىرىقتا چىدىغان قىرىق بىرگىمۇ چىدايدۇ. شۇنچە ئاقۇۋەتتىن كېيىن....

ـــ بارىكاللا، ئەزىمەت يىگىت ئىكەنسىز، سىزنى ئازابلىماي چىقىرىپ ئالغايمەن. مېنى تونۇيدىغانسىز ـ ھە؟

ـــ ھە، سىز ئەمىرنى داۋالىغان ئاتاقلىق ھەكىمسىز، سىزگە ئىشىنىمەن.

ـــ بەك ياخشى، ـــ دېدى ئىبنى سىنا ئۇنىڭ يۈزىگە قاتتىق تىكىلىپ تۇرۇپ. ـــ ئۇنى خېمىرىدىن قىل سۇغارغانىدەك سۇغۇرۇپ ئالغايمەن، سەزمەيمۇ قالارسىز.

شۇنى دەپ ياش ھەكىم ئۇنىڭ يانپاش گۆشىنى ئىككى پارچىغا ئاجرىتىپ ئۇنى ئالدى، كېيىن مەلھەم قويۇپ، يېپىشتۇردى، تىكىپ، باغلاپ قويدى. ئوپېراتسىيە ۋاقتىدا چىشىنى چىشقا قويۇپ ياتقان يىگىتنىن سادا چىقمىدى.

ـــ بارىكاللا، ئەزىمەت ئىكەنسىز، كاشكى ئەمدى ھەممە ئادەم سىزدەك مەرد بولسا!

شۇنى دەپ ياش ھەكىم يىگىتكە كۇلۇپ قويدى ـ دە، قولىدىكى قانىنى يۇيۇپ، دەم ئېلىشقا ئولتۇردى.

ئەمەلدار فايىقنىڭ خىيانىتى ئېغىر ئاقۇۋەتلەر ئېلىپ كەلدى، مۇنتىزىم قوشۇندىن ئاجراپ، ئاجىزلىشىپ قالغان بۇخارا سان ـ ساناقسىز كۆچمەنلەر تەرىپىدىن بېسىپ ئېلىندى. قارا بۇغراخان شەھەرنى ئىشغال قىلىپ①، سارايدىكى بايلىقلارنى قولغا كىرگۈزدى،

---

① 992 ـ يىل ماي ئىيىدا.

ئۆز ئەسكەرلىرىگە بازارنى تالاتتى. كۆپلىگەن بىنالارغا ئوت قويدى، ئاچچىق تۈتۈن شەھەرنى قاپلىدى. ئۆز مال-مۈلكىنى ساقلاپ قالماقچى بولغانىدا قىلىچ يەپ يىقىلغان كىشىلەرنىڭ پەريادى، ئەسىر قىلىپ ئېلىپ كېتىلىۋاتقان ئاياللارنىڭ داد-پەريادى، قۇتۇرغان دۈشمەن ئەسكەرلىرىنىڭ چۈۋقانى قۇلاقلارنى گاراڭ قىلىۋەتتى. ئۇچ ئاي ئەھۋال شۇ هالەتتە داۋام قىلدى.

ئېنى سىنا بولسا ئەلىمنى كىتابتىن ئالاتتى، يېرىم كېچىگىچە ئولتۇرۇپ مۇتالىئە قىلاتتى، يازاتتى. بىركۈنى كېچىسى ياتقۇسى كېلىپ كۆزىگە قۇم تىقىلىشقا باشلىغاندا ئۈيىقۇ قاچۇرىدىغان دورا-سىنى ئىچىپ، هويلىغا چىقتى. ئادەتتى بويىچە ئاسمانغا قاراپ، ئۆكەر يۇلتۇزى قەيەرگە كەلگىنىنى بىلمەكچى بولدى، شۇ چاغدا رېگىستان تەرەپ قىزىرىپ، ئاسمانغا ئۇچقۇنلار چاچراپ تۇرغىنىنى كۆردى. تۈرۈپ-تۈرۈپ يالقۇنىنىڭ قىپقىزىل تىللىرى قاراڭغۇ ئاسمانىنى يالايتتى، يىراقتىن قىيا-چىيا ئاۋازلار ئاڭلىناتتى. ياش هەكىمنىڭ يۈرىكى بىر پالاكەتنى سەزگەندەك دۈپۈلدەپ ئۇرۇشقا باشلىدى، دەرهال ئايغىنى، چاپىنىنى كىيىپ، ئانىسىنى ئويغاتتى.

ــ جېنىم ئانا، رېگىستان مەيدانى يېنىدا بىر ئۆيگە ئوت كەتكەنگە ئوخشايدۇ. بېرىپ بىلىپ كېلەي، ئوت ئۆچۈرۈشكە قولۇمدىن كېلىدىغىنىچە ياردەم بېرەي.

ــ هى، قويساڭچۇ، ئوغلۇم، سەن بولمىساڭمۇ ئوت ئۆچۈرگۈچىلەر تېپىلىپ قالار.

ــ ياق، جېنىم ئانا. بارمىسام بولمايدۇ. ئۈيىقۇم قېچىپ كەتتى. ــ ياش يىگىت كۆڭلىگە كەلگەن شۇبھىنى ئانىسىغا ئېيتىشتىنمۇ قورقاتتى. "باردىيۇ، ئەگەر...يوق، يوق. بۇ مۇمكىن ئەمەس.

نەچچە يۈز يىللاپ توپلانغان ئىلىم-پەن خەزىنىسىنىڭ كۆلى كۆككە سورۇلۇشى مۇمكىن ئەمەس."

ستارەبانۇ ئۇنىڭ چىرايىغا قاراپ ئىجازەت بەرمەسلىكنىڭ ئىلاجى يوقلۇقىنى بىلدى.

— مەيلى، بارساڭ بېرىۋەر، ئەمما كەچ قالما...

ئىبنى سىنا يۈگۈرۈپ رېگىستان مەيدانىغا كەلگەندە كۆڭلىنى بىئارام قىلغان شۇبھىنىڭ پاكىت بولۇپ چىققىنىنى چۈشەندى. يۈزلىگەن كىشىلەر قولمۇقول چىلەك سۇنۇپ مەيدان ئوتتۇرىسىدىكى كۆلدىن ئىلىنغان سۇ بىلەن كۆتۈرىخانىغا كەتكەن ئوتنى ئۆچۈرۈشكە ئۇرۇناتتى، مەدرىس تالەبىلىرىنىڭ، ئەتراپتىكى مەھەللە ئەھلىنىڭ جان پىدالىقىغا قارىماي، يانغىن بارغانسېرى كۈچەيەتتى، قىممەتلىك كىتابلارنى ئەجدىھادەك يۇتۇۋاتقان ئوت قۇتراپ، ئۆي ئىشكىدىن تۆتۈن ئارىلاش چىقىپ تۇراتتى. چىلەكلەپ چېچىلغان سۇ ئۇنىڭغا كار قىلمايتتى، ئەكسىچە، مايدەك تەسىر قىلىۋاتقانىدەك ئىدى. بەزىلەر ئەمگىكى بىكارغا كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، قول قېقىپ كېتىشتى. ئادەملەر ئارىسىدا ئەسرەلەردىن بۇيان يىغىلغان بايلىقنىڭ تۆتۈنگە ئايلىنىپ، ئاسمانغا ئۆچۈشىدىن زوقلىنىپ كۈلۈۋاتقان كىشىلەرنىمۇ كۆرۈش مۇمكىن ئىدى.

ئىبنى سىنا ئاۋۇال چىلەكلەپ سۇ توشۇپ، ئوت ئۆچۈرۈۋاتقانلارغا ياردەملەشتى، كېيىن كۆپچىلىكنىڭ تىت-تىت بولغانلىقىنى كۆرۈپ، غەزەپكە چىدىيالماي ئوت چىقىپ تۇرغان بىر ئۆيگە ئۆزىنى ئاتتى. بۇ ئۆيدە تىبابەتچىلىككە دائىر كىتابلار ساقلىناتتى. ئادەملەر ئۇنى تۇتۇۋالالمىدى. بىرنەچچە دەقىقىدىن كېيىن، ئۇ كىيىمىنىڭ كۆيۈۋاتقانلىقىغا قارىماي، بىرنەچچە كىتابنى قۇچاقلاپ ئىلىپ

چەقتى. ئادەملەر يۈگۈرۈپ بېرىپ، ئۇنى چاپان بىلەن چۈمكۈۋالدى، بولمىسا، ئۇستىدىكى كىيىمى بىلەنلا ئۆزىنىمۇ كۆيۈپ كېتىشى تۇرغان گەپ ئىدى. ئىبنى سىنا يەنە ئۆزىنى ئوتقا ئاتماقچى ئىدى، بىرنەچچە قول ئۇنى مەھكەم تۇتۇۋالدى. شۇ ئاردا كىمدۇ: "ھەي يىگىت، ئۆزىڭنى تۇتۇۋىلىڭ، ئارتۇقچە ئۇرۇنۇشنىڭ ھاجىتى يوق!" دېدى. ياش ھەكىم تەمتىرەپ، ئاۋاز چىققان ياقىقا قارىدى. سول يېنىدا غەم-ھەسرەتتىن كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن قېرى كىتاب باشقۇرغۇچى تۇراتتى.

— بۇ قانداق پالاكەت، قانداق مۇدھىش پالاكەت! — دېدى ئىبنى سىنا يىغلاي-يىغلاي دەپ.

بوۋاي خورسىنىپ قويدى:

— ھە، بەختسىزلىك، ئەمما بىلىپ قويۇڭكى، ئىلمى قال دۇشمەنلىرى مەرىپەت چىرىغىنى ئۆچۈرەلمەيدۇ. ئۇلار ئاتا-بوۋىلاردىن قالغان نادىر كىتابلارنى كۆيدۈرۈپ كۈلىگە ئايلاندۇرۇۋەتسىمۇ، ئەقىل نۇرىنى ئۆچۈرەلمەيدۇ...

شۇنچە ھەرىكەت قىلىپ، ئوتنى ئۆچۈرەلمىگەن ئادەملەر بىر-بىرلەپ ئۆيلىرىگە قايتىشتى. ئوتنىڭ ئوزۇقى كېمەيگەنسېرى تەپتى پەسلىدى. توپ-توپ كۈللەر ئۈستىنى قاپلىغان تۇتۇن، كۆيۈپ شەكلى قالغان قەغەز پارچىلىرى شامالدا ئاستا تەۋرىنەتتى. قۇرۇم ئارىلاش ئىس ھەر تەرەپكە تارقىلاتتى.

ئىبنى سىنا خۇددى يېقىن بىر ئادەمنى كۆمۈپ، قەبرىستاندىن قايتقان كىشىدەك بېشىنى تۆۋەن سېلىپ، يېرىم-يارتا كۆيگەن بىرنەچچە كىتابنى قولتۇقلىغان ھالدا ئۆيگە قايتتى.

ئاردىن ئىككى ئايدەك ۋاقىت ئۆتتى. شۇ چاقچەچە ئۆزىنى

قويۇشقا جاي تاپالماي يۈرگەن ئىبنى سينا بىركۈنى ئۆيىگە خۇشال كەلدى.

ــ سۆيۈنچى بېرىڭ، ئانا، قارا بۇغراخان قوشۇنى بۇخارانى تاشلاپ چىقىپ كەتمەكتە. قولىغا قورال ئالغان بۇخارا خەلقى تۈركمەنلەر بىلەن بىرلىكتە ئۇلارنى ھەيدەپ چىقارماقتا، بۇلاپ ئالغان مالليرىنى تارتىۋالماقتا.

كەرمەنە تەرەپكە چېكىنىۋاتقان ئىستىلاچىلارنىڭ كەينىدە قالغان قىسمى بىلەن بۇخارالىقلار ئوتتۇرىسىدا بولۇۋاتقان جەڭنىڭ سۈرەنى يېراقتىن ئازراق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ستارەبانۇنىڭ چىرايى تاتىرىپ:

ــ ئاخىرى خەيرلىك بولسۇن! ــ دەپ قويدى.

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن "تەييارغا ھەيدار" بولۇپ، ئەمۇلدىن (چارجويدىن) نۇھ بىننى مەنسۇر بۇخاراغا كېرىپ كەلدى. ھايات يەنە بۇرۇنقى ئىزىغا چۈشكەندەك ئىدى. يەنە سودىگەرلەر دۇكانلىرىنى ئېچىپ، كاسىپلار دەستگاھلىرىنى ئىشقا سالدى. بىراق ۋەزىرلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپ، ئايرىم ۋىلايەت ھاكىملىرىنىڭ ئىسيانى، كۆچمەنلەرنىڭ ھۇجۇمى ساماندىلار سۇلالىسى قۇرغان ئىمارەتنى كۈندىن ـ كۈنگە لىكشىتماقتا ئىدى. قېرى نۇھ ۋەزىرلىرىنى ئۆزئارا ئەپلەشتۈرەلمەي، مەملىكەتتە تىنچلىق بەرپا قىلالماي، ھەسرەتتە ئۆلۈپ كەتتى. ئۇنىڭ ئوغلى ئەبۇلھارىس مەنسۇرمۇ باشباشتاق ۋەزىرلەر، ئىسيانچى ھاكىملارنى تىزگىنلىيەلمىدى، قارا بۇغراخاننىڭ ئوغلى ناسىرغا قارشى ئەۋەتىلگەن سەركەردە يانالتەكىن ئۇ تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. ساماندىلار دۆلىتى خۇددى ئىچى قۇرتلىغان ئالمىدەك ئۆزۈلۈپ، يەنە ئىستىلاچىلارنىڭ قولىغا

چۇشتى①.

بۇخارا كۆچمەنلەر قولىغا ئۆتكەندىن كېيىن مۇتەئەسسىپلەرنىڭ ئوشۇقى ئالچۇ چۇشتى. ئىبنى سىنا قارا قۇزغۇنلارنىڭ ئۈۋىسىغا ئايلانغان شەھەرنى تەرك ئېتىپ، ئۆزىگە مەربىپەتپەرۋەر تاجدار، بىر ھامىي ئىزدەشكە جەزم قىلدى. ئۇ يول ھازىرلىقىنى قىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئۆپكىسىنى باسالماي يىغلاۋاتقان ئانىسىغا قارىدى ۋە ئۆزىنى تېتىك تۇتۇپ:

— جېنىم ئانا، قويۇڭ، يىغلماڭ، ئوغلۇمنىڭ بەشى ئامان بولسۇن دېسىڭىز، ماڭا ئاق يول تىلەڭ، — دېدى. — ھاياتىم خەتەر ئىچىدە قالدى، سەللىلىك ئېشەكلەر بىر كۈن ئەمەس، بىر كۈن مېنى كاپىرغا چىقىرىپ، بەشمىنى يەيدۇ.

— جېنىم بالام، مۆمىن بولۇپ، ئاشۇ موللىلارنىڭ ئېيتقىنىنى قىلساڭ نېمە بولىدۇ؟

ئىبنى سىنا جاۋاب ئورنىغا كەچسى يېزىپ قويغان رۇبائىسىنى ئوقۇپ بەردى:

ئۆزىنى دانا دەپ بىلگەن ئىككى - ئۈچ
نادانغا بىر كىشى كېلىپ قېلىپ دۇچ:
"مەن ئېشەكمەس" دېسە، ئاشۇ ئەقلى پۇچ
ئېشەكلەر، بۇ كاپىر بولدى، دېگەيلەر.

ئەمما مەن ھېچقاچان ئۆزەمنى ئېشەك دەپ ھېسابلىمايمەن،

---

① قارا بۇغراخانىنىڭ ئوغلى 999 - يىل 23 - ئۆكتەبىر دۇشەنبە كۈنى بۇخارانى كىرىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن تاجىك سۇلالىسى — سامانىلار دۆلىتىگە خاتىمە بېرىلدى (ئاپتور).

شۇنىڭ ئۈچۈن مېنى ئەلۋەتتە كاپىرغا چىقىرىدۇ. ئانا، مېنى خاتىرە-جەملىككە چىللىماڭ. خاتىرجەملىك ئادەمنى غەپلەتتە قالدۇرىدۇ، ئېھتىياتكارلىق بولسا كىشىنى پالاكەتتىن خالاس قىلىدۇ. ئوۋچى بىر قۇشنىڭ ئۈۋىسىنىڭ نەدىلىكىنى بىلسە، ئۇنى شۇ يەردىن تۇتۇپ ئېلىپ كېتىدۇ، ئوۋچىلاردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئۈ دائىم ئۈچۈپ يۈرۈشى لازىم.

ئوغلىنىڭ دەلىللىرى ئالدىدا ئانا ئۈچۈن تەسلىم بولۇشتىن باشقا ئىلاج يوق ئىدى، ئۇ ئۆز پەرزەنتىنىڭ ھەق ئىكەنلىكىنى ئەقىل بىلەن بىلىپ تۇرسىمۇ، كۆز ياشلىرىنى توختىتالمايتتى.

— بوپتۇ، ئەمىسە، ساق بېرىپ، ئامان كەل، — دېدى يىغلاپ، — مەندىن ئەنسىرىمە، ئۈكاڭ چوڭ بولۇپ قالدى.

ئىبنى سىنا ئانىسى بىلەن خوشلىشۇېتىپ ئويۇقىتىن بىر كىتابنى ئېلىپ سۆيدى - دە، ئۇنى پىشانىسىگە تەگكۈزۈپ، كېيىن ئانىسىنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى. بۇ فارابىنىڭ «فەسۇسى ئەل - ھىكەم» دېگەن كىتابى ئىدى.

— جېنىم ئانا، بۇ كىتابنى بىرەر ئىجتىھاتلىق تالىبول ئىلىمگە سوۋغا قىلارسىز.

— بولىدۇ. سېنىڭ باش - كۆزۈڭدىن سەدىقە بولسۇن بۇ كىتاب. ساق - سالامەتلىكىڭنى خەۋەر قىلىپ تۇرغىن.

ئىبنى سىنا ئارقىسىغا قاراشتىن قورقۇپ، دەرۋازىدىن چىقتى - دە، گۈرگەنچ تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

خاۋەزم بوسۇغسىدا

ئەبۇ ئەلى گۈرگەنج تەرەپكە ماڭغان كارۋان بىلەن بىللە، كۆپ-كۆك ئېتىزلار، قويلار ئوتلاپ يۈرگەن چۆللەر، قېتىپ قالغان دېڭىز دولقۇنلىرىغا ئوخشىغان قۇم بارخانلىرىنى بېسىپ، پايىتەخت خارەزمگە يېتىپ كەلدى، كارۋان سارايىغا چۈشۈپ، نىم قاراڭغۇ ئۆيدە دەم ئالدى. ئەتىسى يۇيۇنۇپ-تارىنىپ، ئۇستىگە ئالا يېپەك تونىنى كىيىۋالدى-دە، خۇددى فوقاھا يەنى قانۇنشۇناسلاردەك سەللىسىنىڭ پېشىنى ئېڭىكىنىڭ ئاستىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئوڭ مۇرىسىگە تاشلىدى.

خارەزمشاھنىڭ ۋەزىرى، قانۇنشۇناس ئالىم ئەبۇلھۇسەيىن ئەس سۇخەيلى مۇقاۋىلانغان قېلىن ۋە ئۇزۇن دەپتەرلىرىنى كۆرۈپ چىقىۋاتقاندا مۇلازىمى تازىم بىلەن كىرىپ بۇخارالىق مەشھۇر تېۋىپ ئەبۇ ئەلى ئىبنى سىنانىڭ ھۇزۇرىغا كىرمەكچى ئىكەنلىكىنى مەلۇم قىلدى. سۇخەيلى دەپتەرلىرىنى يىغىشتۇرۇپ:

— شۇنداق ئۇلۇغ ئالىم ئىشىك ئالدىدا كۈتۈپ تۇرمىسۇن، ئېيتىڭ، كىرىۋەرسۇن! — دېدى سەللىسىنىڭ پېشىنى ئوڭ مۇرىسىگە تاشلاپ.

يۈزى چۆل شامىلىدىن بىرئاز قارايغان، قاتىراڭغۇ، ساغلام گەۋدىلىك، ئېگىز بۇرۇن ئەبۇ ئەلى ئىشىكتىن كىرىپ سالام بەردى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، پازىل ۋە ئالىم كىشىلەر توپلانغان پايتەختىمىزگە قەدەم قويۇشىڭىزنى تەبرىكلەيمىز، — دېدى ۋەزىر ئەرەب تىلىدا. — بەيتۇل ھېكمەت سانىدۇقىدىكى جەۋاھىرلارغا

قىممەت باھا دۇرۇگۆھەرنىڭ كېلىپ قوشۇلغىنىدىن چەكسىز مەمنۇنمەن...

ياش ئالىم ئۇنىڭ يۇقىرى مۇقاملىق نۇتقىغا سەۋر بىلەن قۇلاق سېلىپ:

— سىزدەك ئۇلۇغ ئادەم مەندەك پېقىر ۋە ھەقىر مۇساپىرنى مەمنۇنلۇق بىلەن كۈتۈۋ ئالغىنى ئۈچۈن بېشىم ئاسمانغا يەتتى. — دېدى ساپ ئەرەب تىلىدا. — رىيازەت بويىچە تېگى يوق ئالىم ئەبۇئاسىر ئىراق، ئىلمى ھەيئەتتە قەدىمكى يۇنان ئالىملىرى دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەن ئەبۇرەيھان بىرونىي، مەشھۇر تېۋىپ ئەبۇلخەير ھەممار، پەيلاسوپ ئەبۇسەھل مەسىھي ۋە باشقىلار قاتارىغا كېلىپ قوشۇلغىنىم ئۈچۈن ئۆزەمنى بەختيار ھېسابلايمەن...

— بەك ياخشى، مەن پەرمان قىلىمەن، شەھەر ھاكىمى سىز ئۈچۈن ياخشى بىر ئۆيىنى تەييارلاپ بەرگەي، — دېدى ۋەزىر سۆھبەت ئاخىرىدا، — بۈگۈن دەم ئېلىڭ، ئەتە جۈمە كۈنى ئالىملار مەجلىسىدە ئۈچرىشىمىز.

* * *

ئەبۇ ئەلى ھەممىدىن ئاۋۋال خىرىستىئان دىنىدىكى كەمتەر، خۇش مۇئامىلە مەسىھي بىلەن دوست بولۇۋالدى. ئىككىسى ئارىستوتېلنىڭ «مابادات تەبىئە» دېگەن ئەسىرىنى ياد بىلەتتى. يۇنان پەيلاسوپى توغرىسىدىكى پىكىرلىرى بىر-بىرىگە ماس كېلەتتى. ئىلمى ھەيئەتتە بەتلىمۇس دەرىجىسىگە ئېرىشكەن تەبىئەتشۇناس بىرونىي ئۆزقەدرىنى بىلدۈرگەن، توغرا سۆزلۈك، غۇرۇرلۇق ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ سىنا ئۆزىدىن يەتتە ياش چوڭ بۇ ئالىمنى ھۆرمەت قىلاتتى. بەزىدە ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، قىلىۋاتقان تەجرىبىلىرىنى دىققەت بىلەن

كۆزىتەتتى.

بىركۈنى قىزىق مۇنازىرىگە دۇچ كەلدى. ئەمدى 30 غا كىرگەن بولسىمۇ، ساقال قويۇۋالغان، كېلىشكەن، كەڭ پېشانىلىك بىرونىي قولىدىكى شېشىنى ئاپتاپقا تۇتتۇپ كۆزىتىۋاتقانىدى. ئىشكتىن سالام بېرىپ كىرگەن ئەبۇ ئەلنى كۆرۈپ خۇشال بولدى ـ دە:

ـــ كەل، كەل، مانا بۇنى تاماشا قىل، ـــ دېدى ئۇ قارشى ئېلىشنىمۇ ئۇنتۇپ. ـــ ئىچىگە سۇ تولدۇرۇلغان يۇمىلاق شېشىنى قۇياشقا توغرىلاپ بۇنداق ئايلاندۇرساق نۇرنى بىر نۇقتىغا يىغىدۇ، ئەگەر سۇ تۆكۈۋېتىلسە، ئىچىگە كىرىۋالغان ھاۋا نۇرنى بىر يەرگە يىغىشقا قادىر ئەمەس.

ئىبنى سىنا ئۇنىڭ سۆزىنى تەستىقلاپ مۇنداق دېدى:

ـــ سىز تەبىئەت سىرلىرىنى ئۇگىنىش ئۈچۈن تىنماي تەجرىبە قىلىسىز، ھەتتا دەم ئېلىش ۋاقتىدىمۇ شۇنداق. بۈگۈن قولىڭىزدىكى شېشىنى كۆرۈپ بىرنەرسە ئېسىمگە كەلدى. بىر ئەسىرىڭىزدە سىز ئۇستازىڭىز ئارىستوتېلىنىڭ: يەر يۈزىدە بوشلۇق يوق، دېگەن دەۋاسىنى رەت قىلغانىسىز. شۇ پىكرىڭىزنى تەجرىبە بىلەن ئىسپاتلىسىڭىز...

ـــ بىز ھەممىمىز ئۇ بۇيۈك زاتنىڭ شاگىرتلىرىمىز، ئەمما دۇنيادا خاتالىقتىن خالىي بولغان زات يوق. مانا، قارا!

بىرونىي سۇنى تۆكۈپ تاشلاپ، شېشە ئىچىدىكى ھاۋانى شوراپ ئالدى ـ دە، دەرھال باشمالتىقى بىلەن ئۇنىڭ ئاغزىنى ئەتتى ۋە سۇغا كۆمتۇرۇپ باشمالتىقىنى تارتىۋالدى، سۇ ئاستا ـ ئاستا كۆتۈرۈلۈپ شېشىنى تولدۇرۇشقا باشلىدى.

ـــ كۆردۇڭمۇ؟ شېشە ئىچىدە بوشلۇق پەيدا بولغىنى ئۈچۈنلا سۇ

كۆتۈرۈلۈپ كىردى. بۇنىڭدىن چىقتى، يەر يۈزىدىمۇ، كائىناتتىمۇ بوشلۇقنىڭ بارلىقىنى ئىنكار قىلغىلى بولمايدىكەن...

— سىز شېشە ئىچىدىكى ھاۋانى شوراۋاتقىنىڭىزدا ئىچىدىكى ھاۋا ھەرىكەتكە كېلىپ، شېشىنى ئىسسىتقان، قولىڭىزنىڭ ئىسسىقىمۇ ئۇنىڭغا ئۆتكەن. ھارارەتتىن شېشە كېڭەيگىنى ئۈچۈنلا ئىچىگە سۇ كىرگەن بولۇشى مۇمكىن.

— بۇ سۆزۈڭنى تەجرىبە بىلەن رەت قىلىمەن، — دېدى بىرونىي قىزىرىپ ۋە شېشىدىكى سۇنى داسقا تۆكۈپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئۈۋلەشكە باشلىدى، كېيىن دۇم قىلىپ سۇغا تىقتى. — كۆرىدۇڭمۇ؟ مەن پۈۋلىگىنىمدە شېشە ئىچىدىكى ھاۋا ھەرىكەتكە كېلىپ، ئۇنى ئىسسىتقان ۋە كېڭەيتكەن بولۇشى كېرەك، ئەمما ئىچىگە سۇ كىرمىدىغۇ؟ بەش ئەسىر، بەلكى مىڭ يىلدىن كېيىن، ئېھتىمال، ئالىملار بوشلۇقتا تەجرىبە قىلىپ يېڭى نەرسىلەر ئىختىرا قىلىشار...

— ئۇنداق بولسا ساماۋاتنىڭ خەرىتىسىنى سىزغان بەتلىمۇستىنمۇ خاتالىقلار تاپقاندۇرسىز، — دېدى بىرونىينىڭ توغرا قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، ياش ئالىم كىنايە ئارىلاش.

— خاتاغا يول قويىمغان ئالىمنىڭ بولۇش ئىمكانىيىتى يوق. ھەسلەن، سەن ئۆزەڭ ئىلمى تەب ساھەسىدە بىنەزىرسەن، ئېيتىشقا بولىدۇكى، جالىنوس دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلدۇڭ، ئەمما ماڭا يازغان خەتلىرىڭدىن مەلۇم بولدىكى، جورجان شەھرىنىڭ ئۆزۈنلۇقى ۋە كەڭلىكىنى بەلگىلەشتە خاتالاشقانسەن. — ئۇ قولىغا قەلەم ۋە قەغەز ئېلىپ ئۆزىنىڭ ھەق ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى.

سامانىلار سارىيىدا چوڭ ئابروي قازانغان، ئىززەت-نەپسى كۆچلۈك ئەبۇ ئەلى تېخى تەبىئەت ۋە ئاسمان ساھەسىدە ئېرىشىلمە-

گەن تەرەپلىرى بارلىقىنى بىلىپ، قىزىرىپ كەتتى، "بۇ ساھەدە ئەبۇ رەيھان بىرونىيدەك ئەللامالارغا يېتىشۈپىلىش ئۈچۈن كۆپ ئەمگەك قىلىش كېرەك ئىكەن" دەپ ئويلىدى ئۇ ئۆزىدىن رەنجىپ.

* * *

ئۇ بەيتۈل ھېكمەتتىكى يىغىلىشلارغا بېرىپ، مۇنازىرىلەرگە ئارىلىشىپ تۇراتتى.

خارەزمشاھ ئالىملار مەجلىسىرىگە قاتنىشىپ تۇراتتى؛ ئۇ تۆرگە سېلىنغان گىلەم ئۈستىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، ئەللامالارنىڭ بىر-بىرلىرى بىلەن مۇنازىرىلىشىشلىرىنى زوق بىلەن تاماشا قىلاتتى. ياۋاش، ئىرادىسز، ئۆز تىزگىنىنى ۋەزىرى قولىغا بېرىپ قويغان بۇ ھۆكۈمدار بەزىدە بەيتۈل ھېكمەتكە مەي ئىچىپ كېلەتتى، مۇنازىرە قىزىپ كەتكەندە خۇددى قوچقار سوقۇشتۇرۇۋاتقان كىشىلەردەك ھايجانلىناتتى.

بىركۈنى ئالىملار، بىز كۆرۈپ تۇرغان يۈلتۈزلاردىن باشقا ئالەم ۋە قۇياش بارمۇ، تۆت ئۇنسۇر: توپا، سۇ، ھاۋا ۋە ئاتەش ھەممە جايدا بىر خىلمۇ، دېگەن ماۋزۇدا مۇنازىرە باشلىغان چاغدا ئوردا ۋەزىرى كېلىپ، شاھقا تازىم قىلدى-دە، ئۇنىڭغا تۆۋەن ئاۋاز بىلەن بىرنېمە دېدى، كېيىن كاناي قىلىپ ئورالغان قەغەزنى ئۇنىڭغا سۇندى. ئالىملار سۆزدىن توختاپ ئارام ئېلىشتى. ئەبۇ ئابباس مەئمۇن نامەنى ئېچىپ ئوقۇدى-دە، چىرايى ئۆڭۈپ كەتتى. ئۇ غەلىتە ئاۋاز بىلەن:

— سۇلتان مەھمۇد غەزنىۋي ھەزرەتلىرىنىڭ ئەلچىلىرى ئەبۇل فازىل ھەسەن بىننى مىكائىل ھازىر گۈرگەنج بوسۇغىسىغا يېتىپ كېلىپتۇ، — دېدى، كېيىن بۇ شۇم خەۋەرنى ئېلىپ كەلگەن ۋەزىرگە

قارىدى. — ئەلچى جانابلىرى ھېرىپ - چارچاپ كەلگەنىدۇ، بۇگۈن دەم ئالسۇن، ئەتە قوبۇل قىلىمىز. قوي سويۇپ، ئۇ كىشىگە ياخشى زىياپەت بېرىڭلار، كۆڭلىنى ئېلىڭلار! — ۋەزىر تازىم قىلىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئالىملارغا قاراپ سۆزلىنى داۋاملاشتۇردى، — مەن سۆزنى سوزۇپ ئولتۇرماي، خۇلاسىسىنى ئېيتىپلا قوياي، — دېدى خورسىنىپ. — سۇلتان ئۆز نامەسىدە: گۈرگەنىچە ئالىم ۋە پازىل ئادەملەر پالان ئىبنى پالانلار توپلانغانىكەن، ئۇلار ئۆز ئىخ-تىيارى بىلەن بىزنىڭ ھۆزۈرىمىزغا يېتىپ كەلسۇن. بىزمۇ ئۇلارنىڭ سۆھبىتىدىن بەھرىمەن بولايلۇق، دەپ يېزىپتۇ. ئۆزەڭلەرگە مەلۇم، خۇراسان ۋە ھىندىستانىنى بېسىۋالغان مەھمۇد غەزنىۋىينىڭ ئىسىملىرى جىددىي، زامانە پادىشاھلىرى ئۇنىڭ بىلەن ھېسابلىشىپ ئىش قىلىشىدۇ. شۇ سەۋەبتىن مەن ئۇنىڭ سۆزىنى يەردە قالدۇرالمايمەن!

يانمۇيان ئولتۇرغان ئەبۇ ئەلى بىلەن مەسىھي بىر - بىرىگە قاراپ، باشلىرىنى ئاستا ئىرغاڭلىتىشتى.

— ھە، زاتى ئالي! — دەپ سۆز باشلىدى تىترىگەن ئاۋاز بىلەن قېرى مەسىھي. — مەن سىلىنىڭ دەرگاھلىرىغا كېلىپ پاناھ تاپتىم. نازۇنېمەتلىرىنى يەپ، ئىززەت - ھۆرمەت كۆردۈم، ئۇلۇغ ئالىملار بىلەن سۆھبەتداش بولۇپ راھەتلەندىم. ئەمدى ماڭا رۇخسەت قىلسىلىرى، سۇلتان مەھمۇد ھۆزۈرىغا بارماي، بېشىم قايغان ياقتا كەتسەم. ئۆزلىرىگە مەلۇم، مەن مۇسۇلمان ئەمەس، خرىستىئانمەن. كاپىرنىڭ قېنى ھالال دەپ بىلگەن ھۆكۈمدارنىڭ ئالدىغا بېرىشىر مەن ئۇچۇن خەتەرلىكتۇر.

ئەبۇل ئابباس ئۇنىڭ سۆزىنى تەستىقلىغاندەك باش ئېگىپ

قويدى.

— ئەي، هېكمەت ئەھلىنىڭ پۇشتىپاناھى! — سۆز باشلىدى ئېنى سىنا تەزىم قىلىپ. — كەمىنىمۇ غەزنە شەھىرىگە بېرىشتىن ئازاد قىلىڭىز ئىكەن. مەن ئىلمى هېكمەت دۇشمەنلىرى بولغان بۇخارا موللىلىرى دەستىدىن قېچىپ خارەزمگە كەلگەنىدىم. ئەمدى مۇتەئەسسىپ ئۆلىمالارنىڭ هامىيسى بولغان سۇلتان مەھمۇد هۇزۇرىغا بېرىشنى خالىمايمەن...

— ئەھۋاللىرىڭلار ماڭا مەلۇم، سۆزلىرىڭىز ئورۇنلۇق، — دېدى ئەبۇل ئابباس تاقەت قىلىپ ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاخىرىغچە تىڭلاپ. — مەسلىھەتتىم شۇكى، مەن سۇلتانىنىڭ ئەلچىسىنى قوبۇل قىلماستىن بۇرۇن ئىككىڭلارمۇ يوشۇرۇنسىڭىزلار ۋە قاراڭغۇ كېچىدە سەپەر ئېتىنى قامچىلىسىڭىزلار...

— ئىلتىپاتىڭىز ئۈچۈن مىڭ مەرتەم رەھمەت. ئەمدى بىزگە ئىجازەت بەرسىڭىز، يول هازىرلىقىنى قىلساق، ئىناپسىز ئوۋچىنىڭ تورىغا چۈشمەستىن ئاۋۋال قانات قاقساق، — دېدى ئېنى سىنا يەنە تەزىم قىلىپ.

— بېرىڭلار، ئاسارەت هالقىسى بوينىڭىزلارغا چۈشمەستىن بۇرۇن پەرۋاز قىلىڭىزلار، نەگە بارسىڭىزلارمۇ بېشىڭىزلار ئامان، سائادەت ئىشىكلىرى سىزلەرگە ئوچۇق بولغاي! — دېدى ئەبۇل ئابباس ئۇلارغا ئاق يول تىلەپ.

خەتەرلىك يول

ئۇلار سەپەر تەييارلىقلىرىنى قىلىپ، تۈن قاراڭغۇسىدا شەھەر

سىرتىدىكى بىر دېھقانىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ يېتىشتى، تاڭ يورۇشتىن بۇرۇن سۇخەيلى ئەۋەتكەن بىر يولباشلىغۇچى بىلەن يولغا چىقتى. ئېتىزلار جىمجىتلىق قويندا، تۇن شامىلى كۆممەوناقلارنىڭ باشلىرىنى ئاستا ئېگىپ، يولۇچىلارغا سالام دەپ پىچىرلاۋاتقانىدەك قىلاتتى.

ئۇلار ئاتلىرىنى ھەيدەپ، كۇن چىققانغا قەدەر 15 پەرسەڭ يول بېسىپ، بىر قۇدۇق بېشىغا كېلىشتى. بۇ يەردە ئەتىگەنلىك چاي ئىچىپ، دەم ئېلىشقاندىن كېيىن، سۇدانلىرىغا سۇ قاچىلاپ، يەنە يولغا چىقىشتى.

مەھمۇد غەزنىيۇيدەك زالىمنىڭ قىلتىقىغا چۇشمەي پەرۋاز قىلغان ئىككى ئالىم ئاسمانىدا ئۇچۇپ ئۆتۇۋاتقان قۇشلاردەك ئۇزلىرىنى ئەركىن سېزەتتى، بېشىغا چوڭ قالپاق، ئۇستىگە قىلىن چەكمەن كىيگەن كېلىشكەن يولباشلىغۇچى ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئېتىنى تېز-تېز ھەيدەپ باراتتى. بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن كۇن كۆتۈرۈلۈپ، ھەممە تەرەپنى قىزىتىشقا باشلىدى. بەزىدە ئالدامچى سەرراپ خۇددى سېھىرلەردەك يىراقتىن سۇزۇك كۆل، كۆپكۆك دەرەخلەرنى نامايان قىلىپ، يولۇچىلارنى گاڭگىرىتاتتى.

ئات ئۇستىدە ئۇگدەپ كېلىۋاتقان مەسھىي قۇرۇغان لەۋلىرىنى يالاپ:

— بۇنداق ئىسسىقتا يول مېڭىشقا ماجالىم يوق، بىرەر جايدا كەچكىچە دەم ئالايلى، — دېدى.

— خوپ، ئاۋۇ دۆڭنىڭ ئارقا تەرىپىدە تاتلىق قۇدۇق بار، — دېدى يولباشلىغۇچى قامچىسى بىلەن يىراقنى كۆرسىتىپ.

بىر سائەتتىن ئارتۇق يول يۇرۇپ، ئۇ ئېيتقان جايغا يېتىپ

بارغاندىن كېيىن يولۇچىلار ئاتتىن چۈشۈپ، ئاتلىرىنى تاڭشۇرۇشتى. سەكسىۋۇل ۋە ئوت ـ چۆپ بىلەن يېپىلىپ ئۇستىگە قۇم تاشلاپ قويۇلغان قۇدۇقنى ئېچىپ، ياغاچ چېلەكتە سۇ ئالىدى. سەكسىۋۇلـلاردىن ۋاقتىلىق چەللە ياساپ تۆۋەنگە چاپانلىرىنى تاشلىدى ـ دە، ئەتىگەنلىك چاي ئىچىپ ئۇخلاشقا يېتىشتى.

كۈن پاتقاندىن كېيىن ئۈيۈقتا ئاينى، يۇلتۇزلارنىڭ ھالىتىنى كۆرۈپ، ئىبنى سىنانىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتتى:

ــ ساماۋى جىسىملارنىڭ ئەھۋالى پات ئارىدا ھاۋا بۇزۇلۇپ، پالاكەت يۈز بېرىشىدىن دالالەت بېرىۋاتىدۇ! ــ دېدى ئۇ ھەمراھلىرىغا.

سەپەرنىڭ تۆتىنچى كۈنى ئەتىگەن قۇم سەھراسىنى جىمجىتلىق بېسىپ، ئاسماندا ئۇچۇپ يۈرگەن توغايلارمۇ، يەردە سۆرۈلۈپ يۈرگەن كەسلەنچۇكلەرمۇ غايىب بولدى. ئۇزاق ئۆتمەيلا، قاتتىق شامال چىقىپ، يەرۈئاسماننى چاڭ ـ توزان قاپلىدى، ئالەمنى قاراڭغۇلۇق باستى. يولۇچىلار شامالنى توسۇپ تۇرغان قۇم بارخانلىرىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ، ئاتلىرىنىڭ چۈلۈۋرىنى تۇتقان ھالدا ئۇستىگە چاپانلىرىنى يېپىشىپ دۇم چۆشۈپ ياتتى. ئارىدىن ئىككى سائەت ئۆتمەي قۇم بوران بىردىن توختاپ، ھەممە تەرەپنى ئېغىر جىمجىتلىق باستى، يولۇچىلار باش كۆتۈرۈپ، ئۇستىدىكى چەكمەنلىرىنى قېقىشتى. قۇم بورىنى يولنى كۆمۈۋەتكەن، يولباشلىغۇچى ھەمراھلىرىدىن بەتتەرەك يول بىلمەيدىغان كىشىگە ئايلىنىپ قالغان ــ ئەمدى پۈتۈنلەي تېنەپ قالغانىدى. كۈن كۆتۈرۈلگەنسېرى ئۇلارنىڭ گاللىرى قۇرۇر ئىدى، ئۇلار ئاغزى كېچىك تۇلۇملارنى ئېغىزلىرىغا تۇتۇپ، بىر يۇتۇمدىن سۇ ئىچىشەتتى، ئاران ـ ئاران قۇم

كېچىپ كېتىۋاتقان ئاتلارنى ئاستا قامچىلاپ قويياتتى. سۈلىرى تۆگىگەندىن كېيىن ئۇلار نېمە قىلىشلىرىنى بىلمەي گاڭگىراپ قېلىشتى، قۇدۇقلارنىڭ ئۈستىنى قۇم بېسىۋالغان ــ ئۇلارنى تاپقىلى بولمايتتى ــ ھايات مەنبەسى قۇرۇغاندى.

ــ مېنى شۇ يەرگە...تاشلاپ كېتىڭلار، ــ دەپ ئىڭرىدى ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇشقا ماجالى قالماي، ئېتىنىڭ بويىندىن قۇچاقلىۋالغان مەسھىي. ــ قازاغا رىزا بولۇشتىن ...باشقا چارە يوق. سىلەر... بىر ئامال قىلىپ...جېنىڭلارنى ساقلاپ قېلىڭلار.

يۈزى ئورۇقلاپ قاريداپ كەتكەن، كۆزلىرى پارقىراپ قالغان ئەبۇ ئەلى ئاتتىن چۈشتى، يولباشلىغۇچىنىڭ ياردىمى بىلەن بوۋاينى ئاتتىن كۆتۈرۈپ ئېلىپ، قۇمغا ياتقۇزدى...

* * *

خۇراسانغا كېتىۋاتقان كارۋان باشلىقى يولدىن خېلى يىراقتا، قۇم بارخانى ئاستىدا سوزۇلۇپ ياتقان ئۈچ كىشىنى كۆرۈپ توختىدى ـ دە، ئادەملىرىگە بىرنېمە دېدى. ئۇلار يۈگۈرۈپ بېرىپ، بىھوش ئادەملەرنىڭ ئىككىسى چالا ئۆلۈك، ئۈچىنچىسى جانسىز ئىكەنلىكىنى بايقىدى.

ــ يۈزلىرى ۋە كۆكرەكلىرىگە سۇ چېچىڭلار، ئېغىزلىرىغا سۇ تېمىتىڭلار، ــ دېدى ئۇلارنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلگەن كارۋانبېشى.

ئاۋۇال ئەبۇ ئەلى، ئاندىن كېيىن يولباشلىغۇچى كۆزىنى ئېچىپ، ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇرۇشتى.

ــ ماۋۇ ھەمراھىڭىز قازا قىپتۇ، ــ دېدى قاپقارا يۈزلۈك، چوقۇر تۆگمچى بىر چەتتە قىمىرلىماي ياتقان مەسھىنى كۆرسىتىپ.

ــ ھە؟ كۆكسىگە، يۈزىگە سۇ پۈركۈپ، سىلكىپ كۆرمەمدىڭلار؟

— هەممىسنى قىلدۇق، جان ئۇزۇپتۇ.

ئىبنى سىنا سۈرۈلۈپ بېرىپ، ھەمراھىنىڭ تومۇرىنى تۇتتى ـ دە، تۆگىچىنىڭ گېپىنىڭ توغرا ئىكەنلىكىگە قانائەت ھاسىل قىلدى.

ئۇلار مەسىھىينى كېسىم ـ كېچىكى بىلەن قۇمغا كۆمدى ـ دە، قەبرە تۆپىسىدە بىردەم قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇشتى.

ئىبنى سىنانىڭ خارەزمدە تاپقان ئەڭ يېقىن دوستلىرىدىن بىرى بۇ مەرھۇم ئىدى. ئىككىسى باھار چاغلىرىدا چۆلگە چىقىپ، دورا گىياھلارنى تېرەتتى، قەدىمكى يۇنان ھەكىملىرى توغرىسىدا سۆھبەتلىشىپ، ۋاقىتنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكىنىنى بىلمەي قالاتتى.

ئۇلۇغ ئالىم ۋە تەجرىبىلىك تېۋىپ بولغان مەسىھىي مۇسۇلمان بولمىغىنى ئۈچۈن ئۆمرىنى سەرگەردانلىقتا ئۆتكۈزۈپ، گۈرگەنجتىلا باشپاناھ تاپالمىدى. تەقدىر ئۇنىمۇ ئارتۇق كۆرۈپ، تىنچ ئۆڭى ـ جايىدىن دەشتى بایاۋانغا ھەيدىدى، بىر يۈتۇم سۇغا زار قىلىپ، تەشنالىقتا ئۆلتۈردى. شۇلارنى ئويلىغان ئىبنى سىنانىڭ يۈرىكى زەردابقا تولدى ـ دە، خورسىنىپ، كۆزىنىڭ بىر چېتىدىن يۇمىلاپ چىققان يېشىنى بارمىقى بىلەن سۈرتتى.

— قانداق ئۇلۇغ ۋە ئېتىقادى مۇستەھكەم ئادەم ئىدى مەرھۇم! — دېدى ئۇ يەنە خورسىنىپ. — يۇمشاق كۆڭۈل، كەمتەر ۋە شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇلۇغ ئالىم ئىدى.

— كېلىڭ، مەرھۇمنىڭ ئەڑاھىغا قۇرئان ئوقۇپ قويايلى، — دېدى قاۋۇل كەلگەن كارۋانىبېشى قۇمغا تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ.

ئىبنى سىنا ئۇنىچىقماي رازلىق بىلدۈردى ۋە تۆگىچىلەر قاتاردا ئولتۇرۇپ تىلاۋەتكە جىمجىت قۇلاق سالدى. دۇئايىي پاتىھەدىن كېيىن ھەممىسى ئورنىدىن قوپۇپ، يول ھازىرلىقىنى قىلىشقا باشلىدى.

ئابۇارد شەھرىگە يېتىپ كەلگەنلىرىدىن كېيىن گۈرگەنچتىن بىللە كەلگەن يولباشلىغۇچى قايتىپ كەتتى، ئىبنى سىنا بولسا كارۋان سارايدا بىرنەچچە كۈن دەم ئېلىپ، ھاردۇقى چىققاندىن كېيىن تۈس شەھرى تەرەپكە قاراپ يولغا چىقتى.

دەرد ۋە دەرمان

1

سارايۇەن تاتىراڭغۇ، قارا ساقال، كۆزلىرى چوڭ-چوڭ بىر يىگىتنى ئىككىنچى قەۋەتتىكى تار بىر ھۇجرىغا جايلاشتۇرۇۋېتىپ، ئۇنىڭ قەيەرلىك ئىكەنلىكىنى، ئىسمىنى، كەسپىنى سوردى.

— ئاشۇ كۈنى نىشاپۇردىن كەلدىم، ئېتىم ھۇسەين، ئۆزەم تېۋىپمەن، — دەپ قىسقىچە جاۋاب بەردى مېھمان مۇرىسىدىن خۇرجۇننى ئېلىپ، ئۇنىڭ ئاپىتاپ ۋە شامالدا قاريدىغان يۈزى سەرگەردان ھايات كەچۈرگىنىدىن دالالەت بېرىپ تۇراتتى.

— ياخشى كەسپىڭز بار ئىكەن، — دېدى سارايۇەن كۈلۈپ. — ئەمما بىزنىڭ شەھەردە تېۋىپ كۆپ، كېسەل ئاز. چۈنكى جورجان شەھىرىدەك ھاۋاسى مۇساپىپا، سۈيى پاكىز پايتەخت تاپالمايسىز ئالەمدە. شەھەرنى كېسىپ ئۆتكەن جورجان دەرياسىنىڭ سۈيى ۋە ئەتراپتىكى مېۋىلىكلەرنىڭ ھاۋاسى شىپا بەخش. بۇ يەرگە كەلگەن كېسەل ساقىيىپ كېتىدۇ.

— سۆزىڭز راست بولسا كېرەك، — دەپ تەستىقلىدى مۇسا-پىر. — تاغلارنىڭ چوققىسىدىكى قارلار پارقىراپ كۆزنى قاماشتۇ-رىدۇ، ئەتراپتىكى باغلاردا بولسا ئەنجۈر، خورما، زەيتۇن، ئۇزۇم

پىشىپ ياتماقتا. ئاجايىپكى، بۇ يەردە سوغۇق يەرلەرنىڭ مېۋىسى بولغان ئالما، مېۋىلىك دەرەخلەرمۇ ياخشى ھوسۇل بېرىدىكەن. جورجاندەك ئاجايىپ شەھەر كۆرمىدىم ئالەمدە.

ئۆز يۇرتىنى سۆيىدىغان سارايۇەن ئۇنىڭ سۆزىدىن خۇشال بولۇپ:

— ئەقەللى، زاكاۋەتلىك ئادەمگە ئوخشايسىز، بۇ يەردە خار بولمايسىز، بىزنىڭ شەھىرى ئەزىمگە چوڭ بىر تېۋىپ كۆچۈپ كەلدى، دەپ ئادەملەرگە خەۋەر بېرىمەن، — دېدى.

ئىككى كۈندىن كېيىن قاشلىرى ئاقىرىپ كەتكەن، كۆزلىرى كىرتەيگەن بىر نۇرانىي مويسېپەت ياش تېۋىپنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ، ئۇنىڭ بىلەن سالاملاشقاندىن كېيىن:

— بىزنىڭ ھويلىغا قەدەم تەشرىپ قىلسىڭىز، ئوغلۇم ئاغرىق ئىدى، — دېدى.

— ئوغلىڭىز؟ كېسىلى نېمە؟

— ئەقلىدىن ئازغان، ئىككى ھەپتە بولدى، گەپ-سۆزىنىڭ تايىنى يوق. "مەن ئۆكۈز، بوغۇزلاڭ!" دەيدۇ. نېمە قىلىشىمنى بىلمەي قالدىم. داخانلارغا ئوقۇتۇپمۇ كۆردۇم، بولمىدى، ئۇمىدلىرىم بىكار بولدى.

— نائۇمىد بولماڭ، ئاتا. دەرد بار يەردە داۋامۇ بار.

— ئىلايا ئېيتقىنىڭىز كەلسۇن. قېنى قەدىمىڭىز قۇتلۇق بولۇپ ساقىيىپ كەتسە.

— ئەمسە مۇنداق قىلىڭ: ھازىر ھويلىڭىزنى كۆرسىتىپ قويىسىڭىز، مەن بىر سائەتتىن كېيىن بارسام، ئەمما مېنى قانداق قىلىپ قىتە كۆرسىڭىزمۇ تەئەججۇپلەنمەڭ ۋە ئىشىمغا توسقۇن بولماڭ!

ـــ بولدۇ، نېمە قىلسىڭىزمۇ، ئوغلۇمنىڭ ئەس-ھوشىنى جايىغا كەلتۈرۈپ قويسىڭىز بەس.

ئارىدىن بىر سائەت ئۆتكەندىن كېيىن بوۋاي دەرۋازىسىنى ئېچىپ، ھەيران قالدى. ئالدىدا تۇرقىدىن ئادەم قورقىدىغان بىر قاسساپ تۇراتتى. قاسساپنىڭ ئالدىدا خۇرۇمدىن تىكىلگەن پەشتاما، يېنىدا بىلەي ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغان پولات ئەسۋاب، قولىدا ئۆتكۈر پىچاق. بوۋاي ئۈنى ئاران تونۇدى، بايىقى تېۋىپ ئالدىدا تۇراتتى.

ـــ قېنى سويىدىغان ئۆكۈز؟ يېتىلەپ ئېلىپ كېلىڭ! ـــ دەپ توۋلىدى "قاسساپ" ھويلىغا كىرگەندىن كېيىن.

بوۋاي يۈزىنى قاپقارا ساقال باسقان، كۆزلىرى ئىزتىراپلىق، قاتتىراڭغۇ كەلگەن بىر يىگىتنى باشلاپ كەلدى. "قاسساپ" پىچقىنى تاشلاپ، ئەپچىللىك بىلەن يىگىتنى يەرگە يىقتىتى-دە، ئۈنى يانپاشلىتىپ، قول-پۇتىنى ئارغامچا بىلەن باغلىدى ۋە پىچاقنى بىلەشكە باشلىدى. كېيىن سول تىزى بىلەن يەردە مىدىرلىماي ياتقان يىگىتنىڭ مۈرىسىنى بېسىپ تۇرۇپ، سىمىزمىكەن، دېگەندەك، ئوڭ قولى بىلەن ئۈنىڭ يانپېشىنى، بېلىنى سىلاپ كۆردى. بوۋاي بىچارە نېمە بولۇۋاتقىنىنى چۈشىنەلمەي، تۇرغان جايىدا قېتىپ قالغان، ئىككى كۆزى خۇشاللىقتىن ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەن ئوغلىدا ئىدى.

ـــ ۋاي-ۋاي، ئۆكۈزىڭىز بەك ئورۇق ئىكەنغۇ! ـــ دېدى "قاسساپ" ئورنىدىن تۇرۇپ. ـــ مېنى ھۆسەيىن قاسساپ دېيىشىدۇ، ئۆمرۈمدە بۇنداق ئورۇق مالنى سويغان ئەمەسمەن. ئالدى بىلەن ئۆكۈزىڭىزنى ئىككى-ئۈچ ھەپتە بېقىڭ، موزاي ۋاقتىدا ئانا سۈتىگە تويمىغاندەك قىلىدۇ، سۈت ئىچۈرۈڭ، سەمرىتىڭ، كېيىن كېلىپ بوغۇزلايمەن. ھازىر بۇنداق ئورۇق مالنى سويۇشتىن ھەزەر قىلـ

مەن، ــ دەپ ئۇ "ئۆكۈز"نىڭ قول ـ پۇتىنى يەشتى ـ دە، پۇتى بىلەن نوقۇپ، ئۇنى تۇرغۇزۇۋەتتى. "قاساپ"نىڭ قىلىقلىرىدىن قورقۇپ، يۇرىكى پوكۇلداپ تۇرغان بىچارە ئاتا يېنىك نەپەس ئېلىپ، ئوغلىنى يېتىلگىنىچە ئۆيگە ئېلىپ كىرىپ كەتتى.

ــ ئوغلىگىزنى ئىنەك سۈتى بىلەن، چۆچەخوراز شورپىسى بىلەن بېقىڭ. تامىقىغا مانا بۇ دورىنى قوشۇپ بېرىپ تۇرۇڭ، ــ دېدى تېۋىپ، قايتىپ چىققان بوۋاي بىلەن خوشلىشۇبتىپ، قەغەزگە ئوراقلىق دورىنى قولىغا بېرىپ، ــ ئۆكۈزمەن دېسە، گەپ قىلماڭ، ئوردىغا ئېتىراز بىلدۈرگىلى بولمايدۇ، "بولىدۇ"، دەپ قويۇپ ئىشىگىنى قىلىۋېرىڭ.

ئارىدىن ئىككى ـ ئۈچ ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن ئاۋۇالقىغا قارىغاندا خېلى تېتىكلىشىپ قالغان بوۋاي ياش تېۋىپنىڭ ھوجرىسىغا سالام بېرىپ كېلىپ، ئەھۋالدىن خەۋەردار قىلدى.

ــ مېنىڭ قەتلە شۇكۈركى، ئوغلۇم ساقىيىپ قالدى. يېڭى سېغىلغان سۈت ۋە سىزىنىڭ دورىلىرىڭىز شاراپىتى بىلەن ئەقلى جايىغا كەلدى. ئىشتىھاسى جايىدا. ئېرىنىڭ ساقىيىپ قالغىنىنى بىلىپ كېلىنىمۇ قايتىپ كەلدى. ئەتە بىزنىڭكىگە بېرىڭ، ــ دېدى ئۇ خۇشال بولۇپ.

ــ ئەلۋەتتە بارىمەن. ئىلايا، ساقىيىپ كەتكىنى راست بولسۇن. پەمىچە، بۇنىڭدىن كېيىن، مەن ئۆكۈزمەن دېمەيدۇ، قېرىغانىدا ئېيتمىسا، ــ دەپ مۇتايىبە قىلدى تېۋىپ.

ــ قېرىغاندا ساپمۇساق ئادەملەرمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئۆكۈز ئىكەنلىكىلىرىنى بايىقاپ قالىدۇ، ــ دەپ چاقچاقلا چاقچاق بىلەن جاۋاب بەردى بوۋاي.

2

جورجان ئولايتىنىڭ ھۆكۈمدارى قابۇسنىڭ جىيەنى ــ ياشلا بىر يىگىت نامەلۇم بىر كىسەلگە دۇچار بولۇپ قالغان، ئۇ كېچىلىرى كىرپىك قاقمايتتى، تاماق يېمەيتتى. ھېچبىر تېۋىپ ئۇنىڭ نېمە كېسەل بىلەن ئاغرىغانلىقىنى ئېنىقلىيالمىدى.

بىركۈنى ھۆكۈمدار ساراي ۋەزىرىنى چاقىرىپ مۇنداق دېدى:

ــ ئاڭلىشىمچە، ئابۇئاردىنىمۇ، نىشاپۇردىنمۇ نەدىندۇ نامەلۇم بىر تېۋىپ شەھرىمىزگە كېلىپ دەردكە چارە تاپالمىغان ئاغرىقلارنى داۋالاۋاتقانمىش. يەقىندىلا ھېچبىر تېۋىپ ساقايتالمىغان بىر سارامنى داۋالاپتۇ. ئاشۇ تېۋىپنى تاپىتۇرۇپ كېلىپ جىيەنىمىز ئابدۇلۋاھىتنى كۆرسىتىڭ، ئېھتىمال مۇشكىلى ئاسان بولسا...

ــ بېشىم بىلەن، ــ دېدى كۆلاھىغا ئاق سەللە ئورىغان كىمخاب چاپانلىق ۋەزىر تەزىم قىلىپ، كەينى بىلەن ھېكىم چىقىپ كېتىۋېتىپ.

ئاشۇ كۈنلا كىملىكىنى يوشۇرۇپ يۈرگەن مەشھۇر تېۋىپنى سارايىنىڭ بىر بۆلۈكىدىكى ئۆيدە ياتقان يىگىتنىڭ ھۇزۇرىغا باشلاپ كەلدى.

ــ ئەسسالامۇ...ئەلەيكۇم، ــ دەپ پىچىرلىدى ئاغرىق يىگىت، ئىنچىكە جىيەكىلىك بەنارەس① تون كىيگەن، قاتراڭغۇ يۈزلۈك تېۋىپنى كۆرۈپ بېشىنى ئاران كۆتۈرۈپ.

---

① قولدا توقۇلغان شايىنىڭ بىر خىلى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ...مىدىرلىماي ئولتۇرىۋېرىسىڭ، ـــ دېدى تېۋىپ ئۇنىڭ يېنىغا تىز چۆكۈپ، ئاندىن تومۇرىنى تۇتتى. يىگىتنىڭ ھېچبىر ئەزاسىدا كېسەل يوق ئىدى.

"تۇرقىدىن بەك زېرەك، تېرىسى نېپىز، كۆڭۈلچەك يىگىتكە ئوخشايدۇ، ـــ دەپ ئويلىدى ئۇ قارا پىشماق كەلگەن قارا كۆز، چىرايلىق يىگىتكە تىكىلىپ. ـــ ئۇنىڭ ئەزايى بەدىنى ئاجىز بولسىمۇ ساغلام، ئېھتىمال ئىشقى-مۇھەببەتىنىڭ يىپەك تالاسى ئۇنىڭ نازۇك قول-پۇتىنى كىشەنلىگەن بولسا كېرەك..."

ئۇ مۇھەببەت ھەيكەلتاراشى ئۆزىنىڭ پىچىقى بىلەن يىگىتنىڭ قەلبىگە قايسى جاناننىڭ نامىنى ئويۇپ يازغانلىقىنى بىلمەكچى بولدى. ئاغرىقنىڭ مۇلازىمىنى چاقىرىپ، جورجان شەھرىنىڭ ھەممە گۈزەللىرى ۋە مەھەللىرىنىڭ نامىنى بىلىدىغان بىر كىشىنى تېپىپ كېلىشنى بۇيرۇدى. دىۋانخانىدا شەھەر باج-خاراجىغا پىشىشىق بولغان بىر ئەمەلدارنى تېپىپ كېلىشتى. تېۋىپ ئۇنىڭ بىلەن باش مىدىرلىتىپ سالاملاشتى-دە، ئاغرىقنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ تۇرۇپ:

ـــ شەھرىڭىزدىكى ھەممە مەھەللە ۋە گۈزەللەرنىڭ نامىنى بىر-بىرلەپ ساناپ چىقىڭ، ـــ دەپ ئىلتىماس قىلدى.

ئۆز ھۈرمىتىنى ياخشى بىلىدىغان قوڭۇر ساقال، كۆك شايى چاپانلىق ئەمەلدار ئالدىرىماي بىر-بىرلەپ گۈزەللەر ۋە مەھەللە-لەرنىڭ نامىنى تىلغا ئېلىشقا باشلىدى. سۆزەنگەران مەھەللىسى بايان قىلىنىشى بىلەن ئاغرىقنىڭ تومۇرى قاتتىق سوقۇپ، نەپەس ئېلىشى تېزلەشتى. تېۋىپ ئۇنىڭ تومۇرىدىن قولىنى ئېلىپ، ئورنىدىن تۇردى، بىرەر سائەتتەردىن كېيىن قايتىپ كېلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، قوڭۇر ساقال ئەمەلدار بىلەن ھويلىغا چىقتى.

ـــ سۆزەنگەران مەھەللىسىدىكى ھەممە ئائىلە باشلىقلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە ئەزالىرىنىڭ نامىنى بىلدۈرگەن بىر ئادەم تېپىپ بېرەلمەمسىز؟

ـــ سۆزەنگەران ئاقساقلى شەمشىدىن ئۆز مەھەللىسىدىكىلەرنىڭ يەتتە ياشتىن تارتىپ 70 ياشقىچە بولغانلىرىنى ئېنىق بىلىدۇ. مەن ئېيتىمەن، بىرەر سائەت ئىچىدە ھۆزۈرىڭىزدا بولغاي، ـــ دېدى ئەمەلدار.

ئاردىدىن كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي چاچ-ساقلىغا ئاق ئارىلىغان بولسىمۇ، كۆك پوتا باغلىغان، كىچىككىنە ئاق سەللىلىك، كۆزلىرى چاقناپ تۇرىدىغان كېلىشكەن بىر ئادەمنى باشلاپ كەلدى. تېۋىپ ئاغرىقنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ تۇرۇپ:

ـــ مەھەللىڭىزدىكى ئائىلە باشلىقلىرىنىڭ نامىنى بىر-بىرلەپ ئېيتىڭ، ـــ دېدى.

"ئالايىدىن" دېگەن زاتنىڭ نامى تىلغا ئېلىنىشى بىلەن يىگىتنىڭ تومۇرى تېز-تېز ئۇرۇشقا باشلىدى.

ـــ ئەمدى ئالايىدىن ئاكىسىنىڭ ئائىلە ئەزالىرىنى ئۆز ئىسمى بىلەن ساناپ بېرىڭ، ـــ دېدى تېۋىپ، ئاقساقالنى سانىشىتىن توختىتىپ.

بوۋاي، مومای ۋە بالىلىرىنىڭ ئىسىملىرىدىن كېيىن "راھىلە" دېگەن قىزنىڭ ئېيتىلغاندا ئاغرىق يىگىتنىڭ تومۇرى ساناپ بولمايدىغان دەرىجىدە ئۇرۇپ، ئۆزى ھوشىدىن كېتىپ قالدى. ئاغرىقنىڭ يۈزىگە سۇ چېچىپ، ھوشىغا كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن نامەلۇم تېۋىپ ھويلىغا چىقتى. ئۇنى كۈتۈۋېلىپ تۇرغان ساراي خىزمەتچىسى:

ــ زأتى ئالبيلرى سىزنى كۆتۈۋاتىدۇ، ــ دېدى ۋە ئۇنى باشلاپ سالامخانا دەرۋازىسى ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. نەقىشلەنگەن دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئىككى قوراللىق ساقچى شامدەك قېتىپ تۇراتتى. بىرئاز تۇرۇپ ئىچكىرىدىن ساراي ۋەزىرى چىقتى ــ دە، تېۋىپنىڭ قولىدىن تۇتۇپ ئىچكىرىگە ئېلىپ كىرىپ كەتتى.

كاسپى دېڭىزىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى كىچىك بىر ۋىلايەتنىڭ ھۆكۈمدارى بولغان قابۇس ۋۇشمەگىر ئۆزىنى ئۇلۇغ بىر مەملىكەتنىڭ پادىشاھىدەك تۇتاتتى، ئۇنىڭ قولىنىڭ مۇشتىنى تىزىغا تىرەپ، سەككىز قىرلىق ئالتۇن تەختە ئۇستىدە گىدىيىپ ئولتۇراتتى.

نامەلۇم تېۋىپ ئىچكىرى كىردى ــ دە، ئۇن قەدەمچە بېرىدە يېرىم تازىم قىلىپ توختىدى. پېتىۋاتقان قۇياش نۇرىدا شاھنىڭ تاجسىدىكى گۆھەر ۋە جەۋاھىرلار پارقىراپ تېۋىپنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرۇپ قويدى.

قابۇس سالامنى ئىلىك ئېلىپ، تەبەسسۇم بىلەن ھال ــ ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن جىمىنىڭ نېمە كېسەل بىلەن ئاغرىغىنىنى سورىدى.

ــ ئابدۇلۋاھىتنىڭ ئەزايى بەدىنىدە كېسەللىك ئالامەتلىرىنى تاپالمىدىم، ئىچكى ئەزالىرى ساغلام ...

ــ ئۇنداق بولسا، ئۇنىڭ دەردى نېمە؟

ــ مۇھەببەت! ئۇنىڭ قول ــ پۇتى سۆيگىنىنىڭ ئالتۇن زەنجىرى بىلەن باغلانغان، بۇ كىشەننى يىگىتنىڭ خىيالىنى ئوغرىلاپ قاچقان قىزلا يېشەلەيدۇ.

ــ كاشكى ئۇ قىزنىڭ ئاتا ــ ئانىسى كىملىكىنى، ئېتىنى بىلسەك! بۇ مۇمكىن ئەمەس.

— مەن تومۇرىنىڭ سوقۇشىدىن قىزىنىڭ كىملىكىنى، ئېتىنىڭ بىلىۋالدىم.

ھەيران قېلىش پادىشاھلارغا ياراشمىسۇ، قابۇسنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى.

— جىيەنگىزنى سۆزەنگەران مەھەللىسىدىكى كاسىپ ئالايددىنىڭ قىزى راھىلەگە ئۆيلەندۈرۈپ قويسىڭىز ساقىيىپ كېتىدۇ.

— نەۋزەنبىللا. بۇ كارامەتقۇ! — دېدى ھۆكۈمدار سۆزلەپ تۇرۇپ، — قايسى ئۇسۇل بىلەن بىلدىڭىز بىچارە يىگىتنىڭ كۆڭلىدىكى مەخپىي سىرنى؟

نامەلۇم تېۋىپ قانداق قىلىپ يىگىتنىڭ كۆڭلىگە يول تاپقىنىنى تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى.

— ئاپىرىن، ئاپىرىن! تومۇرنىڭ سوقۇشىدىن ئىچكى كېسەللەرنىلا ئەمەس، بەلكى يۇرەك سىرلىرىنىمۇ بىلگىلى بولىدىكەن. ئەمما بۇنىڭ ئۈچۈن سەھىرگەر تېۋىپ ئۇلۇغ ئالىم بولۇشى، تەبىئەت سىرلىرىدىن ۋاقىپ بولۇشى كېرەك. مەن سىزنىڭ شەرتىڭىز ئۈستىدە ئويلاپ كۆرۈشۇم لازىم. ئېيتىڭچۇ، بىر كاسىپنىڭ قىزى ئېسىلزادە يىگىتكە مۇناسىپمىكىن؟ سىز تەبىي ماھىرسىز، ئىشقىمۇھەببەت زەنجىرلىرىنى ئېرىتىۋېتىدىغان بىر دورا تېپىپ بېرەلمەمسىز؟

— ياق، — دېدى تېۋىپ، — ئەگەر ئاشۇ قىزغا ئۆيلەپ قويمىسىڭىز، جىيەنگىزدىن ئايرىلىپ قالىسىز، كېسىلى جىگىرىگە ئۆتسە، داۋالاش يولى تۈگەيدۇ.

قابۇس باش بارمىقىنى چىشلەپ، چوڭقۇر ئويغا پاتتى: "ئابدۇلۋاھىتنى كېيىن ئېسىلزادىلاردىن بىرىنىڭ قىزىغا ئۆيلەندۈرۈپ

قويارمىز...“

ــ ئەمىسە، ئاشۇ كاسپىنىڭ تەكتىنى تەكشۈرۈپ كۆرەيلى. ھالالزادىلاردىن بولسا، قىزىغا ئەلچى ئەۋەتىمىز، ــ دېدى ئۇ.

ئىككى كۈندىن كېيىن سارايغا كەلگەن تېۋىپ يىگىتنىڭ چوڭ ئاپىسى قىزنىڭكىگە ئەلچى بولۇپ بېرىپ، كاسپ ئالايىدىنىڭ رازىلىقىنى ئېلىپ كەلگىنىنى، يىگىتنىڭ ساقىيىپ، ئورنىدىن قوپقىنىنى ئاڭلاپ خۇشال بولدى.

جورجان ھۆكۈمدارى نامەلۇم تېۋىپقا ھەپتىدە بىر ــ ئىككى كۈن سارايغا كېلىپ، ئۆز سۆھبىتىدىن ئۇنى بەھرىمەن قىلىپ تۇرۇشنى سورىدى. تېۋىپ تەزىم قىلىپ، پادىشاھنىڭ ئىلتىپاتىدىن خۇش بولغانلىقىنى بىلدۈردى.

ۋاقىت خۇددى جورجان دەريا‌سى تۆپىسىدىكى كۆپۈكىتەك ئالدىرىماي ئېقىپ ئۆتۈۋەردى، نامەلۇم تېۋىپ بۇ شەھەردە ئەركىن ھايات كەچۈرۈپ، كېسەلمەن ئادەملەرنىڭ دەردىنى داۋالاپ يۈرىۋەردى. بىركۈنى ئادەت بويىچە سارايغا كېلىپ، ھۆكۈمدارنىڭ قولىدا مەكتۇپ، يۈزىدە تەشۋىش بارلىقىنى كۆرۈپ، ھەيران قالدى.

ــ مەن ئۆزۈندىن بېرى كىملىكىڭىزنى بايقىغان بولساممۇ سىر بەرمەي يۈرەتتىم، ــ دېدى قابۇس خىيالەن كۈلۈمسىرەپ. ــ سىز بۇخارالىق ئۇلۇغ ھەكىمى ماھىر، ئالىم ۋە پازىل ئەبۇ ئەلى ئىبنى سىنانسىز. ئەمدى بۇنى ھېچكىمدىن يوشۇرمىسىڭىزمۇ بولىدۇ. بۇگۈن غەزنە شەھىرىدىن بىر خەت بىلەن سۈرىتىڭىز كەلدى. مەھمۇد غەزنىۋي مۇشۇ سۈرەتتىكى ئادەم يەنى ئىبنى سىنا ئەدە بولسا، دەرھال بىزنىڭ ھۆزۈرىمىزغا ئەۋەتىلسۇن، دېگەن مەزمۇندا بىر

مەكتۇپ ئەۋەتىپتۇ. ئەمما سىز قورقماڭ، سىزدەك ئۇلۇغ ھەكىمنى غەزنە شەھىرىگە ئەۋەتىدىغان بوزەك يوق. جورجان شەھىرىدە تىبا- بەت ۋە ئىلمى ھېكمەت بابىدىكى ئىشلىرىڭىزنى داۋاملاشتۇرىۋېرىڭ.

ــ ئىلتىپاتىڭىز ئۈچۈن تەشەككۈر. مەن، ئەلۋەتتە، بىگۈناھ ئادەملەرنى ئەندىشىگە سېلىشنى ئۆزىگە ھۇنەر دەپ بىلمەيدىغان پادە- شاھ ئالدىغا بېرىشنى خالىمايمەن، ھازىرچە مۇشۇ يەردە قېلىش نىيىتىدىمەن.

3

جورجان شەھىرىدە ئىبنى سىنانىڭ مۇخلىسلىرى كۆپ ئىدى. ئۇلار ھەر جۈمە كۈنى ئەللامانىڭ ئۆيىگە كېلىپ، ئۇنىڭ سۆھبە- تىدىن بەھرىمەن بولاتتى. خۇسۇسەن ئەبۇ ئۇبەيد دېگەن بىر يىگىت ئەبۇ ئەلىگە ھەددىدىن تاشقىرى ئىخلاسمەن بولۇپ، ئۇنىڭ خىزمە- تىنى قىلاتتى، مەنتىق ۋە ئىلمى ھېكمەتتىن دەرس ئالاتتى. ئىلىم- پەن شەيداسى بولغان، يىراقتىن ــ ھازىرقى ئافغانىستاننىڭ شىمالى- دىكى جۈزجان ۋىلايىتىدىن كەلگەن بۇ يىگىت ئەللامانىڭ ئەڭ ئىستىداتلىق شاگىرتى ۋە ئىشەنچلىك مۇھىبلىرىدىن بىرى ئىدى. شۇنداق ساداقەتلىك ئىلىم مۇخلىسلىرى ئارىسىدا ياشغىنى ئۈچۈن ئىبنى سىنا بۇ شەھەرده ئۆزىنى مۇساپىر سەزمەدى. بىراق بۇ تىنچ ھايات ئۇزاق داۋاملاشمىدى، شادلىق قۇياشىنى غەم- تەشۋىش بۇلۇتلىرى قاپلاشقا باشلىدى.

ئۇ بۇخاراغا كېتىۋاتقان سودىگەرلەردىن ئانىسىغا مەكتۇپلار يوللاپ ساق- سالامەتلىكىنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى. كېيىنكى مەكتۇپ

ئۇنىڭ قەلبىگە تىكەندەك قادىلىپ، يۈرەك-باغرىنى ئۆرتىۋەتتى. ئىنسى مەھمۇد ۋالىدەيىي مېھرىبانىنىڭ ۋاپات قىلغىنىنى بىلدۈرۈپ، ئۇنىڭ تەزىيەسىنى تولۇق ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، بۇخارادىن چىقىپ كېتىدىغانلىقىنى بايان قىلغانىدى. بۇمۇ يەتمىگەندەك تەقدىر ئۇنىڭ يۈرىكىگە يەنە نەيزىسىنى سانجىۋالىدى. بىركۈنى تاڭ قاراڭغۇسىدا بىرى كوچا ئىشىكىنى قاتتىق تاقىلدىتىپ، ئۇنى چۆچۈتۈۋەتتى. يېرىم كېچىگىچە ئىشلەپ هارغان ئىبنى سىنا چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى-دە، چاپىنىنى مۇرىسىگە تاشلاپ، هويلىغا چىقتى، ئىچىدىن زەنجىر-لەپ قويۇلغان دەرۋازىنى ئاچتى. ئۇدۇلىدا كۆزلىرى تەلمۈرگەن شاگىرتى ئەبۇ ئۇبەيد تۇراتتى.

ئۇ سالام بېرىشنىمۇ ئۇنتۇپ، هاسىراپ:

ــ پالاكەت يۈز بەردى... ئىچكىرى كىرەيلى... كېسىل ئېيتىپ بەرگەيمەن، ــ دېدى. ئۇ كەشتىنى ئالدىراش كىيگەن، ئۇستىدە كونا چاپىنى يەلپۇنۇپ تۇراتتى.

ئۇلار مېهمانخانىغا كىرىپ، تۆردىكى كۆرپىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن نەپىسىنى رۇسلىۋالغان ئەبۇ ئۇبەيد شۇ كېچە ئەمەلدارنىڭ ئۆز ئادەملىرى بىلەن سارايغا باستۇرۇپ كىرىپ، قابۇس ۋۇشمە-گىرنى تۇتقۇن قىلغانلىقىنى، ئۇنى زىندانغا تاشلاپ، ئوغلى مەنۇ چېھرىنى تەختكە ئولتۇرغۇزغانلىقىنى بىر-بىرلەپ سۆزلەپ بەردى.

ــ ياماڭ ئىش بوپتۇ، ــ دېدى ئۇيقۇسى قېچىپ، چىرايى ئۆڭۈپ كەتكەن ئەللاما. ــ ئۇلار شاهزادە بىلەن تىل بىرلەشتۇرگەن بولۇشى-لىرى مۇمكىن. مەنۇ چېھىر ئاتىسىدەك مۇستەقىل، ئۆز ئىپتىقىنىدا تۇرىدىغان ئادەم ئەمەس، ئۇ ئەلۋەتتە سۇلتان مەهمۇدنىڭ سەنىمىگە دەسسىگۈسى.

— بەس، ئەھۋال شۇنداق ئىكەن، بۇ يەردىن تېزرەك كېتىش كېرەك. لېكىن ھازىر ئەمەس...كېيىنرەك. دەرھال شەھەردىن چىقىپ كەتسىگىز، ئەمەلدارنىڭ كۆڭلىدە شۇبھە يىلانىنى ئويغىتىسىز. ھازىرچە مېنىڭ ئۆيۈمگە كۆچۈپ كېتىڭ، كېيىن بىرگەپ بولار.

— راست ئېيتىسىز، بىر چوڭنىڭ سۆزىگە كىر، بىر كىچىك-نىڭ — دېدى ئۇستاز ئۆزىدىن بەش-ئالتە ياش كىچىك سادىق شاگىرتىغا قاراپ، — مېڭىڭ، ئەمىسە نەرسىلىرىم، كىتابلىرىمنى خىزمەت-چىم كەچتە ئېلىپ بارار...ئېھتىياتكار بولۇش قورقۇنچلۇق ئەمەس...

تاڭ يورۇماستىلا ئىبنى سىنا شاگىرتىنىڭ ئۆيىگە كۆچۈپ كېلىپ كۆڭلى بىرئاز تىنچىغاندىن كېيىن سادىر بولغان ھادىسىلەر توغرىسىدا ئالدىرىماي پىكىر قىلىشقا باشلىدى.

— مانا، چېكىدىن ئاشقان قاتتىق قوللۇقنىڭ ئاقىۋىتى، — دېدى ئۇ ئەبۇ ئۇبەيدغا قاراپ. — قابۇس ئالىم ۋە شائىرلارغا ھامىي بول-سىمۇ، سىپاھ ۋە ئەمەلدارلارغا نىسبەتەن شەپقەتسىز ئىدى، كىچىك بىر گۇناھلار ئۈچۈن ئۇلارغا قاتتىق جازا بېرەتتى، ئەپۇنى ئۆزىگە ئەيىب دەپ بىلەتتى. بەزەن ئاقىل ئادەملەرمۇ ئادالەتسىز بولىدە-كەن، قىزىق...

— توغرا، ئەينى زامانىدا قابۇس شەمسىلمە ئالىي توغرا سۆز-لۈك، دېگىننىنى قىلىدىغان جاسارەتلىك شاھ ئىدى. مەھمۇد غەزنە-ۋىيدەك زوراۋان ھۆكۈمدارنىمۇ كۆزگە ئىلمايتتى. ئۇ زالىم: ئىبنى سىنانى مېنىڭ ئالدىمغا ئەۋەت، دېگەنىدە تەكلىپىنى رەت قىلىپ، سىزنى ئۆز يېنىدا ئېلىپ قالدىغۇ!

— ئەلۋەتتە ئۇنىڭ ياخشىلىقىنى ئۇنتۇمايمەن. گۈرگەنچتە ئالىم-لار دائىرىسىدە ئۆزەمنى بەختىيار سېزەتتىم. جورجاندا بولسا —

سالامەتلىكىم مۇستەھكەملەندى. ئىلمى ھېكمەت ۋە تەبىئىيات بىلەن شۇغۇللىنىشقا ئىمكانىيەت تاپتىم.

— بۇخارادىچۇ؟

— خارەزمگە قاراپ پەرۋاز قىلمىغان بولسام، بۇخارادا مۇتەئەسسىپ موللىلار قاناتلىرىمنى كېسەتتى...

ئەتىگەنلىك چاي ۋاقتىدا ئۇستاز بىلەن شاگىرت ئوندىن-بۇندىن سۆزلىشىپ ئولتۇردى.

قارا ساقاللىق، ئېگىز بۇرۇن، خۇش خۇي چىراي، ئەمدى 32 ياشقا قەدەم قويغان سادىق شاگىرتى ئۇستازىنىڭ سۆزلىرىگە زوق بىلەن قۇلاق سېلىپ ئولتۇراتتى.

— ئازادلىق، ئەركىن پىكىر قىلىش بۇيۇك بەخت، پادىشاھلار، ئەمەلدار ۋە ئاكابىرلار سىزنىڭ بەرگەن يولدىن چەتكە چىقماسلىق چوڭ بەختسىزلىك. مەن "كە!" دېسە قولىغا قوندۇغان قۇش ئەمەسمەن. ئاجىز ئادەملەرلا ئۆز قىسمەتلىرىگە رازى بولۇپ كېتىدۇ. ياۋۇزلۇققا ئادالەت تونىنى كىيگۈزگەن مەھمۇد غەزنىۋىينىڭ ئوۋچىلىرى يېتىپ كەلمەستىن بۇرۇن بۇ يەردىن مېڭىپ كېتىش كېرەك.

— ئۇنداق بولسا، مەن كەچتە كارۋان سارايىغا باراي. كارۋان باشلىقلىرى بۇگۈن-ئەتە تۆگىلىرىنىڭ باشلىرىنى قايسى ياقتا بۇرىماقچى، بىلىپ كېلەي.

— بەك ياخشى. بۇ ئىسسىق ئۈۋىدا يېتىشىم خەتەرلىك، — دېدى ئىبنى سىنا تاقەتسىزلىك بىلەن ساقىلىنى قاشلاپ. — ئوۋچىلار قۇشلارنى ئۈۋىلىرىدىن تۇتۇپ ئېلىپ كېتىدۇ. ئەپسۇسكى، جورجاندەك گۈزەل مەنزىرىلىك، ھاۋاسى ساپ، ئىلمىي مۇئەسسەل يەرنى تەرك ئېتىشكە مەجبۇرمەن.

كەچتە مەيۇس ھالدا كارۋان سارايدىن يېنىپ كەلگەن ئەبۇ ئۇبەيد:

— ئەتە سودىگەر ئابدۇللا بىننى جەنپارنىڭ كارۋىنى مازانده-رانغا ماڭماقچى. مەن كارۋانبېشى بىلەن كېلىشىپ قويدۇم. سىزنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كېتىشكە رازى بولدى، — دېدى. — ئەمما مازانده‌رانىڭ ھاۋاسى ئېغىر، نەم، سىزگە ياراشماسمىكىن.

— ياراشمىسا يەنە قايتىپ كەلگەيمەن. بەلكى ئۇ ۋاقىتنىچە زامان تۇزىلىپ، ھايات يەنە ئاۋۋالقى ئىزىغا چۈشۈپ كېتەر.

— ئامىن! — دېدى شاگىرت جان - دىلى بىلەن.

* * *

ۋاقىت ھارۋىسى تاراقلاپ، ئامىتى كەلمىگەن ئەمگەك ئەھلىنى ماجاقلاپ كېتىۋەردى، قىش ئۆتۈپ، تىكەنلىك گۈللىرىنى چېكىسىگە تاقىغان باھارمۇ يېتىپ كەلدى.

ئەبۇ ئۇبەيد خەت - خەۋەر كۈتۈپ تىست - تىت بولاتتى، كاسپى دېڭىزى بويىدىكى يامغۇرى تولا، ئورمانلىرى ۋەھشى ھايۋانلار بىلەن تولغان ئۆلكىدە ئۇستازىمنىڭ ئەھۋالى قانداق بولدىكىن، دەپ تەشۋىشلىنەر ئىدى.

يازمۇ ئۆتتى، بىركۈنى ئەل ياتار چاغدا ئەبۇ ئۇبەيدنىڭ دەرۋازىسىدىكى مىس ھالقىنى كىمدۇ قاتتىق تاقىلداتتى. ئۇنىڭ يۈرىكى گۈپۈلدەپ ئۇرۇپ، يۈگۈرگەنچە دەرۋازىسىنى ئاچتى.

مەست ئايالدەك قاپقىنى سۈزۈپ تۇرغان، توقاچ يۈزلۈك، ئاي نۇرىدا رەڭگى ئاتىراڭغۇ كۆرۈنگەن ئۇستازنى كۆرۈپ، شاگىرتىنىڭ تىلى كالۋالىشىپ قالدى.

— ساق سالامەت تۇردىڭمۇ؟ تىنچلىقمۇ؟ — دەپ سورىدى ئىبنى

سنا ئاجىز بىر ئاۋاز بىلەن.

ــ ھە...خۇداغا مىڭ قەتلە شۈكۈر، تىنچلىق، ــ دېدى شاگىرت ئۇنىڭ قولىنى ئېلىپ.

يامغۇر كۆپ ياغمىدىغان، نەم مازانىدەران ئىبىنى سىنانىڭ مەجەزىگە تەسىر يەتكۈزگەن، ئۇنى ئاجىزلاشتۇرۇپ قويغانىدى. ئۇ بىرنەچچە كۈن جورجاندا شاگىرتىنىڭ ئۆيىدە تۇرۇپ دەم ئالدى، ئۆزىنى داۋالىدى. سالامەتلىكى ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن كوچىغا چىقماي «ئەۋسەتى جورجانىي»① دېگەن ئەسىرىنى يازدى. ئىلمىنىڭ مەھبۇسى بولغان بۇ ئادەم ئەمگەك بىلەن قايغۇسىنى ئۇنتۇيتتى.

ئەگەر جورجان ئۆلكىسىدە بىر قاملاشمىغان ھادىسە يۈز بەرمىسە، ئالىم بۇ پىدائىي مەھبۇسلۇقتىن پات ئارىدا قۇتۇلمايتتى. بىركۈنى ئەبۇ ئۇبەيد قابۇسنىڭ ئوغلى مەنۇ چېھىر سۇلتان مەھمۇد نامىغا خۇتبە ئوقۇتۇپ، رەسمىي ئۇنىڭ ھاكىملىرى قاتارىغا ئۆتكەنلىكى توغرىسىدا خەۋەر ئېلىپ كەلدى.

ــ ئەمدى مەنۇ چېھىر ئۇنىڭغا ياراش ئۇچۇن مېنى تۇتۇپ، ئۇنىڭ ئالدىغا ئەۋەتىدۇ، ــ دېدى ئىبنى سىنا قول يازمىلىرىنى يىغىشتۇرۇپ، ــ رەھىمسىز ئوۋچى بىر يەردە تۇخۇم بېسىپ ياتقان قۇشنى تۇتۇپ ئېلىپ كېتىدۇ، ئوۋچىلار يېتىپ كېلىشتىن بۇرۇن پەرۋاز قىلىش كېرەك.

ــ نەگە؟ ــ دەپ سوردى شاگىرتى بىئارام بولۇپ.

---

① ئىبنى سىنانىڭ بۇ ئەسىرى تېپىلمىغان.

ـــ رەي① شەھەرگە ـــ سۇلتان مەھمۇدقا ئىتائەت قىلمىغان تەدـ
بىرلىك مەلىكە سەيدەخانىڭ پايتەختىگە. مەنۇ چېھرىدەڭ يۇز ئەردىن
سەيدەدەڭ بىر ئاقسىل ئايال مىڭ ھەسسە ياخشى. ئۇنىڭ قانىتى
ئاستىدىلا جېنىمنى ساقلىيالايمەن.

ـــ مەن سىزگە ھەمراھ بولۇپ بارغايـمەن. مۇشۇ ياشقا كېلىپمۇ
رەي شەھرىنى كۆرمىگەنىدىم...

ئۇستازىنىڭ گەپ قىلمىغانلىقىنى كـۆرۈپ، "سۆكۈت ئالامتى
ردزا" دەپ ئويلىدى ئۇ خۇشال بولۇپ.

سەۋدائى شاھزادە

رەي ـــ ئۇستىدە دائىم ئىس چىقىـپ تۇرىدىغان رىماۋەند تېغى
ئېتىكىگە جايلاشقان قەدىمكى شەھەر. ئادەملىرىنىڭ ئېتىقادىچە، بۇ
تاغ ئەپسانىۋى شاھ زەھھاكنىڭ قەبرىسىمش. ئۇستاز بىلەن شاگىرت
ئاھى ئاسمانغا چىقىپ تۇرغان تاغ باغرىدىكى بۇ ئاجايىپ شەھەرگە
كېلىپ، ئەركىن نەپـەس ئالـدى، ئوتتۇرىسـدىن شارقـراپ ساي
ئېقىپ تۇرغان رود بازىرىدا تاماق يەۋېلىپ، تاغ باغرىدىكى تەبارەڭ
قەلئەسىگە چىقىپ، تۆۋەندە ياسىنىـپ تۇرغان ئۇچ بۇرجەك شەكىلـ
دىكى شەھەرنى تاماشا قىلدى. كەچتە كارۋان سارايىنىڭ ئىككىنچى
قەۋىتىدىكى ئۆيدە دەم ئېلىپ ئولتۇرغاندا ئەبۇ ئۇبەيد:

ـــ مەلىكە سەيدەنىڭ ھۇزۇرى ئالىيەلـرىغا قاچان بارىسىز؟ ـــ

---

① رەي ـــ شۇ ۋاقىتتا كىچىككىنە يېزا بولغان تېھرانـنىڭ شەرقـي
جەنۇبىدىكى شەھەر، بۇ شەھەرنى موغۇللار ۋەيران قىلغان. (ئاپتور)

دەپ سوراپ قالدى.

ــ ھېچقاچان، ــ دېدى ئېنى سىنا بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ــ كېرەك بولۇپ قالسام، ئۆزى مېنى چاقىرتار، ھېچ ۋاقىت ھۆكۈمدارلار ھۇزۇرىغا باش ئېگىپ بارغان بەندە ئەمەسمەن. نۇھ ئېنى مەنسۇر سامانىمۇ، قابۇس شەمىلىمۇ كېرەك بولغىنىمدا مۇلازىملىرىدىن بىرىنى ئەۋەتىپ، مېنى ئۆز ھۇزۇرىغا چاقىرتقانىدى...

ئەبۇ ئۇبەيد جورجانى ھۆكۈمدارلار ئالدىغا يېلىنىپ بېرىشنى ئۆزىگە نومۇس دەپ بىلگەن ئۈستازىغا زوق بىلەن قاراپ، "ئالىم دېگەن شۇنداق مەغرۇر ۋە ئىلمىنىڭ قەدرىگە يېتىدىغان بولۇشى كېرەك، لېكىن ئۇ كەمبەغەلدەك بىر بىتاب ئادەم ئالدىغا كەلسە، باش ئېگىپ، ئۇنىڭ تومۇرىنى تۇتىدۇ، پۇلىمۇ ئالمايدۇ، قىزىق!" دەپ ئويلايتتى.

ئاردىدىن ئانچە ۋاقىت ئۆتمەي: بۇخارايى شەرىپتىن بىر تېۋىپ ماھىر كەپتۇ، رود بازىرىدىكى كارۋان سارايىدا ئىستىقامەت قىلدى- كەن، دېگەن گەپ- سۆز شەھەرگە تارقالدى. ئاغرىقلار بىر- بىرلەپ كېلىپ شىپا تېپىشقا باشلىدى. بىركۈنى پېشانىسى قورۇلغان، ئورۇق، ئوتتۇرا ياشلىق بىر كىشى كېلىپ ئېنى سىناغا تازىم قىلدى- دە:

ــ بىزنىڭ كۇلىبەئىي ۋەيرانىمىزغا قەدەم تەشرىپ قىلسىڭىز... ئىنىم ئاغرىق ئىدى، ــ دېدى.

ــ نېمىشقا باشلاپلا كەلمىدىڭىز؟ ئۆزى ماڭالمامدۇ؟

ــ مېڭىش نەدىكىنى؟ قورسقىنى توتۇپ ئۇ ياقتىن، بۇ ياقتا يۇگۈرۈپ: "ئېچىمگە يىلان كىرىپ كەتكەن، يۈرەك- باغرىمنى

بىمەكتە" دەپ ۋارقىرايدۇ. ئۇنى تالاغا ئېلىپ چىققىلى بولامدۇ؟

ئىبنى سىنا ئويلاپ قالدى ـ دە:

ـــ بوپتۇ، بارسام بارايلا، قېنى مېڭمك، ـــ دېدى.

قىڭغىر ـ سىڭغىر ئىۆڭى ـ دالانىلار بىلەن ئورالغان سۇپۇرۇقسىز ھويلىدا چاچ ـ ساقىلى ئۆسۈپ كەتكەن، كۆزلىرى پارقىرىغان بىر يىگىت قورسقىنى تۇتۇپ يۇرەتتى. ئۇ ئىشكتىن دادىل قەدەم تاشلاپ كىرگەن ئالىچىپار تونىلۇق، كۆزلىرى ئۆتكۈر تىببىي ماھىرنى كۆرۈپ توختاپ قالدى. ئىبنى سىنا ئاغرىقنىك ئالدىغا بارىدى ـ دە، ئۇنىڭغا تىكىلىپ تۇرۇپ:

ـــ ئۆيگە كىرىپ، ئورنىڭىزدا يېتىڭ، ـــ دەپ بۇيرۇق بەردى. ئاغرىق ئىستائەتكارلىق بىلەن ئىشكى چوڭ ئىچكىرى قارائىغۇ ئۆيگە كىرىپ، يىغىشتۇرۇلمىغان ئورۇن تۆپىسىگە ياتتى.

ـــ راست، ئىچىڭىزدە يىلان بار ئىكەن، ـــ دېدى تىببىي ماھىر ئۇنىڭ قورسقىنى تۇتۇپ كۆرۈپ. ـــ جىگىرىڭىزنىڭ بىر چېتىنى يەپتۇ. ئەتە كېلىپ يىلانىنى تىرىك پېتى چۈشۈرىمەن. بۇگۈن بىر چىنە سۇت ئىچىپ يېتىڭ!

كوچىغا چىققاندا ئىبنى سىنا ئۆي ئىگىسگە قاراپ:

ـــ ئەمدى تىرىك بىر يىلان تېپىڭ، تەڭنىگە سۇت **ھازىرلاڭ،** ئاندىن مېنى چاقىرتىڭ، ـــ دېدى.

ئەتىسى چاي ۋاقتىدا ئاغرىقنىك ئاكىسى كېلىپ **ئىبنى سىنانى** ئۆيگە باشلاپ ئىلىپ كەتتى.

سۇت تولدۇرۇلغان تەڭنىنى ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇپ، ئاغرىقنى ئۇنىڭ ئالدىغا تىز چۆكتۈردى. ئىبنى سىنا ئۇنىڭ كۆزىنى ياغلىق بىلەن باغلاپ، بېشىنى ئېگىپ تۇردى ـ دە:

ــ بارمىقىڭىزنى تامىقىڭىزغا تىقىپ تەڭىسىگە قۇسۇڭ. ــ دەپ بۇيرۇدى.

يىگىت تېۋىپنىڭ ئېيتقىنىنى قىلىپ، قاتتىق ياندۇرغانىدى، ئۇنىڭ ئاكىسى خالتىدىكى يىلاننى تەڭىنىدىكى سۇتكە قويۇۋەتتى- دە، "چۇشتى، چۇشتى!" دەپ ۋارقىرىدى.

شۇ چاغدا ئېبىنى سىنا ئاغرىقىنىڭ كۆزىگە باغلانغان ياغلىقنى يېشىۋەتتى.

ــ ئەنە، قاراڭ، ئىچىڭىزنى كىمىرىۋاتقان يىلان!

ئاغرىق سۇت ئىچىدە ئۇزۇپ يۇرگەن يىلاننى كۆرۈپ، قورقۇش ئارىلاش خۇشاللىق بىلەن:

ــ دەرھال ئۆلتۈرۈڭ ئۇنى، بولمىسا، يەنە ئىچىمگە كىرىپ كېتىدۇ، ــ دېدى ئەنسىرەپ.

يىلاننى دەرھال قىسقۇچ بىلەن ئېلىپ، ھويلىغا ئېلىپ چىقىپ ئۆلتۈردى.

ــ قانداق ھىيلە ئىشلىتىپ ئىنىڭىزنى داۋالىغانلىقىمىزنى ئېيتماڭ، ــ دېدى ئېبنى سىنا كوچىغىچە ئۇزىتىپ چىققان ئۆي ئىگىسىگە. ــ بولمىسا، ئىچىدە يەنە يىلان پەيدا بولۇپ جىگىرىنى كىمىرىشكە باشلايدۇ.

ــ بولىدۇ، مەن ئۆيدىكىلەرگە تاپىلاپ قويىمەن، بۇ سۆز ھېچقاچان ئىنىمنىڭ قۇلىقىغا يەتمەيدۇ.

ئارىدىن ئانچە ۋاقىت ئۆتمەي، بۇخارالىق تېۋىپ پالانچىنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتكەن يىلاننى تىرىك پېتى چۇشۇرۇپتۇ، دېگەن خەۋەر تارقالىدى. بۇ سۆز مەلىكە سەيىدەنىڭ قۇلىقىغمۇ بېرىپ يەتتى.

* * *

رەي، ھەمەدان، ئىسپاھان ۋە كوھستاننىڭ ھۆكۈمدارى پەخرۇد داۋلە 21 يىل ھۆكۈم سۈرۈپ ۋاپات بولغاندىن كېيىن تەختى ئۇنىڭ بالاغەتىكە يەتمىگەن ئوغلى مەجدۇد داۋلەگە قالدى. دۆلەت ئىشلىرىنى ئۇنىڭ ئانىسى سەيىدە باشقۇرۇشقا باشلىدى. پۈقرامۇ ئۇنىڭدىن رازى، ئەمەلدار، ئاكابىرلارمۇ خۇشال ئىدى. نۇرغۇن مەملىكەتلەرنى بېسۋالغان سۇلتان مەھمۇد كۈنلەردىن بىركۈنى سەيدەنىڭ ھۇزۇرىغا ئەلچىسىنى ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ نامىغا خۇتبە ئوقۇتۇپ، خىراج تۆلەپ تۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. سەيدە ئۇنىڭ ئەلچىسىگە مۇنداق دېدى: "ئېرىم ھايات ۋاقتىدا مەھمۇد غەزنىۋىي كېلىپ يۇرتىمىزنى بېسۋالمىسا ئىدى، دەپ قورقاتتىم، ئەمدى قورقمايمەن، يا ئۇ يېڭىدۇ، يا مەن، مەن غالىب كەلسەم، پۈتۈن دۇنيا: بۇرۇن يۇز پادىشاھنى يەڭگەن مەھمۇد خوتۇن كىشىدىن يېڭىلىپتۇ، دەيدۇ. ئەگەر ئۇ غالىب كەلسە، شۇنداق ئۇلۇغ پادىشاھ خوتۇن كىشىنى يېڭىپ، تەسلىمنامە يازدۇرۇپتۇ، دەپ تەنە قىلغاي، بۇ سۇلتان ئۇچۇن شان ـ شەرەپ ئەمەس، شۇ سەۋەبتىن ھۆكۈمدارىڭىز مەن بىلەن ئۇرۇشمايدۇ!"

بۇ جاۋاب مەھمۇد غەزنىۋىينىڭ غۇرۇرىغا تەگدى ۋە سەيدە ھايات ۋاقتىدا ئۇنىڭ ئىلىگە ھۇجۇم قىلمىدى. سەيدە مەملىكەتنى خاتىرجەم ئىدارە قىلىۋەردى. بىراق باشقا بىر تەشۋىش ئۇنى كىمىرىشكە باشلىغانىدى: ئوغلى مەجدۇد داۋلە بالاغەت يېشىغا يەتكەندىن كېيىنمۇ ئەقلى ـ ھوشىنى يىغۇالالمىدى. بويى ئۆسۈپ قالغان بولسىمۇ ئۇنىڭ باللىقى قالمىدى.

شاھزادە تاماقنى تاللاپ يەيتتى، دائىم كېنىزەكلەر بىلەن

قوغلىشىپ ئويناپتتى، دۆلەت ئىشلىرىغا قىزىقمايتتى. ئىككى - ئۈچ يىلدىن كېيىن ئويۇن - كۈلكە، تەبىيارتاپ هايات، شاهانە مەئىشەت كۆڭلىگە تېگىشكە باشلىدى. سازەندە - پازەندىلەرنىڭ ئىشلىرى ئاڭا ياقمايتتى، خۇش روي رەققاسلار ئويۇنغا چۈشۈپ ئۇنى بەز - لىيەلمەيتتى. مەجدۇد داۋلە يالغۇز ئۆزى ساراي بېغىنى ئايلىنىدى - غان، ئۆزى بىلەن ئۆزى سۆزلىشىدىغان بولۇپ قالدى ئانسى: "بالام، نېمىشقا مۇنداق قىلىسەن، ئولتۇرۇپ دەم ئالساڭچۇ" دېسە، ئۇ: "ئولتۇرغاندىن ياتقان ياخشى، ياتقاندىن ئۆلگەن ياخشى، راستىنى ئېيتقاندا هاياتتىن ئۆلۈم ياخشى" دەيتتى. چاقىرلىغان تەۋىپلار، شاهزادە مالىخۇلىيا كېسىلىگە دۇچار بوپتۇ، دەپ ئۇنى تۇرلۇك - تۈمەن دورىلار بىلەن داۋالاشقا باشلىدى. بىراق هېچقان - داق دورا - دەرمەك ئۇنىڭغا كار قىلمىدى.

سەيىدە ئىبنى سىنانىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ، ئۇ ئىستىقامەت قىلىۋاتقان جايغا ئالاهىدە ئادەم ئەۋەتتى. شاهزادىنىڭ كېسىلىدىن خەۋەردار بولغان ئۇلۇغ هەكىم سارايدىن تەكلىپنامە كېلىشىنى كۈتەتتى. شۇ سەۋەبتىن ئىككىلەنمەي چىرايلىق ياسانغان ياش مۇلازىمنى قىزغىن قارشى ئالدى؛ ئۇستىگە بۈكاراچە تونىنى، بېشىغا كۆڭ سەللىسىنى ئوراپ، ئاتقا مىندى ۋە ئالدىغا چۈشۈپ تېز - تېز مېڭىپ كېتىۋاتقان چاقىرىپ كەلگەن كىشى كەينىدىن ئېتىنى هەيدەپ كېلىۋەردى. تاغ ئېتىكىدىكى سارايىنىڭ نەقىشلەنگەن چوڭ دەرۋازىسىدىن كىمخاب ۋە ئېسىل رەختتىن تون كىيگەن مۇلازىم، ئەمەلدار ۋە ئاكابىرلار گىدىيىپ كىرىپ - چىقىپ تۇراتتى. ئۇلۇغ هەكىم دەرۋازا ئالدىدا ئاتتىن چۈشۈپ، ئاتىنى پاسىبانغا بەردى. شۇ چاغدا ئېسىل كىيىملىك بىر ئەمەلدار تەزىم قىلىپ،

ئۇنى ئىچكىرىگە باشلىدى.

سالامخاندا پىل سۆڭىكىدىن ئىشلەنگەن ھەيۋەتلىك تەختتە قىممەت باھا لىباسقا دۇرۇگۇھەر قادىغان مەلىكە سالاپەت بىلەن كۆتەتتى. ئۇ يەتتە قەدەم بېرىدە توختاپ، تەزىم قىلغان ئىنى سىناغا كۆلۈمسىرەپ:

— خۇش كېلىپسىز، سالامەت كېلىپسىز، سىزدەك ئۇلۇغ ھەكىمنىڭ پايىتەختىمىزگە قەدەم تەشرىپ قىلىشىدىن چەكسىز خۇشالمەن! — دېدى. ھەر خىل سۆزلەردىن كېيىن ئۇ ئۆز دەردىنى ئىزھار قىلىشقا باشلىدى. — بىزنى بۇ غەمدىن قۇتۇلدۇرۇڭ، ئۆزىڭىزمۇ مەرھەمتىمىزدىن بەھرىمەن بولغايسىز.

60 قا بېرىپ قالغان بولسىمۇ، ھۇسنىنى ئانچە يوقاتمىغان، قۇلاقلىرى ۋە بوينىنى كەشىمىر ياغلىقى بىلەن ئورىۋالغان يوغان گەۋدىلىك مەلىكىگە قاراپ:

— ئېھە، سائادەتلىك مەلىكەيى زامان! — دېدى قولىنى كۆكسىگە قويغان ئىنى سىناپ، — ئۇمىدسىزلەنمەڭ. دەرد بار يەردە داۋامۇ بار. تەييارلىق قىلمىز، ئىنشائاللا، شاھزادە شىپا تېپىپ چىرىغىڭىز ئاۋۇالقىدىنمۇ روشەنراق يېنىشقا باشلار...

قوبۇل مۇراسىمى تۈگىگەندىن كېيىن تېۋىپ ئاغرىقنى كۆرۈش تەلىپىنى بىلدۈردى. مەجدۇد داۋاغا بۇرۇت قويغان، ئۆزۈن دارا، ئورۇق، پېشانىسى تۈرۈلگەن، جىمغۇر يىگىت ئىدى. ئۇ شىپاگەر بىلەن خالار-خالىماس ھال سورىشىپ، سوئاللارغا غۇدراپ جاۋاب بەردى. ئىنى سىناموۇ تەكەللۇپىنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ، ئۇنى ئورۇنغا ياتقۇزدى-دە، تومۇرىنى تۇتتى، كۆزلىرىگە ئاستا تىكىلىپ، تىلىنى چىقىرىشىنى ئېيتتى، قورسىقىغا ئالقىنىنى قويۇپ، ئۇرۇپ

كۆردى، كېيىن ئۇنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ، قولىغا دورا بەردى، ئەتىگەن يېگى سېغىلغان سۈت ئىچىپ تۇرۇشنى تەۋسىيە قىلدى.

بىراق، شاھزادە سۈت ئىچمىگىنىمۇ، دورا ئىستېمال قىلمىغىنىمۇ خالىمايتتى. ئاردىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئىبنى سىنا مەلىكىنىڭ ئالدىغا كىرىپ، شاھزادىنى دورا ـ دەرمەكلەر بىلەن ساقايتقىلى بولمايدىغانلىقىنى ئېيتتى.

ـ سىزدەك ھەكىمى ماھىردىن بۇ سۆزنى كۈتمىگەنىدىم، ناھاتىكى بىرەر چارە تاپالمىسىڭىز؟ ـ دېدى مەلىكە قاپىقىنى تۇرۇپ، ـ بارغانسېرى نېرۋىسى قوزغىلىپ، سەۋدايى ئادەمگە ئوخشاپ كېتىۋاتىدۇ ئۇ. ئۇزىنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋالارمىكىن، دەپ قورقىمەن.

ـ مالىخۇلىيا كېسىلىگە دۇچار بولغان كىشىنى داۋالاشنىڭ يەنە بىر ئۇسۇلى بار، ئۇنىڭغا ئۇلۇمنىڭ دەھشەتلىك بەشىرىسىنى يېراقتىن كۆرسىتىپ قويۇش كېرەك، شۇ چاغدىلا ئۇ ھايات گۈلشەنىنىڭ گۈزەللىكىنى ھېس قىلىشقا باشلايدۇ...

ـ ئەگەر مۇشۇ سۆزنى سىزدىن باشقا ئادەمدىن ئاڭلىسام، ساق قويمايتتىم! ـ دېدى سەيىدە كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ، ـ چاپسان ئېيتىڭ، قانداق ئۇسۇل قوللانماقچىسىز؟!

ئىبنى سىنا كېچىسى ئويلاپ تاپقان ئۇسۇلىنى سۆزلەپ بەرگەندى، مەلىكىنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتتى.

ـ ياق! ـ دەۋەتتى ئۇ. ـ ئەگەر قورقۇپ يۈرىكى قىنىدىن چىقىپ كەتسىچۇ؟ ئاقۇتنىنى ئويلىدىڭىزمۇ؟!

ـ شاھزادە قورقۇنچاق يىگىت ئەمەس. ئاڭلىشىمچە، چېلىشقا چۈشۈپ، مۇشتلىشىشنى ياخشى كۆرىدىكەن، ئەندىشە قىلماڭ، ئۇ

جانابنىڭ بىر تۆكىگە دەخلى يەتسە، مەن جاۋابكار!

ــ ئەگەر باشقا ئامال تاپالمىغان بولسىڭىز قانداق قىلاي، ــ مەلىكە كۆلۈمسىرەپ قويدى. ــ ئاخىر، بۇ بىر قىزىقچىلىققۇ! سىز ھېچبىر تەۋەپىنىڭ خىيالىغا كەلمەيدىغان كۆلكىلىك ئۆسۈللارنى ئويلاپ تاپىدىكەنسىز. نېمە قىلسىڭىز ئىختىيارىڭىز، سىزگە ئىجازەت.

* * *

بىركۈنى كەچقۇرۇن مەجدۇد داۋلە ئادىتى بويىچە تاغ باغرىدىكى ساراي بېغىدا ئۆزى يالغۇز سەيلە قىلىپ، ھاياتنىڭ يىرگىنچلىك ئىكەنلىكى، بىمانىلىقى، ئۆلۈمنىڭ ئەبەدىيلىكى توغرىسىدا خىيال سۈرۈپ يۈرەتتى. ئۇ ئېگىزگە چىقىپ، يوپۇرمىقى چوڭ ـ چوڭ، شاخلىرى يوغان ئەمەن دەرىخى ئالدىدا توختىدى، قايسىبىر شاخقا ئارغامچا باغلاپ، ئۆزەمنى ئاسسام ئىكەن، دەپ ئويلاۋاتقان چاغدا نەدىندۇ بىر ئادەم كەينىدىن كېلىپ قولىنى قايرىدى، ئۇنىڭ شېرىكى ــ ئاغزى باغلاقلىق پاكار يىگىت ئالدىدىن كېلىپ، شاھزادىنىڭ بوينىغا سىرتماق سالدى ـ دە، ئارغامچىنىڭ ئۇچىنى تارتىشقا باشلىدى.

ــ چاپسان بول، ئۆلتۈرۈپ قولىدىكى گۆھەر كۆزلۈك ئۈزۈكىنى ئالغايمىز، بېلىدىكى ئالتۇن كەمەرنىمۇ... ــ دېدى غۇدۇراپ شېرىكى.

"دات" دەپ ياردەم چاقىرىشقا شاھزادىنىڭ ئىززەت ـ نەپسى يول قويمايتتى. ئۇ بىر كۆچىنپ قولىنى چىقىرىۋالدى ـ دە، ئالدىغا تاشلىنىپ، ئارغامچا ئۈچىنى تۈتۈپ تۇرغان يىگىتنى بىر تېپىپ يىقىتتى. يوينىدىن سىرتاقنى ئېلىپ، ئۇنىڭ شېرىكىگە تاشلاندى.

بىردەملىك ئېلىشىشتىن كېيىن بىرىنىڭ بۇرنى قانىغان، ئىككىنچىسىنىڭ قاپىقى ئىشىغان "قاراقچىلار" ئاران قېچىپ قۇتۇلدى.

مەجدۇد داۋلە ھاسراپ، يىرتىلىغان ئالا يىپەك تونىنى تۆزەشـ
تۇردى ـ دە، توپىسىنى قېقىپ، ئارغامچىغا قارىدى. قورقۇش
ئارىلاش غەزەبتىن ئۇ دىر ـ دىر تىترەيتتى، ساقچىسىز، قورالسىز
سىرتقا چىققىنىغا ئۆكۈنەتتى. ئورنىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن
كىيىمىنى ئالماشتۇرۇپ، يۈيۇنۇۋالدى ـ دە، ئۆز خانىسىغا كىرىپ
چاۋاك چالدى. ئىككى ئېگىلىپ تەزىم بىلەن كىرگەن مۇلازىمغا
باشقىچە ئاۋاز بىلەن:

ـ شارابىچىغا ئېيت. بىر پىيالە مەي كەلتۈرسۇن! ـ دەپ
بۇيرۇق بەردى.

ئىككى يۇتۇم شارابتىن كېيىن ھايات شاھزادىسىنىك كۆزىگە
ھەسەن ـ ھۈسەن چەمبىرىكىدەك رەڭمۇرەك ۋە گۈزەل كۆرۈنۈشكە
باشلىدى.

ئوغلىنىك سەرگۈزەشتىدىن خەۋەر تاپقان سەيدە ئوغلىنىك كۆزـ
لىرىدە ھايات قۇياشى پارقىراپ، يۈزى يورۇغىنىنى كۆرگەندىن
كېيىن چەكسىز خۇشال بولدى. لېكىن ھېچ نەرسە بولمىغاندەك
سىپايىلىكىنى قولدىن بەرمەي، بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، قاپىقى
سىلىنغان ھالدا يۈرىۋەردى.

سەيدەنىك ئوغلىنى داۋالاپ ئابروي قازانغان ئىبنى سىناغا
ئىلمۇپەن ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىش ئۈچۈن ئىمكانىيەت ئىشكىلىرى
كەك ئېچىلدى. دەردىگە شىپا تاپقان ئادەملەر ھەر قەدەمدە ئۇنىڭغا
مىننەتدارچىلىق بىلدۈرەتتى، بۇ بولسا ئۇنىڭ كۆچىگە كۈچ
قوشاتتى. شۇنىڭغا قارىماي، ئۇ كەمتەرلىكنى قولدىن بەرمەيتتى.
بىركۈنى ئەبۇ ئۇبەيد ئۇستازىنىك ئۆيىگە كىرگەندە ئۇ ھەر
كۈنكىدەك جوزا يېنىدا ئولتۇرۇپ بىرنېمىلەرنى يېزىۋاتقانىدى.

ــ هه، جورجانی، یاخشی کەلدىڭىزمۇ! ــ دېدی ئېنى سنا سالامنی ئىلىك ئېلىپ، ئىشىنى داۋاملاشتۇرۇپ. ــ هازىر مەن سىزنى ئويلاپ تۇرغانىدىم. ئىنىم مەھمۇدقا مەكتۇپ يېزىۋاتىمەن. ئۆزىڭىزگە مەلۇم، دۇنياۋى ئىلىمۇپەن بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئالىملار، جۇملىدىن بىزنىڭ قېرىنداش ـ تۇغقانلار، تونۇش ـ بىلىشلەر بۇخارادىن كېتىپ قالغان. ئىنىم ئانا شەھىرىدە مۇساپىرغا ئوخشاپ قالغان بولسا كېرەك. نېمە قىلىدۇ ئۇ يەردە بوينىنى قىسىپ يۈرۈپ! بىزنىڭ هۇزۇرىمىزغا كەلسۇن، راهەت كۆرسۇن!

ــ راست ئېيتىسىز، سىزدەك ئاكىسى تۇرغان شەھەرگە ئېلىپ راهەت كۆرسۇن. خەتنى يېزىپ بولۇپ ماڭا بېرىڭ، ئەتە بۇخاراغا ماڭىدىغان تونۇش بىر سودىگەردىن ئەۋەتىۋېتىمەن.

ــ خۇددى كۆڭۈلدىكى گەپنى قىلدىڭىز، نېيتىمىز بىر يەردىن چىقتى. مەن هازىر...تاماملاپ، تۇمار قىلىپ ئورايمەن ـ دە، قولىڭىزغا تۇتقۇزىمەن.

جورجانى ئۇستازىنىڭ بىر يولى ئىككى ئىشنى قىلغىنىغا ــ سۆزلەشپ تۇرۇپ خەت يېزىۋاتقىنىغا تەئەججۇپ بىلەن قاراپ قالدى. كېيىن مەكتۇپنى ئېلىپ، خۇشال هالدا كوچىغا چىقىپ كەتتى.

* * *

ــ بۇخارادىن چىقىپ كەتكەنلىكىم ئۇچۇن مىڭ قەتلە شۈكۈر، ــ دېدى مەھمۇد ئاكىسىغا كۆڭلىدىكىنى ئېيتىپ. ــ ئانا يۇرتىمىز بەدئەت تورىغا ئىلىنىپ قالدى. هەر قەدەمدە موللىلار مېنىڭ ئىسمائىلىيە مەزهىبىدە ئىكەنلىكىمنى يۈزۈمگە سېلىپ: "ئاكاڭ كاپىر، سەن شىئە، هارام ئادەمسىلەر!" دەپ هەيۋە قىلاتتى. روهىمدا ئاداۋەت ئۇرۇقلىرى يىلتىز تارتىپ كېلىۋاتقاندا غەزىپىمنى

يۇتۇپ بۇخارادىن چىقىپ كەتتىم. بۇ يەرگە كېلىپ ئەركىنلىكنىڭ لەززىتىنى ھېس قىلغۇاتىمەن.

داستىخانغا پاتمە ئوقۇلۇپ، مېھمانلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئاكا ـ ئۇكا ھەسرەتلىنىپ ئولتۇرۇشتى.

ـــ نەدە بولساڭمۇ تىلىڭنى تارتىپ يۈر، ھەممە ئادەم بىلەن ئەپ ياشىغىلى بولمايدۇ، ـــ دېدى ئىبنى سىنا ئۇكىسىغا تىكىلىپ، ـــ بۇ يەردىمۇ شەھەر ئاھالىسى، ئەمەلدارلار سۈننىي ـ شافېئي مەزھەبدە، ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى شىئە مەزھەبدە بولغانلارغا نەپرەت بىلەن قارايدۇ ۋە ئۇلارنىڭ بار ـ يوقىنى تارتىپ ئېلىشقا ھەرىكەت قىلىدۇ.

ـــ مەندىن ئەنسىرىمەڭ، ئاكا، ئاچچىق ـ چۈچۈكنى تېتىپ، كۆزۈم ئېچىلىپ قالدى. شافېئىلەرنىڭ بىرەھىم ئىكەنلىكى ماڭا ئېنىق. تەقدىرگە تەن بېرىپ، ھايات سىناقلىرىغا بەرداشلىق بېرىشكە ئۆگىنىپ قالغانمەن.

مەھمۇد سۆزمەن بولسىمۇ، ئىلىم ـ پەننىڭ ھېچبىر ساھەسىدە چوڭقۇر مەلۇماتى يوق ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئىبنى سىنا ئىنسىنى ياخشى كۆرەتتى، ھازىر ئۇنىڭ يىللىق نەپىسى يۈرىكىگە توپلانغان غەم ـ قايغۇلارنى ئۇچۇرۇۋەتكەندەك بولماقتا ئىدى.

ھەمەدان سەپىرى

1

رەي شەھىرى تاغ يانباغرىغا جايلاشقان، ئىقلىمى مۆتىدىل.

گـۆزەل شەھەر، لېكـن بەزەن شامال شـمال تەرەپـتن چـققاندا رىماۋەند چوققىسـدىن چقىـپ تۇرغان ئـس شەھەرگە تارقىلـپ، ھاۋانى بۇزۇپ، ھەممىنى بىئارام قىلاتتى. خـۇددى شۇنىڭدەك مەھـمۇد غەزنەۋىي ھۆكۈم سۈرگەن سەلـتەنەت سەھراسـدىن باشلانغان سوغۇق شامال چوڭ ـ كىچكىنى دەككە ـ دۈككىگە سېلىپ قويدى.

بىركۈنى ئەبۇ ئەلى ئۆز ئۆيىدە جوزا يېنىدا ئىشلەپ ئولتۇرغان چاغدا ساراي خىزمەتچىسى كېلىپ تەزىم قىلدى ـ دە:

ـــ مەلـكەيـى ئالشان سـزنى ئۆز ھۇزۇرىغا چاقىرىۋاتىدۇ، ـــ دېدى.

"نېـمە ھادىسـە يۈز بەردىكـن؟ نېمىشـقا كۈتمىگەنـدە ئۇنىڭغا كىرەك بولۇپ قالدىم؟" دەپ ئويلىدى ئالـم ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ. دەرھال قىممەت باھالىق يول ـ يول يـپەك چاپىنىنى كىيىپ، بېشىغا كۆك سەللىسـنى ئورىـدى ـ دە، كوچـغا چىقـتى. ئىشـك ئالدىدا مەلىكىنىڭ ئەۋەتـكەن ئادىمـى ئەرەبـى ئاتـنى توغـرىسـغا قىلـپ تۇراتتى.

ـــ خىزمەتـلىرىگە تەيـيارمەن، ئەي مەلىكەيـى زامان! ـــ دېدى ئەبۇ ئەلى سالامخانغا كىرىپ، تەزىـم ـ تەۋەززۇ قائىدىلىرىنى بەجا كەلتۇرگەندىن كېيىن.

سەيىدە سـۆزنى سوزۇپ ئولتۇرماي دەرھـال مەقسەتكە كۆچتى. سۇلتان مەھمۇد غەزنەۋي ۋەكـىل ئەۋەتـىپ، ئۇنىڭدىن ئۆز نامىغا خۇتبـە ئوقۇتۇشـنى، باج ـ خىراج تـۆلەپ تۇرۇشـنى يەنە تەلەپ قىلىۋاتقىنىنى بايان قىلىپ:

ـــ زالـمـنىڭ قولـىغا چۈشمەسلىـك ئۈچۈن چاپـسان بىر يەرگە بېرىپ باشپاناھ تاپقىنىڭىز ياخشى، ـــ دېـدى. ـــ جانابىڭىزدىن كۆپ

ياخشىلىقلار كۆردۈم. شۇ سەۋەبتىن سىزنى ئىزدىتىپ يۈرگەن سۆلتان قولىغا چۈشۈشىڭىزنى خالىمايمەن. دەرھال راسلىنىپ، ھەمەدانغا قاراپ يولغا چىقىڭ، مەن ئۇ دىيارنىڭ ھۆكۈمدارى — قېيىن ئىنىم شەمسۇد داۋلەگە خەت يېزىپ بېرەي. ئەمىنمەنكى، سىزنى ئۇ جان - دىل بىلەن قوبۇل قىلىپ ئالغاي.

2

تاڭ سەھەردە ئەبۇ ئەلى، ئۇنىڭ ئىنىسى ۋە شاگىرتى يۈكلىرىنى ئات - ئېشەكلەرگە ئارتىپ يولغا چىقتى. رەي بىلەن ھەمەدان ئارىلىقى تاغلىق، داۋانلار ئانچە ئېگىز ئەمەس، قىش ۋە باش باھار چاغلىرىدىلا يوللار خەتەرلىك بولۇپ، قار كۆچكەندە يولۇچىلارنى بېسىپ ئالىدۇ. لېكىن ياز ۋاقتىدا ئات ۋە ئېشەكلەر ئۈستىدىكى يۈكلەر بىلەن بۇ داۋانلاردىن قىينالماي ئۆتۈۋېرىدۇ.

يولۇچىلار ئۇچ كۈندىن كېيىن قوشكەك داۋىنىغا يېرىپ يەتتى، ئات - ئېشەكلەر ئۈستىدىن يۈكلەرنى چۈشۈرۈپ، ئۇلاغلارنى ئوتلاتقا قويۇۋېتىشتى - دە، شارقىراپ ئېقىۋاتقان سايى بويىغا، سالقىن ئەمەن دەرىخى ئاستىغا ئورۇن راسلاشتى. بىردەم ئولتۇرۇپ، دەم ئالغاندىن كېيىن ئەبۇ ئۇبەيد قازان ئېسىش ئۈچۈن ئورمانغا ئوتۇن تەرگىلى كەتتى. ئاردىدىن ئون - ئونبەش دەقىقە ئۆتمەي، بىر قۇچاق شاخ - شۇمبا كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقىنىدا ئۇمۇردە ئۈچرىمىغان بىرنەرسىنى كۆرگەن كىشىدەك كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ، تۇرغان يېردە قېتىپ قالدى. 35 ياشقا قەدەم قويغان، ئىلىم - مەرىپەت چوققىسىنى ئىگىلىگەن ئابرويلۇق ئۇستازى خۇددى ياش بالىدەك

ئۆز سايەسى بىلەن ئېلىشۋاتقانىدى. ئۇ كەينىنى ئاپتاپقا ئۆرۈپ، بويى ئۇزۇن بىلەن تەڭ سايىسىغا تاشلىناتتى، ئوڭ قولى بىلەن ئۇنىڭ بوينىدىن بوغۇۋېلىشقا ئۇرۇناتتى. لېكىن قولى سايىسىنىڭ بوينىغا ئەمەس، بېلىگە بېرىپ چۈشەتتى. كېيىن قامىتىنى رۇسلاپ، سول قولى بىلەن شۇ ھەرىكەتنى تەكرارلايتتى، بەش - ئالتە قېتىم ئۇرۇنۇپ، نەپىسىنى باستى - دە، سۇ بويىدەكى تېرەكنى گاھ ئوڭ پۇتى بىلەن، گاھ سول پۇتى بىلەن تەپكىلى تۇردى. كېيىن لاتىغا ئورالغان ئىككى جۈۋالدۇرۇزنى يەردىن ئېلىپ، ئىككىسىنى تېرەككە سانجىدى ۋە چاققانلىق بىلەن ئوڭ تەرىپىدىكىنى سول قولى بىلەن، سول تەرىپىدىكىنى ئوڭ قولى بىلەن سۈغۈرۇپ ئالدى. شۇ تەقلىدتە جۈۋالدۇرۇزنىڭ جايىنى تېز - تېز ئالماشتۇرۇپ تۇردى، بۇ مەشغە - لەردىن كېيىن چوڭقۇر - چوڭقۇر نەپەس ئالدى - دە، ئىككى ئايىغىنى بىرلەشتۇرۇپ تۇرۇپ ئالغا بىر قەدەم، ئارقىغا بىر قەدەم تاشلاپ سەكرەشكە باشلىدى.

"ئېھ، تەنتەربىيە! تېز - تېز ھېڭىش، نەيزە ئېتىش، چېلىشىش، مۇشت ئېتىشتەك مەشغلەر توغرىسىدا ماڭا سۆزلىگەنىدى، — دەپ ئويلىدى ئەبۇ ئۇبەيد، — لېكىن سايەسى بىلەن ئېلىشىش، جۈۋالـ - دۇرۇز سانجىش توغرىسىدا ئېغىز ئاچمىغانىدىغۇ! بۇ يېڭى مەشق تۇرلىرىنى كېيىن ئويلاپ تاپقان بولسا كېرەك. مۇبادا مۇتەئەسسىپ موللىلاردىن بىرى تېرەكنى تېپىپ، ئۇنىڭغا جۈۋالدۇرۇز سانجۋاتـ - قانلىقىنى كۆرسە، بۇ شەيتاننىڭ ئىشى، تىببىي ماھىرنىڭ ئۆزى سارالاڭ بولۇپ قاپتۇ، دەپ ئويلىشى مۇمكىن. شۇ سەۋەبتىن، ئۇستازىم تەنتەربىيە بىلەن يوشۇرۇنچە شۇغۇللىنىدىغان بولۇشى مۇمكىن."

ئەبۇ ئەلى بولسا نەپسىنى بېسىپ ئەمەن دەرىخى ئاستىدىن شارـ قىراپ ئېقىۋاتقان سايدا يۇيۇنۇشقا باشلىدى، ئەبۇ ئۇبەيد قۇچقىدـ دىكى ئوتۇنىنى يەرگە قويۇپ، تاشلاردىن ئوچاق ياسىدى ـ دە، ئۇستىگە قازان ئورناتتى.

مەھمۇد بولسا شەمشاد، قېيىن، چىنار دەرەخلىرى بىلەن قاپلانغان، ئوتتۇرىسىدىن ساي ئېقىپ ئۆتكەن ۋادىنىڭ گۈزەللىكىگە مەھلىيا بولۇپ، ئوتۇن تېرىشنىمۇ ئۇنتۇپ قالدى. ھاۋا مۇئەتتەر، ئاپتاپ نۇرىدا تاۋلىنىۋاتقان رەڭمۇرەڭ گۈللەر ئۇستىدە كېپىنەكلەر ئايلىنىپ يۈرەتتى، تاغ ھەسەل ھەرىلىرى ئۇلارنىڭ ھەسلىنى شوراپ ئىدى، دەرەخلەر بولسا بىر ـ بىرلىرى بىلەن پىچىرلىشىۋاتقاندەك ئاستا باش لىڭشىتىپ قويۇشاتتى.

يىراقتا تىزغا كېلىدىغان ئوت ئېچىدە تۇرغان كېيىك ئەتراپىنى تاماشا قىلىۋاتقان ئادەمگە گۇمان بىلەن بىر قاراپ، چاتقاللار ئارىسىغا كىرىپ كېتەتتى. "قولۇمدا ئوقيا بولغاندىمۇ ئاتمايتتىم بۇ گۈزەل جانىۋارنى، ــ دەپ ئويلىدى مەھمۇد، كېيىك غالىب بولغان تەرەپتىن كۆز ئۈزمەي. ــ ئۆزىنىڭ قىسقا ئۆمرىنى شۇ خۇش مەنزىرە ۋادىدا تىنچ ئۆتكۈزسۇن، ئەركىنلىكتىن مەھرۇم بولمىسۇن."

ئۇ ئازراق ئوتۇن تېرىپ ھەمراھلىرىنىڭ يېنىغا كەلگەندە قازاندا شورپا پورۇقلاپ قاينىماقتا ئىدى.

3

ھەمەدان رەيدىن كىچىكرەك شەھەر بولسىمۇ، كارۋان سارايلىرى تولا، سودا ـ سېتىق ۋە ھۈنەرۋەنلىك تەرەققىي قىلغان شەھەر. ئۇ

ئېگىز سېپىل بىلەن قورشالغان بولۇپ، ئىچىگە تۆت تۆمۈر دەرۋازىدىن كىرگىلى بولاتتى.

ئىبنى سىنا ھەمراھلىرى بىلەن شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان مۇراد بېكجايى قىرغىقىدىكى چوڭ كارۋان سارايغا چۈشتى، ئۇلاغلىرىنى ئات باققۇچىلارغا تاپشۇرۇپ، يۈكلىرىنى ئۆيلىرىگە جايلاشتۇرغاندىن كېيىن سايغا چۈشۈپ، يۇز-كۆزلىرىنى يۇيۇشتى.

— ھاۋالىق، سالقىن شەھەر ئىكەن. ساراتان مەزگىلىدىمۇ ئادەم تەرلىمەيدۇ! — دېدى ئەبۇ ئۇبەيد پوتىسى بىلەن قارا، يۇمىلاق يۈزىنى ئېرتىۋېتىپ.

— ھە، — دېدى ئۇستاز پوتىسىنى باغلاپ تۇرۇپ. — رەيگە قارىغاندا بۇ شەھەر خېلى ئېگىزگە جايلاشقان، تۆت تەرەپى تاغ، ئىقلىمى مۆتىدىل.

— شەمسۇد داۋاڭ دېنىي ۋە دۇنياۋى ئىلىملەردىن خەۋەردار، ئۆزىنى مەرىپەت ھامىيسى دەپ بىلگەن ھۆكۈمدار ئىكەن. ئىلاھىم، بۇ يەردە ئامىتىمىز ئوڭدىن كېلىڭ.

— بەخت-سائادەتنىڭمۇ ۋاقتى-سائىتى بار. غەيرەت قىلىغان كىشى بىر كۈن بولمىسا بىر كۈن مەقسىتىگە يېتكەي.

— ئامىن! — دېيىشتى ئەبۇ ئۇبەيد بىلەن مەھمۇد.

شەمسۇد داۋاڭ ياش ۋاقتىدا خۇسۇسىي مۇئەللىملەردىن ئەرەب تىلىنى ياخشى ئۆگىنىۋالغان، ئىلمى ھېكمەتتىن خەۋەردار، غەيرەتلىك ھۆكۈمدار ئىدى. لېكىن ئىززەت-نەپسى ھەددىدىن تاشقىرى كۆچلۈك بولغىنى ئۈچۈن ئازراق قاتتىق سۆزنى كۆتۈرەلمەيدىغان، نېرۋىلىقى نەتجىسىدە مەيدە كېسىلىگە يولۇققۇچ، ئاخىرى ھەزىم قىلالمايدىغان بولۇپ قالغانىدى. تېۋىپلار ئۇنى ساقايتالمايى بېشى

قېتىم قالغان چاغدا ئىنى سىنادەك تىببىي ماھىرنىڭ ئۆز ئايىغى بىلەن كېلىشنى ياخشىلىق ئالامتى دەپ قاراشتى.

ساراي ۋەزىرى ئەبۇ ئەلنى سالامخانىغا باشلاپ ئېلىپ كىرىشتىن ئاۋۋال قوبۇل تەرتىپى بىلەن تونۇشتۇرۇپ:

— يۇقرا زاتى ئالىيلىرى ھۆزۈرىغا كىرگەندە يەتتە قەدەم بېرىدە توختاپ، يەر سۆيىدۇ، ئەمما ئالىي مەرتىۋىلىك ئەمەلدارلار، ئالىملار يەرگە باش قويۇشتىن ئازاد قىلىنغان، — دېدى.

"ئىرانىڭ بىر پارچە يېرىدە ھۆكۈمران بولغان زات ئۆزىنى سامانىلاردەك ئۇلۇغ تۇتىدىكەن" دەپ ئويلىدى ئىنى سىنا بۇ سۆزنى ئاڭلاپ ۋە سالامخانىغا تېز كىرىپ تەزىم قىلدى. قىممەت باھا جەۋاھىرلار بىلەن بېزەلگەن تەخت ئۈستىدە قاتىراڭغۇ كەلگەن، چىرايى بىرئاز تارتىلغان زەر چاپانلىق ھۆكۈمدار سالماق ئولتۇراتتى، ئۆيىنىڭ ئىككى تەرىپىدە كىمخاب، شايى، ئەتلەس تونلار كىيىپ، بەللىرىگە ئالتۇن، كۈمۈش كەمەر باغلىغان ئەمەلدارلار قول باغلىشىپ تۇراتتى.

شەمسۇد داۋلە بۇخارا ئالا رەختىدىن تون كىيگەن، ئېگىز بۇرۇن ئەبۇ ئەلگە بىر تىكىلىپ، ئۇنىڭ سالامىنى ئىلىك ئالدى-دە، ئۇنى ئۆز پايتەختىدە كۆرگەنلىكىدىن مەمنۇن ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. بەش-ئالتە دەقىقىلىك تەنتەنىلىك قوبۇل مۇراسىمى تۈگىگەندىن كېيىن تېۋىپنى ئۆز خاس ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى.

ئەبۇ ئەلى تەكەللۇپسىزلا ھۆكۈمدارنى ئاددىي ئاغرىقتەك ئورۇنغا ياتقۇزۇپ، تومۇرىنى تۇتۇپ، باش چايقىدى، كېيىن قورسىقىغا قولىنى قويۇپ ئۇستىدىن ئۇرۇپ كۆردى-دە، ئورنىدىن تۇرغۇزدى.

ـــ ئەگە ئاۋۇال ئەزايى بەدىنىڭىز چىقىندىلىرىنى تەھلىل قىلىپ، كېسىلىڭىزنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى كېيىن ئېيتىمەن، ـــ دېدى.

ئەتىسى ئۇ شەمسۇد داۋلەنىڭ قولونج دېگەن كېسەلگە مۇپتىلا بولغىنىنى ئېيتىپ، شاراب ئىچىش ۋە لازا بىلەن قورۇلغان گۆش يېيىش مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ئۇقتۇردى ۋە تۇرلۇك گىياھلارنىڭ ئۇرۇقىدىن تەييارلانغان بىر شېشە دورا ئېلىپ كەلگىنىنى مەلۇم قىلدى.

4

كۈندىن ـ كۈنگە ساقىيىپ، تېتىكلىشىپ كېتىۋاتقان ھۆكۈمدار بوش ۋاقىتلىردا ئەللاما بىلەن تۇرلۇك ماۋزۇلاردا سۆھبەتلىشىپ تۇراتتى، ئۇنىڭ ھەر تەرەپلىمە، چوڭقۇر مەلۇمات ئىگىسى ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، ھەيران قالاتتى.

بىركۈنى ئۇ سۆزنى ئايلاندۇرۇپ، دۆلەت ئەربابلىرىنىڭ قانداق خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە بولۇشى توغرىسىدا سوئال بەردى.

ـــ ھەرقانداق ئادەم ۋەزىر ياكى ھاكىم بولۇۋەرمەيدۇ، ـــ دەپ جاۋاب بەردى ئىبنى سىنا. ـــ ھۆكۈمەت ئەربابلىرى ساغلام، راستچىل، سۆزمەن، ئىرادىلىك بولۇشى كېرەك، يالغانچى، ئالدامچى، دۇنيا يېغىش غېمىدا يۈرگەن پارىخور ئەمەلدارلارنى ئىشتىن بوشىتىپ، بايلىق توپلاشقا نەپرەت بىلەن قارىغۇچى ئادەملەرنى تېپىپ قويۇش كېرەك.

كېيىن ئۇ يېزا ئاھالىسىنىڭ يۈكسىنى يېنىكلىتىش، شەھەرلەردە ھۈنەرۋەنلىك، سودا ـ سېتىق ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش توغرىسى-

دىكى پىكىرلىرىنى بايان قىلدى.

شەمسۇد داۋاله مالىيە ئىشلىرىنى تەرتىپكە سېلىش، مۇستەۋى ھېسابچىلارنىڭ ئىشلىرىنى سۈرۈشتۈرۈپ تۈرۈش پارىخور ئەمەلدارلارنى ئىشتىن بوشتىتىپ، ئورۇنلىرىغا ھالال ئادەملەرنى قويۇش توغرىسىدا ئويلايتتى. ئۇزۇن مۇلاھىزىلەردىن كېيىن ئۇ ئىنى سىناشدەك ئىلمى ھېسابىنى ياخشى بىلىدىغان، ھالال، بايلىق توپلاش نىيىتىدە بولمىغان شەخسنى خوجايىن بۇزرۇك ــ ۋەزىر قىلىۋېلىشقا ئەھد قىلدى.

ئەبۇ ئەلمۇ مەملىكەتنى ئىدارە قىلىش توغرىسىدىكى غايىلىرىنى ئەمەلدە تەتبىق قىلماقچى ئىدى، شۇ سەۋەبتىن شەمسۇد داۋالەنىڭ تەلىپىنى دەرھال قوبۇل قىلدى.

* * *

سپاھسالار تاجۇلمۇلك شاھەر سىرتىدىكى بېغىغا ئەڭ يېقىن دوستلىرى، مۇئاۋىنلىرىنى، شەيخۇلئىسلام ۋەھاكازالارنى تەكلىپ قىلغانىدى. قويۇق ــ سۇيۇق تاماقتىن كېيىن داستىخانغا پاتمە ئوقۇلغاندىن كېيىن يۇزىنى ساقال باسقان، ئات يۈزلۈك ساھىبخان سول كۆزىنى قىسىپ مېھمانلارغا مۇنداق دېدى:

ــ قاچانغىچە چىداپ تۇرىمىز يېگىن ۋەزىرنىڭ زۇلۇم ۋە تەئەدىلىرىگە! ئالىي تەبىقە ئەمەلدارلارنى، بىزنىڭ يار ــ بۇرادەرلىرىمىزنى خىزمەتتىن ھەيدەپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا نەسلى پەس ئادەملەر، ئۆمەرى كىتاب ئوقۇش بىلەن ئۆتكەن ئالىملارنى قويماقتا، ئۇچ ئايدىن بېرى ئەسكەرلەر ماڭاش ئالالمىدى، خەزىنىدىكى پۇل ئۆستەڭ ۋە كارىز قېزىش، كۆۋرۈك سېلىشقا خەجلىنىۋاتىدۇ. سارايدا بىزنىڭ سۆزىمىز ئاقماي قالدى. زاتى ئالىيىنى ئۇ بۇخارالىق جادۇ-

گەرنىڭ سېھرلىرىدىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىش كېرەك...

ئۇنىڭ ئۆزۈندىن-ئۆزۈن سۆزىگە تاقەتسىزلىك بىلەن قۇلاق سېلىۋاتقان شەيخۇلئىسلام ئاق ئارىلىغان ساقلىنى چىمداپ:

— ئەبۇ ئەلىنىڭ قىلىۋاتقان ئىشلىرى شەرىئەتكىمۇ مۇۋاپىق ئەمەس، — دېدى. — ئۇ شىئە مەزھىبىدىكى يېزا ئەھلىنىڭ يۈكىنى يېنىكلىتىپ، يەر ئىگىلىرىنىڭ دارامەت مەنبەلىرىنى قۇرۇتىماقتا... ئاڭلىشىمىزچە، ئەبۇ ئەلىنىڭ ئاتىسى شىئە ۋە قارماتلارغا يېقىن بولغان ئىسمائىللار مەزھىبىدىن ئىكەن.

— مانا، كۆردىڭىزمۇ؟! — دەپ كۆزلىرىنى ئويناتتى مۇپتى، — بەس، شۇنداق بولىدىكەن، ئۇنى خىزمەتتىن ھەيدەشنى زاتى ئالىيدىن تەلەپ قىلىش كېرەك...

شۇ مەجلىستە ئولتۇرغان ياشراق بىر زاھىت — شەھەرنىڭ ئەڭ مۆتىۋەر كىشىلىرىدىن بىرى — ئەبۇ سەيىدنىڭ جىمەنى ئەبۇ ئەلىنى ئاگاھلاندۇرۇپ، ئۇنى پالاكەتتىن قۇتۇلدۇرۇش زۆرۈرلۈكىنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويدى. بىرنەچچە ئاي ئاۋۋال بۇ زاھىتنىڭ ئاتىسى كېسەل بولۇپ قالغاندا تىببىي ماھىر ئۇنى داۋالاپ، جېنىنى قۇتۇلدۇرۇپ قالغانىدى.

5

ئەتىگەنكى چاي ۋاقتىدا شەمسۇد داۋلە مۇلازىملىرىغا قاراپ:

— ئەبۇ ئەلى ھەر كۈنى بىز بىلەن ناشتا قىلاتتى. بېمىشقىدۇ شۇ ۋاقتچە خەۋىرى يوق، — دېدى-دە، بىر مۇلازىمىغا قاراپ ئەمىر قىلدى:

— خەۋەرچى ئەۋەت، تېۋىپمىزنى دەرھال چاقىرىپ كەلسۇن.

ئالىچىپار شايى تون كىيگەن كۆك سەللىلىك مۇلازىم باش ئېگىپ كوچىغا چىقىپ كەتتىۋ بىردەمدىن كېيىن قايتىپ كېلىپ:

— شەھەرنى سانسىزلىغان ئەسكەرلەر قورشۇۋاپتۇ. ھېچكىمنى كىرگۈزمەيۋاتىدۇ، — دېدى.

— يالغان، — دېدى چىرايى تاتىرىپ كەتكەن ھۆكۈمدار مۇلازىمغا قاراپ.

— راست! — دېدى گۈس-گۈس قەدەم تاشلاپ كىرگەن سپاھسالار، — مۇلازىملىرى مىر ئاتاۋۇللا يالغان ئېيتمىدى. پۈتۈن لەشكەر ۋە سپاھلار ئىسيان تۇغىنى كۆتۈرۈپ، ھۇزۇرلىرىغا كەلدى. جانابلىرىنى ساختا يولغا باشلىغان ۋەزىر ئەبۇ ئەلىنى خىزمەتتىن بوشىتىۋېتىپ، جازاسىنى بېرىشنى تەلەپ قىلىمىز.

تۆردە زەرباب كۆرپە ئۈستىدە ئولتۇرغان شەمسۇد داۋلە تاتىرىپ:

— ھەي، مۇناپىق! — دەپ توۋلىدى، — سەن بىزنىڭ مەرھىمەتىمىزگە ئىگە بولدۇڭ، نېمەتلىرىمىزنى يېدىڭ، ئىلتىپاتىمىز سايەسىدە ھېسابسىز دۇنيا ۋە مال-مۇلۇك توپلىدىڭ. ئەمدى ئىتائەت يېپىنى ئۈزۈپ، يۈزىمىزگە دەسسىمەكچىمۇسەن؟

— ئەي، زاتى ئالىي! — دېدى تاجۇلمۇلۇك قول باغلاپ تۇرۇپ، — مەن جانابلىرىنىڭ سادىق قۇلىمەن، ساداقەت يېپىنى ئۈزگىنىم يوق. بىز ھاجەيىن بۇزرۇك لاۋازىمىنى ئىگەللىگەن ھېيلىگەر ئەبۇ ئەلىگە قارشى قورال كۆتۈرىدۇق. ئۇنىڭ تەئەددىسى شۇ دەرجىگە يەتتىكى، بىز جېنىمىزدىن تويۇپ، ئىسيان تۇغىنى كۆتۈرۈشكە مەجبۇر بولدۇق. ئۇ سېھىرگەرنى بىزنىڭ قولىمىزغا تاپشۇرىلا،

جازاسىنى بېرەيلى...

چايدا ئولتۇرغانلار خۇددى تىل بىرلەشتۈرگەندەك سىياھسالارنىڭ سۆزلىرىنى ماقۇللاپ، ئىبنى سىنانى دەرھال خىزمەتتىن بوشىتىۋېتىشنى تەلەپ قىلدى، ھەممە ئاكابىر ۋە ئەمەلدارلار، ئەسكەر باشلىقلىرىنىڭ بىر ياقدىن باش چىقارغانلىقىنى كۆرۈپ ھۆكۈمدار شوتىدىن چۈشتى. ئۇ چوڭقۇر مۇلاھىزىگە پاتقان كىشىدەك سول قولى بىلەن تۇرۇلگەن پېشانىسىنى تۇتۇپ ئويغا پاتتى. ئەتراپىنى ئوراپ ئالغان ئىسيانچىلار ئۈنىڭ ئاقىرىپ كەتكەن چېچىدەك يۇزىگە قاراپ، قانداق ھۆكۈم چىقىرىشىنى كۈتۈپ تۇراتتى.

"ھازىرچە ئىسيان تۈگىنى كۆتۈرۈپ كەلگەن بۇ باشباشتاقلارنىڭ سۆزىگە ماقۇل بولۇشتىن باشقا چارە يوق. كېيىن ئارىلىرىغا نىزا سېلىپ، يەنە ئۇلارنى نوختىلاپ ئالارمەن" دەپ ئويلىدى ئۇ ۋە ۋېنىدىكى كاتىبىغا يۈزلىنىپ:

ــ ئەبۇ ئەلى ئىبنى سىنانى ھاجەيى بۇزرۇكلۇك مەنسۇبىدىن بوشىتىپ، ئورنىغا ئەبۇ جاپپار مۇھەممەدنى بەلگىلىگىنىمىز توغرىسىدا پەرمانى ئالىي ھازىرلاڭ! ــ دەپ بۇيرۇق بەردى.

ئەمەلدارلار ۋېنىسك نەپەس ئېلىپ، بىر-بىرىگە كۆز قىرى بىلەن كۆز يۈگۈشلاشتى.

* * *

ئەبۇ ئۇبەيد ئۇستازىنىڭ قول يازمىلىرىنى ياغلىقتا تۇگۈپ تۇرغان چاغدا ساۋۇت كىيگەن ئەسكەر كىرىپ:

ــ ھەي ئەبۇ ئەلى، ياخشىلىقچە تەسلىم بول! ــ دەپ گۈركىرىدى.

ــ ئۆيدە يوق، ئەتىگەن چىقىپ كەتكەن پېتى قايتىپ كەلگىنى

يوق، ــ دەپ جاۋاب بەردى چىرايى تاتىرىپ كەتكەن ئەبۇ ئۇبەيد.

ــ يالغان! بىر يەردە مۆكۈپ ياتقاندۇ ئۇستازىڭ.

شۇ چاغدا نېرىقى ئۆيدىن بىر-بىرى بىلەن ئېلىشۋاتقان ئادەم-لەرنىڭ شاۋقۇنى، ئاندىن: "مانا، بۇ يەردە ئىكەن، تۇتىۋال!" دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى. ئۆيمۇئۆي ئەلـلامانى ئىزدەپ يۈرگەن ئەسكەرلەر ئورنىدىن تۇرۇۋاتقان مەھمۇدنى ئەبۇ ئەلى دەپ ئويلاپ، قولىغا كويىزا سالماقچى بولدى. مەھمۇد ئۇلارنى ئىتتىرىۋەتتى. ئۆيگە يۈگۈرۈپ كىرگەن ئەسكەر بىلەن ئەبۇ ئۇبەيد كۆزلىرى قىندىن چىقىپ كېتىۋاتقان، مۇشتىنى تەڭلىگەن مەھمۇدنى كۆردى.

ــ ئۆزىڭنى تۇتۇۋېلىڭ، غەزەپ قوزغالغاندا ئۇنى تىزگىنلەپ تۇتۇۋالمغان كىشىنىڭ بېشىغا پالاكەت يامدۇ، ــ دېدى ئەبۇ ئۇبەيد ئۇنىڭغا يالۋۇرۇپ. ئاخىر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، ئۇ ياق، بۇ ياقلارنى ئاختۇرۇۋاتقان ئەسكەرلەرگە قاراپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، ــ سىلەر خاتالاشتىڭلار، بۇ كىشى شەيخور رەئىس ئەمەس، ئۇنىڭ ئىنىسى.

ــ راست، ــ دەپ ئۇنىڭ سۆزىنى تەستىقلىدى ئەسكەر، ــ بۇ ئادەم ئەبۇ ئەلىنىڭ ئىنىسى مەھمۇد، مەن تونۇيمەن، ئەمما تەق-تۇرقى ئاكىسىغا ئوخشايدۇ. شۇ سەۋەبتىن خاتالاشقان بولساڭلار كېرەك. ــ ئۇ ئەبۇ ئۇبەيدكە يۈزلىنىپ هومايدى، ــ شەيخ قەيەردە. ئېيت!

ــ بىلمەيمەن!

ــ ئېيتمىساڭلار، ئۆيۈڭلارنى تالان-تاراج قىلىمەن!

ئۇنىڭ ئەمرى بىلەن ئەسكەرلەر ئەلـلامانىڭ ئۆيىدىكى قىممەت باھا گىلەملەر، تىللا، كۈمۈش ئەسۋابلار، ئىدىش قاچىلارنى يىغىش-تۇرۇپ ئېلىشقا باشلىدى.

تاك سەھەردە ھەمەدانىنىڭ ئەڭ مۇتەۋەر ئۆلىمالىرىدىن ئەبۇ سەيد ناھنىڭ بىر خىزمەتچىسى ئىبنى سىنانىڭ ئۆيىگە كېلىپ، ئۇنى ۋەقەدىن خەۋەردار قىلغان ۋە خوجىسىنىڭ ئۆيىگە باشلاپ كەلگەنىدى. يېشى 70 تىن ئاشقان ئەبۇ سەيد ئەللامانى كونا قەدىردان دوستىدەك قوبۇل قىلىپ ئېلىپ، ئۇنىڭغا ئۆز ئۆيىدىن ئالاھىدە خانا ئاجرىتىپ بەردى. ئۇ ھۆكۈمدارلار تەقىبى ئاستىدىكى بۇ بىگۇناھ ئۇلۇغ ئادەمنى ئۆز ھمايىسى ئاستىغا ئالغىنىدىن چەكسىز خۇشال ئىدى، بوش ۋاقىتلىرىدا ئۇنىڭ بىلەن سۆھبەتلىشىپ تۇراتتى.

ئىبنى سىنا «كىتابى ئاش ـ شىپا» دېگەن بۇيۇك ئەسىرىنى شۇ يەردە تاماملاشنى ئويلايتتى. بىر ھېسابتا شۇ مۇتەۋەر ئادەمنىڭ ئۆيىدە يوشۇرۇنۇپ ياتقىنىدىن، ئىشلەش ئۇچۇن ئىمكانىيەت تاپقىنىدىن خۇشال ئىدى. ئۆي ئىگىسى مېھماننىڭ ئىشلەپ ھارمايدىغانلىقىغا ھەيران بولاتتى.

زوق ـ شوق بىلەن ئىشلىگەن ھەكىمى ماھىر ۋاقىتنىڭ قانداق ئۆتكىنىنى بىلمەيتتى، كېسىلى كۇندىن ـ كۇنگە كۇچەيىپ كېتىۋاتقان شەمسۇد داۋلەگە ئاردىدىن ئۆتكەن بىر يىل بىر ئەسىرەدەك تۇيۇلاتتى. ئۇ پەقەت ئۇلۇغ تەبىبى ماھىرگە ئىشىنەتتى. شۇ سەۋەبتىن باشقا تەۋىپلارنىڭ بەرگەن دورا ـ دەرمەكلىرى ئۇنىڭغا كار قىلمايتتى.

ـــ ئەبۇ ئەلنى تېپىلڭ، بولمىسا بۇ دەردى بىداۋادىن ئۆلەمەن! ـــ دېدى ئۇ قورسىقىنى چاڭگاللاپ.

ساراي ئەمەلدارلىرى ۋەھىمگە چۇشۇپ، ئىبنى سىنانى ئىزدەشكە باشلىدى. ئەبۇ ئۇبەيد شەھەردىن چىقىپ كەتكەنىدى.

بىر كۇنى ئەبۇ سەيد مېھماننى ئەھۋالدىن خەۋەردار قىلىپ:

ـــ سىزنى ئۆيمۇئۆي ئىزدەۋاتىدۇ، مېنىڭ ئۆيۈمدىن تېپىۋالسا هالىمغا ۋاي، ـــ دەپ قالدى.

ـــ جانابلىرىدىن شۇنچە ياخشىلىق كۆردۈم، ئەمدى يامانلىق قىلماي، ئۆز ئايىمغىم بىلەن ئاشۇ دەرگاهقا باراي، ـــ دېدى ئەللاما ئورنىدىن تۇرۇپ.

6

ئىبنى سىنا يېپەك تونىنى كىيىپ، بېشىغا كۆك سەللىسىنى ئورىدى ـ دە، دادىل قەدەم تاشلىغىنىچە كوچىغا چىقىپ، سارايغا قاراپ ماڭدى. دەرۋازىۋەنمۇ، ئىچكىرىدىن چىقىپ كېلىۋاتقان كىمخاب، شايى تونلۇق مۇلازىملارمۇ ئۇنى كۆرگەنىدە سالام بېرىشىنى ئۇنتۇپ، تۇرغان جايلىرىدا قېتىپ قالدى. ئىبنى سىنا ئۇلار بىلەن سالاملىشىپ، هال ـ ئەهۋال سوراشتى.

ـــ ئاغرىقنىڭ ساقايغۇسى كەلسە، تېۋىپ ئۆزى كېلەر، ـــ دېدى هۆجرىيى خاسته زەرباب كۆرپە ئۈستىدە ئولتۇرغان هۆكۈمدار، سارايى ۋەزىرى بىلەن بىللە كىرىپ تەزىم قىلغان ئىبنى سىناغا. ـــ قېنى، ئولتۇرۇڭ، ئاۋۋال شۇنى ئېيتاي، سىزگە نىسبەتەن ئادالەتسىزلىك قىلدۇق. مانا ئەمدى يول قويغان خاتالارنىڭ جاپاسىنى بېشىمىزدىن كەچۈرمەكتىمىز. شۇ سەۋەبتىن سىزدىن ئۆزرە سورايمەن. سىز تەقدىرنىڭ سىناقلىرىغا بەرداشلىق بېرىپ كەلگەن مەرد ئادەمسىز. لېكىن ئۆتكەن ئىشلارنى ئۇنتۇڭ، مەرهەمىتىمىزدىن پايدىلىنىپ يېڭى ـ يېڭى كىتابلار يېزىڭ. مەرىپەت ئۇرۇقلىرىنى چېچىڭ.

ئەبۇ ئەلى تەزىم قىلىپ ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ قوبۇل قىلغانلىقىنى بىلدۈردى - دە، يېقىنراق بېرىپ، تومۇرىنى تۇتۇپ كۆردى.

"ئۇ ئەمدى 40 ياشقا قەدەم قويغان بولسىمۇ، بېشى ئاقىرىپ، كۆزلىرىنىڭ ئەتراپىنى قورۇق بېسىپتۇ، — دەپ ئويلىدى شەمسۇددا ئۆلە. — يوشۇرۇنۇپ ياتقان بېرىدە جېنىنى ئويلىماي ئىشلەۋاتقان بولسا كېرەك، لېكىن روھى سۇنمىغان، كۆزلىرىدە غەيرەت، ئەقىل، جاسارەت نۇرى چاقناپ تۇرۇپتۇ."

تىببىي ماھىر چىرايى سارغىيىپ كەتكەن ئاغرىقنا تىكىلىپ: "ئەرزىمگەن نەرسىگە جىلە بولۇش، ئېچىلمىلىككە بېرىلىش نەتىجىسى بۇ" دەپ ئويلىدى ۋە ئۆز پىكىرلىرىنى تولۇق بايان قىلدى.

— راست، — دەپ ئۇنىڭ سۆزىنى تەستىقلىدى شەمسۇددا ئۆلە. — ئۆزىڭىزگە مەلۇم، بېشىمغا ئېغىر كۇنىلەر چۈشتى، دۇنيانىڭ تەشۋىشلىرىنى ئۇنتۇش ئۈچۈن مەي شېشىسىگە يېپىشۋالدىم. سىز يېنىمدا بولسىڭىز، ئىنىشائاللا، ماڭا شىپا ئىشكىلىرىنى ئېچىپ بېرەرسىز.

ئۇ يېنىدا قامىتىنى تىك تۇتۇپ ئولتۇرغان كەڭ پېشانىلىك ھەكىمنىڭ ۋاجاھىتىگە قاراپ، ئۇنىڭ قولىدىن داۋا تېپىشقا ئىشەنچ ھاسىل قىلدى.

ئاردىدىن بىر ھەپتە ئۆتمەي، ساراي ئەھلى ھۆكۈمدارنىڭ چىرايى تۈزىلىپ، تېتىكلىشىپ قالغىنىنى كۆرگەنىدىن كېيىن، ياقىلىرىنى تۇتۇپ: "بۇ تېۋىپتا بىر گەپ بار، بۇ جادۇگەر" دېيىشتى.

بىركۈنى ئەبۇ ئەلى ھۆكۈمدارنى كۆرگىلى بارغاندا:

— يەنە مەملىكەت تىزگىنىنى قولىغا ئېلىڭ، يەنە خاجەيى بۇزرۇك بولۇڭ، — دېدى ئۇ.

ـــ ئادەم بىر ئىشنى ئىككى قېتىم قىلماسلىقى كېرەك، ـــ دېدى ئىبنى سىنا چاچلىرىغا ئاق ئارىلىغان ھۆكۈمدارغا تىك قاراپ.

ـــ قورقماڭ. مەن ئاباب ئەمەلدارلارنى ئىشتىن بوشتىپ، ئوروندۇلىرىغا باشقا بىرلىرىنى قويدۇم. ساراي ۋەزىرىمۇ، باش مۇستەۋىمۇ ـــ خەزىنىچىمۇ سىزگە خەيرىخاھ ئادەملەر، تاجۇلمۇلكنى قولغا ئۆگىتىدۇالدىم، تەجۇلئىسلام يېزىسىنى ئېلىپ بەرگىنىمدىن كېيىن، ئەپسىگە خىرىس بولغان ئېيىقىتەك قولۇمنى يالايدىغان بولۇپ قالدى. سىز ئۇنىڭدىن قورقماڭ، مەۋقەيىمنى مۇستەھكەملەپ ئالغانىمەن، مەن بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئېھتىياتكارلىق بىلەن ئىش ئېلىپ بارسىڭىز پالاكەتكە يولۇقمايسىز!

"خىيانەت قىلمايدىغانلىقىمنى، خىزمەت ئۈچۈن يەر ـ مۇلۇك تەلەپ قىلمايدىغانلىقىمنى ئۇ ياخشى بىلىدۇ. شۇ سەۋەبتىن ماڭا قاتتىق يېپىشۋالغان" دەپ ئويلىدى ئىبنى سىنا.

ـــ جانابلىرىنىڭ تەكلىپلىرىنى قوبۇل قىلىشتىن باشقا چارە يوق، ـــ دېدى ئۇ ۋەزىرلىك لاۋازىمىنى قوبۇل قىلىشقا رازىلىق بىلدۈرۈپ.

7

ئەللاما قورال كۆچى بىلەن ئەمەس، سودا ـ سېتىق، ھۈنەرۋەنلىك ۋە دېھقانچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇش يولى بىلەن مەملىكەتنى بېيىتىش كېرەك، دېگەن ئەقىدىسىگە رىئايە قىلاتتى. قوشنىلىرىغا ھۇجۇم قىلىپ، ئولجا ئېلىش نىيىتىدە يۈرگەن ئەسكەر باشلىقلىرىغا

ئۇنىڭ بۇ سىياستى ماقۇل كەلمەيتتى.

"بۇ ھالدا ئەسكەرلەرنىڭ نېمە كېرىكى بار؟ ئەگەر قىلىچ ـ قال-قان ئىشقا يارىمسا، جەڭچىلەر ئۇلارنى ئۆيىگە ئېسىپ قويۇپ قول-لىرىغا تاق ـ تاق ۋە ناغرا ئېلىشلىرى كېرەك ئىكەن ـ دە! قاملاشمىغان گەپ! ئەگەر بېيىپ كەتكەن قوشۇن ئەسىرلەرگە ھۆجۇم قىلىپ، ئولجا ئېلىپ تۇرمسا، ئەسكەرلەرمۇ، ئەسكەر باشلىقلىرىمۇ جەڭ قائىدىسىنى ئۇنتۇپ قالىدۇغۇ" دەپ غۇدۇرىشاتتى ئەسكەر باشلىقلىرى. ئۇلار تۇرلۇك ۋاستىلەر بىلەن ھۆكۈمدارنى ئۆز يولىغا سېلىشقا ئۇرۇنۇشقا باشلىدى.

بىر كۈنى شەمسۇد داۋۇلە ئىبنى سىناغا:

ـــ ماڭا ھازىر 50 مىڭ دىنار پۇل كېرەك بولۇپ قالدى، ـــ دېدى ئېتىرازغا يول قويمايدىغان ئەلپازدا.

ـــ سىزنىڭ ھەربىر پەرمانىڭىزنى بەجا كەلتۈرۈشكە تەييارمەن، ـــ دېدى ھۆكۈمدارغا ئېتىراز قىلىشقا ھەددى يوق ۋەزىر، ـــ ئۇ ھالدا شېپاخانا ۋە مەدرىس قۇرۇلۇشىنى توختىتىپ قويۇش كېرەك.

ـــ مەيلى! بىكار ئىشقا چاقىرتىلغان دېھقانلار ئۆز جايلىرىغا قايتۇرۇلسۇن، ئۇستىلار دەم ئالسۇن.

"شۇنچە مەبلەغ نېمىگە كېرەك بولۇپ قالدى" دېگەندەك، ئىبنى سىنا ئۇنىڭ قورۇق باسقان ئاپئاق يۈزىگە قاراپ قالدى.

شەمسۇد داۋۇلە ئەللامانىڭ كۆڭلىدىكى گېپىنى تېپىپ، قاپقىنى تۇردى.

ـــ خېلىدىن بېرى جەڭ بولمىغاچقا قىلىچلار داتلىشىپ، ئەسكەرلەر جەڭگىۋارلىق خىسلەتلىرىنى يوقاتماقتا. ئېلىنىغان مەلۇماتلارغا

قارىغاندا، قوشنىمىز كىرمانشاھ ۋىلايىتىدىكى تارىم شەھىرى ئەمرە-نىڭ خەزىنىسى تىللا ۋە كۈمۈش بىلەن تولۇپ كەتكەنمىش. بىر ھۇجۇم بىلەن ھەم بايلىق توپلىغان، ھەم سىزنىڭ سۇلھىپەرۋەرلىك سىياسىتىڭىزگە قارشى بولغان سپاھلارنى رازى قىلغان بولمىز.

ــ پادىشاھنىڭ ئەمرى ۋاجىپ، ــ دېدى ئەللاما ئەھمىيەتى قالمىغان كونا ماقالنى ئىشلىتىشكە مەجبۇر بولۇپ.

* * *

شەمسۇد داۋلە چىشىدىن تىرنىقىچە قوراللانغان قوشۇن ئالدىدا ئۇيناقلاپ كېتىۋاتقان ئەرەبى ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ باراتتى، كەينىدىن سەپ تارتىپ كېلىۋاتقان ئاتلارنىڭ كىشنىشىنى، ئولجا ئالماقچى بولۇۋاتقان لەشكەرلەرنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، كۆڭلى كۆتۈرۈلەتتى.

چۈشكە يېقىن ئېتىكىدىن بۇلاقلار قاينىاپ چىقىپ تۇرغان بۇككىدە ئورمانلىق تاغنىڭ يان باغرىغا لەشكەرگاھ قۇرۇلدى، ئوتتۇرىغا تىكىلگەن يېپەك چېدىر ئىچىدە دەم ئېلىپ ئولتۇرغان ھۆكۈمدار بىر لېگەن سوغۇق گۆش ئېلىپ كەلگەن مۇلازىمىغا ھەجىيىپ:

ــ ئەڭ ئاۋۋال يۇرەككە قۇۋۋەت، بەلگە مادار بېغىشلايدىغان شاراب نابتىن ئېلىپ كەل! ــ دېدى.

ئۇنىڭ سالامەتلىكىگە پاسىبان بولغان تەبىبىي ماھىر پايتەختتە قالغان، ئەمدى ئۇ كۆڭۈلنىڭ كوچىسىغا كەلگەن ھېرىسلاردىن ئۆزىنى تارتالمايتتى، غەلبە قازىنىشقا قاتتىق ئىشەنگەن لەشكەر باشلىقلىرىمۇ ئۇنىڭغا تەئەسسۇپ قىلىپ، خۇشاللىقتا بېرىلدى. ۋەھالەنكى، تارىم ئەمرى ئۆزىنىڭ يوشۇرۇن كۈچلىرى ئارقىلىق دۇشمەنلەرنىڭ قوشۇن باشلاپ كېلىۋاتقىنىدىن خەۋەر تېپىپ،

تەيياردلىق قىلىپ قويغانىدى، تاغ باغرىدىكى ئەپلىك بىر جايغا لەشكەرگاھ قۇرۇپ، ياۋنىڭ كېلىشىنى كۆتۈپ تۇراتتى.

ئەتىگەن ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى ئۇپۇقتىن باش كۆتۈرۈپ چىققان قۇياشقا كەينىنى قىلىپ، ياۋنىڭ كېلىشىنى كۈتتى. كاناي-سۇنايلار ئەسكەرلەرنىڭ روھىنى كۆتۈرۈپ، مەردلىك كۆرسىتىشكە دەۋەت قىلاتتى.

شاۋقۇن-سۈرەن بىلەن نەيزىلىرىنى ئاتلىرىنىڭ قۇلىقىغا قويۇپ، ئاياغلىرىنى ئۇزەڭگىلىرىگە تىرەپ ئۇچقانىدەك كېلىۋاتقان ھەمەدان ئاتلىقلىرىنىڭ ئالدىنقى سېپى ئالدىن قىزىپ، ئوستىگە شاخ-شۇمبا تاشلانغان ئورىلارغا غۇلاپ چۈشۈشكە باشلىدى. يىقىلغان ئاتلارنىڭ كىشنىشى، مېيىپ بولغان ئاتلىقلارنىڭ ئىگرىشى ئاڭلاندى. ئىككىنچى، ئۈچىنچى قاتاردىكى ئاتلىقلار ئاتلىرىنىڭ باشلىرىنى يان تەرەپكە بۇرىدى. ئۇلارنىڭ سەپلىرى قالايمىقان بولۇپ كەتتى. ئاساسىي كۈچلەر توقۇنۇشماستىن بۇرۇن يۇز بەرگەن بۇ ھادىسە ھۇجۇمچىلار ئۈچۈن يامان ئالامەت ئىدى. ئىككى تەرەپنىڭ پىيادە ئەسكەرلىرى ئۇرۇشۇۋاتقان چاغدا تارىم ئاتلىقلىرى يان تەرەپتىن باستۇرۇپ كەلدى. ھەمەدان قوشۇنى قالايمىقان چېكىنىشكە باشلىدى.

مەغلۇبىيەت خەنجىرى كۆكسىگە سانجىلغان شەمسۇد داۋلەنىڭ ئېگەر ئۈستىدە ئولتۇرۇشقىمۇ مادارى قالمىغانىدى. ئۇ ئېتىنى مۇلازىمغا تاپشۇرۇپ، شەكلى تاۋۇتقا ئوخشايدىغان تەختىراۋانغا چىقىۋالدى. تۆت قاۋۇل يىگىت ئۇنى كۆتۈرۈپ، يارلار، جىلغىلار، دۆڭلۇكلەر ئارقىلىق پايتەخت تەرەپكە ئېلىپ ماڭدى. يېنىدىكى تېۋىپلار ئۇنى ئۇلۇم چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇشقا ھەرىكەت قىلىپ بېقىشتى، بىراق ئۇلارنىڭ ئۇرۇنۇشى بىكار كەتتى. شەمسۇد

داۋله همه‌دانغا يهتىپ بارالماي يولدا قازا قىلدى. ئۇنى دەپنه قىلىشتىن ئاۋۋال ئەمەلدار ۋە ئاكابىرلار توپلىنىپ، شاھزادە سەمائۇد داۋلەنى تەختكە ئولتۇرغۇزۇپ، بېشىغا تاج كىيگۈزدى.

قاماقتا

1

تەختتە كېرىلىپ ئولتۇرغان، چەكسە يۇزىدىن قان تامىدىغان سېمىز يۇزلۈك ياش ھۆكۈمدار ئىبنى سىنانىڭ قولىدىن ئەرزنامىسىنى ئېلىپ ئوقۇدى - دە، قاپىقىنى تۇرۇپ:

— ئىستېپانېگىزنى قوبۇل قىلالمايمەن، بېرىپ ۋەزىپىڭىزنى بېجىرىڭ، — دېدى.

— يېلىنىپ - يالۋۇرۇپ سورايمەن: مېنى بۇ ئىغىر ۋەزىپىدىن ئازاد قىلسىلا، «ئەلقانۇنى فىتىتب» دېگەن ئەسىرنىمۇ يېزىپ تۇگىتىش نىيىتىدىمەن.

— ياخشىلىقنى بىلمەيدىكەنسىز، — دېدى سەمائۇد داۋله سۆزىنى ئاقتۇرالمىغاندىن كېيىن. — ھەمەدان شەھىرىدە ئىستېداتلىق دۆلەت ئەربابلىرى تۇگەپ كەتكىنى يوق، بېرىڭ، چالا قالغان ئىشىڭىزنى تۇگىتىڭ!

ئەللاما چىقىپ كەتكەندىن كېيىن تاجۇلمۇلكنى چاقىرتتى.

— ئەپسۇسكى، شۇنداق تەجرىبىلىك ئادەم سىزگە خىزمەت قىلىشتىن باش تارتىپتۇ، — دېدى مەغلۇبىيەتتىن كېيىن سول كۆزى يۇمۇلۇپ قالغان سىپاھسالار ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ. — راست،

ئۆزى ھالال، غەيرەتلىك ئادەم، شۇنچىلىك زېرەكىكى، مۇستەۋى ھېسابچىلارنىڭ دەپتەرلىرىنى بىر كۆزدىن كەچۈرۈپلا خاتالىرىنى بايقايدۇ، لېكىن كېيىنكى ۋاقىتلاردا بىلىمىدىن مەغرۇرلىنىپ، كىبرۇ-ھاۋا پەيدا قىلدى. ئۇلۇغلارنى ئىززەتلىمەي، پىسەنتىسگە ئالماي قويدى. ئەمما بىر دو چىقىش بىلەن ئۇنى قىلىش ئاسان ئەمەس. پادىشاھنىڭ ئەمرىنى ۋاجىپ، دەپ قارىمىغان ئادەمنىڭ قايسى ئەھۋالغا چۈشۈشىنى ئۇ ئۆز كۆزى بىلەن كۆرسۇن!

ئاردىدىن ئىككى ھەپتە ئۆتمەيلا تاجۇلمۇلك ھۆكۈمدارنىڭ ھۇزۇ-رىغا كېلىپ تەزىم قىلدى ـ دە:

ـــ مانا ئەبۇ ئەلنىڭ خىيانىتىنى ئىسپاتلىغۇچى دەلىل، ـــ دېدى ئەيچە قىلىپ تۇرۇلگەن نامىنى سۇنۇپ.

زەردار چاپسىنى پارقىراپ تۇرغان سەمائۇد داۋلە ئۇنى قولىغا ئېلىپ:

ـــ مەزمۇنىنى ئېيتىپ بېرىپلا قويۇڭ. ئېچىپ ئوقۇپ ئولتۇرۇشقا تاقىتىم يوق، ـــ دېدى سەۋرسىزلىك بىلەن.

ـــ ئەبۇ ئەلنىڭ خىزمىتىدە ھەيىار بىر قۇل بار، ئۇ بىزنىڭ قۇلقمىز، ـــ دەپ ھېكايە قىلىشقا باشلىدى ئات يۈزلۈك سپاھسالار مېيقىدا كۈلۈپ. ـــ خوجىسىنىڭ ئۆيىگە كىم كېلىپ، كىم كېتىپ تۇرغىنى، نېمىلەر ھەققىدە سۆزلەشكەنلىكلىرى توغرىسىدا بىزگە مەلۇمات بېرىپ تۇرىدۇ. ئۇ بىرگۈنى خوجىسىنىڭ نامەلۇم بىر ئادەمگە نامە تاپشۇرۇپ، كېچىسى ئۇنى ئىسپاھانىغا ماڭدۇرغىنىدىن بىزنى خەۋەردار قىلدى. مەن دەرھال ئاتلىقلاردىن ئىككىسىنى كەينىدىن يۈگەرتتىم. ئۇلار يېرىم كېچىدە جاپارمەنىڭ كەينىدىن يېتىپ بېرىپ، بوينىدىن كاللىسىنى، قولىدىن شۇ نامىنى ئېلىپ

جايىغا قايتىپتۇ

تاجۇلمۇلك نەپسىنى رۇسلاپ ئالدى - دە، ئۇزىگە سوئال نەزىرى بىلەن قاراپ قالغان ھۆكۈمدارغا تەزىم قىلىپ، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— مەلۇم بولدىكى، ئەبۇ ئەلى ھەمەدانىدا ئىشلەش ئۇچۇن ئىمكانىيەت يوقلۇقىدىن شىكايەت قىلىپ، ئىسپاھان ھۆكۈمدارى ئالائۇد داۋلەدىن باشپاناھ سوراپتۇ.

— جىنايەتىنى جازاسىز قالدۇرغىلى بولمايدۇ، ئۇزاق ۋاقىت ۋەزىر بولۇپ، ئىچكى ئەھۋالىمىزدىن خەۋەردار بولغان بىر شەخس دۇشمىنىمىز بىلەن ئالاقە باغلىماقچى بولسا، بىز قاراپ تۇرىمىزمۇ. ئەبۇ ئەلىنى كىشەنلەپ، شەھەر قەلئەسىگە ئەۋەتىڭ، بىر - ئىككى يىل زىندانىدا ياتسا، ماي تولغان كۆزلىرى ماشتەك ئېچىلىدۇ...

— بېشىم بىلەن، — دېدى سپاھسالار كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كېتۇۋېتىپ.

2

ھەمەدان شەھىرى تاشقى قەلئەسىنىڭ باشلىقى ياقزان بېشى توختىغان، چاچلىرى ئاقارغان بولسىمۇ، قاۋۇل، تېتىك بوۋاي ئىدى. ئەللامانى قوللىرىغا كويزا سېلىپ ئېلىپ كەلگەندە كۆپىنى كۆرگەن بۇ ئىرادىلىك ئادەم تەمتىرەپ، نېمە دېيىشىنى بىلمەي قالدى. ئۇ مەرھۇم ھۆكۈمدارنىڭ ۋەزىرى، ئەتراپىقا نامى پۇر كەتكەن ئۇلۇغ تەبىبىي ماھىرنى بۇ ھالەتتە كۆرۈشىنى خىيالىغمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. ئەللاماغا ئىختىيارسىز تەزىم قىلىپ، ئۇنى باشلاپ

كەلگەن قوراللىق چاكارنىڭ قولىدىن قەغەزنى ئالدى - دە، قاپقىنىنى سېلىپ:

— ساڭا جاۋاب، — دېدى، كېيىن ئالمۇقام مەھبۇسنىڭ بىلىكىدىكى كويزىنى ئېچىپ ئېلىپ، ئۇنىڭغا ھەيران ئارىلاش قارىدى. — سىزنى شۇ ئەھۋالدا كۆرۈپ ھەيران قالدىم. پادىشاھلارغا يېقىن بولۇشنىڭ خەتەرلىك ئىكەنلىكى توغرىسىدىكى ماقال يەنە بىر قېتىم تەستىقلاندى، ئەتە بېشىمىزغا نېمە كېلىشىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. ھەممىمىز تەقدىرنىڭ قولىدا ئويۇنچۇقمىز. ھەي، مەيلى، بۇگۈندىن باشلاپ مەن سىزنىڭ خىزمىتىڭىزدىمەن. يۇرۇڭ مەن بىلەن. سىزگە بىر ئۆي كۆرسىتەي.

ئۇ ئىبنى سىنانى باشلاپ، دېرىزىسى كۈنچىقىش تەرەپكە قارىغان چوڭ بىر ئۆيگە ئېلىپ كىردى.

— سىزگە يوتقان - كۆرپە ئېلىپ كېلىدۇ. كۈندۈزى قەلئە ھويلىسىدا خالىغانچە ئىستراھەت قىلىشىڭىز مۇمكىن.

— ماڭا بىر جوزا ۋە تېرە كۆرپە كېرەك. مۇشۇ ئۆيدە ئەتىگەندىن كەچكىچە ئولتۇرۇپ ئىشلەيمەن. ئەمدى «ئەلقانۇنى فىتتىب»نى مۇشۇ يەردە تاماملىماقچىمەن. ئەتە شاگىرتىم ماڭا قەغەز، قەلەم، دۇۋەت ئېلىپ كېلىدۇ.

— مەرھەمەت، سىز شۇ قەدەر ئۇلۇغ بىر ئىشنى تۈگەتمەكچى بولسىڭىز، مەن ھېچ نەرسەمنى ئايىمايمەن.

كىشىنلىنىپ قالغاچقا ماڭدۇرۇلغاندا دۇنيا كۆزىگە قاراڭغۇ بولۇپ كۆرۈنگەن ئەبۇ ئەلى قەلئە بېشىنىڭ ئاغزىدىن بۇ گەپنى ئاڭلاپ بىرئاز تەسكىن تاپتى.

ئەتىسى چىرايلىق تاتىرىپ، چىرايىدا قان قالمىغان ئەبۇ ئۇبەيد

دەرۋازىخانىدا ئۇستازىنىڭ قولىغا بۇيۇملارنى بەردى - دە، ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ، يىغلاشقا باشلىدى.

— نېمىشقا خاپا بولۇۋاتىسىز، جۇزجانى؟ — دېدى ئەللاما كۈلۈمسىرەپ، — نادان ھۆكۈمدارغا ۋەزىر بولغاندىن دانا بىر زىندانچىنىڭ قولىدا مەھبۇس بولغان مىڭ ھەسسە ئەلا. ئۇ يەردە ۋاقتىم ئىغۋا-چىلار ماكانى بولغان، غوۋغا بىلەن تولغان سارايدا ئۆتەتتى، بۇ يەردە بىخارامان، ئىشلىرىمنى ۋاينىغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئىمكانىيەت بار.

— بىزنى بەزلەش ئۈچۈن شۇ سۆزلەرنى قىلۋاتىسىز، ئاكا، — دېدى مەھمۇد خورسىنىپ، — ئاخىر ئۇ خورلۇقىغۇ! بۇ مۇسىبەتتىن قۇتۇلۇشنىڭ ھېچ ئامالى يوقمۇ؟

— تەقدىر بىلەن ئېلىشقىلى بولمايدۇ، ئۇكا، — دېدى ئەبۇ ئەلى يۇمشاق ئاۋاز بىلەن. — مەردلىك ھەرقانداق سىناقلارغا بەرداشلىق بېرىش دېمەكتۇر. زامان دائىم ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ، ھەتتا ئىنسان خاراكتېرىمۇ ئۆزگىرىدۇ. سەن مەردلىك قىلماقچى بولۇپ، بېشىمىزغا بىرەر پالاكەت تېرىما. سەۋر قىل. تاسادىپ بوراننى بەخت كەلتۈرۈشى مۇمكىن.

مەھمۇد ئۇھ تارتىپ قويدى. بىردەم ئۇ ياق، بۇ ياقتىن سۆزلىشىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، جۇزجانى بىلەن مەھمۇد خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى.

ياقزان ئىبنى سىنانىڭ ئىشلەۋاتقىنىغا ھەيران بولۇپ: "نېمە ئۈچۈن شۇنچە جاپا تارتىش، كېچىلىرىمۇ شام يېقىپ ئەمگەك قىلىدۇ!" دەپ ئويلايتتى. ئەللاما ئەتىگەن جوزا يېنىدا كۈن تىك بولغۇچە ئىشلەيتتى. چۈشتىن كېيىن سىرتقا چىقىپ، ئورمانزار،

تاغلاردىن ئېقىپ كەلگەن ساپ ھاۋادىن تويۇپ - تويۇپ نەپەس ئېلىپ سەيلە قىلاتتى. بەزىدە قەلئە باشلىقى بۇنداق چاغلاردا ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ سۆھبەتلىشەتتى.

بىركۈنى ئۇ:

— كىتاب ئوقۇپ ئولتۇرغىنىڭىزنى كۆرمىدىم، دەم ئالماي يازىدىكەنسىز، نەدىن قايناپ چىقىدۇ بۇ سۆزلەر؟ — دەپ سوراپ قالدى.

— قەدىمكى يۇنان ھەكىملىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇۋېرىپ يادلىۋالغانمەن، — دېدى ئېنىنى سىنا كۆزلىرى بىلەن كۈلۈمسىرەپ، — دورا - دەرمەكلەر، گىياھلارنىڭ ناملىرى خاتىرەمگە مىخلىنىپ قالغان.

— كاشكى، سىزدىكى ھاپىزە قۇۋۋىتىنىڭ ئونىدىن بىرى مەندە بولسا! — دەپ خىتاب قىلدى قەلئە باشلىقى. — مىڭ - مىڭلاپ بىلىم مەنبەلىرىدىن دۇردانىلار ئېلىپ چىققانسىز. سىز ئادەم بالىسى قولىدىن كەلمەيدىغان ئىشلارنى قىلىشقا مۇقتەدىرسىز. خۇدا 500 يىلدا بىر قېتىم سىزدەك زېھىن ئىگىسىنى يارىتىشقا قادىر بولسا كېرەك!

ئېنىنى سىنا ئۆز ئىستېداتى ئالدىدا تىز پۈككەن ئادەملەرنى تولا ئۇچراتقان ئىدىيۇ، بۇنداق مۇتەئەسسىپ مۇخلىسقا دۇچ كەلمىگەنىدى. ئۇ ئىشلەپ ھارغان چاغلىرىدا ئۆزىنى بەزلەپ ئارام ئېلىش ئۈچۈن بەدىئىي قىسسە ۋە ھېكايىلەر يازاتتى، پەلسەپىۋى پىكىرلەرنى بەدىئىي ۋاستىلەر بىلەن ئىپادە قىلىشقا ئۇرۇناتتى. بىركۈنى ياقزان ئۇنىڭ ھۇجرىسىدىن كۈلۈمسىرەپ چىقىۋاتقىنىنى كۆرۈپ، مۇنداق دېدى:

— ئاجايىپ بىر ئەسەر يېزىپ خۇشال بولغانغا ئوخشايسىز.

— تاپتىكمز، سىزگە بېغىشلاپ بىر قىسسە يازدىم. نامىكمز مېنى ئىلھاملاندۇردى. ئۆزىڭىز بىلمسىز، ياقۇزان دېگەن ئويغان دېگەن سۆز. كىشى ئويغانغان ۋاقتىدىلا ئۆزىنى تىرىك ھېسابلىشى مۇمكىن، ئۇيقۇ ئۆلۈم بىلەن باراۋەردۇر. قىسسىنىڭ نامى «ھەي بىنىنى ياقۇزان — ئويغاق ئوغلى تىرىك». ئاڭلاڭ.

ئۇ قىسسىنى ئوقۇغىنىدا، قەلئەچىنىڭ پېشانىسى پۈرۈلۈپ، ھېچ نەرسىنى چۈشەنمىگىنى سېزىلىپ تۇراتتى.

— راستىنى ئېيتسام، بۇنىڭ مېغىزىنى چاقالمىدىم، ئوڭ تەرەپتىكى يامان دوست كىم بولىدۇيۇ، سول تەرەپتىكىسى كىم؟ نېمىشقا ئۇلار ئادەمنى يېرىم يولدا پۇتلايدۇ؟ سايادەت، قاراڭغۇلۇق، چەشمە نېمىنىڭ قىياسى؟ بۇلارنىڭ مەجازى مەنىسى بولسا كېرەك؟

— تاپتىكمز، ئوڭ تەرەپتىكى قەبىھ دوست — قەھر — غەزەپ، سول تەرەپتىكىسى — شەھۋەت، ئالدى تەرەپتىكىسى — ئەزىلىك، بىمەنە خىيالپەرەسلىك. ئۇلارغا يول قويۇلسا، كىشى ھالاك بولىدۇ. ئەقىل ئۆزىنىڭ دۈشمەنلىرى بولغان بۇ ئىپلاس دوستلارنى نوختىلاپ تۇرۇشى، ئۇلارغا ئەركىنلىك بەرمەسلىكى كېرەك، سايادەت — ئىلىم، قۇتۇپ تەرەپتىكى — قاراڭغۇلۇق، نادانلىق، چەشمە بولسا ئىلىمنىڭ مىسالى.

— ئەمدى چۈشەندىم. قىسسىنى ماڭا بېرىڭ، ئۆيدە دىققەت بىلەن ئوقۇپ چىقىپ، مەنىسىنى چاقاي.

— ئۇنداق بولسا ماۋۇ قىسسىلەرنىمۇ ئوقۇپ چىقىڭ، كېيىن ئۆز مۇلاھىزىلىرىڭىزنى ئېيتارسىز، — دېدى ئەللاما، يېنىدا تۇرغان بىر دەستە قەغەزنى لىپاپىغا — خۇرۇمدىن ياسالغان سومكىغا جايلاشتۇرۇپ ئۇنىڭغا سۇنۇۋېتىپ.

قەلئە باشلىقى خۇشال بولۇپ، سومكىنى قولتۇقلىغىنىچە چىقىپ كەتتى.

* * *

كېچە ـ كۈندۈز ئەقلىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللانغان ئەللاما ۋاقىتـ
لىك قانداق تېز ئۆتۈۋاتقىنىنى سەزمەيتتى. قۇياشنىك نەچچە قېتىم قەلئە ئۈستىدىن ئۆتۈپ غەربكە پاتقىنىنى، ئايىنىك نەچچە نۆۋەت يېڭى بولغىنىنى هېسابلاپ ئولتۇرۇشقا ۋاقىتى يوق. پىكىر ـ خىيالى ئۆلۈغ ئەسىرنى تېزرەك تاماملاش بىلەن بەند ئىدى.

بىركۈنى ئىبنى سىنا چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن دەم ئالغىلى سىرتقا چىققىنىدا يىراقتىن ناغرا ئاۋازى ۋە ۋارقىراشلارنى ئاڭلاپ هەيران قالدى. قەلئەدىكى ئەسكەرلەرنىك بىر قىسمى ئوق ئېتىش، بىر قىسمى نەيزە سانجىشنى مەشىق قىلىۋاتقانىدى.

ــ نېمە گەپ؟ ــ دەپ سورىدى ئەبۇ ئەلى يېنىدىن ئالدىراش ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر ئەسكەر بىلەن بىشىدىن.

ــ خەۋەرلىرى يوقمۇ؟ ئىسپاهان لەشكەرلىرى بىسىپ كىردى. تاغ باغرىدا جەڭ بولۇۋاتىدۇ. خۇدا مەدەت بەرسە، ياش هۆكۈمدار ـ رىمىز ئالائۇد داۋلەنى مەغلۇپ قىلغۇسى.

ئەبۇ ئەلى بۇ ۋەقەنىك نېمە بىلەن تۈگىشىنى پەملەپ، ئالدىرىـ غىنىچە هۇجرىسىغا قايتتى ـ دە، قول يازمىلارنى تەرتىپكە سېلىپ، تۈگۈن قىلىپ باغلىدى. ئەمدى ئولتۇرۇپ ئىشلەشكە قولى بارمايتتى، يۈرىكى ئازادلىقتىن دېرەك بېرىپ تۇراتتى.

* * *

قاراڭغۇ چۈشكەندە، مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان سەمائۇد داۋلە بىر قىسىم ئەسكىرى بىلەن قەلئەگە كىرىپ يوشۇرۇنۇۋالدى. ئۇنىك

چىرايى تاتارغان، چىرايىدا غەزەپ ئارىلاش ئۈمىدسىزلىك ئىپادىسى كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. قولى ئالتۇن كەمىرىگە ئېسىقلىق قىلىچ-نىڭ سېپىدا، ئۆزى ھاسىراپ نەپەس ئالاتتى.

— ماڭسىلا، ئۆيۈمگە كىرىپ ئارام ئالسىلا، — دېدى قەلئە باشلىقى تەزىم قىلىپ. — نائۈمىد بولمىسىلا، ئامەت قۇشى يەنە قايتىپ كېلىپ، باشلىرىغا قونار...

— تاجۇلمۇلۇك نەدە قالدى؟ ئەسىرگە چۈشتىمىكىن ياكى رەقىبىنى بابلدىمىكىن؟ — دېدى كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ، مەغلۇپ بولغان ھۆكۈمدار.

— بىلمىدىم، ئۇ تايىنى يوق ۋە ئەقىلسىز ئادەمدىن قانداق نەرسىنى كۈتۈش مۇمكىن. تارىم ئەمىرى بىلەن بولغان جەڭدە لاياقەتسىزلىكىنى بىر قېتىم كۆرسەتكەنىدى. بۈگۈن قانداق سەۋەب كەردە ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى.

— مەن ياشلىق قىلىپ، چوڭ خاتالىققا يول قويدۇم، ئۇنىڭغا ئىشەندىم. ھەي، بوپتۇ، ئاتقان ئوقنى يانداۋۇرغىلى بولمايدۇ، ھېلىمۇ بولسا مۇشۇ مۇستەھكەم قەلئەدە دۈشمەنگە قارشىلىق كۆرسىتىپ، كېيىن ھۆجۇمغا ئۆتىمىز. ئېھتىمال ئامىتىمىز ئوڭدىن كەلسە...

ياقۇزان بېشىنى تۆۋەن سېلىپ:

— بىزدە بىر ئايغا يېتەرلىك چىرايلىق تاتىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى: — ئون-ئون بەش كۈن جەڭ قىلىپ، كېيىن ئالائۇد داۋلە بىلەن مۇزاكىرە قىلىشاق. ئەگەر سىز جانابلىرىنى تەختىگىزدە قالدۇرۇپ، مەلۇم سانداق باج-خىراج بىلەن قانائەتلەنسە...

سەمائۇد داۋلە قەلئە باشلىقىنىڭ ئۇزۇندىن-ئۇزۇن سۆزىگە دىققەت بىلەن قۇلاق سېلىپ، ئاخىر ئۇنىڭ مەسلىھەتىگە ماقۇل بولۇشقا مەجبۇر بولدى، كېيىن سۆزنى باشقا ياققا بۇراپ، تەشۋىشلىرىنى ئۇنتۇشقا ئۇرۇندى:

— شەيخور رەئىس ئىبنى سىناغا نىسبەتەن ئادالەتسىزلىك قىلدىم. شۇنداق ئۇلۇغ ئادەمنى كىشەنلەپ قامىدىم، — دېدى خورسىنىپ. — ئۇ كىشىنى ئەتىلا ئازاد قىلىۋېتىڭ، قىلغان ئىشىمدىن ئەپسۇسلىنىۋاتقانلىقىمنىمۇ ئېيتىڭ.

— بېشىم بىلەن، — دېدى قەلئە باشلىقى خۇشال بولۇپ.

بەخت ۋە مۇسىبەت

ياقزان ئىبنى سىناغا بىر چاكارنى ھەمراھ قىلىپ قەلئەدىن چىقىرىۋەتتى.

ھەمەدان ئالائۇد داۋلە قولىغا ئۆتكەن، شەھەر جەمئىيىتى، سەمائۇد داۋلە قالغان-قاتقان ئەسكەرلىرى بىلەن قەلئەدە يوشۇرۇنۇپ ياتاتتى.

ئەللاما شەھەرگە كىرىپ، ساي بويىدىكى قۇيۇقۇرۇق بىر ئۆي ئالدىغا كېلىپ توختىدى. چاكارنىڭ مۇرىسىدىن خۇرجۇنىنى ئېلىپ، قولىغا بىر تەڭگە بەردى-دە، ئۇنى كەتكۈزۈۋەتتى. ئۇ يىراقلاپ، كۆزدىن غايىب بولغاندىن كېيىن دەرۋازىنىڭ ھالقىسىنى تۆتۈپ تاقىلداتتى. سىرتتىكى گۈلزار ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈرگەن ئەبۇ سەيىد ناھى ئاستا مېڭىپ كېلىپ، دەرۋازىنىڭ ئوڭ يېقىدىكى كىچىك ئىشىكنى ئاچتىيۇ، ئاپئاق ساقال يۈزى يورۇپ كەتتى.

ـــ ئېھ، كېلىڭ، كېلىڭ، قەدىمكىزگە مۇبارەك! ـــ دېدى ئۇ سالامنى ئېلىك ئالغاندىن كېيىن، ئاندىن يەنە: ـــ مەن سىزدىن ئەنسىرەپ يۈرگەنىدىم. ھەر ھالدا، ساق ـ سالامەت ئىكەنسىز، ـــ دېدى چىراي ـ تۈرقى ئاۋۋالقىدەك بولغان ساغلام مېھمانغا قاراپ.

ـــ مىڭ قەتلە شۈكۈر. بەزىدە مۇسىبەتمۇ كىشىنى بەخت ـ ئامەت ئىشكى ئالدىغا ئەكىلىپ قويىدىكەن. ئازاد ۋاقتىمدا توختاپ قالغان ئىشىم قاماقتا يۈرۈشۈپ كەتتى، ـــ دېدى ئەللاما خۇرجۇنىدىكى قول يازمىلىرىغا ئىشارە قىلىپ.

ـــ بۇنى قاراڭ، ئايىنىڭ ئون بەشى قاراڭغۇ، ئون بەشى ئايدىڭ، دەپ بىكار ئېيتمىغانىكەن، قېنى، ئىچكىرى!

ئەبۇ ئەلى بىرنەچچە كۈن بۇ مېھماندوست، خۇش خۇي ئادەم ـ نىڭ ئۆيىدە يېتىپ، يەنە قولىغا قەلەم ئالىدى، ئەسىرىنىڭ چالا قالغان يەرلىرىنى تولىدۇردى. بىركۈنى كەچقۇرۇن ئۆي ئىگىسى يېڭىلىق ئېيتىپ كەلدى.

ـــ ئىنشائاللا، ئۇرۇشتىن قۇتۇلدۇق، ـــ دېدى كۆلۈمسىرەپ. ـــ ئىككى ھۆكۈمدار تىنچلىق بىتىمى ئىمزالاپتۇ. باج ـ خىراج تۆلەپ تۇرۇش شەرتى بىلەن سەمائۇد داۋلە ئۆز ئورنىغا ئولتۇرۇپتۇ.

ـــ ئۇنداق بولسا، مەن ھەممەدانداً قالمايمەن، ـــ دېدى ئىبنى سىنا جوزا ئۇستىدىن قول يازمىسىنى يىغىشتۇرۇپ خالتىغا سېلىۋېتىپ، ـــ مېھماندوستلۇقتىڭز ئۈچۈن رەھمەت، ئەمدى ماڭا رۇخسەت قىلىڭ. سارىنىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈپ قالماسلىق ئۈچۈن قانات قېقىپ ئۇچۇپ كەتسەم.

ئەبۇ سەيىد ئۇنى ئېلىپ قالالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەندىن كېيىن ئىجازەت بەردى. ئەللاما ئۆيىگە بېرىپ، ھەممە نەرسىسى

جايبدا ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، خاتىرجەم بولۇپ، شاگىرتى ۋە ئۇكىسى بىلەن يول هازىرلىقىنى قىلىشقا باشلىدى.

ــ شۇنداق قىلىپ، سەپىرىمىز بىخەتەر بولسۇن، ئامىتىمىز ئوڭدىن كەلسۇن، خۇدادىن تىلەيدىغىنىم شۇ، ــ دېدى ئۇستازى بىلەن يانمۇيان كېتىۋاتقان ئەبۇ ئۇبەيد ئېتىنىڭ تىزگىنىنى ئاستا سىلكىپ.

ئۇلار ئېگىز ـ پەس داۋانلاردىن ئۆتۈپ، شارقىراپ ئېقىۋاتقان سايلارنى كېچىپ، ئەرەب ئىراقى بىلەن خۇراسان ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ قەلئە ئىسپاهانغا يېتىپ كېلىشتى. شەهەر دەرۋازىسىدىن كىرىشى بىلەن ئالائۇد داۋلەنىڭ مۇلازىملىرى ئۇلارنى تەنتەنە بىلەن كۈتۈۋالدى، كىمخاب چاپان كىيگەن، ساقاللىق بىر ئەمەلدار يۇقىرى ئاۋاز بىلەن:

ــ خۇش كەپسىز، ساق كېلىپسىز، ئېھ، ئالىملارنىڭ ئالىمى! قەدىمىڭىزگە مۇبارەك! ــ دەپ ئەللامانى تەبرىكلىدى.

هۆكۈمدارنىڭ بىر چاكىرى ئىبنى سىناغا زەر ياقىلىق زەرباب تون كىيگۈزۈپ، كۈمۈش يۈگەنلىك ئەرەبىي ئاتنى ئالدىغا توغرىلىدى.

* * *

قاپقارا ساقىلىنى كېلىشتۈرۈپ ياساتقان ئوتتۇرا ياشلىق، يوغان يۈز ئالائۇد داۋلە تەخت ئالدىغا سېلىنغان گىلەم ئۈستىگە چۈشۈپ ئولتۇراتتى، سول تەرىپىدە تىز چۆككەن ئەللاماغا كۆز قىرىنى تاشلاپ، ئارقىمۇئارقا سوئال بېرەتتى، دۆلەتنى باشقۇرۇش توغرىسىدىكى پىكىرلىرىنى بىلمەكچى بولاتتى، ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، ماقۇللىغاندەك باش لىڭشىتىپ قويىاتتى.

— بىزنىڭ پايتەختىمىزگە قەدەم تەشرىپ قىلغىنىڭىز ياخشى بولدى، — دېدى ئۇ كۆكسىنى كۆتۈرۈپ، — ساريىمىزنىڭ ئاقساقلى بولسىڭىز، ئەترابىڭىزغا ئىلمى ھېكمەتىتىن خەۋىرى بار ياشلارنى توپلايسىز. ھەپتىدە بىر يىغىلىپ دىنىي، ئىلمىي مەسىلىلەر بويىچە بەس-مۇنازىرە ئۆتكۈزسەڭ، سىز بۇ ئىشقا باشلامچى بولسىڭىز.

— ئەسلى مۇددىئا مۇنازىرىلەر بېرىشىدا بىرمۇنچە مۇشكۈل تۇغۇنلەر يېشىلىپ، نائېنىق مەسىلىلەر ھەل قىلىنغاي، — دېدى ئەللامۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ.

شۇنىڭدىن كېيىن سارايدا ھەر جۈمە كۈنى ئەللامالار توپلىنىپ سۆھبەت ئۆتكۈزۈلدىغان بولدى. كۆپىرەك ئەبۇ ئۇبەيد «كىتاب ئاش-شىپا»دىن بىر بابنى ئوقۇيتتى، ئۇنىڭغا دىققەت بىلەن قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغان سامىلار چۈشەنمىگەن يەرلىرىنى سورايتتى. ئىبنى سىنا سوئاللارغا جاۋاب بېرىپ، قىيىن مەسىلىلەرنىمۇ ئاسانلا چۈشەندۈرەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن مۇنازىرە باشلىناتتى.

ئالىملارنىڭ نېمە توغرىسىدا مۇنازىرە قىلىشۇاتقانلىقىنى بىلىشكە قىزىقىپ قالغان مۇپتى خوجا ئىدرىس ھۆكۈمدارنىڭ رۇخسىتى بىلەن شۇنداق مەجلىسلەرنىڭ بىرىگە ئىشتىراك ئەتتى. ئەبۇ ئۇبەيد كىتابتىن بىر بابنى ئوقۇپ، نەپىسىنى رۇسلىغاندىن كېيىن، ھەر تەرەپتىن سوئاللار يېغىشقا باشلىدى.

— ئايا، ئەي، شەيخور رەئىس، — دەپ ئىبنى سىناغا مۇراجىئەت قىلدى ئاپتاق ساقاللىق، ئۇڭ كۆزى قىزارغان، قورسىقى يوغان مۇپتى. — سىز، ماددىي دۇنيا ئەبەدىي، ئۇ تۆت ئۇنسۇردىن يەنى تۇپراق، سۇ، ھاۋا ۋە ئوتتىن ئىبارەتتۇر، ئۇلار ساماۋى جىسىملار، قۇياش ۋە يۇلتۇزلار تەسىرى ئاستىدا بىر-بىرىگە قوشۇلىدۇ، بىر-

بىردىن ئاجرىلدۇ دەپسىزۇ، لېكىن بۇ ئىشلارنىڭ خۇدانىڭ ئەمرى بىلەن بولىدىغانلىقىنى ئېيتماپسىز.

زەرچاپانلىق ئالائۇد داۋلەنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئولتۇرغان ئىبنى سىنا مۇپتىنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سېلىپ: "مېنى كاپىر دەپ ئېلان قىلمىغدى بۇ مۇتەئەسسىپ موللا" دەپ ئويلىدى.

— مەن بۇنى ئىنكار قىلمايمەن، — دېدى ئۇ ئوڭ كۆزى ياشاڭغۇراپ تۇرغان رەقىبىگە تىكىلىپ. — كىتابىمدا كائىنات يەنى ماددىي دۇنيا نۇرى ئىلاھتىن پەيدا بولغان، ئۇ ئەزىلى ۋە ئەبەدىي دۇر، دېگەنمەن. ماددىي ئالەم سەۋەبىيەت قانۇنىغا بىنائەن ئۆزگىرىپ، تەرەققىي قىلىپ بېرىۋېرىدۇ، ئۇنىڭغا خۇدا ئارىلاشمايدۇ، نېمىشقا...

ئۇ قامىتىنى تىك تۇتۇپ، سامىلارنىڭ كۆزلىرىگە بىر-بىردىن قاراپ، ئىشەنچ بىلەن سۆزلەيتتى. سۆزىنى تاماملىغاندا كۆپچىلىك بىردەك ئۇنىڭ پىكىرلىرىنىڭ توغرا ئىكەنلىكىنى تەستىقلىدى.

ھۆكۈمدارىنىڭمۇ ئەللامانىڭ گېپىگە خەيىرخاھلىق بىلەن قۇلاق سېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، مۇپتىنىڭ نەپسى ئېچىگە چۈشۈپ كەتتى.

مەجلىس تۈگەپ ھەممە ئادەم تارقىغاندىن كېيىن كوچىغا قاراپ ماڭغان خوجا ئىدرىس يېنىدىكى مەللە چاپانلىق مۇلازىمىغا قاراپ:

— ئىبنى سىنانىڭ تەلىماتى شەرىئەتكە خىلاپتۇر، — دېدى نېمىشقىدۇ ئاۋازىنى پەسەيتىپ، — بىزنىڭ ئەقىدىمىزگە بىنائەن، خۇدايىتائالا "كۇن!" يەنى "پەيدا بول!" دېگەندىن كېيىنلا كائىنات ۋۇجۇدقا كەلگەن. ئەبۇ ئەلى بولسا ئىككىنچىسىنى بىرىنچىسىدىن يۇقىرى قويماقچى بولىدۇ. ئەپسۇسكى، ھۆكۈمدارىمۇ ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ماقۇللىماقتا. شۇڭلاشقا مەن سۈكۈت قىلدىم. كېيىنچە

ئۆلىمالار ئەبۇ ئەلى تەلىماتىنىڭ دىنىي ئىسلامغا ناموۋاپىق ئىكەنلىكىنى ئىسپات قىلىپ بەرگۈسىدۇر. ھازىرچە جىم تۇرغان ياخشى.

* * *

بىركۈنى ئەبۇ ئەلى ئۆيىگە كېچىكىپ قايتىپ كەلدى، ئاشپىزى تەييارلىغان تاماقتىن ئىككى-ئۈچ قوشۇق ئېلىپ، قاچىنى نېرى سۈرۈپ قويدى-دە، بىر پىيالە گۈلاپ بېرىشنى ئېيتتى. ئەبۇ ئۇبەيد ئوردىدىن ھېرىپ-ئېچىپ كەلگەن ئۇستازىنىڭ قېشىدا ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭغا سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى.

— نېمىنى سورىماقچى بولغىنىڭىزنى بىلىپ تۇرۇپتىمەن، — دېدى ئەبۇ ئەلى چەكچەيگەن كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ. — ئىشلىرىڭىز قانداق، ھۆكۈمدارنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلدىڭىزمۇ؟ دەپ سورىماقچىسىز. بۇنىڭغىمۇ "ھە" ھەم "ياق" دەپ جاۋاب بېرىشىم مۇمكىن. ئالائۇد داۋلە ھەددىدىن زىيادە مەغرۇر ۋە ئىززەت-نەپسى كۈچلۈك ھۆكۈمدار. شۇڭلاشقا، ھازىرچە مەسلىھەتچى قاتاردا ئىشلەپ، ۋەزىرلىكىنى بىلەن ئوردا ۋە بەيتۇلمال مۇستەۋىلىرىنىڭ ئىشلىرىنى تەكشۈرۈپ چىقسام، دەپ ئىلتىجا قىلدىم. "جەللى. ئەگەر كېرەكى خەزىنە ئىشلىرىنى تەرتىپكە سېلىشتۇر، كېيىن بىر گەپ بولار" دەپ جاۋاب بەردى ئالائۇد داۋلە. شۇنداق قىلىپ ئېھتىياتچانلىق بىلەن ۋەزىرلىك مەنسىپىدىن ۋازكەچتىم.

— ياخشى قىلىپسىز. شۇنىڭ بىلەن بىللە ھەسەت ئەھلىنىڭ قوللىرىدىن قوراللىرىنى تارتىۋېلىپسىز، — دېدى جۇزجانى خۇشال بولۇپ.

ئىبنى سىنا ھەر كۈنى سەھەر تۇرۇپ، يېڭى ئەسىرىنى چاپسانراق تاماملاشقا ئۇرۇناتتى، ئەتىگەنلىك چايىدىن كېيىن ئوردىغا بېرىپ،

هۆكۈمەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئۇ غەلەمىس مۇستەۋى هېسابچىلارنىڭ دەپتەرلىرىنى كۆرۈپ، مەسىتلىك هالىدا يول قويۇلغان خاتالىقلارنى دەرهال بايقايتتى. ئۇلارغا قاتتىق چارە كۆرەتتى. بىر-ئىككى يىل ئىچىدە دۆلەت ئىشلىرى تەرتىپكە سېلىندى. ئالائۇد داۋلە بۇنىڭدىن بەك خۇشال بولدى.

ئەللاما بەزىدە ئۆز ئىشلىرىغا قاتتىق بېرىلىپ كېتىپ، ساراي ئۆرپ-ئادەتلىرىگە رىئايە قىلىش، هۆكۈمدارغا نىسبەتەن ئىززەت-هۆرمەت قائىدىلىرىنى بەجا كەلتۈرۈشنى ئۇنتۇپ قالاتتى. بىركۈنى ئۇ پۈتۈن دىققىتىنى بىر يەرگە توپلاپ «دانىشمەنناما» دېگەن ئەسىرنى يېزىۋاتقان ۋاقتىدا هۆكۈمدارنىڭ يېقىن مۇلازىملىرىدىن بىرى سالام بېرىپ كىردى-دە، قولىدىكى زەرباب تۇغۇنچىنى كۆرسىتىپ:

— زاتى شاهانىلىرى جانابلىرىغا قىممەت باها سوۋغىلار ئەۋەتتى، — دېدى.

ئەللاما ئوڭ قولىدا قەلەم تۇتقان پېتى پېشى بىلەن نېرىقى خانىغا ئىشارەت قىلىپ:

— خىزمەتچىمگە بېرىپ قويۇپ كېتىۋېرىڭ، — دېدى.

چىرايى تۇتۇلۇپ كەتكەن مۇلازىم: "ئالدىرىماي تۇر، بۇ گېپىڭنى كۆپتۈرۈپ ئالىي هەزرەتىنىڭ قۇلاقلىرىغا يەتكۈزمىسەم ئادەم بولماي كېتەي" دەپ قەسەم ئىچىپ چىقىپ كەتتى.

كۈن پاتقاندىن كېيىن ئىبنى سىنا ئۆمرىدە هېچ كۆرمىگەن ناتونۇش بىر كىشى ئۇنىڭ ئۆيىگە بېسىپ كىرىپ:

— دەرهال ئىسپاهاندىن چىقىپ كېتىڭ، — دېدى تۆۋەن ئاۋاز بىلەن، — ئالائۇد داۋلە هەزرەتلىرى غەزەپلەندى. "مېنىڭ سوۋغام-

نی ئىززەت ـ پەسەنت قىلمىغان ئادەم ئۆلۈمگە لايىق" دېدى. ھازىر جاللاتلار كېلىپ، سىزنى ئېلىپ كەتكۈسىدۇر، دەرھال قېچىڭ.

پادىشاھنىڭ سوۋغىسىنى ئېچىپ كۆرۈشكە ئۆلگۈرمىگەن ئەللاما بېشى خەۋپ ئاستىدا قالغىنىنى بايقاپ، قېچىشقا ھازىرلاندى. ئۇچىسىغا چاكىرىنىڭ تونىنى كىيىپ، قولىغا ھاسا ئالدى ـ دە، شەھەردىن چىقىپ كەتتى. يولدا سودىگەرلەر كارۋىنىغا قوشۇلۇپ شىمالغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

يېڭى شاگىرت

ئۇ بىر ۋاقىتلاردا تىنچ ھايات كەچۈرگەن رەئىي شەھىرىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىنكى كارۋان سارايدا دەم ئېلىپ ھاردۇقىنى چىقارىدى، ئەتىگەنلىك چايىدىن كېيىن سودا قىلغىلى بازارغا ماڭدى. مىلچ مالىلار بازىرىغا كىرىپ كەلگەندە، تاختا ئۈستىدە دۇرا ـ دەرمەكلەرنى يېيىپ، ئۆز مالىلىرىنى ماختاپ سېتىۋاتقان ياش بىر يىگىت ئۇنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلدى. يىگىت: "خۇش كېلىپسىز، ھىلىلە، پىرىپىردەراز، تەباشىرى ئەلا مەنسە بار، رەئىي شەھىرىدە ماڭا تەڭ كېلىدىغان تېۋىپ يوق!" دەپ ماختىناتتى. ئادەملەر بىر ـ بىرىدىن كېلىپ، ئۆزلىرىنى كۆرسىتەتتى، ئۇنىڭدىن دورا ئېلىپ كېتىشەتتى. بىرەمدىن كېيىن يۈزىنى ياغلىق بىلەن ياپقان بىر جۈۋان ياش تېۋىپنىڭ ئالدىغا كېلىپ بىرنېمە دېدى.

ـــ سىز ياش ئىكەنسىز. مەنمۇ ياش، بىلىكىڭىزنى تۇتۇپ كۆرۈش مەن ئۈچۈن ناجايىز، ـــ دېدى تېۋىپ قارا كۆزلىرىنى سۈزۈپ. ـــ قېرى بولغىنىمدىنمۇ بىر گەپ ئىدى. سىز مۇنداق قىلىڭ، مانا بۇ

يېپنىك ئۇچىنى بىلەك تومۇرىكىزنىك ئۈستىگە باغلاڭ، مەن ئۇنىڭ بىر ئۇچىنى تۇتۇپ تەۋرىنىشتىن كېسىلىگىزنى تاپمەن!

ياش جۈۋان پەردە كەينىدىن ئاپئاق قولىنى چىقىرىپ، ئۇنىڭ ئېيتقىنىنى قىلدى. تاختاي ئۈستىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان يىگىت يېپنىك ئۇچىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، قاشلىرىنى هممىردى ـ دە:

ـــ بۇگۈن ئەتىگەن قېتىق ئىچىپسىز، ـــ دېدى، ـــ ئۆيىگىزمۇ چوڭقۇرراق يەردە ئىكەن، زەي ئىكەن. قورسىقىگىزدا سۇ بار ئىكەن. مانا بۇ دوردىنى بىر قوشۇقنى يېرىم پىيالە سۇدا ئېرىتىپ، هەر كۈنى بىر قېتىم ئىچىپ تۇرسىگىز، ياخشى بولۇپ قالىسز.

ـــ راست ئېيتىسىگىز، ـــ دېدى ياش ئايال يىگىتنىڭ قولىدىن دورىنى ئېلىپ. ـــ بۇگۈن ئەتىگەن قېتىق ئىچكەنىدىم، زەي ئۆيىدە تۇرمەن. قانداق قىلاي، باشقا ئۆيگە كۆچۈپ كېتىشنىڭ ئامالى يوق.

تېۋىپنىڭ "كارامىتى"دىن تەئەججۈپلەنگەن ئەللاما ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

ـــ ئاغرىقنىڭ بۇگۈن قېتىق ئىچكىنى، ئۇنىڭ سازلىق يەردە تۇرىدىغىنىنى قانداق بىلدىگىز؟ ـــ دەپ سورىدى.

ـــ ئۆيۈمگە هېرىپ مېهمان بولسىگىز. شۇ سوئالىگىزغا جاۋاب بەرگەيمەن. شەكلى ـ تۇرقىگىزدىن جانابىگىزنى تونۇدۇم. سىز بۇخارالىق مەشهۇر تەبىبي ماهىر ئەبۇ ئەلى ئىبنى سىناسىز. ئىسپاـ هان هۆكۈمدارى دەستىدىن قېچىپ كەلگىنىگىزنى ئاڭلىغانىمەن.

ئەللاما بۇ يىگىتنىڭ هەر نەرسىدىن خەۋەردارلىقى، هوشيارلىقىغا قايىل بولۇپ، ئۇنىڭ گېپىنى تەستىقلىدى ۋە تەكلىپىنى قوبۇل قىلدى.

— ياش ئايال پەردە ئىچىدىن قولىنى چىقىرىپ، بىلىكىگە يېپ ئۈچىنى باغلاۋاتقانىدا يەھۇدىيلارغا خاس قىممەت باھا رەختتىن كۆڭلەك كىيگەنلىكىنى ۋە ئېتىكىگە قېتىق يۇقۇپ قالغىنىنى كۆرۈپ قالدىم، — دېدى يېگىت داستىخانغا پاتىھە ئوقۇغاندىن كېيىن. — مۇساۋىيلەر رەي شەھىرىنىڭ چېتىدىكى پەسرەكە يەردە ياشايدۇ. ئۇنىڭ كېسىلىنى، ئەلۋەتتە، يېپىنىڭ تەۋرىنىشىدىن ئېنىقلىمىدىم. مېنى كەچۈرۈڭ، ئۇستاز، بۇ يەھۇدىيلارنى ئالداپ پۇلىنى ئېلىش ئۈچۈن ئىشلەتكەن نەيرەڭ ئىدى.

— ئىلمى تەب ئالدامچىلىق ۋە پۇل تېپىش ۋاستىسى ئەمەس. تېۋىپ ئاغرىنىڭ مەزھىپى، مىللىتىگە قارىماي، ئۇنىڭ كېسىلىنى تېپىشى ۋە ساقلىقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈستىدە باش قاتۇرۇشى كېرەك. ئاشۇ ئايالغا نېمە دورا بەردىڭىز؟

— ئۈۋالغان ئاق بور، ئۇنىڭ زەررى يوق.

— ئىككىنچى بۇندىق ئىشنى قىلمىڭ. ئەڭ ئاۋۋال نەزەرىيىۋى ۋە ئەمەلىي ئىلمى تەبنى ياخشى ئۆگىنىۋېلىڭ.

— مېنىڭمۇ مەقسىتىم شۇ. سىزنىڭ خىزمىتىڭىزدە بولۇپ، دورا-دەرمەك تەييارلاشقا يارىدەملەشسەم، ھۇنىرىڭىزنى ئۆگەنسەم...

ئەللاماغا خۇددى شۇندىق ئەقىللىق، چاقىقان بىر يارىدەمچى كېرەك ئىدى. ئۇ كۆزلىرى ئويناپ تۇرغان يېگىتكە قاراپ: "بېشىدىن ياشلىق غۇرۇرى كەتمىگەن يېگىتكە ئوخشايدۇ، — دەپ ئويلىدى. — ئەما ئىلمۇپەن ئۇنى خۇددى ھارۋىغا قوشۇلغان ئاتتەك ياۋاش قىلىپ قويىدۇ. ئەڭ مۇھىمى پارامىتلىك ئىكەن."

ئاردىدىن كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي ئېنى سىنانىڭ نەدىلىكىدىن خەۋەر تاپقان ئالائۇد داۋۇد ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا بىر مۇلازىمنى ئەۋەتىپ ئەپۇ

سوردى ۋە يەنە پايتەختكە قايتىپ كېلىشنى ئىلتىماس قىلدى. ئەللاما يېڭى شاگىرتى بىلەن ئىسپاھانغا راۋان بولدى.

ئۆمۈر دەپتىرىنىڭ ئاخىرقى بېتى

ئىبنى سىنا پايتەختكە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئالائۇد داۋلە ئۇنى ئىززەت-ھۆرمەت بىلەن قارشى ئېلىپ، قىممەت باھا سوۋغىلار ئىنئام قىلدى. ئەللاماۋ ئارىدا ھېچ ئىش بولمىغاندەك قېچىپ يۈرگەن چاغدا يازغان ئەسىرى «دانىشمەننامە»نى ئۇنىڭغا بېغىشلىدى ۋە ھۆكۈمدارنىڭ يېقىن مەسلىھەتچىسى قاتاردا ئىشنى باشلىۋەتتى.

بەزىدە باھار يامغۇرلۇق كەلگەن يىللىرى تاغلاردىن شارقىراپ ئېقىپ چۈشۈشكە باشلىغان قىيانلار تىنچ ئېقىپ كەلگەن چوڭ دەريانى قۇترىتىۋەتتى، ئۇ قىرغاقتىن چىقىپ، زىرائەتلەرنى پايخان، يېزىلارنى ۋەيران قىلىشقا باشلىدى.

مەلىكە سەيدە ۋاپات بولغاچقا①، مەھمۇد غەزنىۋىي رەي شەھىرىنى بېسىۋېلىپ، ئۇنى ئوغلى مەسئۇدقا سوۋغا قىلدىيۇ، ھەمەدان، ئىسپاھان شەھەرلىرى، ئەرەب ئىراقىنى بېسىۋېلىشنى ئۇنىڭ ئۈستىگە يۈكلىدى. شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ ئىبنى سىنانىڭمۇ ئارامى بۇزۇلۇپ، ھاياتى خۇددى دولقۇن ئۈستىدىكى قېيىقتەك خەتەر ئۈستىدە قالدى.

مەسئۇد ئىسپاھاننى جەڭ بىلەن ئىشغال قىلغاندىن كېيىن باج-خىراج تۆلەپ تۇرۇپ، نامازى جۈمەدە خۇتبەنى ئاتىسى نامىغا ئوقۇتۇش شەرتى بىلەن ئالائۇد داۋلەنى ئۆز ئورنىدا قالدۇردى.

---

① مەلىكە سەيدە 1028-يىلى ۋاپات بولغان. (ئاپتور)

براق مەمۇد غەزنىۋي ئالەمدىن ئۆتكەنـدىن كېـيىن، ئـسـپاھان ھۆكۈمدارى بىر سىلكىنىپ، ئۇستـىدىكى ئـستائىت يۈكـىنى چۆرۈپ تاشلىدى ـ دە، كۈچ توپلاپ قولدىن كەتكەن يەرلىرىنى قايتۇرۇۋېـلىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئۆمـرى سەپەرلەردە ئۆتـتى، گاھ غەلـبە قازاندى، گاھ مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. ئىنى سىناموۋ ئۇنىڭ مەسلـەھەتچىسى سۈپىتىدە كەينىدىن ئەگىشـىپ يۈرۈشـكە مەجبۇر ئـىدى. بۇ سەرگەردان ناتـىنچ ھايات ئۇنىڭ سالامەتلىكىگە زىيان يەتكۈزدى.

ئالائۇد داۋلە ئـسپاھان بىلەن ھىندىستان ئوتتۇرىسىدىكى ئىززەج شەھىرىنى ئالغاندا پايتەختتە قالـغان مەسـلىھەتچـىسى ئەبۇ ئەلـىگە ئادەم ئەۋەتىپ دەرھال ھۇزۇرىـغا يېتـىپ كېلىشـىنى بۈيرۈغانـدى. قۇلىنچ كېسىلى تەسىر قىلىپ ھالى قالمىغان ئەللاما ئۇنىڭ سۆزىنى يەردە قالدۇرالماي سەپەرگە ئاتلاندى، يولدا كېسىلى ئېغىرلىشىپ، ئاشقازىنىدا سانجىق پەيدا بولدى. ھۆكۈمدارنىڭ ھۇزۇرىغا يېـتىپ كەلدىيۇ، ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى.

تەكچىلىرى گەجدىن ئىشلەنگەن گۈللۈك ئۆينىڭ پەنجىرىلىرىدىن يىللىق شامال كىرىپ تۇراتتى. رەڭـگى سارغىيـىپ، بۇرنى ئاۋۇالـقىدىنمۇ ئىنچىكىلىشىپ كەتكەن ئەللاما ئـىگراپ، ئەترايىدا پەرۋانە بولۇپ ئايلىنىپ يۈرگەن شاگـىرتى ـ ياش تېـۋىپقا قانـداق قىلىپ كەرەپس ئۇرۇقدىن دورا تەييارلاش كېرەكلىكىنى ئېيتتى.

ـ ئەستايىدىل، خۇددى ئېيتقىنىڭىزدەك قىلىپ دورا تەيـيارلاپ بېرىمەن، خۇدا بۇيرۇسا تۇزۇلۇپ كېتىسىز، ـ دەپ جاۋاب بەردى ئىنچىكە بىلىنى شايى پوتا بىلەن باغـلىۋالـغان ئەپچـىل شاگـىرتى كۆزلىرىنى ئويىنىتىپ، ئەمما ئىچىدە : "ئەمدى ياتـقان جايىڭـىزدىن قوپالمايسىز، بايلىقـىڭىز، سالامەتـلىك ئۈچۈن پايدـىلىق ئالـتۇن،

كۆمۈش قەدەھ ۋە پىيالىلەر، گىلەملەر بىزگە قالدى" دەپ ئويلايتى. ئەللاما ھەر ئېھتىمالغا قارشى يېنىدا ئۈزۈكىنىڭ كۆزىدەك گۆھەرلەرنى ئېلىپ يۈرىدىكەن، دېگەن سۆز ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرىپ قالغانىدى. "تېزرەك ئۆلسە، ھەممىسگە مەن ئىگە بولىمەن." شاگىرت كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئۆگدەپ قالغان ئۇستازىغا ئەندىشە بىلەن قاراپ قويدى ـ دە، كەرەپس ئۇرۇقىنى ئۇنىڭ ئېيتقىنىغا قارىغاندا تۆت ھەسسە كۆپ سېلىپ دورا تەييارلىدى.

ـ ۋاي ئۆلدۇم... يۈرەك ـ باغرىم كۆيۈپ كەتتى... ـ دەپ ئىڭرىدى ئاغرىق ئىچىگە كىرگەن ئۆتكۈر دورىنىڭ ئازابىغا چىدىيالماي، ـ ئەمدى ماڭا مۇشتەك تەرياكىنى...يىلىنق سۇدا ئېرىتىپ ئىچۈرۈڭ...زەھەر ئاغرىقى بېسىلسا...

ـ خىزمەتلىرىگە دائىم تەييارمەن، ـ دېگەن ياش تېۋىپ نوقۇتتىن چوڭراق ئەپيۇننى يىلىنق سۇدا ئېزىپ ئىچۈرۈۋەتكەندىن كېيىن: "يەتتىنچى ئاسمانغا چىقىپ كېتىدۇ" دەپ ئويلىدى ئۇستازى سەل كۈلۈمسىرەپ ئۈيقۇغا كەتكەندىن كېيىن. ئۇ بىرئاز سەۋر قىلىپ تۇردى ـ دە، ھوشىدىن كەتكەن ئاغرىقنىڭ ئىشتىنىنىڭ ئىشتانباغ ئۆتكۈزىدىغان يېرىگە تىكمۇالغان نوقۇتتەك گۆھەرلىرىنى ئېلىپ يانچۇقىغا سالدى...

ئۆز مەسلىھەتچىسىنىڭ ھالى ئېغىرلىشىپ قالغىنىدىن خەۋەر تاپقان ئالائۇد داۋلە ئۇنى ھەمەدان شەھىرىگە ئېلىپ بېرىپ، بىرەر ئۇستا تېۋىپقا كۆرسىتىشكە ۋەدە قىلدى. بۇ كىچىك شەھەردە تۆزۈكرەك تېۋىپ يوق ئىدى. سىرى ئېچىلىپ قېلىشتىن قورققان ياش تېۋىپ ئۇستازىنىڭ قىممەت باھا نەرسىلىرى ۋە ئەسۋابلىرىنى ئىسپاھانغا ئېلىپ بېرىپ، ئەبۇ ئۇبەيد بىلەن مەھمۇدنى ئەھۋالدىن خەۋەردار

قىلىش باھانىسى بىلەن مېڭىپ كەتتى ۋە ئىزىنى يوقىتىش ئۈچۈن رەي شەھىرىگە قاراپ كەتتى.

ئەبۇ ئەلى بولسا ھەممەدانغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۆزىنى يېنىك سېزىشكە باشلىدى. ئۇ ياتقان جايىدا خىيالەن ئۆمۈر دەپتىرىنى بىر-بىرلەپ ۋاراقلايتتى، ئالتۇن سۈيى بىلەن يېزىلغان سەھىپىلەر كۆز ئالدىدىن ئۆتكەندە كۈلۈمسىرەپ قويياتتى. بەزەن مۇتەئەسسىپ مولللار، زالىم ھۆكۈمدارلار، مەرىپەت دۈشمەنلىرىنىڭ تەئەددىلىرىنى ئەسلەپ يۇرىكى سقىلىپ كېتەتتى-دە، تۆپىسىدە تۇرغان قەبرى تېخىچە يېلىنىپ: "ماڭا تېرىقتەك ئەپيۇننى ئېرىتىپ ئىچۈرۈڭ" دەيتتى... ئۇ ئۆزىنى تېتىك ھېس قىلغىنى ئۈچۈن ئەنسىرەپ: "ئەجەل ئىشىك كەينىدە مارىلاپ تۇرغان بولسا كېرەك، شام ئۆچۈش ئالدىدا 'لاپ' قىلىپ يېنىپ، بىردىن ئۆچمىدۇغۇ" دەپ ئويلىدى ۋە ياتقان جايىدىن سۈرۈلۈپ ېرىپ، جوزا يېنىدا ئولتۇردى، قولىغا قەلەم ئېلىپ ۋەسىيەتنامە يېزىشقا باشلىدى. ئاخىرقى ئارزۇسى خىزمەتىدە بولغان ھەممە ئەر ۋە ئايال قۇللارنى ئازاد قىلىپ، ئۇلارنى بىر-ئىككى يىللىق مەبلەغ بىلەن تەمىنلەش ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ، ۋەسىيەتنامىغا چېكىت قويدى-دە، كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ جايىغا ېرىپ ياتتى.

...428- سەنەيى ھىجرىيە، رامىزان ئېيىنىڭ بىرىنچى جۈمە كۈنى① كىچىك پايتەخت ھەممەدان شەھىرى بۈزۈلغان ھەرىنىڭ ئۈۋۈسىدەكى چۈۋۈلۈپ كەتتى. كوچىلار قالايمىقان، ئاق ماتا بىلەن ئورالغان تاۋۇت ماتەمگە پاتقان ئادەملەر مۈرىسىدە كوچا ئوتتۇرىسىدىن

① مىلادىنىڭ 1037 - يىل 24 - نويابرغا توغرا كېلىدۇ.

دىن لەپىلدەپ ئۆتۈپ كەتمەكتە. كۆزلىرى قىزارغان ئادەملەر نۆۋەت بىلەن تاۋۇتنىڭ سېپىنى مۇرىلىرىگە قويۇپ، تېز-تېز قەدەم تاشلاپ ماڭماقىتا. ئالدىدا ئەبۇ ئەلىنىڭ ھاسا تايىنىپ يىغلاپ كېتىۋاتقان ئۇكىسى، شاگىرتلىرى، خزمەتچىلىرى ۋە ئاددىي يالىڭاياق ئادەملەر قاتاردا باش ئېگىپ كېتىۋاتقان زەر تونلۇق شاھزادىلەر، ئېسىلزادىلەرمۇ بار.

— پۈتۈن شەھەر ئۆرە-تۆپە بوپتۇ. كىم ئۆلگەن ئۇ قازا بولغان؟ — دەپ سوردى كېيىم-كېچەكلىرىدىن سەھرالىقلىقى كۆزگە تاشلانغان چەكمەن چاپانلىق بىر كىشى يېنىدا ھاسىغا تايىنىپ تىترەپ تۇرغان بوۋايدىن.

— شەھەرگە ھازىر كەلگەندەك قىلىسىز، ئۇنداق بولمىغاندا، بېشىمىزغا قانداق ئېغىر كۈلپەت چۈشكىنىنى بىلگەن بولاتتىڭىز، — دېدى مويسىپىت، — بۇگۈن ئەتىگەن ئۇلۇغ تېۋىپ ئەبۇ ئەلى سىنا ئالەمدىن ئۆتتى. كۈچۈم يەتسە، مەنمۇ شۇ ئادەملەر قاتاردا بولاتتىم.

ئۇنداق بولسا، مەنمۇ كۆتۈرۈشۈپ ئېلىپ باراي، — دەپ تاۋۇت كەينىدىن يۈگۈردى چەكمەن چاپانلىق كىشى.

(ئاپتورنىڭ ئۆزبېكچە «كارۋان يوللىرىدا» توپلىمىدىن)

تەرجىمە قىلغۇچى: ئا. خەلپەت

جەيھۇن ئۇستىدە بۇلۇتلار

(تارىخىي قىسسە)

مىركەرىم ئاسىم

1

خارەزمشاھ ئەبۇ ئابدۇللانىڭ ھەدىسىنىڭ ئىرى ئەبۇ ناسىر مەنسۇر ئىبنى ئىراق مەرۋىپەتپەرۋەر، سىياسەتچان ئادەم ئىدى. ئۇ يۇقىرى مەرتىۋىلىك ئەمەلدارلار بىلەن ئەمەس، بەلكى ئالىم ۋە پازىل ئادەملەر بىلەن سۆھبەتلىشىشتىن زوقلىناتتى، ئىنسانىنىڭ زىننىتى زەر باسقان چاپان ۋە تىللا كەمەر ئەمەس، ئىلمۇ ئىرپان دەپ ھېسابلايتتى. شۇ سەۋەبتىن، تەختكە ئولتۇرۇپ دۆلەت كېمىسىنى ئىدارە قىلىشنى خىيالىغا كەلتۈرمەيتتى، ۋاقتىنى ماتېماتىكا، گېئو-مېتريە، پەلەكىيات① ئىلملىرىنى ئۆگىنىشكە سەرپ قىلاتتى.

ئادەتتە پادىشاھلار تەخت-تاج توغرىسىدا خىيال سۈرىدىغان ئۇرۇق-تۇغقانلىرىدىن قورقىدۇ، ئۇلارنى پايتەختتىن يىراقلاشتۇرۇش ۋە نازارەت ئاستىدا ساقلاشقا ھەرىكەت قىلىدۇ. ئەبۇ

---

① ئوتتۇرا ئەسىردە ئاسترونومىيە ۋە تەبئىي جۇغراپىيەدىن ئومۇمىي مەلۇمات بېرىدىغان پەن.

ئابدۇللا ئالىم ۋە پازىل ھەدىسىنىڭ ئېرىنى ئۆزىدىن يىراقلاشتۇرماي، ئۇنىڭغا يەر، سۇ ئىنئام قىلىپ، ئۇنى ئىسلام بىلەن شۇغۇللىنىشقا دەۋەت قىلغان.

ئامۇ دەريانىڭ ئوڭ ساھىلىدىكى كات① شەھىرى بۇخارادىن چوڭ ۋە ياخشى ئىدى. دەريانىڭ يېقىن دۆڭلۇق تۆپىسىگە قۇرۇلغان، ئۇچ قەۋەت سېپىل بىلەن ئېھاتە قىلىنغان قەلئە، پەشتاقلىرى كاھىش بىلەن زىننەتلەنگەن مەسچىتلەر، دەرۋازىلىرى ئۇستىگە شىر رەسىملىرى سېلىنغان كارۋان سارايلار شەھەرگە ئۇلۇغۋار تۈس بېرەتتى. ئىران، ئىراق ۋە مەۋەرەئۇننەھەردىن ئىدىل بويىدىكى شەھەرلەرگە، رۇس زېمىنىغا قاتنايدىغان كارۋانلار شۇ شەھەردە توختاپ، تۇراقلۇق مەملىكەتلەردىن كەلتۈرۈلگەن مالالارنىڭ بىر قىسمىنى يول خىراجىتى ئۈچۈن شۇ يەردە پۇل قىلىپ ئىستېمال قىلاتتى. بۇ يەردە يۇنانلىقلار، سۇرىيىلىكلەر، ئەرەبلەر، رۇسلارنى ئۇچرىتىش مۇمكىن ئىدى.

ئەبۇ ئابدۇللا بىلەن ئەبۇ ناسىر ئىسلام ۋە سەنئەت ئەھلىگە ھامىيلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن، بۇ يەرگە تۇراقلۇق مەملىكەتلەردىن ئالىملار، شائىرلار يىغىلىشقا باشلىغانىدى.

بىركۈنى ئەبۇ ناسىر شەھەر سىرتىدىكى خەلپەت داموللىدىن زېھنى ئۈتكۈر، ئوقۇغان، ئاڭلىغان نەرسىسىنى زادى يادىدىن چىقارمايدىغان قابىلىيەتلىك بىر بالىنىڭ تەرىپىنى ئاڭلاپ، ئۇنى كۆرمەكچى بولدى.

---

① كات — بۇرۇن شاباز شەھىرى، ھازىر ئۇنىڭغا بىرونىي نامى بېرىلگەن.

ئۇ چوڭلاردەك سالام بېرىپ كىرگەن توقۇز-ئون ياشلىق، دۆڭ پېشانە بالىغا تىكىلىپ، نامى ۋە دادىسىنىڭ ئىسمىنى سورىدى.

ئۇ دامۇللىدىن ئۇنىڭ نامىنى ئاڭلىغان بولسىمۇ، ئېسىدىن چىقىرىپ قويغانىدى.

ــ ئېتىم مۇھەممەد، دادامنىڭ ئېتى ئەھمەد ئىكەن.

ئەبۇ ناسىر تەپ تارتىماي جاۋاب بەرگەن بالىغا قاراپ ئويلاشقا باشلىدى.

ئۇ ۋاقىتلاردا دادىسى ۋە ئۆزىنىڭ ئىسمى نامەلۇم بولغان بالىلارنى مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد دەپ چاقىرىدىكەن.

ــ دادائىنى كۆرگەنمىدىڭ؟

ــ ياق، كىچىكىمدە ئۆلۈپ كەتكەنىكەن.

ــ ھازىر سېنى بېقىۋاتقان مومايۇ ئۆز ئانائىمۇ؟

ئاق يەكتەكلىك مۇھەممەد ياماق چۇشكەن مۇرىسىنى قىسىپ:

ــ ئەمىسچۇ، ــ دېدى.

ئەبۇ ناسىر تەخمىنىنىڭ توغرا چىققىنىنى پەملەپ، بالىنىڭ زاتىنى سۈرۈشتۈرۈپ ئولتۇرمىدى ۋە ئۇنىڭدىن ئىمتىھان ئېلىپ كۆردى.

مۇھەممەد ھەرپلەرنى ياخشى بىلەتتى، قۇرئانىنى دۇدۇقلىماي ئوقالايتتى. شۇ ياشتىكى كۆپ بالىلار ئايرىم سۈرىلەرنى ياد ئېلىپ ئۆلارنى تۇتىدەك يادقا ئوقۇپ بېرەتتى، ئەمما خەت يازالمايتتى. مۇھەممەد بولسا ساۋاتلىق، يېزىش-سىزىش قوللىدىن كېلەتتى. ئىبنى ئىراق ھەيران بولۇپ، ئاڭا تىكىلىپ قالدى. كېيىن:

ــ نېمە بىلەن شۇغۇللىنىسىلەر؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ بىزمۇ؟ چۆلدىن ئېشەكتە سەكسائۇل ئېلىپ كېلىپ ساتىمىز.

مەن يەنە ھەر خىل ئوتلارنى، ئۇلارنىڭ ئۇرۇقىنى يېغىپ كېلىپ، بىر يۇنانلىققا ساتىمەن.

ــ ئۇنداق بولسا، سەن گىياھلارنىڭ نامىنىمۇ بىلەرسەن، مانا بۇ نېمە؟ ــ ئەبۇ ناسىر ئويۇقتىن يوپۇرمىقى كىچىك قۇرۇق ئوتنى ئېلىپ كۆرسەتتى.

ــ ئالابوتا①. يۇنانچە "رەم-رەم".

ــ بۇچۇ؟

ــ زەفەر②، ئەنىخۇس.

ــ ھى، سەن بۇلارنىڭ يۇنانچە نامىنى نەدىن بىلىسەن؟ ــ دەپ سورىدى ئىبنى ئىراق ياقىسىنى تۇتۇپ.

ــ ئاشۇ يۇنانلىق ئۆگەتكەن. موگۇنى فوتر دەيدۇ.

ــ يارايسەن.

ئەبۇ ناسىر بالىنىڭ خاتىرىسىنىڭ كۆچلۈكلۈكى، بىر ئاڭلىغان نەرسىنى ئېسىدە ساقلايدىغانلىقىغا ئىشەنىدى. مۇھەممەد ھازىر جاۋاب، يۈرەكلىك بالا بولۇپ، بەرگەن سوئاللارغا تارتىنماي جاۋاب بېرەتتى. ئويۇقلاردىكى خۇرۇم مۇقاۋىلىق كىتابلارغا قارايتتى. ئۇ شەكلى كەكچىگە ئوخشايدىغان، ئىچى بىرنەچچە قەۋەت بولۇپ، ھەربىر قەۋىتىگە دائىرىلەر سىزىلغان ئەسۋابقا تىكىلىپ:

ــ بۇ نېمە؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ ئۇستۇرلاپ. قوي، تۇتما، ــ دېدى ئۇنى ئىگىسى ئۇستۇرلاپنىڭ سېپىنى تۇتماقچى بولغان بالىنىڭ قولىنى چەتكە ئېلىپ

---

① ئالابوتا ــ شورا، يالپۇز تېپىدىكى بىر خىل ئوت.

② زەفەر ــ زىرە تېپىدىكى ئۆسۈملۈك.

قويۇپ، ــ ئەگەر ئوقۇساڭ، ئۇنىڭ سېپىدىن تۇتۇپ، ئايلاندۇرۇشـ
نى، قۇياش ۋە ئاينىڭ ئاسماندىكى ھالىتىنى بەلگىلەشنى ئۆگىنىسەن.
ئەقىللىق، ئەدەبلىك بولساڭ، سېنى ئۆزەمگە شاگىرت قىلىپ
ئالىمەن، ئايىغىڭغا ئۆتۈك، ئۇچاڭغا چاپان ئېلىپ بېرىمەن.

بالا ئىشەنمەي:

ــ خالىسىڭىز سىزگە جان دەپ شاگىرت بولاتتىم، ئوقۇتقىنىڭىز ئۈچۈن ھەر ھەپتىدە چۆلدىن بىر ئېشەك سەكسىۋۈل ئەكىلىپ بېرەتتىم، ــ دېدى.

بۇ نارەسىدە يېتىم بالىنىڭ يۈرەكتىن چىقىرىپ ئېيتقان سۆزلىرى ئىبنى ئىراققا قاتتىق تەسىر قىلدى ۋە كۆڭلى ئېرىپ:

ــ سەن ياخشى ئوقۇساڭ شۇنىڭ ئۈزى كۇپايە، بەزى دامولـ لىلاردەك ئوقۇتقىنىم ئۈچۈن ھەق تەلەپ قىلمايمەن، ــ دېدى. ــ سەندىن تۇرلۇك گېياھلارنى سېتىۋالىدىغان ئاشۇ يۇنانلىقنىمۇ چاقىرـ تىمىز، ئۇ ساڭا يۇنان تىلىنى ئۆگەتسۇن.

شۇ كۈندىن باشلاپ، مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد موھتاجلىق بالاسىدىن قۇتۇلۇپ، پۈتۈن كۈچ ـ غەيرىتىنى ئىلىم ئۆگىنىشكە سەرپ قىلدى. ئىبنى ئىراق ئۇنىڭغا ھېساب ۋە گېئومېتىرىيە ئىلمىـ دىن، ئەبۇ سەھل ــ خرىستىئان دىنىدىكى ياشلا بىر موللا يىگىت بولسا ئەرەب تىلى ۋە ئىلمى تەبىئەتتىن دەرس بېرىشكە باشلىدى.

بىركۈنى ئىبنى ئىراق ئەبۇ سەھلىدىن مۇھەممەدنىڭ قانداق ئوقۇۋاتقانلىقىنى سۈرۈشتۈردى.

ــ ئادەم بالىسى شۇنچىلىك ئەقىللىق بولىدۇ، دەپ ئويلىمىغانـ دىم، ــ دەپ جاۋاب بەردى ياش موللا، ــ ھەركۈنى ئون ـ ئون ئىككى سۆزنى خاتىرىسىگە ئېلىۋالىدۇ. مېڭىسى چارچىمىسۇن، دەپ

كۆنده ئوندىن ئارتۇق سۆز ئۆگەتمەسلىككە ھەرىكەت قىلمەن. ئامال بار، كۆز تەگمىسۇن دەيمەن.

— زوق بىلەن ئىلمگە بېرىلگەن كىشىنىڭ مېڭىسى چارچىمايدۇ. ئۇنىڭغا كۆز تېگىدۇ، دەپ زادى قورقماڭ، ئىرادىسىز، غەيرەتسىز ئادەملەرلا قورقىدۇ.

— راست ئېيتتىڭىز. مۇھەممەد بەك ئەقىللىق، ئۆزىگە پىششىق بالا، قۇلىقىغا كىرگەن ھەر سۆزگە ئىشىنىۋەرمەيدۇ، ئۇنىڭ كىتاب ئوقۇپ ھارمىغىنىغا ھەيرانمەن.

ئىبنى ئىراق ئۇنىڭ سۆزىدىن زوقلىنىپ كۈلدى.

* * *

مۇھەممەد ئۇستازىنىڭ كۆتۈپخانىسىدىن چىقمايتتى، كېچە-كۈندۈز كىتابتىن باش كۆتۈرمەيتتى. بىركۈنى ئىبنى ئىراق ئۇنىڭ قولىدىن ئارىستوتېلنىڭ «مابادات تەبئە» دېگەن كىتابىنى تارتىپ ئېلىپ ئويۇقتا قويدى.

— ئاۋۇال ئىلمى ھېساب، ھەندەسەنى ئۆگەن. پەلسەپىگە تېخى چىشىڭ پاتمايدۇ، — دېدى ۋە شاگىرتىنىڭ قولىغا ئىقلىدۇسنىڭ «ھەندەسە»سىنى تۇتقۇزدى. — ئەڭ ئاۋۇال بېرىلگەن دەرسلەرنى تەكرارلا. ھازىرچە ئارىستوتېلنى قويۇپتۇر!

— ئۆتكەن دەرسىڭىزنى تەكرارلاپ بولۇپ، ئارىستوتېلنى قولغا ئالغانىدىم.

— چۈشەنمىسەڭ، نېمە قىلسەن ئوقۇپ؟

— ياخشى چۈشىنەلمىسەممۇ، ئوقۇغىنىمدا قۇلىقىمغا يېراقتىن يېقىملىق بىر ئاۋاز كەلگەندەك بولىدۇ. مۇسىقا تىڭلىغانىدەك راھەتلىنىمەن. — ئۇ ھازىرلا ياد ئالغان بىر پارچىنى ئاۋازلىق ئوقۇپ،

ئۇستازىنى ھەيران قالدۇردى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئەبۇ ناسىر شاگىرتىنىڭ قولىدا ئارىستوتېل، فارابىنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆرسىمۇ گەپ قىلمايدىغان بولدى. "بوپتۇ، ئوقۇسۇن، ياد ئالسۇن، ئاخىر بىركۈنى چۈشىنىۋالىدۇ" دەپ ئويلايتتى ئۇ.

بىرونىي، يەنى شەھەر سىرتىدا ياشىغۇچى ئادەم، سەھرالىق دەپ نام ئالغان ئۆسمۈر 15 ـ 16 يېشىدىلا پەلسەپە، مەنتىق، پەلەكىياتقا دائىر ئەسەرلەرنى ئوقۇپ، ياخشى چۈشىنىدىغان، قۇياش، سەييارىلەرنىڭ ئاسمانىدىكى ھالەتلىرىنى كۆزىتىدىغان بولىدى. يىللار ئۆتكەنسېرى زېھنى بۇلقىنىڭ كۆزى ئېچىلىپ، ئىلمىگە تەشنا بولغان ياشلار ئۇنىڭدىن بەھرىمەن بولۇشقا باشلىدى. بىرونىي بوش ۋاقىتلىرىدا شېئىر ئوقۇيتتى، دىنىي كىتابلارنى مۇتالىئە قىلاتتى.

ـــ مۇقەددەس كىتابلاردا ئادەمنى خىجىل قىلىدىغان يەرلەر بار، ـــ دېدى ئۇ بىركۈنى ئۇستازى كۆتۈپخانىغا قەدەم تەشرىپ قىلىپ، ئالدىغا كەلگەندە. ـــ ئولتۇرۇڭ، كۆڭلۈمدىكى شۇبھە تۈگۈنلىرىنى يېشىشكە ياردەم بېرىڭ. «تەۋرات»تا خۇدا ئالەمنى ئالتە كۈندە ياراتتى، بىرىنچى كۈنى يەر ۋە ئاسمانىنى، ئۈچىنچى يەنى چارشەنبە كۈنى ئاي بىلەن قۇياشنى ياراتتى، دېيىلگەن. ھالبۇكى، كۈن ۋە تۈننىڭ سەۋەبچىسى چىقىپ، پېتىپ تۇرىدىغان ئاپتاپقۇ، ئۇ بىرىنچى كۈنى يارىتىلىشى كېرەك ئىدىغۇ...

ـــ پەس گەپ قىل، ـــ دېدى ئەبۇ ناسىر ئۇنىڭ سۆزىنى ئاغزىدىن تارتىۋېلىپ، ـــ تەنتەكلىكىڭ بېشىگىغا چىقمىسا ئىدى! مۇقەددەس كىتابلارنى ئىلمى مەنتىقنى ئۆگەنمەستىن ئاۋۋال ئوقۇش كېرەك.

ئۇ شۇ چاققىچە ھېچكىم بايقىمىغان ھەققەتكە ئىدىرىكى يەتكەن

شاگىرتىنىڭ پەم-پاراسىتىگە قايىل بولدى، لېكىن تەنتەكلىك يولىغا كىرىپ، پالاكەتكە يولۇققۇشىدىن قورقۇپ، ئۇنىڭغا قارشىلىق بىلدۈرۈش ئۈچۈن دەللىلەر ئىزدەشكە باشلىدى.

— خۇدانىڭ بىركۆنى بىزنىڭ بىر كۈنىمىز بىلەن تەڭ ئەمەس، — دېدى ئۇ ئارانلا. — قۇرئاندا، خۇدانىڭ كۈنى سىزنىڭ 50 مىڭ يىلىڭىزغا تەڭ، دېيىلگەن، ئاڭلىدىڭىزمۇ؟ كەل، ئەمدى بۇ توغرىدا مۇنازىرىلىشىپ ئولتۇرمايلى. سەن ئەمدى ئىلاھىيەت بابىدىكى تەتقىقاتلىرىڭنى توختىتىپ، ئىلمى تەبىيات ۋە جۇغراپىيە بىلەن شۇغۇللان.

بىروڭنى قەدىمكى يۇنان ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا جۇغراپىيىچىلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇشقا كىرىشىپ كەتتى. بەتلىمۇس① يەركۈرىسىنىڭ گلوبۇسىنى ياساش يوللىرىنى ئۆگەتكەندى. 21 ياشقا كىرگەن ياش ئالىم قۇترى (دىئامېترى) يەتتە مېتىر كېلىدىغان چوڭ گلوبۇس ياسىدى. تۈرلۈك مەملىكەتلەر، شەھەرلەرنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى ئارىسىدىكى مۇساپىنى بەلگىلىگۈچى سىزىقلار سىزدى. خەتتى ئوسـتۇۋانىڭ② جەنۇبىدا قۇرۇقلۇق يوق، دەپ ئويلىغىنى ئۈچۈن، ئۇنى كۆك بويىقتا بويىدى. بۇنىڭدىن باشقا ساماۋى جىسىملار ئۈستىدىن كۆزىتىش ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن ئۈستۇرلاپ ۋە بۇلۇڭ ئۆلچەيدىغان چوڭ ئەسۋابلار ياسىدى. ئېلىپ بارغان كۆزىتىشلىرىنى چوڭ بىر دەپتەرگە يېزىپ باردى.

---

① بەتلىمۇس — پتولېمېي.

② خەتتى ئوستۇۋا — ئېكۋاتور.

2

شۇ ۋاقىتتا جەيھۇن ئۇستىدە پالاكەت بورانلىرى پەيدا بولۇشقا باشلىغانىدى. گۈرگەنچ ئەمرى مەئمۇن بىننى مەھمۇد خارەزمشاھ ئەبۇ ئابدۇللانى ئاغدۇرۇپ، ئۆزى يالغۇز پادىشاھ بولۇش، پايتەختىنى گۈرگەنچكە كۆچۈرۈش نىيىتىگە كەلگەن، ئۇرۇش باشلاش ئۈچۈن باھانە ئىزدەشكە ياشلىغانىدى. بىرونىي بولسا ئىمكانىيەت ئىشكلىرى ئېتىلمەستىن بۇرۇن قۇياش ئۇستىدە ئېلىپ بېرىۋاتقان كۆزىتىشلىرىنى ئاخىرىغا يەتكۈزۈشكە ئالدىرايتتى. مەۋرەئۇننەھرىدىمۇ تىنچلىق بۇزۇلغان، لەشكەر بېشىلاردىن بەزىدە ئۇ، بەزىدە بۇ ئىسيان كۆتۈرۈپ، سامانىلار دۆلىتىنىڭ چېرىپ كەتكەن تۈۋرۈكلىرىنى قوزغاپ بېقىشقا ئۇرۇناتتى.

خارەزمشاھ ئەبۇ ئابدۇللا بۇ ۋەقەلەرنى تەشۋىش بىلەن كۆزىتەتتى. ئۇلارنىڭ ئۆز تەقدىرىگە قانداق تەسىر كۆرسىتىشى ئۇستىدە باش قاتۇراتتى، لېكىن ئويلاپ ئۇنىڭ تېگىگە يېتەلمەيتتى.

بىركۈنى ئۇ ئويۇقلىرى گەج بىلەن زىننەتلەنگەن، پەنجىرىسى ئالتۇن نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن خاس ئۆيدە ھەدىسىنىڭ ئېرى بىلەن سۆزلىشىپ ئولتۇرغاندا شۇ توغرىدا سۆز ئاچتى:

— ئەمەلدار ئەبۇ ئەلى ئىبنى سەمجۇر سامانىلار بېشىغا پۈتكەن بالا بولدى. مانا، بىرنەچچە يىل بولدى، ئۇ نۇھ بىننى مەنسۇرغا قارشى ئىسيان بايرىقىنى كۆتۈرۈپ، مەۋرەئۇننەھرنىڭ ئارامىنى بۇزۇپ كەلمەكتە. تۇنۇگۈنلا بۇخارادىن كەلگەن چاپارمەن قىزىق بىر خەۋەر ئېلىپ كەلدى: نۇھ بىننى مەنسۇر ئەزنە ۋىلايىتىنىڭ

هاكىمى سەبۈكتەكىن بىلەن ئۇنىڭ ئوغلى مەھمۇدنى يارەمگە چاقىرتىپتۇ. ئويلايمەنكى، ئاتا-بالا ئىسيانكار ئەمەلدارلارنى گۆرىگە جايلىغايلەر.

— ئىلايا، ئېيتقىنىڭ كەلسۇن، يۈرتنىڭ ئارامنى بۈزغان ئىسياندكارلار ئۆلۈمگە سازاۋەردۇر، — دېدى ئەبۇ ناسىر.

ئاردىدىن ئانچە ۋاقىت ئۆتمەي ھەزرەسپتىن كەلگەن نامە ئەبۇ ئابدۇللانى قاتتىق ھاياجانغا سالدى. ھەزرەسىپ ھاكىمى ئەبۇ ئەلىنىڭ يېڭىلىپ، خارەزمگە قاچقىنى، ھازىر شەھەر يېنىدىكى بىر يېزىغا يېتىپ كەلگىنىنى يىلدۇرگەن ۋە ئۇنى ئەسىر قىلىپ ئېلىشقا رۇخسەت سورىغانىدى.

— دەرھال ئەسىر ئېلىپ، پايتەختكە ئەۋەتىلسۇن، — دېدى ئەبۇ ئابدۇللا ساراي ۋەزىرىگە. — پۈت-قولىنى باغلاپ، بۇخاراغا ئەۋەتكەيمەن.

— ئىجازەت بەر، بىر سۆز قىلاي، — دېدى ئەبۇ ناسىر مەنسۇر، — ئاۋۋال ئويلاش كېرەك. مەسلىھەتسىز ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ نېمە بولىدىغانلىقىنى ئۈزۈك بىلىسەن. ئېھتىمال نۇھ بىننى مەنسۇر ئۇنىڭ گۇناھىنى كەچۈرۈپ، مەئمۇننىڭ ئىختىيارىغا ئەۋەتىۋەتكەندۇ. ئەگەر بىز...

— نۇھ ئۇنىڭ گۇناھىدىن كەچمەيدۇ، — دەپ تاشلىدى ئەبۇ ئابدۇللا قىزىرىپ، — قارا بۇغراخان بۇخاراغا يېقىنلاشقىنىدا ئەبۇ ئەلى ئۇنىڭ تەرىپىگە ئۆتۈپ، شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىپ بەرگەندى. نۇھ بۇخارانى قايتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، بۇ ئەبىلەخ بەلىخ ھاكىمى، ساتقۇن فاپىق بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ ئىسيان بايرىقىنى كۆتۈردى. ئەگەر سەبۈكتەكىن ئۆز ئوغلى بىلەن يارەمگە

كەلمىگەندە، سامانىلارنىڭ ھالى نېمە بولاتتى. ئەمدى ئۇ ئەبلەخ مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانىكەن، بىزنىڭ ۋەزىپىمىز ئۇنى ئەسىر قىلىپ، نۇھ بىننى مەنسۇرغا تاپشۇرۇشتىن ئىبارەت.

بۇنداق ئالدىراش قەدەم تاشلاشقا قارشى بولغان ساراي ۋەزىرى ئەپۇ سوراپ **بىر** سۆز قىلماقچى ئىدى، ئەبۇ ئابدۇللا ئۇنىڭغا سۆز بەرمىدى.

ــ ئەبۇ ئەلى سەمجۇردا مېنىڭ خۇسۇمتىم بار، ئېسىڭدە باردۇ. نۇھ بىرۋاقىتلاردا ماڭا ئابسۇاردنى بەرگەنىدى. ئۇ ئىسيانكار ئەبلەخ ئاشۇ ئاۋات شەھەرنى ئىگەللەپ مېنىڭ ئەسكەرلىرىمنى كىرگۈزمىدى. شۇنىڭ ئەلىمگە چىدىيالماي يۈرەتتىم، ئەمدى ئۆچ ئېلىش پۇرستى كەلدى. پۇت ـ قولى بەند دۇشمەن بىلەن سۆزلەشمەك قانچىلىك ياخشى!... مېنىڭ ئەمرىم شۇ: دەرھال ئۇنى ئەسىر ئېلىپ، ئالدىمغا ئېلىپ كېلىنسۇن! بىز ئۇنىڭ ئەدىبىنى بېرىپ، كېيىن بۇخاراغا ئىئانە قىلىپ ئەۋەتكەيمىز.

ساراي ۋەزىرى نائىلاج باش ئېگىپ، پەرمانى ئالىي ھازىرلىقىنى قىلغىلى چىقىپ كەتتى.

ياش ئالىم ئامۇ دەريانىڭ غەربىي قىرغىقىدىكى بىر قىشلاقتا قۇياش دائىرىسىنىڭ ئەڭ ئېگىز نۇقتىسىنى ئېنىقلاشقا ئۇرۇنۇۋاتقاندا، ئەبۇ ناسىرنىڭ بىر مۇلازىمى ئۇنىڭ مۇرىسىگە قول تەگكۈزۈپ:

ــ سىزگە دەخلى يەتكۈزگىنىم ئۈچۈن كەچۈرۈڭ، ــ دېدى، ــ سىزنى ئۇستاز چاقىرىۋاتىدۇ.

ــ نېمە ئىش بولدى؟ ئەھۋالى ياخشىمۇ؟ ــ دەپ سورىدى بىرونىي قۇياشنى كۆزىتىۋېرىپ قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىنى قولى بىلەن ئۇۋۇلاپ.

— سالامەت بولغاندا سىزنى ئاۋارە قىلمىغان بولاتتى. گۈرگەنچ ئەمرى، ئەبۇ ئەلىنى ئازاد قىلىمەن، دەپ جەڭگە چىقىقانمىش. بىر ھەپتە ئىچىدە شەھىرىمىزنى بېسۇبلىش ئېھتىمالى بار ئىكەن.

— خۇدا كۆرسەتمىسۇن ئۇ كۈنلەرنى. گۈرگەنچ ئەمىرىدەك زالىم يۇرتىمىزغا خوجا بولسا، ھالىمىزغا ۋاي! كەينىمىزدە تەڭەسۇپ قامچىسى ئويناغۇسىدۇر... سىز ماۋۇ ئۇستۇرلاپنى كۆتۈرۈۋېلىڭ، — دېدى بىرونىي باشقا بىر ئەسۋابنى قولىغا ئېلىپ.

يۈز - كۆزىنى ساقال قاپلىغان مۇلازىم پالاقنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ تۇرۇپ، تىنماي ۋايسايتتى:

— بىر قازاندا... ئىككى قوچقارنىڭ بېشى قاينىماس... ئەمىر بىزنىڭ شاھتىن باي... ئەسكىرى كۆپ... كارۋان سارايلار... قۇل بازارلىرى... ئەجنەبى سودىگەرلەردىن ئاز باج كىرىدۇ دەپ ئويلامسىز؟

ئۇلار ئوڭ قىرغاقتا ئۆتۈپ، قېيىقنى قوزۇققا باغلىدى، ئەسۋابلىرىنى ئېلىپ، ساراي تەرەپكە يۈرۈپ كېتىشتى.

كېچىسى ئۇخلىيالماي كۆزلىرى كىرتەيپ قالغان ئەبۇ ناسىر مەنسۇر ئىبنى ئىراق شاگىرتىنى خالىي جايغا تارتىپ:

— بۇ يەردىن كېتىش كېرەك. نەرسە - كېرەكلىرىڭنى يىغىشتۇرۇپ، يول ھازىرلىقىنى قىل. تاڭ سەھەر ئەبۇ ۋاپانىڭ كارۋىنى رەي شەھىرىگە كېتىدىكەن، — دېدى.

بىرونىي ھېچ نەرسىنى چۈشەنمەي، ئۇنىڭغا سوئال نەزىرى بىلەن قاراپلا قالدى.

— سەن قۇياشنى كۆزىتىمەن دەپ، يەردە بولۇۋاتقان كۆپلىگەن ھادىسىلەردىن بىخەۋەر قالدىڭ. ھەزرەتسىپ ھاكىمىنىڭ ئەبۇ

ئەلنى زەنجىربەند قىلىپ، بۇ يەرگە ئەۋەتكىنىدىن خەۋەر تاپقان مەئمۇن ئەسكەر توپلاپ سەپەرگە چىققانىمىش. بىز ئەبۇ ئەلى نۇھ بىننى مەنسۇردىن قېچىپ كېلىۋاتىدۇ، دەپ ئويلىغانىدۇق. ھالبۇكى، بۇخارا ھۆكۈمرانى ئۇنىڭ گۇناھىدىن كېچىپ، گۈرگەنىچ ئەمىرى ئىختىيارىغا ئەۋەتكەنىكەن.

ــ ئەمرگە باھانە تېپىلىپتۇ ــ دە، ئەبۇ ئەلىنى ئازاد قىلىمەن، دەپ، قىلىچ تەڭلىدى دەڭ.

ــ شۇنداق، بىزنىڭ سەركەردىلىرىمىز ئۇنىڭغا سېتىلغان. ئۇچ ــ تۆت كۈن ئىچىدە ئەمىر پايتەختىكە باستۇرۇپ كىرسە كېرەك. تېزرەك ماڭ.

ــ ئۇنداق بولسا، سىزمۇ مەن بىلەن بىللە كېتىڭ.

ــ ياق، مۇشۇ يەردە قالىمەن. كېتىپ قالسام، ئەمىر مېنىڭ توغرامدا شۇبھىگە چۈشىدۇ. ئاقىۋەت مەن ئافرىقى جەمەتىدىن بولىمەن. ئاسمانغا چىقسام پۈتۈمدىن، يەرگە كىرسەم كۆكۈلامدىن تارتىدۇ، ياخشىسى تەسلىم بولاي.

ــ مۇشۇنداق يۈرتىنى، سىزدەك ئەزىز ئۇستازنى تاشلاپ كېتەمدىمەن، ھە؟

ــ باشقا ئىلاج يوق، ئادەم ئۆزىنى خەۋپ ــ خەتەردىن ئېلىپ قېچىشى لازىم. ئېھتىياتچانلىق قورقانلىق ئەمەس.

ــ ماشايىخلار "تەجرىبە ساھىبى بولغان دانىشمەن ئادەملەرنىڭ مەسلىھەتى سائادەت يولىنى ئېچىپ بېرىدۇ" دېگەن. ماڭا ئاق پاتىھە بېرىڭ، بېرىپ سەپەر تەييارلىقىنى قىلايلى!

باللىقدىن باشلاپ، تۇرلۇك گىياھلار ۋە ئۇلارنىڭ خۇسۇسىيەتىنى بىلىشكە قىزىققىنى ئۈچۈن ئەبۇ رەيھان لەقەمىنى ئالغان

مۇھەممەد ئەھمەد ئوغلى ئۆزىگە كېرەكلىك بۇيۇملىرىنى خالتىسىغا جايلاپ، تاكسى سەھەردە كارۋان بىلەن يولغا چىقتى.

22 ياشقا قەدەم قويغان بۇ يىگىت ھەر ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى خەيرلىك بولۇشىغا، تەقدىرنىڭ ئاڭا يامانلىقنى راۋا كۆرمەسلىكىگە قانىتىق ئىشىنەتتى. ئۇ ھەمراھلىرى بىلەن ئاۋات قىشلاقلار، چۆل سەھرالاردىن ئۆتۈپ، يول ئازابىغا بەرداشلىق بېرىپ، تېھران يېنىدىكى رەي شەھىرىگە يېتىپ باردى. بۇ يەردە ئۇ گۈرگەنچ ئەمىرى مەئمۇن بىننى مۇھەممەدنىڭ كات شەھىرىنى بېسىۋالغانلىقى، ئەبۇ ئابدۇللانى ئەسىر قىلىپ ئېلىپ كېتىپ، ئۆلتۈرگەنلىكىنى، ئۇنىڭ ئۇستىگە كات شەھىرىنىڭ يېرىمىنى سۇ بېسىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ يۇرىكى قان بولدى. ئۇستازى ئەبۇ ناسىر ئىبنى ئىراقنىڭ ئەھۋالى قانداقكىن؟ ناھەتكى، ئەمىر ئۇنىڭ ھايات گۈلىشەنىنى مامات گۈلخانىغا ئالماندۇرغان بولسا!

ياش ئالىمنىڭ مۇساپىرلىقتا بېشىدىن كەچۈرگەن كۈلپەتلىرى بۇ تەشۋىشلەر ئالدىدا ھېچ گەپ ئەمەس ئىدى، ئۇ غەم-قايغۇلىرىنى ئىچىگە ئەمگەك بىلەن، مۇتالىئە ۋە ئىلمىي مەشغۇلات بىلەن يېڭىشكە ئۇرۇندى.

باھار چاغلىرى تاغلارنىڭ تۆپىسىنى قويۇق بۇلۇتلار قاپلاپ، شارقىراپ يامغۇر ياغقاندا تاغ يان باغرىدىكى تاش، توپىنى سەل ئېقىتىپ كېتىدۇ، تۇرلۇك جىنسلاردىن ئۈيۈغان يۇمشاق تاشلار پارچىلىنىپ، شېغىلغا ئايلىنىدۇ، زەررىلىرى چېكى يېپىشقان مېتىن تاشلار بىر-بىرىگە ئۇرۇلۇپ سىلىقلىشىدۇ، بارا-بارا يۇمىلاق شەكىلگە كىرىپ، بىر-بىرىگە سۈركىشىپ چىرايلىق بولۇپ قالىدۇ.

يېشى 22گە قەدەم قويغاندا بىرونىينى ھادىسىلەر سىلى يۈملەتىپ تۆۋزى بىلەن بىللە جەنۇبقا ئېلىپ كەتتى، ئۇنى پازىل ئادەملەر بىلەن، تۆۋزىنى ئالىم ھېسابلىغان ماختانچاق بايلار، مەغرۇر پادىشاھلار بىلەن توقۇنۇشتۇردى، ئۇنىڭ تەرتىپسىز، جۇشقۇن پىكىرلىرى مۇنتىزىم بىر شەكىلگە كىرىپ، ۋايىغا يەتتى. رەھىمسىز تەقدىر ئۇنى توقۇز يىل ئۇ قولدىن بۇ قولغا ئېلىپ ئويناپ، چېنىقتۇرغاندىن كېيىن يەنە تۆۋز يۇرتىغا ئىرغىتتى.

3

تۆگە ئۇستىدە بىر خىلدا چايقىلىپ كېتىۋاتقان قارا ساقال، قۇرغۇي بۇرۇن يىگىت يىراقتىن كۆزگە تاشلانغان گۈرگەنچ قەلئەسىنىڭ ئېگىز مۇنارلىرىغا، ئاپتاپتا كاھىشلىرى پارقىراپ كۆرۈنگەن مەسچىت ۋە مەدرىسەلەرنىڭ پەشتاقلىرىغا زوقلىنىپ قارايتتى. ئۇ يۇزىدە گاڭگىراش ئالامىتى يوقلۇقىدىن، قامىتىنى تىك تۇتۇپ، ھەجىيىپ قويۇشىدىن كۆپ قېينىچىلىقىنى بېشىدىن كەچۈرگەن، ئاچچىق - چۈچۈكنى تېتىغان يۈرەكلىك يىگىتكە ئوخشايتتى. كارۋان دەرۋازا ئاستىدىكى كۆۋرۈكتىن ئۆتۈۋاتقاندىلا بەزى يولۇچىلارنىڭ كۆزلىرى ئالاق - جالاق بولۇپ، يۇزىدە تەشۋىش ئالامىتى پەيدا بولدى. ئەمما قۇرغۇي بۇرۇن يىگىت بولسا بېپەرۋالىق بىلەن چەكمىنىڭ ئالدىنى يېپىپ، پوتىسىنى باشقىدىن باغلىۋالدى. قول ياغلىقى بىلەن يۈز - كۆزىنىڭ چېڭىنى ئېرتىپ قويدى.

ئىران، ئىراقتىن شەرقىي ياۋروپاغا كېلىۋاتقان سودىگەرلەر گۈرگەنچىتە توختاپ ئۆتەتتى، شەھەر ئاھالىسى كۆنىدە شەھەر

دەرۋازىسىدىن كىرىپ - چىقىپ تۇرىدىغان تۆگە كارۋانلىرىغا ئۆگىنىپ قالغان، شۇ سەۋەبىتىن ھەجرىيە ھېسابى بىلەن 305 - يىلىنىڭ① دەسلەپكى باھارىدا جورجان شەھىرىدىن كەلگەن بۇ كارۋان بىرنەچچە سودىگەر، كارۋان ساراي ئىگىلىرى ۋە ئون - ئون بەش بىكار چىدىن باشقا ھېچكىمنى قىزىقتۇرمىدى.

كارۋان شەھەرنىڭ ئەڭ چوڭ كارۋان سارايلىرىدىن بىرىگە كىرىپ كەلدى. تۆگىچىلەر تۆگىلىرىنى چۆكتۈرۈپ، ساراي خىزمەتچىلىرى ياردەمدە ئۇلارنىڭ ئۇستىدىكى يۈكلەرنى چۈشۈرۈشكە باشلىدى. بىزنىڭ يېگىت ھەممە نەرسىنى سالغان تاغارنى كۆتۈرۈپ، دەرۋازا ئالدىدا تۇرغان سارايۇەننىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇنىڭغا سالام بېرىپ، بىر كېچە يېتىپ كېتىش ئۈچۈن ھۈجرا سورىدى. سارايۇەن يېگىتنىڭ يېنىدا خىزمەتچىسى يوقلۇقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ كەمبەغەل بىر مولا ئىكەنلىكىنى بىلدى ۋە مەنىستىمەستىن:

— گۈرگەنچكە بىرىنچى قېتىم كېلىشىڭمۇ؟ نېمىشقا بىر كۈن يېتىپ كەتمەيسەن؟ — دەپ سورىدى.

— بالا ۋاقتىمدا شەھىرىگىزگە بىر كەلگەنىدىم. ئەمدى مۇشۇ يەردە تۇرۇپ قالسام كېرەك. ئابرويلۇق بىر ئادەمگە مېھمان بولۇپ كېلىۋاتىمەن. يۈيۈنماي - تارانماي ئۇ كىشىنىڭ ھۈزۈرىغا بېرىشقا قورۇندۇم.

— توغرا، ئابرويلۇق كىشىلەرنىڭ ئالدىغا ئازادە بولۇپ بارغان ياخشى. قېنى، مېنىڭ، — دېدى ئۇ نېمىشقىدۇ بۇ قېتىم سىزلەپ. سارايۇەن يېگىتنى پەلەمپەيدىن ئىككىنچى قەۋەتكە ئېلىپ

---

① 1004 - يىل.

چىقىپ، بۇلۇڭدىكى تار بىر ھۇجرىغا جايلاشتۇرۇۋېتىپ، ئېتىنى، نەلىك ئىكەنلىكىنى سۇرۇشتۇردى.

ــ ئاتام مۇھەممەد، ــ دېدى يىگىت خاپىغان ھالدا، ــ ئۆزەم كات شەھىرىدىنمەن.

سارايۇەن بولسا يىگىتنىڭ سۆزلىشىشكە رايى يوقلۇقىنى كۆرۈپ، تولا سۇرۇشتۇرمەي، تۆۋەنگە چۈشۈپ كەتتى.

يىگىت ھۇجرىغا جايلىشىپ، بىرئاز دەم ئالغاندىن كېيىن ساراي يېنىدىكى كونا مۇنچىدا يۇيۇنىدى، كىيىملىرىنى ئالماشتۇرۇپ، ساتىراشخانىغا كىردى، چېچىنى ئالدۇرۇپ، ساقلىنى ياساتقاندىن كېيىن ھۇجرىسىغا قايتتى. كېچىسى قېنىپ ئۇخلاپ ئەسلىگە كەلدى. ئەتىسىگەنلىك چاي ئىچىپ، ئاق تۆگە يۈكىدىن توقۇلغان چەكمىنىنى، يېڭى كالاچ ـ مەسىنى كىيىدى ـ دە، سارايۇەننىڭ ئالدىغا چۈشتى. سالام بېرىپ ئەبۇ ناسىر ئىبنى ئەلى ئىبنى ئىراقىنىڭ ئۆيى نەدىلىكىنى سورىدى. سارايۇەن ئاڭا باشقىچە نەزەر بىلەن قاراپ، ھۇرمەت بىلەن:

ــ جانابىڭىز ئۇ كىشىگە مېھمان بولۇپ كەلدىڭىزمۇ؟ ئۇ زاتنىڭ نېمىسى بولىسىز؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ يېقىن ئادىمى بولىمەن.

ــ شۇ گېپىڭىزنى تۇنۇگۈن دېمەمسىز؟ ياخشىراق ھۇجرا تېپىپ بەرگەن، ھۇرمىتىڭىزنى جايىغا كەلتۈرگەن بولاتتىم. ئۇ زات قەدىمىي خارەزمشاھلار نەسلىدىن بولىدۇ! ھەي، ئۆيى نەدىلىكىنى بىلمەن! مەن سىزگە بىر ئادەمنى قوشۇپ بېرىمەن، ئۆيىنى كۆرسىتىپ قويىدۇ، ــ دېدى سارايۇەن.

مېھمان گۈللۈك دەرۋازا يېنىغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن سارايـ

ۆەنىنىڭ خىزمەتچىسىگە جاۋاب بېرىۋەتتى-دە، مىس ھالقىنى تاقىلداتتى. ئارىسىدىن ئىككى-ئۈچ دەقىقە ئۆتكەندىن كېيىن دەرۋازىنىڭ سول تەرىپىدىكى كىچىك ئىشىك ئېچىلىپ، ساقىلى ئاقىرىشقا باشلىغان سەللىلىك بىر باش كۆرۈندى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، بوۋا، — دېدى يىگىت يۇقىرى ئاۋاز بىلەن.

— ۋەئەلەيكۈم... خوش، خىزمەت.

— سىز بۇ دەرگاھقا يېقىندا كەلگەندەك قىلىسىز، بولمىسا مېنى تونۇغان بولاتتىڭىز.

— راست، شۇنداق. خىزمەتكە كىرگىنىمگە بەش-ئالتە يىل بولدى. سىز نېمىسى بولىسىز؟

— شاگىرتى. بىرونىي خىزمىتىڭىزگە كەلدى، دېسىڭىز بولدى!

— ھى، مۇھەممەد... ئەبۇ رەيھان، ئوغلۇم، سەنمىدىڭ؟ — ھويلا ئىچىدىن ھايا‌جانلىق بىر ئاۋاز ئاڭلانىدى. بېشىغا دۇخاۋا دوپپا كىيگەن، كەڭ پېشانىلىك، چاچلىرى ئاقىرىشقا باشلىغان بوۋاي ھويلا ئىچىدىن چىقىپ كەلدى ۋە مۇساپىر يىگىت بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈۋېتىپ، كۆزىدىن تارا‌ملاپ ياش چىقىپ كەتتى.

— قاچان كەلدىڭ؟ نەرسە-كېرەكلىرىڭ قېنى؟

— تۇنۇگۈن... نەرسىلىرىم كارۋان سارايدا قالدى.

— توپتوغرا مۇشۇ يەرگىلا كەلمەي. سېنى پەرزەنتىم دېگە-نىدىم، ئاخىر...

— مېنى كەچۈرۈڭ، ئاتا. كېيىم-كېچىكىم توپا-چاڭ بولغاچقا توغرا كېلىۋېرىشكە پېتىنالمىدىم. يۇيۇنۇپ، لىباسلىرىمنى ئالماش-تۇرۇۋىشۇم كېرەك ئىدى.

ــ هەي، مەيلى ئىدىغۇ، قېنى ئىچكىرى كىر. ــ ئۆي ئىگىسى 60قا يېرىپ قالغان بولسىمۇ چەبدەس قەدەم تاشلاپ، شاگىرتىنى مېھمانخانىغا باشلىدى.

ــ قالتىس ئىمارەت سالدۇرۇپسىز، ــ دېدى يېگىت مېھمانخانىغا كىرىپ كۆرپىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن. ئۇلار يۇزلىرىگە پاتمە تارتىپ، هال ـ ئەھۋال سوراشتى.

بىرونىي گەجلەنگەن ئويۇقلاردىكى خۇرۇم مۇقاۋىلىق كىتابلارغا كۆز يۈگۈرۈتۈپ كۆلۈپ قويىدى. ئۆي ئىگىسى ئۇنىڭ خۇشال بولغىنىدىن زوقلىنىپ:

ــ ساڭا كىتاب بولسلا بولىدى. تاماقنىمۇ ئۇنتۇيسەن، ناننىمۇ، ــ دېدى. ــ يادىڭدىمۇ، بالا چېغىڭدا بىرنەچچە قېتىم قولۇڭدىن ئارىستوتېل، ئەپلاتوننىڭ ئەسەرلىرىنى، چىشىڭ پاتمايدۇ، دەپ تارتىۋالغانىدىم. سەن چۈشەنمىسەڭمۇ ئۇلارنى ئوقۇپ، بەزى جايلىرىنى ياد ئالاتتىڭ، توغرىسىنى ئېيتسام، ئېغىر چاغلاردا مېنى بەزلىگەن، ئارام بەرگەن شۇلار بولدى.

ئەبۇ ناسىرنىڭ ياشراق بىر خىزمەتچىسى چىلاپچا بىلەن چۆگۈن ئېلىپ كېلىپ مېھمانىنىڭ قولىغا سۇ قۇيىدى، داستىخان سېلىپ، لېگەنلىرىدە نان، قېيام، تاتلىق ـ تۇرۇم، ياخشى ساقلانغان ئۇزۇم ۋە بىر چىنە شەربەت ئېلىپ كېلىپ قويىدى. بىرونىي خۇددى ئۆز ئۆيىگە كەلگەندەك، نانىنى سۇندۇرۇپ، كىچىك بىر پارچىسىنى شەربەتكە پاتۇردى ـ دە، ئاغزىغا سېلىپ چاينىشقا باشلىدى.

ــ ساق ـ سالامەتلىكىڭنى كۆرۈپ بەكمۇ خۇشال بولدۇم، ــ دېدى ئۇ شەربەتتىن بىر يۇتۇم ئىچىپ. ــ بېشىڭىزدىن ئەگىپ ئۆتكەن پالاكەت شامالىلىرى سىزگە زىيان سالالماپتۇ. گۈرگەنج

ئەمری جېنىگىزغا قەست قىلماپتۇ. ئەسلى مەنمۇ يېنىگىزدا تۇرۇۋەرسەم بولغانىكەن.

ــ ياق، كەتكىنىڭ ياخشى بولدى. ئەمرنى يامانلاپ سەندەك يىگىتلەرنىڭ تولىسى نابۇد بولدى. ياشلىقىدا سەنمۇ تىلىگىنا هاي بېرەلمەيتتىڭ. بۇ يەردە قالساڭ نېمە بولۇشۇڭنى خۇدا ئۆزى بىلەتتى. مۇساپىرلىق ۋادىسىدا ئايىغىڭغا دەرد ـ ئەلەم تىكەنلىرى قادالغان، ياخشى ـ يامان ئادەملەر بىلەن توقۇنۇشۇپ، روھىڭ ئېچىلغانغا ئوخشايدۇ، ئۇنى مەكتۇپلىرىڭدىن، يازغان ئەسەرلىرىڭدىن بىلدىم. رەي شەھىرىدە ئالملىق دەۋا قىلغان پۇلۇق ۋە ئامى بىر ئادەمدىن خورلىنىپسەن. هامىد ئەل ـ خوجەندى كەبى ئالىم بىلەن رەسەتخانىدا ئىشلەپ نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئۆگىنىپسەن. جورجان هۆكۈمدارى قابۇس سارىيىدا ئىززەت ـ هۆرمەت كۆرۈپسەن. ئۇ يەردە يازغان «ئاساری باقىيە»ڭنى ئوقۇپ، چەكسىز خۇشال بولدۇم.

ياش ئالىم بېشىنى تۆۋەن سېلىپ، ئۇستازىنىڭ سۆزلىرىگە مەنمۇ ـ نىمەت بىلەن قۇلاق سالاتتى.

ــ قابۇس قانداق ئادەم ئىكەن؟ ــ دەپ سوراپ قالدى ئەبۇ ناسىر بىرئازدىن كېيىن.

ــ نېمە دېيىشمىنمۇ بىلمەيمەن. ئۆزىڭىزگە مەلۇم، ئۇ سىياسەتچى، چەبدەس هۆكۈمران، ئىستېداتلىق شائىر ۋە هەر تەرەپلىمە يېتىشكەن ئالىم. ئەرەب تىلىدا يازغان شېئىرلىرى تەھسىنگە سازاۋەر. ئەمما بىر نۇقسانى شۇكى، تەئەددىنى ئۆزىگە هۇنەر، ئەپۇنى ئەيىب دەپ بىلىدۇ، ئازراق خاتاسى ئۈچۈن ئۆز ئەمەلدارلىرى ۋە پۇقرانىڭ بوينىغا قىلىچ چاپىدۇ.

شاگىرتىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، ئەبۇ ناسىرنىڭ قويۇق قاشلىرى تۇرۇلۇپ كەتتى.

ــ ئىززەت ـ نەپسى كۆچلۈك پادىشاھنىڭ قەھرىدىن خۇدانىڭ ئۆزى ساقلىسۇن، ــ دېدى ئۇ چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ. ــ ئۇ توغرىدا مەن ياخشى سۆزلەر ئاڭلىغانىدىم. ناغرىنىڭ ئاۋازى يېراقتىن يېقىملىق ئاڭلىنىدۇ، دەپ بىكار ئېيتىمغان. بەربىر ساڭا زىيىنى تەگمەپتۇ.

ــ سىزنىڭ مەكتۇپىڭىزنى ئالمىغان بولسام، ھالىمنىڭ نېمە بولۇشىنى بىلمەيتتىم. كېيىنكى ۋاقىتلاردا قابۇس مەندىن شەنىمگە يارامايدىغان ئىشلارنى تەلەپ قىلىشقا باشلىغانىدى.

ــ مەسىلەن، قانداق ئىشلارنى؟ ــ دەپ سورىدى ئەبۇ ناسىر تېتىكلىشىپ.

ــ ئۇ ئۇلۇغلارنى ۋە چەت ئەل ئەلچىلىرىنى قوبۇل قىلغاندا ئۆزىگە مۇلازىمەتچى بولۇپ بېرىشىمنى تەلەپ قىلدى.

ــ يەنى، شۇنداق ئالىم مېنىڭ مۇلازىمىم، دەپ كېرىلمەكچى بولۇپتۇ ـ دە! ھەقنىڭ بېشىغا ھۇما قۇشى قونسا كۆڭلىدىن نېمىلەر كەچمەيدۇ! توۋا.

ــ ئەلى ئىبنى مەئمۇن نامىدىن يېزىلغان خېتىگىزنى كۆرسەتمىگىنىمدە ماڭا رۇخسەت بەرمەيتتى. مەجبۇرىمنى بىلمىسىز. قابۇس سارىيىدا ئەلۋەتتە بېشىمغا بىر پالاكەت كېلەتتى...

مۇلازىم تامان ئېلىپ كەلدى، كېيىن چىنە ـ قاچىلارنى يېغىشتۇرۇپ، داستىخانغا ئىككى پىيالە شەربەت كەلتۈردى. تاماق ۋاقتىدىمۇ، تاماقتىن كېيىنمۇ ئۇستاز بىلەن شاگىرتىنىڭ سۆھبىتى توختىمىدى. ئاخىر، ئەبۇ ناسىر:

ــ ئەمدى ئەلى ئىبنى مەئمۇنگە سالام بېرىپ كېلەيلى، ــ دېدى. ــ گەرچە، ئاتىسى خارەزمشاھ ئەبۇ ئابدۇللانى ياۋۇزلارچە ئۆلتۈرگۈزگەن بولسىمۇ، ئوغلىغا نىسبەتەن يۇرىكىمدە قەتىرچە ئاداۋەت يوق، چۈنكى ئاتىسىنىڭ يامان ئىشلىرى ئۈچۈن ئوغلىنى ئەيىبلىگىلى بولمايدۇ. مەرھۇم مەئمۇن بىننى مۇھەممەد قىلىچىدىن قان تامغان بىرەھىم پادىشاھ ئىدى. ئۇ بىزنىڭ ئەۋلادىنى كۆپ ئادەملەرنىڭ ياستۇقىنى قۇرۇتتى. ئەمما ئۇزاق ئۆتمەي ئۆزىمۇ بېشىنى يېدى. لېكىن ئوغلى ئۇنىڭ ئەكسىچە ئىنسانپلىق، مەرىپەتپەرۋەر ئادەم. راست، ئەلى ئىبنى مەئمۇننىڭ ئۆزىگە لايىق نۇقسانلىرىمۇ بار، ئەمما پەزىلەتلىرى ئۇلاردىن ئۈستۈندەك. ئەڭ ياخشى خىسلىتى ئىسلام ــ پەن ئەربابلىرىغا ھامىيلىقىدۇر. ماڭ، ساراي ئەھلىگە مۇناسىپ لىباسلارنى كىيىپ دەرگاھىغا بارايلى.

4

بىرونىي گۈرگەنىچكە كەلگەن يىلى قىزىق بىر ھادىسە يۈز بەردى. ياش ئالىم ساماۋى جىسىملارنىڭ ھالىتىگە قاراپ رامىزان ئېيىنىڭ 14 ــ كۈنى، چارشەنبىگە ئۆتەر كېچىسى ئايىنىڭ تولۇق تۇتۇلىدىغانلىقىنى ئېنىقلىدى ۋە ئۇنى كۆزىتىشكە ھازىرلىق قىلىشقا باشلىدى. دەل ئېتىقاد كۈنى① قاراڭغۇ چۈشۈشى بىلەن ئاي يەرنىڭ سايىسىگە كىرىشكە باشلىدى. ئاۋام خەلق ئايىنىڭ كۆيۈپ كېتىشىدىن قورقۇپ، سارايسىمگە چۈشتى، كورا، چېلەك، داسىنى

① 1004 ــ يىلنىڭ 5 ــ ئىيۇلى.

داراڭلىتىپ، پالاكەتىنىڭ ئالدىنى ئالماقچى بولۇشتى، موللىلار بولسا، گۇناھىمىز ئېشىپ كەتكەنلىكتىن خۇدا بىزنى ئاگاھلاندۇرۇ-ۋاتىدۇ، دەپ ئەزان ئېيتىشاتتى. پۈتۈن شەھەرنى قىيا-چىيا قاپلىغانىدى. ئەمما بىروڭي مىيقىدا كۆلۈپ، كۆررىسىنىڭ ئايغا چۈشكەن سايىسىنىڭ دىئامېتىرىنى ئۆلچەش بىلەن شۇغۇللىناتتى. خارەزم تۈپرىقىغا قەدەم قويغان يىلى يۇز بەرگەن بۇ ئاجايىپ ھادىسىنى ئۇ باشقىلاردەك يامانلىق ئەھمەس، ياخشىلىق ئالامىتى دەپ بىلەتتى.

— ئاۋام خەلقىمۇ، موللىلارمۇ بۇ ھادىسىنىڭ سەۋەبلىرىنى بىلەل-مىگەنلىكى ئۈچۈن، خۇدانىڭ قەھرى كەلگەنلىكتىن شۇنداق بولدى، دەپ ئاسانلا قۇتۇلدۇ. ئۆلىمالار ئۆز نادانلىقلىرىنى خۇدانىڭ نامىغا بىلەن نىقابلىماقچى بولدۇ، — دېدى ئۇ ئەبۇ ناسىرغا تۇرلۇك ھەندەسىي شەكىللەر، رەقەملەر بىلەن تولۇپ كەتكەن قەغەزنى ئۇزىتىۋېتىپ.

— بۇ گېپىڭنى مەندىن باشقا ئادەمگە ئېيتما، دىن پېشۋالىرىدىن قورقۇش كېرەك، — دېدى ئۇستازى قەغەزنى قولىغا ئېلىپ كۆزدىن كەچۈرۈۋېتىپ. — ئىلايا، ساڭا كۆز تەگمىسۇن. ئېيتقىنىڭدەك، بۇ ھادىسە سەن ئۇچۇنمۇ، يۇرت ئۇچۇنمۇ ياخشىلىق ئالامىتى بولسۇن.

دەرھەقىقەت، ئاشۇ يىلدىن باشلاپ، گۈرگەنچكە ھەر تەرەپتىن ئالىملار كېلىشكە باشلىدى، شۇلار قاتاردا ئېبنى سىنامۇ بار ئىدى. ئۇلار بىروڭي ئەتراپىغا توپلىنىپ، ئۇنىڭ پەلەكىيات ۋە ئىلمى تەبىئەت ساھەسىدە ئېلىپ بېرىۋاتقان ئىلمىي ئىشلىرىنى كۆزىتىپ باراتتى.

بىركۈنى بىرونىي ھويلىسىدا دوملاق شېشىنى ئاپتاپقا تۇتۇپ تۇرغانىدى، ئىشىك تاقىلداپ قالدى. ئۇ ئىشىككە قاراپ:

— كىرىڭ، رۇخسەت، — دېدى ۋە ئورۇقراق، كۆزلىرى چوڭ-چوڭ، ئازادە كىينگەن ئىنى سىنائى كۆرۈپ شېشىنى يەرگە قويدى-دە، ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتى ۋە مېھمانخانىغا تەكلىپ قىلدى.

— ياق، ياق، مەن سىز بىلەن بىللە تەجرىبە قىلىش نىيىتىدىمەن.

— ئۇنداق بولسا، مانا بۇنى تاماشا قىل. — ئۇ ئۆيى ئىگىسى ئىچىگە سۇ تولدۇرۇلغان دوملاق شېشىنى ئاپتاپقا توغرىلىدى-دە، ئۇنىڭ ئىچىدىن ئۆتكەن نۇرنى بىر نۇقتىغا توپلىدى، — سۇنى تۆكۈۋەتىسەڭ، شېشە ئىچىدىكى ھاۋا كۆن نۇرىنى سۇدەك بىر يەرگە توپلايدۇ. مەشغۇلات قىلىپ ھارغان ۋاقتىمدا ئەرمەك ئۈچۈن مۇشۇ تەجرىبىنى قىلىۋاتقانىدىم.

— سىز مەۋجۇدات سىرلىرىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن ھەتتا بىكار ۋاقتىڭىزدىمۇ كۆپ تەجرىبە قىلىسىز. قولىڭىزدىكى شېشىنى كۆرۈپ، بىرنەرسە ئېسىمگە كەلدى. سىز ماڭا يازغان خەتلىرىڭىزنىڭ بىرىدە ئۇستازى ئاۋۇال ئارىستوتېلىنىڭ: يەر يۇزىدە، كائىناتتا بوشلۇق يوق، دېگەن دەۋاسىنى رەت قىلغانىدىڭىز. شۇ پىكرىڭىزنى تەجرىبە بىلەن ئىسپاتلىسىڭىز...

— بىز ھەممىز ئۇ ئۇلۇغ زاتنىڭ شاگىرتلىرىمىز. ئەما مەن سىناپ باقماي ھەرقانداق ئالىمنىڭ دەۋاسىغا پىسەنت قىلمايمەن. مانا، قارا.

ئىنى سىنا ئاق يەكتەك كىيگەن، ئېگىر قاشلىق ئۆي ئىگىسىنىڭ

قىاپتىگە قاراپ، ئۆزىنى چەتكە ئالدى. بىرونىي شېشە ئىچىدىكى ھاۋانى شۇمۇردى ـ دە، دەرھال باشمالىتىقى بىلەن ئۇنىڭ ئاغزىنى ئەتتى ۋە ئۇنى ئاغدۇردى ـ دە، داستىكى سۇغا تىقىپ، بارمىقىنى تارتىۋالدى. سۇ ئاستا ـ ئاستا كۆتۈرۈلۈپ شېشىنى تولدۇرۇشقا باشلىدى.

ـــ كۆردۈڭمۇ؟ ـــ دېدى بىرونىي ئۆزىنىڭ توغرىلىقىنى سەزگەن ئادەمدەك كۈلۈمسىرەپ. ـــ شېشە ئىچىدە بوشلۇق پەيدا بولغىنى ئۈچۈنلا ئۇنىڭ ئىچىگە سۇ كىردى. بۇنىڭدىن چىقتىكى، كائىناتتا بوشلۇق بولمىغانلىقىنى ئىنكار قىلغىلى بولمايدىكەن.

ـــ سىز شېشىنى شۇمۇرگىنىڭىزدە ھاۋا ھەرىكەتكە كېلىپ، شېشىنى ئىسسىتىۋەتكەن، قولىڭىزنىڭ ئىسسىقىمۇ شېشىگە ئۆتكەن، ئىسسىقتىن شېشە كېڭەيگىنى ئۈچۈن ئىچىگە سۇ كىرگەن.

ـــ مەن سۆزۈڭىنى تەجرىبە بىلەن رەت قىلىمەن، ـــ دېدى بىرونىي قىزىپ. ئاندىن ئاشۇ شېشىنىڭ سۈيىنى داسقا تۆكۈپ، ئۇنىڭ ئاغزىدىن پۈۈلەشكە باشلىدى، كېيىن كۆمتۇرۈپ، داسقا تەقتى. ـــ قارا، مەن پۈۈلىگەندە شېشىنىڭ ئىچىدىكى ھاۋا ھەرىكەتكە كېلىپ، ئۇنى ئىسىتقان، كېڭەيتكەن بولۇشى كېرەك، ئەمما ئىچىگە سۇ كىرمىدىغۇ!

ئىنى سىنا ئۇنىڭغا گەپ تېپىپ بېرەلمەي قىزىرىپ، كىنايە بىلەن:

ـــ بۇ كەشپىياتچىڭزنىڭ ئىنسانىيەت ئۈچۈن نېمە پايدىسى بار؟ ـــ دېدى.

ـــ ئىمى، ھېكمەت ئۆيى مىلىچ مالىلار دۆكىنى ئەمەس كۈن بويى پايدا كەلتۈرۈپ تۇرىدىغان، ـــ دېدى بىرونىي دەرغەزەپ

بولۇپ. ــ بىز ئارغامچىنى ئۇزۇن تاشلاپ قويۇپ ئىشلەيمىز. 500 يىل، ئېھتىمال 1000 يىلىدىن كېيىن ئادەملەر بوشلۇقتا تەجرىبە قىلىپ، بىرەر نەرسە ئىختىرا قىلار.

ــ ئۇنداق بولسا، ئۇستاز بەتلىمۇستىنمۇ بىرمۇنچە خاتالىق تاپقاندۇرسىز؟

ــ بەتلىمۇس ئۇلۇغ ئالىم، لېكىن ئۇمۇ بەزى خاتالىقلاردىن خالىي ئەمەس. سەن تېببىي ئىلىم ساھەسىدە كۆز يەتمەيدىغان ئادەمسەن، ئەمما جورجان شەھىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى، كەڭلىكىنى بەلگىلەشتە خاتالاشقانسەن. ئۇكا، سېنىڭ پەلەكىيات ۋە ھېكمەت بابىدىكى بەزى خۇلاسىلىرىڭغا ئىشەنگىلى بولمايدۇ...

ــ كۆڭلىڭىزگە ياقمىسا ئىشەنمەڭ، ــ دەپ ئىشىك تەرەپكە ماڭدى ياش ئالىم.

* * *

ئەلى ئىبنى مەئمۇن قاتتىق كېسەل، ساراي ئەھلى پۈت ئۈچىدا مېڭىپ، پىچىرلىشىپ سۆزلىشەتتى. ئىبنى سىنا يېپەك كۆرپىدە قىمىر-لىماي ياتقان، چىرايى مۇردىدەك ئاقارغان شاھنىڭ تومۇرلىرىنى تۇتۇپ، يېنىدا تۇرغان تېۋىپ ئەل-مەسىھىگە كۆز قىرىنى تاشلايتتى ۋە بىلىنەر-بىلىنمەس باش لىڭشىتىپ قويۇاتتى.

تېۋىپلار 13 يىل تەختتە ئولتۇرۇپ، ئارمانسىز ھايات كەچۈر-گەن، مۇھەببەت شارابىنى، مەيىنى نابىنى كۆپ ئىستېمال قىلىپ ماغدۇرىدىن كەتكەن پادىشاھنى ئۆلۈمدىن ئېلىپ قېلىش تەييارلىقىدا ئىدى؛ سەركەردىلەر، ئايانلار بولسا بىر ئۆيگە توپلىشىپ، "قازا قىلسا، تەختكە كىمنى ئولتۇرغۇزىسىز؟" دەپ باش قاتۇرۇشماقتا ئىدى.

بەزىلەر تەختكە پادىشاھنىڭ توققۇز ياشلىق ئوغلىنى، بەزىلەر ئىنىسى ئەبۇل ئابباسنى مۇناسىپ كۆرۈشتى، ئۇلار ئۆزئارا تالاش-تارتىش قىلىشاتتى.

ئەبۇل ئابباس ئۇقۇمۇشلۇق، خۇش خۇي، شۇنىڭ بىلەن بىللە مەئىشەتپەرەس، ئىرادىسىز ئادەم. بۇ كېيىنكى خىسلەتلىرى مەملەكەتنى خالىغىنىچە باشقۇرماقچى بولغان ئايانلارغا بەك لايىق كېلىدۇ. تاج-تەخت ئەتراپىغا توپلانغان ئالىملار، شائىرلار، سازەندىلەرمۇ ئۇنىڭ پادىشاھ بولۇشىنى خالايدۇ.

ئاخىرقى ھېسابتا، ئەبۇل ئابباسنىڭ تەرەپتارلىرى بېسىپ چۈشۈپ، ئۇنىڭ بېشىغا ھۇما قۇشى قوندى. ئۇ تەختكە چىقىشى بىلەن ئەڭ ئاۋۋال ئەپچىل ۋە دانا ئاس-سۇھەيلىنى ئۆزىگە ۋەزىر قىلىۋالدى. مەھمۇد غەزنىۋي ۋە ئۆزگەند خانى بىلەن دوستلۇق يېپلىرىنى مۇستەھكەملەپ، ئىچكى ئىشلارنى تەرتىپكە سالدى.

ئالىملار سارايدىكى چوڭ بىر ئۆيگە توپلىشىپ سۆھبەتلىشىۋاتقاندا، ئەبۇل ئابباس مەئمۇنمۇ بىر چەتكە قويۇلغان تەخت ئۈستىدە جىم ئولتۇراتتى، مۇنازىرە باشلانغاندا خۇددى پالۋانلارنىڭ ئېلىشىشىدىن زوقلانغان ئىشقىۋازلاردەك جانلىنىپ كېتەتتى.

ئاردىدىن بىرنەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن بەيتۇل ھېكمەتنىڭ① شۆھرىتى ھەر تەرەپكە تارقاپ، دۇشمەنلەر كۆڭلىدە ھەسەت، دوستلار قەلبىدە ھەۋەس ئويغىتىشقا باشلىدى.

بىركۈنى ئالىملار يىغىلىپ، پادىشاھ بىلەن بىرونىينىڭ كېلىشىنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتتى. ئىبنى سىنا بىرونىي بىلەن: بىزنىڭ

---

① بەيتۇل ھېكمەت — ھېكمەت ئۆيى.

ئالەمدىن باشقا ئالەم، باشقا قۇياش ۋە يۇلتۇزلار بارمۇ، ئۇلاردا تۆت ئۇنسۇر: توپا، سۇ، ھاۋا ۋە ئوت بارمۇ، ئۇلار ھەممە جايدا بىر خىلدىمۇ، دېگەن ماۋزۇدا مۇنازىرە ئېلىپ بارماقچى ئىدى. بىراق ئۇ بۇگۈن ئۇلۇغ ئالىم بىلەن مۇنازىرە ئېلىپ بېرىش شەرىپىگە نائىل بولمىدى.

ئىشكىتىن ئۆزى يالغۇز كىرىپ كەلگەن بىرونىيىنىڭ قاپىقى تۇتۇلغان، پېشانىسى تۇرۇلگەنىدى.

ــ نېمە گەپ، تىنچلىقمۇ، نېمىشقا زاتى ئالىي سىز بىلەن بىللە كەلمىدى؟

بىروني گەپنى قانداق باشلاشنى بىلمەي خىلىغچە ئىككىلىنىپ تۇردى.

ــ ئېھ يار ـ بۇرادەرلەر، ــ دېدى بەك مەيۈس ھالدا. ــ سىلەر بۇ يەردە مۇنازىرە ئېلىپ بېرىشقا ھازىرلىنىۋاتقىنىڭلاردا مەن ۋە پادىشاھ ھەزرەتلىرى بېشىڭلارغا كەلگەن پالاكەتتىن قۇتۇلۇش ئۈستىدە باش قاتۇرۇۋاتقانىدۇق.

ــ قانداق پالاكەت؟ يا پەرۋەردىگار!

ــ تۇنۇگۈن غەزنىدىن قايتىپ كەلگەن ئەلچىمىز مەھمۇد غەزنىۋىنىڭ، گۈرگەنجتىكى ھەممە ئالىملارنى مېنىڭ ئالدىمغا ئەۋەت، دېگەن مەزمۇندىكى پەرمانىنى تاپشۇردى. بىز زاتى ئالىي بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، بۇ پەرمانغا قۇلاق سالماسلىقنى قارار قىلدۇق. شاھ ھەزرەتلىرى: خالىغانلار غەزنىگە بارسۇن، خالىمىغانلار ئۆز يۇرتلىرى ياكى خالىغان جايلىرىغا كېتىۋەرسۇن، دېدى. ھادىسلەر گىردابىغا ئۆزىنى تاشلاشقا تەييار تۇرغانلار مۇشۇ يەردە قالسۇن!

ئالىملار تەمتىرەپ، بىر-بىرىگە قارىشتى. ئارىدا ئېغىر سۈكۈنات چۈشتى. ھەممىدىن ئاۋۋال ئىبنى سىنا ئۆزىگە كېلىپ، يېنىدىكى ئەبۇ سەھەل ئەل-مەسىھىي بىلەن پىچىرلىشىشقا باشلىدى. بىردەمدىن كېيىن بىرونىينىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— ئىجازەت بولسا، بىز مەۋلانە ئەل-مەسىھىي بىلەن خۇراسانغا كەتسەك، — دېدى. — مەھمۇدتەك ساتقىن ھۆكۈمرانلارنىڭ ئىنئاملىرىدىن بىز شەخسىي ئازادلىقنى ئەۋزەل كۆرىمىز.

— ياخشى، مەن خەزىنىدىن يول خىراجىتى ۋە ئېھتىياجلىرىڭلار ئۈچۈن پۇل ئېلىپ بېرىمەن. ئارىدا بولغان ئىگىز-پەس گەپلەرنى كۆڭلۈڭدىن چىقىرىۋەت. مەندىن يەتتە ياش كىچىكسەن، ئۇكا. ئالدىڭدا بەزى قاتتىق گەپلەرنى قىلىپ قويغان بولساموۋ، ئىچمىدە ساڭا ياخشىلىق تىلەيتتىم. مەندىن خاپا بولما. توغرا سۆزنى ئەگىتىپ ئېيتىشنى خالمايمەن.

ئىبنى سىنا باش ئىگىپ، ئوڭ قولىنى يۈرىكى ئۈستىگە قويدى.

5

يار-بۇرادەرلىرىدىن نەچچىسى كېتىپ قالغاندىن كېيىن يۈرىكىگە قىل سىغمايدىغان بىرونىي ئەمگەك بىلەن ئۆزىنى بەزلەشكە ئۇرۇناتتى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۇ گۆھەرلەرنىڭ تۈرلىرى، ۋە خۇسۇسىيەتلىرىنى ئۆگىنىشكە كىرىشكەنىدى. ئۇ بالا ئوقىغا نىشان بولۇشتىن ئاۋۋال بۇ ئىشلارنى ئاخىرىغىچە يەتكۈزۈشكە ھەرىكەت قىلاتتى. بىركۈنى قۇم قازاندا ئاچچىقتاش سۈيىگە قىممەت باھا تاشنى سېلىپ قاينىتىۋاتقانىدى، سارايدىن خەۋەرچى كېلىپ:

ـــ زاتى ئالىيلىرى سىلىنى چاقىرئواتىدۇ، زۆرۈر بىر ئىش چىقىپ قالغانغا ئوخشايدۇ، ـــ دېدى.

بىرونىي خاپا بولۇپ، قازان تېگىدىكى ئوتنى تارتىۋېتىپ ئۆچۈردى، كەھرئوانى ئېلىپ قۇتىغا سېلىۋېتىپ، ئۇ نېمە ئۈچۈن قىزىدىكىن، دەپ ئويلىدى. كاللىسى بۇ قىممەت باھا تاشنىڭ سىر ـ ئەسرارىنى بىلىش بىلەن بەند بولۇپ تۇرغاندا، ئۇستىدىكى ئىش كىيىمنى يېشىپ يۇيۇندى. بەدىنىنى سۈرتۈپ بولۇپ، قىممەت باھا شايى چاپىنىنى كىيدى، سەللىسىنى ئوراپ، سارايغا ماڭدى.

ئىشخانىسىدا ئولتۇرغان ياش پادىشاھ ئىشىك يېنىدا تۇرۇپ تەزىم قىلغان ئالىمنى چاقىرىپ، ئوڭ تەرىپىدىن ئورۇن كۆرسەتتى.

ـــ زۆرۈر بىر ئىش چىقىپ قالمىسا، سىلىنى بىئارام قىلماس، ئىشلىرىغا دەخلى قىلماس ئىدىم.

ـــ پادىشاھنىڭ ئەمرى ۋاجىپ، ـــ دېدى ئالىم كىمخاب كۆرپىگە ئولتۇرۇۋېتىپ، چىرايىدىن كېتىپ قالغان ئەبۇل ئابباسقا سوئال نەزىرى بىلەن قاراپ.

ـــ بىز ئۈچۈن بەخت ئىشكى يېپىلىپ، قايغۇ ـ ئەلەم دەۋرى باشلانغانغا ئوخشايدۇ. تۇنۇگۈن غەزىندىن يانغان ئەلچىمىز كۆڭۈلسىز خەۋەرلەر ئېلىپ كەلدى. مەھمۇدنىڭ ۋەزىرى ھەسەن مەيمەنىدى ئۈنى چاقىرتىپ: "ئەگەر پادىشاھىڭىز بىز بىلەن دوست بولۇشنى خالسا، خارەزم مەسچىتلىرىدە جۈمە نامىزىدا ئەمرۇلمۇسۇلمىن مەھمۇد غەزنىۋي نامىغا خۇتبە ئوقۇسۇن" دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ. بۇ سۆزگە نېمە دەيسىز؟

ـــ خوجا ھەسەن بەئەينى مەھمۇدنىڭ زەنجىرىدىكى ئىت ـ دە، ـــ دېدى ئالىم ئۆزىنى تۇتالماي، ـــ ئۇنىڭ ۋالاقلىشىغا قۇلاق

سالـما. ئىت ئۇرەر، كارۋان يۈرەر. ــ ئەبۈل ئاببباس ئۆزىدىن 13 ياش كىچىك، بىر تەرىپى شاگىرتى بولغىنى ئۇچۇن بىروني ئۇنى سەنلەپ سۆزلەيتتى.

ــ مەھمۇددەك پادىشاھنىڭ ۋەزىرى ھېچقاچان ئۆز ھۆكۈمرانىدىن مەسلىھەتسىز سۆزلىمىسە كېرەك.

ــ شۇنداق، لېكىن بىز بۇ سۆز ۋەزىرنىڭ ئۆزىدىن چىقىقان، دەپ گۇمان قىلمىشىمىز، شۇ سەۋەبتىن ئاڭا پەرۋا قىلماسلىقىمىز كېرەك.

ــ سىز مەھمۇدنى بىلمەيدىغانغا ئوخشايسىز.

ــ بىلىمەن. ئۇنىڭ كۆچلۈك سەركەردىلىرى بار، ئاجىز دۇشمەن ئۇستىگە بالا ـ قازادەك يوپۇرۇلۇپ بارىدىغان ئەسكەرلىرىنىڭ سانى يوق. بىز بۇ بالانى دەپئى قىلىش ئۇچۇن ئۇنىڭ دۇشمەنلىرى بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ، ئۆزىمىزگە دوست تېپىشىمىز كېرەك. ئەگەر تۇركستان خانلىرى بىلەن بىر ياقىدىن باش چىقارساق، مەھمۇد پىشانىمىزگىمۇ چېكەلمەيتتى.

ــ خانلار ھاكىمىيەت تالىشىپ بىر ـ بىرى بىلەن بوغۇشۇاتىدۇ. قانداق قىلىپ بىز بىلەن مۇتتەپىق بولىدۇ؟

ــ ئەگەر ئۇلارنى بىر ـ بىرى بىلەن ئەپلەشتۈرسەك، بىزدىن مىننەتدار بولۇپ، بىغەرەز دوست ئىكەنلىكىمىزگە ئىشەنچ ھاسىل قىلغۇسىدۇر.

ئەبۈل ئاببباس ئىبنى مەئمۇن ئويلىنىپ قالدى.

ــ مەيلى، مەن سەركەردىلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ كۆرەي. ئەگەر كېرەك بولسا، ئۆزگەندەك مەھمۇد جەنىدنى ئەۋەتىمىز. ئۇ دانا ۋە جەسۇر ئادەم. ئۆزگەندەتە ئەلچى بولۇپ تۇرغاندا خانلار

ئاردىدىن دوستلار تاپقان. ئەمما... ــ مەئمۇن ئىككىلىنىپ تۇرۇپ قوشۇپ قويدى، ــ ھازىرچە خارەزمنىڭ چېتىدىكى بىرەر مەسچىتتە مەھمۇد نامغا خۇتبە ئوقۇتساق...

بىرونىي چوڭقۇر ئويغا پاتتى: "ئەپسۇسكى، ئەل ـ سۇھەيلىدەك چاققان ۋەزىرنى ھەيدىۋەتتى، ھازىر ئەھۋال ئېغىرلاشقان چاغدا ئۇنىڭدىن بىر مەسلىھەت چىقارمىدى" دەپ ئويلاندى.

ــ ھازىرچە ئالدىرىماي تۇرۇش كېرەك. بۇ توغرىدا سەرەسىكالار ۋە رەئىيەت باشلىقلىرىغا مەسلىھەت سالمىغان ياخشى. ئۇلارنىڭ كەيپىياتلىرى ماڭا مەلۇم. ئۇلار غوۋغا كۆتۈرگۈسى...

ــ مەھمۇدنىڭ تەلىپىنىڭ راست ئىكەنلىكىنى بىلىش ئۈچۈن غەزنىگە ئادەم ئەۋەتسەك...

ــ ھازىرچە ئالدىرىماي تۇر. ئاۋۋال ئويلىشىپ كۆرەيلى، ھەرقانداق مۇشكۈل مەسلىنى ھەل قىلىش يولى تېپىلىدۇ.

... ئارىدىن بىرقانچە ۋاقىت ئۆتتى، بىرونىينى يەنە سارايغا چاقىرىشتى.

ــ ماڭسلا، شاھ ھەزرەتلىرى سىلىنى ئىزدەۋاتىدۇ، ــ دېدى خەۋەرچى.

ــ نېمە گەپ، تىنچلىقمۇ؟ ــ دەپ سورىدى ئالىم رەڭگى تاتارغان خەۋەرچىگە قاراپ.

ــ ئېھ، نېمىسىنى سورايلا. يۈرت چوڭلىرى ساراي ئالدىغا توپلىشىپ غوۋغا قىلىشماقتا، شاھ ھەزرەتلىرىنى ھاقارەت قىلىشماقتا...

بىرونىي قەسىرگە يېقىنلاشقاندا تۇغ كۆتۈرۈپ، قىلىچلىرىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ، ئاۋازلىرىنىڭ بارىچە ۋارقىراپ كايىۋاتقان

ئەسكەرلەرنى كۆردى.

ــ كېرەك ئەمەس بىزگە بۇنداق نامەرد پادىشاھ! مەنمۇنلار ئەۋلادىدىن تەختكە لايىق ئادەم چىقمىدىمۇ!

ــ غەزنىۋىينىڭ ئەۋرىتىنى يالايدىغان ساتقۇن خارەزم تەختىگە لايىق ئەمەس.

ــ نومۇس قىلماي، تارتىنماي، مەھمۇد نامىغا خۇتبە ئوقۇتايلى دېگىنىنى قارا! خوتۇنىنىڭ سۆزىگە كىرىپ، شۇ ئىشنى قىلۇاتىدۇ.

چوپچوڭ ئادەملەر پادىشاھىنىڭ خوتۇنى، مەھمۇد غەزنىۋىينىڭ سىڭلىسى قەلىچەنى سەت سۆزلەر بىلەن تىللايتتى. غەزەپتىن تىترەپ ـ قاقشاۋاتقان يېشى چوڭ ئادەملەرنىڭ كەينىدە تۇرغان ياشلار قەلچە توغرىسىدا بىرنېمە دەپ غودۇرىشاتتى.

ــ ئۆزەڭلارنى بېسىۋېلىڭلار، خالايىق! غەزەپ ۋاقتىدا قىلىنغان ئىشنىڭ ئاقىۋىتى ئەپسۇس ـ نادامەت بولغاي. سۆزۈڭلارنى ئاڭلىدىم. سىلەر ھەقلىق، ئەمما ئىختىلاپنى تىنچلىق يولى بىلەن ھەل قىلايلى. مەن شاھ ھوزۇرلىرىغا كىرىپ، بۇ ئېچىنىشلىق ھادىسىنىڭ سەۋەبىنى بىلىپ چىقاي.

قامىتىنى تىك تۇتۇپ، يۇقىرى ئاۋاز بىلەن سۆزلىگەن بىرونىينىڭ سۆزلىرى ئوتقا چېچىلغان سۇدەك تەسىر كۆرسەتتى. بىر سۆز بىلەن ئادەمنى ئۆزىگە رام قىلىدىغان بىرونىينىڭ غەزىپىنى كۆرۈپ، خالايىق جىمىپ قالدى.

ــ مېنىڭ مەسلىھىتىمگە كىرمەي، ئاشۇ سۆزنى ئارىغا سېلىپتۇ ـ ده، مەن سەركەردىلەرنىڭ كەيپىياتىدىن ئاگاھ قىلغان ئىدىمغۇ. بىر چوڭنىڭ سۆزىگە كىر، بىر كىچىكنىڭ، دېيىشكەن، ــ دېدى بىرونىي شاھ ھوزۇرىغا كىرىپ، ئىشكنى ياپقاندىن كېيىن.

— بۇلار ئىش بولدى، ئۇستاز، ئېتىلغان ئوقنى ئەمدى قايتۇرۇ-ۋالغىلى بولمايدۇ، قانداق قىلىپ بولسىمۇ تىنچلاندۇرۇڭ، ئۇلۇغلارغا مېنىڭ نامىمدىن ئالتۇن، كۈمۈش ۋەدە قىلىڭ. بوپتۇ، پۇل كەتسە كەتسۇن، ئەمما قولدىن سەلىتەنەت ئۇزۇكى كەتمىسۇن! — دېدى چىرايى تاتارغان ئەبۇل ئابباس تىت-تىت بولۇپ.

بىرونىي پەلەمپەيگە چىقىپ، ئالامانغا خىتاب قىلدى:

— ئەزىز بۇرادەرلەر، ئاگاھ بولۇڭلار! شاھ ھەزرەتلىرى سىلەرنىڭ ساداقىتىڭلارنى سىناش ئۈچۈن خوتبە توغرىسىدىكى سۆزنى ئوتتۇرىغا سالغانىكەن. ئەمما بۇ پىكىر كۆڭۈللەر كوچىسىدىن ئۆتمىگەنىكەن. خارەزم تەختىگە ساداقىتىڭلارنى، دۈشمەنگە ئادائىتىڭلارنى كۆرۈپ، زاتى ئالىي بەكمۇ خۇشال بولدى. شاھ ھەزرەتلىرى سەركەردىلەر ۋە رەئىيەت باشلىقلىرىنى ھۆزۈرلىرىغا تەكلىپ قىلىدۇ. — بىرونىي بەش-ئالتە مەھرەم كىشىنىڭ نامىنى ئېيتىپ، ئۇلارنى ئىچكىرىگە چاقىردى.

بېشىدا چوڭ سەللە، ئۇچىسىدا زەر ياقىلىق ئاق چەكمەن، بەللىرىدە كۈمۈش ساپلىق قىلىچ بولغان سەركەردىلەر، ھەيۋەت-سالاپەت بىلەن مېڭىپ پەلەمپەيدىن يۇقىرى چىقىشتى. سەللىنىڭ شەيخۇلئىسلام، كىمخاب چاپانلىق ئايانلار ئۇلارغا ئەگەشتى. ئۇلار قوبۇلخانىغا كىرىشكەندىن كېيىن بىرونىي مۇنداق دېدى:

— زاتى شاھانىلىرى ساداقەتلىرىنى كۆرۈپ، ھەربىرىڭلارغا مىڭ دىنار ۋە باش، ئاياغ كىيىم ئىنئام قىلدى. سىزلەر چۈشەنمەي ئۇ زاتنىڭ شەنىگە مالامەت تاشلىرىنى ئاتتىڭلار. سالامخانىغا كىرىپ ئۇنىڭدىن كەچۈرۈم سوراڭلار، ئارقاڭلاردىن مەنمۇ كىرگەيمەن. چىنتىنىڭلاردا بۇ يەردە خەزىنىچى ئالتۇنلار بىلەن، سارايى ۋەزىرى

كىيىم ـ كېچەك بىلەن سىلەرنى كۈتۈۋالغاي.

ھازىرلا مەئۇمۇنى ساتىقۇن دەپ ئەيىبلىگەن ئايان ۋە سەركەردىلەر پۇلنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ، باشلىرىنى تۆۋەن سېلىپ، سالامخانىغا قەدەم تەشرىپ قىلدى.

6

مەھمۇد غەزنىۋىي ۋەزىرى خوجا ھەسەن مەيمەندى بىلەن يالغۇز قالغاندىن كېيىن:

ـــ قېنى، سۆزلە، خارەزمدىن نېمە خەۋەرلەر بار؟ ـــ دەپ گۈركىرىدى. ئۇ سەككىز قىرلىق قىممەت باھا گۆھەرلەر بىلەن بېزەلگەن ئالتۇن تەختىنىڭ يۆلەنچۈكىگە قولىنى قويۇپ، ئۈڭ تەرىپىدە، تۆۋەندە ئولتۇرغان ۋەزىرگە بۇرۇلۇتچە قارىدى. گويا ھازىر دۈشمەن بىلەن قىلىچلىشىدىغاندەك، ئۇنىڭ ئۇچىسىدا ئىنچىكە پولات سىملاردىن توقۇلغان قىسقا يەڭلىك ساۋۇت، بېلىدە ئالتۇن ساپلىق قىلىچ ۋە خەنجەر بار ئىدى. بۇرنى ئەگمەك، مۇرىسى سەل مۈكچەيگەن، سالاپىتىدىن ئادەم قورقىدىغان مەھمۇد يىرتقۇچ قۇشقا ئوخشايتتى.

ـــ خارەزم ئەلچىسى مەھمۇد جەندە ئۆزگەنىد شەھىرىگە نۇرغۇن سوۋغا ـ سالاملار بىلەن كېلىپ، خانلار بىلەن ئۇچرىشىپتۇ. ئۇلارنى بىر ياقىدىن باش چىقىرىش، ھەمجەھەت بولۇشقا دەۋەت قىپتۇ. ئىلىنىغان خەۋەرلەرگە قارىغاندا، ئەلچى خانلارنىڭ قاچىسىنى ئالتۇن، قويىننى ۋەدىلەر بىلەن تولدۇرۇپ، مەقسىتىگە يەتكەنگە ئوخشايدۇ. ئەگەر خانلار بىرلىشىپ، خارەزم بىلەن ئىتتىپاقلاشسىلا،

ئۇلارنىڭ بوينىغا ئىتائەت بويۇنتۇرۇقىنى سالماق مەھەل.

مەھمۇد قاپىقىنى تۇرۇپ، جىمىپ قالدى.

ــ قېنى، سۆزلە، ئىككى دۇشمەننى بىر-بىرىدىن ئاجرىتىپ، ئاۋۋال بىرىنى، كېيىن ئىككىنچىسىنى ئۇرۇش ئۇچۇن نېمە قىلىش كېرەك؟

دۇشمەنلەرنىڭ بوينىغا ئىتائەت سىرتمىقىنى سېلىشقا ماھىر بولغان ۋەزىر ئۆز پىكرىنى بايان قىلىشقا باشلىدى.

ئۇنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالغان مەھمۇدنىڭ يۈزى بارغانسېرى ئېچىلىپ، قەھرلىك كۆزلىرى كۈلىدى، تۇرۇپ-تۇرۇپ مەككار ۋە سادىق ۋەزىرىگە سوئال قويياتتى.

ــ باربكاللا، ــ دېدى ئۇ سۆزىنى تاماملىغاندىن كېيىن، ــ مېنىڭ كۆڭلۈمدىكى سۆزنى ئېيتتىڭ. مەنمۇن جاسارەتسىز ئادەم، ئۇنى سۆزگە كىرگۈزۈش قىيىن ئەمەس، ئەمما خارەزملىقلار قەيسەر ۋە جەڭگىۋار خەلق. ئەگەر خارەزم ئۆزئارا ئۇرۇش يالقۇنى ئىچىدە قالسا، ئۇنى زەبىت قىلىش ئاسان... بۇنىڭ ئۇچۇن ئۇ يەرگە يەنە ئەلچى ئەۋەتىپ، ھەممە مەسچىتلەردە نامىمىغا خۇتبە ئوقۇتۇشنى مېنىڭ نامىمدىن تەلەپ قىلىش كېرەك. ئەنە شۇ چاغدا خارەزمدە پىتنە بوراننىڭ چىقىشقا باشلىغىنىنى كۆرىسەن. بىز پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، خارەزمنى تالان-تاراج، مەنمۇنلار توپلىغان ئالتۇن، كۈمۈشلەرنى ئولجا قىلغايمىز.

ــ ئىنىشائاللا، تەدبىر ئوقلىرى ئارزۇ نىشانىغا بېرىپ تەگكەي، خاتا كەتمىگەي!

ــ ئامىن، ــ دېدى ۋەزىرنىڭ ئىسىق نەپىسىدىن روھلانغان ناھايىتى مۇتەئەسسىپ مەھمۇد غەزنىۋي. ــ ئەمما بىز يېرىم يولدا

قبلىشنى خالمايمىز، ئۇجمە پىش، ئاغزىمغا چۇش، دەپ ئولتۇرمايمىز، ھەرىكەت قىلىمىز. سەن ئېيتقاندەك، ئۆزگەندكە نۇرغۇن سوۋغىلار بىلەن ئەبۇ ناسىر مىشكانىنى ئەلچى قىلىپ ئەۋەتەيلى. ھېيلە ۋە مىكىر بابىدا مەھمۇد جەندە يۇقىرى تۇرامدۇ، يا مىشكانمۇ، ئۆزەك كۆرەرسەن.

تۇركستان خانلىرى ھۆزۈرىغا ئەلچى قىلىپ ئەۋەتىلگەن ئەلچى ئاي ئۆتمەي غەزنىگە قايتىپ كەلدى ۋە مەھمۇدنىڭ ھۆزۈرىغا كىرىپ، ئۇنى مۇۋەپپەقىيەت بىلەن مۇبارەكلىدى. خانلار، ئەگەر خارەزم بىلەن ئارىكىزدا نىزا چىقسا، بىز بىتەرەپ قالىمىز، دەپ ۋەدە بەرگەنىدى. مەھمۇد غەزنىيۇگە لازىمى شۇ ئىدى. ئۇ خۇشال بولۇپ، يېگى سەپەرگە ھازىرلىنىشقا باشلىدى.

* * *

408 سەنەئىسى① ھىجرىيىنىڭ باش باھارى. تاغدىن چىقىقان ئىزغىرىن شامال ئادەمنىڭ سۆڭەك-سۆكۈكىدىن ئۆتۈپ كېتىدۇ. غەزنە شەھىرى شۇ سوغۇق كۈنلەردە قىزغىن جەڭگىۋار ھازىرلاندى. ماقتا. ئۇچىسىغا جۇۋا، پېنىسىغا قىلىچ ئاسقان ئاتلىق ئەسكەرلەر نەيزىلەر، دوبۇلغىلارنىڭ ئۈچىغا باغلانغان بايراقچىلارنى لەپىلدىتىپ، كاناي، سۇناي، ناغرا سادالىرى ئاستىدا شەھەردىن چىقىپ كەتمەكتە.

قابىل بىلەن قەندەھار شەھەرلىرى ئوتتۇرىسىغا، ئېگىز تاغلار ئېتىكىگە جايلاشقان كىچىككىنە غەزنە شەھىرىنى مەھمۇد قاراقچىلار ئۇۋىسىغا ئايلاندۇرغان. بۇ يەردە تۇرۇپ بەزىدە خۇراسانغا،

---

① 1017 - يىل.

بەزىدە تۆركستانغا، بەزىدە ھىندىستانغا تاجاۋۇز قىلىدۇ، خەلقنى تالاپ، يانچۇقنى تولدۇرۇپ قايتىدۇ.

— بۇ قېتىم ئەسكەرلىرىمىز قايىقىغا يۈرۈش قىلماقتا، قايسى مەملىكەتنىڭ ھالىغا ۋاي ئىكىن؟ — دەپ سوردى كۆك سەللىلىك بىر كىشى يېنىدىكى ھەمراھىدىن. — ئاخىر ئاچىكىزلىنىڭ ئىرى خوجا ھەسەنلىڭ خىزمەتچىسىغۇ، بىلىدىغانسىز، موللا قىيامىددىن؟

— بۇ قېتىم خارەزمنىڭ ھالى خاراب بولىدىغانغا ئوخشايدۇ، — دېدى قىيامىددىن. — ئۇرۇش ئۇچۇن ئاسانلا باھانە تېپىلىپ قالدى.

— قانداق باھانە؟

— خارەزم خەلقى ئىسيان كۆتۈرۈپ پادىشاھى ئەبۇل ئاببىاس مەئمۇننى ۋە ئۇنىڭ باش ۋەزىرىنى ئۆلتۈرۈپتۇ، مەئمۇنىڭ جىيەنى ئەبۇل خارىسنى تەختكە ئولتۇرغۇزۇپتۇ. شاھىمىز، كۆيئوغلىمىزنىڭ قاتىللىرىنى جازالايمەن، دەپ سەپەر كەمىرىنى باغلىدى.

— ئەجەبا، مەئمۇن ئۇنىڭ كۆيئوغلىمىدى؟

— ئى، بۇ ئىشتىن خەۋىرىڭىز يوق ئىكەن — دە. ئەلى ئىبنى مەئمۇندىن تۆل قالغان قەلىچەنى ئۇنىڭ ئىنىسى ئەبۇل ئاببىاس مەئمۇنغا بەرگەنىدى.

— توۋا، سىڭىللىرىنى سىياسەت قورالى قىلىپ، بەزىدە ئۇ ھۆكۈمران، بەزىدە بۇ ھۆكۈمراننىڭ قوينىغا سېلىپ بېرىدىكەن — دە. ئامال بار، قەلچەنىڭ بېشى ئامان بولسۇن. ئىسيانچىلار ئۇنىڭغا زىيان — زەخمەت يەتكۈزمەپتىمۇ؟

— مەھمۇد غەزنىۋىيدەك ھۆكۈمرانىنىڭ سىڭىلىسىغا تەگمەدى قىلىدىغان ئادەمنىڭ بېشى ئون بولۇشى كېرەك. ئىسيانچىلار باشلىقى

ئەلىپ تەكسىن ئۇنى سوۋغا - سالامىلار بىلەن ئاكىسى ھۈزۈرىغا ماڭدۇرۇپتۇ، ئەتە - ئۆگۈن كېلىپ قالسا ئەجەب ئەمەس. قەلبچە ئىككى ئەرنىك بېشىنى يېدى... — ئۇ پىچىرلاپ بىرنېمە دېگەندى، سەللىلىك كىشى كۈلۈۋەتتى.

— ئېھتىيات قىلىك، مولا قىيامەتتىن، — دېدى ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ. — بۇنداق گەپلەر كىشىنىك بېشىغا پالاكەت ئېلىپ كېلىدۇ.

— سىزگە دەۋاتىمەن - دە، ئاكا. بۇ سۆزنى خەققە ئېيتقىلى بولاتتىمۇ!

* * *

ئەبۇل ئابباس مەئمۇنىنىك پاجىئەلىك ئۆلۈمىدىن كېيىن كونا تارىخىنىك چاقى تېز ئايلىنىشقا باشلىدى. ئېھتىياتچان مەھمۇد سوۋغا - سالامىلار بىلەن سىڭلىسىنى ۋە كۆيئوغلىنىك قاتىللىرىنى ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلدى. ئەلپ تەكسىن ئۇنىك بىرىنچى تەلىپىنى دەرھال قاندۇردى، ئۆزىگە يارىمايدىغان بەش - ئالتە ئەمەلدارنىك پۈت - قولىنى باغلىتىپ، ئۇلارنىمۇ ئەۋەتتى. ئەمما مەھمۇد ھەربىي ھازىرلىقى پۈتكەندىن كېيىن تەلەپىنى چوڭراق قويىدى. ئۇ ئەلپ تەكىنىك ئۆزىنى زەنجىرلەپ ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلدى. ھۆكۈمەت بېشىدا تۇرغان شەخس ئەلۋەتتە يۇرتنىك تىنچلىقى ئۈچۈن ئۆزىنى قۇربان قىلىشنى خالىمايتتى. ئۇ ئۇرۇشقا ھازىرلىنىشقا باشلىدى، ئۆزىنىك يارەمچىلىرى سەييار تەكىن ۋە خۇمار تاش بىلەن 50 مىڭ ئاتلىق ئەسكەر توپلاپ، ھەزىرەسپ يېنىدا مەھمۇدنى كۈتتى.

غەزنە ۋە بەلخنىن چىقىقان دۈشمەن قوشۇنى جەيھۇن دەرياسىنى بويلاپ شىمالغا يۇرۇش قىلىدى. مەھمۇد غەزنىۋىي قوشۇنىنىك

ئالدىنقى قىسمى ھەزىرەسپىقا يېقىنلاشقانىدا خۇمار تاش ئۆز قول ئاستىدىكى قىسىم بىلەن ئۇنى تارمار قىلىدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان مەھمۇد تېزلىك بىلەن يۇرۇپ، ئەلىپ تەكىن قىسمىغا تاشلاندى. خارەزم ئاتلىق ئەسكەرلىرى كاناي، سۇنايى، ناغرا سادالىرى ئاستىدا دۇشمەن بىلەن ئېلىشىشقا باشلىدى. ئەھۋال ئېغىرلاشقاندا، مەھمۇد پىللىرىنى ئىشقا سالدى، 500 پىلنىڭ نەرىسى كاناي، ناغرىلارنىڭ ئاۋازىنى بېسىپ كەتتى. خارەزم ئاتلىرى ئۇركۈپ، بەزىلىرى كەينى پۇتىغا ئولتۇرۇپ قالدى، بەزىلىرى كەينىگە ئۆرۈلۈپ قاچتى. پىللار خورتۇمى بىلەن ئاتلىقلارنى ئوراپ ئېلىپ يەرگە ئۇراتتى، دەسسەپ ئۆلتۈرەتتى، مېيىپ بولغان ئاتلارنىڭ كىشنىشى، ئادەملەرنىڭ پەريادى ھەممە ياقنى بېسىپ كەتتى، قۇرۇپ قالغان ئوت ـ چۆپلەر قىپقىزىل قانغا بويالدى.

مەھمۇدنىڭ قوشۇنى دەككە ـ دۈككىگە چۈشكەن خارەزم ئاتلىقلىرىنى قورشۇۋېلىپ قىرىشقا باشلىدى. ئەلىپ تەكىن ئەسكەرلىرىدىن بەك ئاز قىسمىلا پىللاردىن قۇتۇلدى، ساق قالغانلىرى ئەسىر چۈشتى.

جەڭ شاۋقۇنىدا قىزىپ كەتكەن مەھمۇد بەند قىلىپ ئېلىپ كېلىنگەن ئەلىپ تەكىن، سەيىيار تەكىن ۋە خۇمار تاشقا ھەجىپ قارىدى ـ دە:

ـ ئەمدى قانداق ئادەم بولدۇڭلار؟ ـ دېدى خىرقىراپ. ـ قولۇڭلاردىن كەلگىنى شۇ ئىكەنغۇ!

ـ پىللىرىڭ بولمىغاندا ئەدىبىڭنى بېرەتتۇق، ـ دېدى قولى كەينىگە باغلانغان خۇمار تاش غەزەپ بىلەن.

ـ سەنلەرنى گەپكە ياراتقان. مەرد بولساڭ ئەسكىرىڭنى يېغىپ

مەن بىلەن سوقۇش قىلىپ باقچۇ. قولۇڭنى يېشۇۋېتىمەن. قېنى كۆرەيلى ھالىڭنى، پىلاۋىمنى ئەمدى ئىشقا سالمايمەن. ھە، نەپسىڭ ئىچىڭگە چۈشۈپ كەتتىغۇ؟ خارەزمىلىقلارنىڭ كەينىگە تېخى ئەمرى مەئرۇپ قامچىسى تەگمىگەن. مانا كۆزلىرىڭنى ئېچىپ قويىمەن.

— سەن قاراقچى ئانچە كۆچەپ كەتمە. سەندەكلەردىن نەچچىسى يۈرتىمىزغا كېلىپ كەتكەن.

يۈزىگە قان تەپكەن مەھمۇد ئۆزىنى تۇتالماي:

— پىل ئاستىغا تاشلاڭلار بۇلارنى، — دەۋەتتى.

چوڭ بىر قېيا تاشقا ئوخشىغان ئىسكەتسز بىر پىل بوينىدا ئولتۇرغان پىلچىنىڭ ئەمرىنى بەجا كەلتۈرۈپ، پۈتى ئالدىغا تاشلانغان سەركەردىنى كۆكسىدىن دەسسەپ ماجاقلىدى.

— قەرەمەت، شۇنداق مەزھىپىدىكىلەرگە، ئىسەۋىيىلارغا باشپاناھ بولغان خارەزم ئەھلى بۇلارنىڭ ئۆلۈكلىرىنى ئىبرەت كۆزى بىلەن كۆرۈپ، قانداق ئەھۋالغا چۈشكەنلىكلىرىنى بىلىپ قويسۇن. بىز ئۇلارنى شەھەرمۇشەھەر ئايلاندۇرۇپ يۈرىمىز.

پىلاۋ ئايىغى ئاستىدا چەيلەنگەن سەركەردىلەرنى چىشلىرى ئوستىگە قويۇپ ئاستا مېڭىشقا باشلىدى.

— گۈرگەنچكە بارغىنىمزدا كۆيۈغلىمزنىڭ گۆرى تۆپىسىگە ئۈچ ياغاچ ئورنىتىپ، بۇلارنى ئۇنىڭغا مىخلاپ قويىمىز، — دېدى تەسكىن تاپقان مەھمۇد.

* * *

ئامىتى كەلگەن تاش يۈرەك پادىشاھ ئىختىلاپ بورىنى خاراب قىلغان ئۆلكىنى ئاسانلا بېسىۋالدى. مەئمۇنلار توپلىغان ئالتۇن، كۈمۈش ۋە قىممەت باھا گۆھەرلەرگە ئىگە چىقتى...

ئەسر قىلىنغان بىرمۇنچە ياش ئەسكەرلەر ۋە خەلق ئىچىدىن تاللاپ ئېلىنغان قىزلارنى ساقچىلار نازارىتىدە غەزنىگە ماڭدۇردى. تۆگىلەرنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى سۈكەنلەردە ئولتۇرغان قىزلار مىشىلداپ يىغلىشاتتى، بالىلىرىدىن ئايرىلىپ قالغان ئانىلار ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن يۇگۈرۈپ، ناله قىلاتتى. ساقچىلار تۆگىلەرنىڭ ئاستىغا كېلىپ قالغان مومايىلارنى تارتىپ چەتكە چىقىرىپ، "ئاۋازىڭنى ئۆچەر..." دەپ توۋلىشاتتى.

ئەسرلەر ئارىسىدا ئەبۇ رەيھان بىرونىي، ئەبۇ ناسىر ئىبنى ئىراق، ئابدۇسەمەد ۋە باشقا ئالىملارمۇ بار ئىدى. ئەجەل كەلسە تەييار تۇرغان بىرونىي تۆگە ئۈستىدە قامىتىنى تىك تۇتۇپ تۇراتتى. ئۇ غەمدىن مۇكچىيىپ قالغان ھەكىم ئابدۇ سەمەدكە ئېچىنىاتتى، چۈنكى قەرمەت مەزھىپىدىكى بۇ ئادەمنى ئۇچىغا چىققان مۇتەئەسسىپ، سۈننىي مەزھىپىنىڭ جەڭگىۋار ھىمايىچىسى مەھمۇد غەزنەۋىينىڭ ساق قالدۇرمايدىغانلىقىنى ياخشى بىلەتتى.

چاچلىرىغا قىرو چۈشكەن ئەبۇ ناسىر ئىبنى ئىراق بولسا ياغلىققا تۆگۈۋالغان بىر سقىم ئانا يۈرت توپىسىنى باغرىغا بېسىپ جانجان ۋەتىنى بىلەن ۋىدالىشاتتى. كۆزلىرىدىن ئىككى يۈزىگە ئېقىپ چۈشكەن ياش ئاپتاپتا مەرۋايىتتەك يالتىرايتتى.

ئۇزۇن سەپەردىن قايتىپ كەلگەن مەھمۇد غەزنەۋىي شەھەر سىرتىدىكى باغدا ئارام ئالماقتا. ئەتراپتىكى مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ سايىسى چۈشۈپ تۇرغان كۆل بويى سالقىن، غۇر-غۇر چىققان بادى سابا سەككىز قىرلىق ئالتۇن تەخت تۆپىسىدە ئولتۇرغان سۇلتانىنىڭ ئۈچىسىدىكى يېپەك چاپانىنى ئاستا لەپىلدىتەتتى. ئۇنىڭ ئاستىدا زەرباب كۆرپە، قولىدا گۈرگەنچ ئۈستىلىرى نەقىش سالغان كۈمۈش

قەدەھ، قىرلىق بۇرنى بىرئاز قىزارغان، يۈمۇق كۆزلىرىدە تەبەسسۇم.

ئىختىلاپ بورىنى خاراب قىلغان خارەزمنى ئاسانلا زەبىت قىلىپ، ھېسابسىز ئولجىلار ئېلىپ كەلگىنىدىن ئۇ خۇشال، ھەممىدىنمۇ مەئمۇن سارىينىك شۆھرىتىنى ئالەمگە تارقاتقان ئالىملارنى ئەسىر قىلىپ ئېلىپ كەلگىنىدىن بەكمۇ مەمنۇن.

ئەپسۇسكى، ئۇلار ئارىسىدا ئۇلۇغ دانىشمەن ئىبنى سىنا يوق. مەھمۇد خارەزمگە يېتىپ بارماستىن بۇرۇن ئۇ نەگىدۇ قېچىپ كېتىپتۇ، ئەمما ئۇنى يەر ئاستىدىن بولسىمۇ تاپقۇزغۇسىدۇر. ئاخىر مەھمۇد غەزنۇيى ئالىم ۋە شائىرلارنىڭ ھامىيسى سۈپىتىدە نام چىقارماقچىغۇ!

شۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆڭلى دانىشمەن ئادەملەر سۆھبىتىنى خالاپ قالدى، خەۋەرچىنى چاقىردى ۋە دەرھال خارەزملىق ئالىملارنى باشلاپ كېلىشنى بۇيرۇدى.

ئارىدىن ئانچە ۋاقىت ئۆتمەي، ھاسىغا تايانغان، قاشلىرىمۇ ئاقىرىپ كەتكەن ئەبۇ ناسىر ئىبنى ئىراق، قىزىل يۇزلۇك، چەبدەس بىرونىي، قەسىدىچىلىقى چىرايىدىن چېقىپ تۇرغان شائىر ئەبۇ مەنسۇر تەخت ئۇدۇلىغا كېلىپ تەزىم قىلدى. سۇلتان ئۇلارغا ئىلتىپات قىلىپ، يېنىدىن ئورۇن كۆرسەتتى. كەلگەنلەر قات-قات سېلىنغان تۇركمەن گىلەملىرىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن، سۇلتان ئۇلار بىلەن ھال-ئەھۋال سوراشتى.

— يول ئازابى ئۆتۈپ كەتتى، ئەمدى جەننەتتەك پايتەختىمىز غەزنىدە راھەت-پاراغەت بىلەن ياشايمىز. سىلەر ئۇچۇن ئىمكانىيەت ئىشىكلىرى ئوچۇق، سىرلار قۇتىسىدىن ھېكمەت گۆھەرلىرىنى

ئېلىپ، قۇلىقىمىغا تاقاڭلار، مەن ھەمىيانىڭلارنى سىمۇزەر بىلەن تولدۇراي. ھەممىسى سىلەرنىڭ دۆلىتىمىزگە بولغان ئىخلاسىڭلارغا باغلىق...

ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ بىرونىينىڭ ئاچچىقى كەلدى. غەزىنىگە يېتىپ كېلىشى بىلەن قەرمەت، شىئە مەزھىبىدىكى ئۇلۇغ ئالىم ئابدۇ سەمەدنى ئۆلتۈرگۈزگەن مۇتەئەسسىپ مەھمۇد ئەمدى ئۆزىنى ئىلىم-مەرىپەت ھامىيسى قىلىپ كۆرسەتمەكچى! ئالىم ئۆزىنى تۇتالماي:

— ئەپسۇسكى، قاتارىمىزدا ئۇستاز ئابدۇ سەمەد ئەك ئاۋۇال يوق قىلىندى، مەرىپەت ئىمارىتىنىڭ بىر تۈۋرۈكى يىقىلىپ چۈشتى، — دەۋەتتى.

بۇ سۆز مەھمۇدنىڭ سەپراسىنى قاينىتىقان بولسىمۇ، ئۆزىنى تۇتۇپ:

— سۈننىي مەزھىبىنىڭ دۈشمنى بولغان بىر قەرمەتىنىڭ ئۆلۈمىگە تەئەسسۇپ بىلدۈرگىنىڭىزگە ئەجەبلىنىمەن، — دېدى. — ھەرقانداق ئىسلامنىڭ ئۈلى دىنى ئىسلام بولۇشى كېرەك. شىئە، قەرمەت مەزھىبى ئىسلامنى تۈيۈق كۆچىغا كىرگۈزۈپ قويىدۇ.

بىرونىي ئاتا-بوۋىلىرى مەجۇسىي بولغان بۇ ھۆكۈمرانىنىڭ ئىسلام ھامىيسى بولۇپ قالغىنىغا تەئەججۈپلىنەتتى، چۈنكى ئۇ مەھمۇدنىڭ نەسىل-نەسەبىنى باشقىلارغا قارىغاندا ياخشىراق بىلەتتى.

...بۇ ۋەقەلەردىن 50 يىلچە ئىلگىرى سامانىلارنىڭ ئەمەلدارى ئەلىپ تەكىن مەھمۇدنىڭ ئاتىسى سەبۈكىنى نىشاپۇردىكى قۇل بازىرىدىن سېتىۋالغانىدى. ئەسلى ئىسمى سېۋۈك ياكى سېبىك بولغان بۇ مەجۇسىي تۈرك يىگىتى كېيىنرەك ئىسلام

دىنىنى قوبۇل قىلىپ، ئات مىنىشنى، قىلىچ چېپىش، ئوق ئېتىشنى ئۆگەندى ۋە بۇ جەھەتلەردە باشقىلارغا دەرس بېرىدىغان بولدى. ئۇ خوجىسى ئېغىز ئاچماستىن بۇرۇن ئۇنىڭ نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى بىلەتتى ۋە ھەرقانداق بۇيرۇقنى ئېيتقىنىدىن ئارتۇق قىلىپ بېجەرەتتى. بىرنەچچە يىل ئىچىدە ئۇ خىزمەت باسقۇچىنىڭ ئەڭ يۇقىرى بالدىقىغا چىقىپ، تەكىن دېگەن ئۇنۋانىنى ئالدى. ئەلىپ تەكىن ئۆلگەندىن كېيىن غەزنە ۋىلايىتىگە ھاكىم قىلىپ بەلگىلەندى ۋە بۇخارا پادىشاھىغا سادىق دىلىدىن خىزمەت قىلىشقا باشلىدى. سەبۈك تەكىننىڭ ئوغۇللىرى ئىچىدە مەھمۇد ئۆزىنىڭ پەم-پاراسىتى، جاسارىتى بىلەن ئاجرىلىپ تۇراتتى. شۇ سەۋەبتىن ئاتىسى ئۇنى دائىم ئۆزى بىلەن بىللە ئىلىپ يۈرەتتى. ئۇنىڭغا سەركەردىلىك سەنئىتىنى ئۆگىتەتتى. سەبۈك تەكىن ئۆلگەندىن كېيىن، قوشۇننى باشقۇرۇۋاتقان مەھمۇد پايتەختتىن ئاسانلا ئىشغال قىلىپ، ئۆزىنى ئەمىر دەپ ئېلان قىلدى. سامانىلار يىقىلغاندىن كېيىن، جەيھۇننىڭ سول تەرىپىدىكى يەرلەرنى ئۆزىگە قارىتىپ، مۇستەقىل ھۆكۈمران بولۇۋالدى...

مانا ئەمدى خارەزمنىمۇ زەبىت قىلىپ، ئۇلۇغ مەملىكەتنىڭ پادىشاھى بولۇۋالغان قۇلنىڭ ئوغلى بىلەن ئۇلۇغ ئالىم ئۇدۇل تۇرىدۇ. "ئەجەبكى، تاجۇتەخت، شانۇشەۋكەت ئادەمنى شۇنچىلىك بۇزۇۋەتسە! — دەپ ئويلىدى بىرونىي مەھمۇدنىڭ كۆزلىرىگە قاراپ. — دۆلەت تىزگىنىنى قولغا ئالغاندىن كېيىن ئۆز ھەمجىنسلىرىنى ئۇنتۇدى، پېقىر، پۇقرانى، قۇللارنى ئېزىپ، سۈيىنى ئىچىشكە باشلىدى. بۇ قانداق ئادالەتسىزلىك!" ئەبۇ ناسىر مەنسۇر شاگىرتىنىڭ قىياپىتىنى كۆرۈپ، ئۇنى ئاستا تۇرتۇپ قويىدى. شۇنىڭدىن

كېيىن برونىي يەرگە قاراپ، يۈزىگە ئىتائەتكارلىق تۈسىنى بەردى.

مەھمۇد هازىر غەزەپلىنىش ئۈرۈنسىز ئىكەنلىكىنى پەملەپ گەپنى باشقا ياققا باشلىدى:

— كۆڭلۈمنى شۇبهە تۇمانى بىلەن قاپلىغان بىر سوئالغا جاۋاب ئىلىش ئۈچۈن سىلەرنى بۇ يەرگە چاقىرتقانىدىم، — دېدى ئۇ. — تۇنۇگۈن تۇنياقدىن كەلگەن بىر ۋەكىلنى قوبۇل قىلغانىدىم. تىلى تۇركىي تىلغا بىرئاز ئوخشايدۇ. گەپتىن-گەپ چىقىپ، بىزنىڭ تەرەپلەردە ياز چىللىسىدىن قىش چىللىسگىچە كۈن پاتمايدۇ، قىش چىللىسدىن باشلاپ ئاپتاپنى ئالتە ئاي كۆرمەيمىز، دېدى. بەربىر، بىر كېچە-كۈندۈز 24 سائەتكە باراۋەرغۇ! ئەجەبا، ئۇلارنىڭ بىر كۈنى بىزنىڭ 180 كۈنىمىزگە تەڭ بولسا! ئۇنداق بولسا، ئۇ يەرلەردە مۇسۇلمان كىشى روزىنى قانداق تۇتىدۇ! مەن كاززاب دەپ ئەيىبلەپ، ئۇ يالغانچى كاپىرنى زىندانغا تاشلىدىم. ئۇنى ئۆلتۈرۈشتىن ئاۋۋال سۆزلىرىنىڭ قانچىلىك توغرا ئىكەنلىكىنى سىلەردىن سوراپ بىلمەكچى بولدۇم.

— ياخشى ئىش قىلىپسىز، — دەۋەتتى برونىي. — ئىجازەت بەرسىڭىز... سىزنى قىيناپ قويغان بۇ سوئالغا جاۋاب بەرسەم. — ئۇ هاياجانلانغاندى، چۈنكى گەپ بىر گۇناهسىز ئادەمنىڭ هايات-ماماتى ئۈستىدە كېتىۋاتقانىدى.

قىيابتى يىرتقۇچ قۇشقا ئوخشايدىغان مەھمۇد گۆلىيپ، "ئېيت" دېگەندەك قىلىپ باش لىڭشتىپ قويدى.

— ئاپتاپ ئۈپۈق سىزىقىدىن تۆۋەندە بولغان ۋاقىتنى بىز تۈن دەيمىز، — دەپ سۆز باشلىدى برونىي. — تۈن ۋە كۈننىڭ ئۈزۈلۈ-

لۇقى يىل پەسىللىرىگە ۋە مەملىكەتلەرنىڭ جۇغراپىيىلىك ۋەزىيىتىگە باغلىق. مەلۇمكى، بۇ يەرلەردە قىش پەسلىدە تۇن ئۇزۇن، كۈندۈز قىسقىراق، يازدا بولسا، ئەكسىچە، كۈن ئۇزۇن، تۇن قىسقا بولىدۇ. يەر شارىنىڭ بەلبېغىدا تۇن ۋە كۈن ھەر ۋاقىت بىر-بىرىگە باراۋەر. بىزدە يىلدا ئىككى قېتىملا كۈن بىلەن تۇن باراۋەر بولىدۇ. شىمالغا قاراپ ماڭغانسېرى قىشتا تۇنلەر بىزدىكىدىن ئۇزۇنراق، كۈنلەر قىسقىراق بولىدۇ. بەس، شۇنداق ئىكەن، قۇتۇپقا يېقىن يەرلەردە قىش پەسلىدە ئالتە ئاي كېچە، يازدا بولسا ئالتە ئاي كۈندۈز بولۇشى تەبىئىي ھالدۇر.

ئالىم ئۆز پىكرلىرىنى ھەرقانداق ئادەمگە چۈشەندۈرۈشكە ماھىر بولسىمۇ، سۆزلىرىنىڭ پادىشاھنا ئاڭلانمايۋاتقىنىنى بايقاپ، باشقىچە دەللەلەر ئىزدەشكە باشلىدى. دۇنياۋى ئىلىملەردىن بىخەۋەر، مۇتەئەسسىپ مەھمۇدقا پەقەت دىنىي دەللەلەرلا تەسىر قىلالايتتى. بىرونىي بۇنى بىلىپ، سۆزنى باشقا ياققا باشلىدى:

— تۇنياق ئادەملىرىنىڭ ھەممىسى مەجۇسىي، ئۇلار ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلمىغان، — دېدى ئۇ ئىستېھزا ئارىلاش كۈلۈمسىرەپ. — شۇ سەۋەبتىن خۇدا قىش پەسلىدە ئۇلارغا قۇياش جامالىنى كۆرسەتمىسە، بۇنىڭدا ھەيران قالىدىغان نەرسە يوق.

بىرونىينىڭ بۇ سۆزى پادىشاھنا ماقۇل چۈشۈپ، پادىشاھ كۈلۈمسىرەپ قويىدى.

— ئەنە، ئۆزىڭىزگە كەلدىڭىز، ئەبۇ رەيھان، سۆزلىرىڭىز ئەمدى ئۆز جايىنى تاپتى، قۇتۇپ تەرەپتىن كەلگەن ۋەكىل مېنى راستلا ئالدىمىغانغا ئوخشايدۇ، — دېدى ئۇ ۋە ئىشىك ئالدىدا تۇرغان خەۋەرچىگە ۋەزىر ھەسەنەكنى چاقىرىپ كېلىشنى بۇيرۇدى.

— ئاۋۇ... تۇنياقتىن كەلگەن ۋەكىلنى دەرھال زىندانىدىن چىقىرىۋەت، — دېدى ئۇ بېشىغا كۆلاھ، ئۇچىسىغا يىپەك چاپان كىيگەن ۋەزىر ھۆزۈرىغا كەلگەندە. — ئۇنى رازى قىلىپ، سوۋغا-سالاملار بىلەن يۇرتىغا ماڭدۇرا!

— باش ئۇستىگە، — دېدى ھەسەنەك كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كېتىۋېتىپ.

* * *

دەسلەپ مەھمۇد بىرونىينىڭ دانالىقىغا قايىل بولغان بولسىمۇ، ئۆزىنىڭ ناھەق، ئۇنىڭ ھەق بولۇپ چىقىقىنى پادىشاھىغا ئەلەم قىلدى. "مەندەك ئۇلۇغ پادىشاھنىڭ ئالدىدا بېشىنى نار تۆگىدەك ئېگىز كۆتۈرۈپ، مەغرۇر جاۋاب بېرىشىنى قارا! بارا-بارا مېنى مەنسىتمەي قويمىدۇ بۇ ھارىمى! ئەگەر ھازىرلا بۇرنىنىڭ بېزىنى ئالمىسام، كېيىن تىزگىننى تۇتقۇزمايدۇ" دەپ ئويلىدى ئۇ. ئەتراپىتىكى ئادەملەر خارەزملىق ئالىمنى ماختىغانىدا ئۇنىڭ سەپراسى قاينىپ كېتەتتى، بۇ ماختاشلار ئۇنىڭغا تەنىدەك تۇيۇلاتتى. ھەر قېتىم: "نوختىلاپ ئالىمسام، ماڭا تۇتقۇزمايدۇ!" دەپ ئويلايتتى ئۇ.

بىركۈنى بىرونىي ئۆز ياتقىدا مۇتالىئە قىلىپ ئولتۇرغىنىدا بوسۇغىدا ساراي خەۋەرچىسى پەيدا بولدى.

— خوش، خىزمەت؟ — دېدى ئالىم بېشىنى كىتابتىن كۆتۈرۈپ.

— زاتى ئالىي سىلىنى كۆرۈشنى خالايدىكەن.

ئالىم دەرھال ئورنىدىن قوپۇپ كىيىنىشكە باشلىدى. ئۇ سالام-خانا ئىشكىدىن كىرگەندە جامائەت جەم، سۇلتان تۆردىكى ئالتۇن تەختە ئۇستىدە ئىدى. ئۇ ئۇنىڭ مۇشتىنى تىزىغا تىرەپ ئولتۇراتتى،

تۆۋەنده ئالىملار، شائىرلار قول قوۋۇشتۇرۇپ ئولتۇراتتى. بىرونىي تەزىم بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن ئۇستازى ئەبۇ ناسىر مەنسۇرنىڭ يېنىغا بېرىپ ئولتۇردى، ئۇنى كۆرۈش بىلەن مەھمۇدنىڭ قاشلىرى ھىمىرىلىپ، يۈزىدە بىئارامىلىق ئالامىتى پەيدا بولدىيۇ، كېيىن ئۆزىنى تۇتۇۋالىپ، باش لىڭشىتىپ قويىدى ۋە ئۇنىڭ بىلەن ھال-ئەھۋال سورىشىپ بولغاندىن كېيىن:

ــ ئادەملەرنىڭ ئېيتىشچە، دۇنيادا سەن بىلمەيدىغان سىر قالمىغانمىش، يەر ۋە ئاسماندىكى ھەممە سىرلاردىن ۋاقىپ ئىمىشسەن، ــ دەپ قالدى.

ــ قۇلاق ئاڭلىغان ھەربىر سۆزگە ئىشىنۋەرگىلى بولمايدۇ، ــ دېدى بىرونىي بېشىنى كۆتۈرۈپ، ــ ئاڭلىغان ھەربىر سۆزنى ئەملەدە سىناپ بېقىپ، ئۇنىڭ قانچىلىك توغرىلىقىنى بىلىپ بولىدۇ.

ــ ئۆزەمۇ سېنىڭ توغرا ئىكەنلىكىڭگە ئاڭلىغان سۆزلەرنى تەكشۈرۈپ كۆرۈش نىيىتىدە ئىدىم. دۇنيانىڭ سىرى ئەسرارى مەھرەملىك بولسا، قېنى ئېيتچۇ: ھازىر شۇ ئىشكىلەرنىڭ قايسىبىرىدىن چەقىپ كەتەرمەن!

سالامخانىنىڭ سەككىز ئىشكى بولۇپ، ھەممىسى ئالمىنى يۇتۇشقا ھازىرلانغان ئەجدىھادەك ئاغزىنى چوڭ ئېچىپ تۇراتتى.

بىرونىي بۇ سوئالىنىڭ ئىلمگە مۇناسىۋىتى يوق، دەۋەتكىلى تاس قالدىيۇ، ئۆزىنى تۇتۇۋالىپ:

ــ ئى شاھى زامان، ماڭا باشقا سوئال قويۇڭ، ــ دېدى. ــ ھازىر يۇلتۇزلارنىڭ ھالىتى، ئۇلار ئارىسىدىكى مۇساپىنى سوراڭ، شۇندىلا مېنىڭ ئىلمى ھېكمەت ۋە پەلەكىيات خەزىنىسىدىن قانچىلىك نەسىبدار ئىكەنلىكىمنى بىلەرسىز.

ـــ ئەگەر يۇلتۇزلارنىڭ ھالىنى ساڭا مەلۇم بولسا، شۇلارغا قاراپ نېمە ئىش قىلماقچى بولغىنىمنى ئېيتالارسەن. قايسى ئىشكىتىن چىقىپ كېتىشىمنى بىر قەغەزگە يازغىن، مەن ئۇنى ئورنۇمنىڭ ئاستىغا قويايلى، چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، يەنە قايتىپ كېلىپ، خېتىڭنى ئوقۇپ، سېنىڭ سىرۇ ئەسرار ئالەمىدىن قانچىلىك خەۋەردار ئىكەنلىكىڭگە قانائەت ھاسىل قىلارمەن.

پادىشاھنىڭ ئەقىل ئويۇنىنى سەپرا باسقىنىنى ۋە بۇنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ شاگىرتى ئۇچۇن يامان بولىدىغانلىقىنى بايقىغان قېرى ئەبۇ ناسىر مەنسۇرنىڭ كۆزىگە دۇنيا قاراڭغۇ بولۇپ كەتتى. بىرۇنسى بولسا ئويغا پاتتى. سەككىز ئىشكىنىڭ قايسى بىرىدىن چىقىپ كېتىدىغانلىقىنى ئالدىن بىلىپ بولمايدۇ، تەۋەككۇل قىلىپ، پالان ئىشكىتىن چىقىپ كېتىدىلا، دەپ يازسا، بۇ تەخمىنى تاسادىپەن توغرا چىقىپ قالسا، ئۇنداقتا مەھمۇدنىڭ ئۆزى مات بولىدۇغۇ. بۇنى ئۇ ھېسابقا ئالغانمىكىن؟ جەڭلەردە دۇشمەنلىنىڭ نىيىتىنى بايقاپ، كۆتىمگەن تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىشنى ياخشى بىلىدىغان مەھمۇد ئەلۋەتتە بۇنى ھېسابقا ئالغان. ئۇ بىر قېتىم مات بولدى، ئىككىنچى قېتىم مەغلۇبىيەتكە ئۇچراشنى خالىمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۇن، ھېچكىمنىڭ ئەقلىگە كەلمىگەن ئىشنى قىلىدۇ. شۇ ئىشكىلەرنىڭ ھېچقايسىدىن چىقىپ كەتمەيدۇ. ئالىم شۇنى ئويلاپ تۇرۇپ ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتتى ۋە تۇساتتىن ھېڭسىگە كەلگەن پىكىردىن يۈزى يورۇپ كەتتى. گويا پادىشاھنىڭ نىيىتىنى بىلمەكچى بولغاندەك، ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇستۇرلاپنى قولىغا ئالدى، ئۇنى مەھمۇدنىڭ پېشانىسىگە توغرىلاپ، پەندىنى ئايلاندۇردى. "ساراڭ بولۇپ قالدىمۇ شاگىرتىم؟ بۇ بەكمۇ مەسخىرىۋازلىققۇ! بۇ يەردە ئۇستۇرلاپقا نېمە بار؟ ـــ دەپ

ئويلىدى ئەبۇ ناسىر مەنسۇر داڭ قېتىپ، لېكىن بىردەمدىن كېيىن ئۆزىگە كېلىپ مىيقىدا كۈلدى، ــ دۇنياۋى ئىلىملەردىن بىمەھىر مەھمۇدنى مەسخىرە قىلىش ئۈچۈن شۇنىڭدىن باشقا چارە يوق. ئېشكىگە يارىشا توقۇمى. بۇ قېتىمۇ ئەبۇ رەيھان پادىشاھنى مات قىلسا ئەجەب ئەمەس، لېكىن ئۇ بۇنىڭ ئاقىۋىتىنى ئويلاۋاتامدىكىن؟...

بىرونىي بولسا پادىشاھقا ئاگلىتىپ: "قايسى ئىشكىتىن چىقىپ كېتىشلىرى ماڭا ئايان بولدى"، دەپ سومكىسىدىن بىر ۋاراق قەغەز، دۈۋەت ۋە قەلەم ئالدى، بىرنەرسىلەرنى يېزىپ قەغەزنى ۋەزىرگە ئۇزاتتى. ئەبۇ ناسىر مۇنازىرىدىن غالىب چىققان مولىلا يىگىتنىڭ كۆكسىنى كېرىپ جايىغا ئولتۇرغان شاگىرتىغا تەئەججۈپلىنىپ قارىدى. سالامخانىدا بولغان ئالىملار، شائىرلار پادىشاھ بىلەن بىرونىي ئوتتۇرىسىدىكى بۇ ئېلىشىشنىڭ ئاقىۋىتىنى تاقەتسىزلىنىپ كۈتەتتى. مەھمۇد قەغەزنى قولىدا ئايلاندۇرۇپ، ئولتۇرغان ئورنىنىڭ ئاستىغا تىقىپ قويىدى-دە، ۋەزىرى ھەسەنەكىكە قاراپ قېشىنى كەردى. ۋەزىر چىقىپ كەتكەندىن كېيىن تەختنىڭ ئۈدۈلىدىكى تام كەينىدىن گۈپۈلدىگەن ئاۋازلار ئاگلىنىشقا باشلىدى. مەھمەيلەن ئەجەبلىنىپ ئاشۇ ياققا قاراپ قالدى. بىرنەچچە دەقىقىدىن كېيىن تام تېشىلىپ، بىرى قولىدا كەكە، ئىككىنچىسى جوتۇ تۇتقان ئىككى ئۇستىنىڭ بېشى كۆرۈندى. ئۇلار كېسەكلەرنى ئارقا-ئارقىدىن ئېلىپ، تۆۋەنگە قويۇشقا باشلىدى. ئۈدۈلىدىكى تامدا ئادەم بويى تۆشۈك پەيدا بولغاندىن كېيىن مەھمۇد غەزنىۋي تەختتىن چۈشتى ۋە بېشىنى كۆتۈرۈپ ئاشۇ تۆشۈكتىن سىرتقا چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ قايسى ئىشكىتىن چىقىپ كېتىشىنى بىلمەي باشلىرى قاتقان ئۇلىما ۋە

شائىرلار ئۇنىڭغا تەسەننا ئوقۇپ، بارماقلىرىنى چىشلەپ قېلىشتى. ئارىدىن كۆپ ۋاقىت ئۆتىمەي مەھمۇد ۋەزىرى ھەسەنەك بىلەن سالامخانىغا كىرىپ كەلدى. ھەممەيلەن گۈر قىلىپ ئورنىدىن تۇرۇپ تەزىم قىلغىنىچە قېتىپ قالدى. مەھمۇد تەختكە ئولتۇرغاندىن كېيىن كۆرپە ئاستىدىن خەتنى ئېلىپ ئوقۇدى ـ دە، چىرايى تۇتۇلۇپ كەتتى. كۆزلىرىگە ئىشەنمىگەندەك يەنە ئوقۇپ، بەدىنىدىكى ھەربىر تۈكى تىك بولدى. ئاخىرى، ئۇ ئۆزگەرگەن ئاۋاز بىلەن:

ـــ ھەممىلەرگە جاۋاب، مېنى يالغۇز قويۇڭلار، ـــ دېدى.

ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ قالغان ئادەملەر ئورنىدىن قوپۇپ، ئايىغ ئۇچىدا مېڭىپ چىقىپ كەتتى. ئۇلار نېمە ھادىسە بولغىنىنى بىلمەي گاراڭ ئىدى. ئىشكىتىن چىققانلىرىدىن كېيىن ئەبۇ ناسىر شاگىرتىغا سوئال نەزىرى بىلەن قارىغانىدى، ئۇ:

ـــ خەتكە: ھېچبىر ئىشكىتىن چىقىپ كەتمەيدىلا، ئۇدۇلدىكى تامنى تەشتۇرۇپ، تۆشۈكتىن چىقىپ كېتىدىلا، دەپ يازغانىدىم. ـــ دەپ جاۋاب بەردى.

ـــ ئويلىغىنىنى تېپىپسەن ـ دە، پاراسىتىگە قايىلمەن، ئەمما بۇ قەدەر دانالىقىڭ، ھازىرجاۋابلىقىڭنىڭ خەۋپلىك ئىكەنلىكىنى بىلەتتىڭمۇ! نېمىشقا بۇنداق قىلدىڭ؟

ـــ مەن بىلەن ئۆچەكەشكەن ئادەم ئالدىدا ئۆزەمنى يەرگە ئۇرالمايمەن. يۈزۈمگە پەردە تارتىپ، توختام سۈدەك جىم تۇرۇشقا تاقەتسىم يوق.

ـــ سەن بىلەن ئۇچراشقان ئادەمنىڭ ئۇلۇغ مەملىكەت پادىشاھى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇمغان بولساڭ بولاتتى.

ـــ قانداق قىلاي، تۇرغان ـ پۇتكىنىم شۇ. بەزىدە ئەقىل

تىزگىنىنى ئىززەت قولىغا بېرىپ قويىمەن.

ــ خۇدا ئۆزى سېنى پالاكەتلەردىن ساقلىسۇن!

ھەممە ئادەم سالامخانىدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، مەھمۇد ۋەزىرى خوجا ھەسەنەككە مۇنداق دېدى:

ــ جەمىكى ئالەمنىڭ ئاچقۇچى قولۇمدا دەپ مەغرۇرلىنىپ كەتكەن ئازازۇل ئادەم ئەلەيھىسسالام ئالدىدا سەجدە قىلمىغىنى ئۈچۈن جەننەتتىن قوغلانغان، پەرىشتىلەر كەينىدىن تاش ئېتىپ قالغانىدى. بىرونىيمۇ كىبرۇھاۋاغا بېرىلىپ، ئۇلۇغلارنى مەنسىتمەي قالدى. خەتنى تاپشۇرغاندىن كېيىن مەيدىسىنى كېرىپ ئولتۇرۇشنى قارا! ئەدىبىنى بېرىپ قويۇش كېرەك ئىدى.

ــ راست ئېيتتىڭىز. يۈگەنگە ئۇنمىغان ئاتنى تىزگىنىدىن چىڭراق تارتىپ ھەيدەيدۇ.

ــ دەل كۆڭلۈمدىكى سۆزنى تاپتىڭ. جازاسىنى بېرىپ، كۆزىنى ئېچىپ قويۇش كېرەك. ئىككى قولىنى باغلاپ ساراي ئۆگزىسىدىن تاشلاۋېتىش كېرەك!

بۇ سۆزنى ئاڭلاپ ھەسەنەكنىڭ بېشى پىرقىراپ كەتتى. ساراي ئۆگزىسى شۇنچىلىك ئېگىز ئىدىكى، ئۇ يەردىن تۆۋەنگە چۈشكەن كىشى تىن تارتماي ئۆلەتتى. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ، سۇلتانغا قاردى. مەھمۇد غەزىنىۋىينىڭ يۈزى قىزىرىپ، كۆزلىرى ئوت چېچىپ تۇراتتى.

ــ يا، شاھى زامان. قەدىمكى دانىشمەنلەر: غەزەپ ۋاقتىدا قىلىنغان ئىشنىڭ ئاقىۋىتى پۇشايمان بولار، دېگەن. يېلىنىپ سورايمەن، بۇ ئىشنى ئەتىگە قالدۇرساق...

ــ مەن ئېيتقان سۆزۈمنى يانىدۇرۇۋالمايمەن، ــ دېدى مەھمۇد

مۇشتۇمىنى تۇگۈپ. ــ پەرمانىمىنى بەجا كەلتۈرۈشۈڭ شەرت، بولمىسا بېشىڭ كېتىدۇ.

ــ مەن بېشىمنى سىز ئۈچۈن قۇربان قىلىشقا رازىمەن، ئى شاھى زامان. بىرونىي ھەرقانداق ئېغىر جازاغا لايىق، ئەمما ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلماڭ، تامدىن تاشلاۋېتىلسە تىن تارتماي ئۆلىدۇ.

ــ ئۆلەمدۇ، قالامدۇ، بۇنىڭ بىلەن كارىم يوق. ئەمما سۆزۈم سۆز.

ھوشيار ۋەزىر پادىشاھنىڭ ئەمرىنى ئۆزى بىلگىنچە بەجا كەلتۈرۈشكە، لېكىن زېخمۇ كۆيمىسۇن، كاۋاپمۇ كۆيمىسۇن، دېگەن تەرىقىدە ئىش كۆرۈشكە نىيەت قىلدى.

ــ ھەر ئەمرىڭىزگە مۇتىي، ھەر پەرمانىڭىزغا تابىدۇرمەن، ــ دەپ تەزىم قىلغىنىچە كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى ۋەزىر ۋە مۇلازىمغا ساراي ھويلىسىنى سۈپۈرتۈپ، تەرتىپكە سېلىپ قويۇشنى تاپشۇردى.

بىرونىي ياتقىدا قولى ئىشقا بارماي، پالاكەت نەيزىسىنىڭ قايسى تەرەپتىن كېلىپ قادىلىشىنى كۈتۈپ ئولتۇراتتى. تۆت قاۋۇل يېگىت بالا ـ قازادەك ئۇنىڭ ياتقىغا باستۇرۇپ كىرگەندە، ئۇ ھېچبىر تەمتىرىمەي ئورنىدىن قوپتى. يېگىتلەرنىڭ بىرى ئۇنىڭ قولىنى ئارقىسىغا قىلىپ باغلىماقچى بولغانىدا، ئۇ بىر سىلكىنىپ ئۇنىڭ قولىدىن ئۆزىنى بوشتۇۋالدى.

ــ ئۆلتۈرمەكچى بولساڭ، قولۇمنى باغلىما، ئۆلۈم غارى ياقىسىغا ئۆز ئەركىم بىلەن باراي!

ئۇنى سۆرەپ ساراي ئۆگزىسىگە ئېلىپ چىقتى ۋە پۈت ـ قولىدىن تۇتۇپ ھويلا مەيدانىغا تاشلۇەتتى. "ئۆلىدۇم" دەپ ئىختىيارسىز

كۆزىنى يۇمۇۋالغان ئالىم پاختا ئۈستىگە تارتىپ قويۇلغان تور ئۈستىگە چۈشۈپ كۆزىنى ئاچتى. سول قولىنىڭ چىمچىلاقى ئېچىشىپ ئاغرىيتتى. بۇ ئاغرىق تۇيەيلىدىن ھوشىدىن كېتىپ قالمىغان ئالىم خۇددى تورغا چۈشكەن قۇشتەك تېپىرلاپ ئۇنىڭدىن ئۆزىنى قۇتۇلدۇرماقچى بولدى. شۇ چاغدا ئىككى يىگىت قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغۇزۇپ قويدى.

چىرايى ساقلىدەك ئاقىرىپ كەتكەن ئەبۇ ناسىر مەنسۇر ھاسسىغا تايىنىپ ياتاقتا كىرگەندە بىرونىي تۆردىكى كۆرپە ئۈستىدە ئاق لاتا بىلەن تېڭىپ قويۇلغان چىمچىلاقىنى كۆتۈرۈپ ياتاتتى.

ــ خۇداغا شۈكۈر، تىرىك ئىكەنسەن، باشقا يېرىڭ زەخمىلەنمىدىمۇ؟

ــ چىمچىلاقىم چىقىپ كەتكەنكەن، جايىغا سىلىپ قويدۇم، باشقا ھېچ يېرىم زەخمىلەنگىنى يوق.

ــ مىڭ قەتلە شۈكۈركى، ئامان قاپسەن، مەھمۇد مەن ئويلىغاندىنمۇ مەككارراق ئىكەن، سېنى ئۆگزىدىن تاشلىتۈپتىپ، چۈشىدىغان يېرىڭگە پاختا تۆكتۇرۇپ قويۇپتۇ، شۇنداق قىلىپ ھوشۇڭنى تاپقۇزماقچى، كۆزۈڭنى ئېچىپ قويماقچى بوپتۇ. مەھمۇد غەزنىۋىي مەئمۇن ئەمەس، ئۇنىڭ بىلەن ئويناشقىلى بولمايدۇ.

ــ راست ئېيتتىڭىز، بۇنىڭدىن كېيىن ئېھتىياتچان بولۇشىمىز، ئىلىم ئۈچۈن ئۆز شەخسىي ئازادلىقىمىزدىن كېچىپ، ھەرقانداق جەبىر-زۇلۇمغا بەرداشلىق بېرىشىمىز كېرەك.

ــ بىز ئىلىم بىلەن شۇغۇللىنىشقا نەدە ئىمكان تاپساق، ئەركىنلىكىمىز شۇ يەردە، ــ دېدى ئەبۇ ناسىر.

ئۇستاز بىلەن شاگىرت يۇرەكلىرىنىڭ چىگىشىنى يېشىش ئۈچۈن

ئۇزاققىچە مۇڭدىشىپ ئولتۇردى.

* * *

بىركۈنى مەھمۇد غەزنەۋىي شەھەر سىرتىدا، كۆل بويىدا قەۋەت-قەۋەت سېلىنغان گىلەملەر ئۈستىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ:

— بىرونىي بولغىنىدا مېنىڭ قاتۇرغان بىر مۈڭەممنى يېيىشىپ بەرگەن بولاتتىڭ، — دەپ قالدى.

— ئىجازەت بەرسىلە ئۇنى يەر ئاستىدىن بولسىمۇ تېپىپ كەلتۈرەي، — دېدى تۆۋەنرەكتە شائىر ئۇشۇرى بىلەن يانمۇيان ئولتۇرغان ھەسەنەك.

— قانداق قىلىپ؟ ئەجەبا، سەن ئاشۇ كۈنى ئەمرىمنى بېجىرمىگەنمىدىڭ؟

— خۇددى سىلە ئېيتقاندەك قىلغانىدىم. ئەمما جانابلىرى ئۇلۇغ ئالىمنى يەنە بىر قېتىم كۆرۈشنى ئارزۇ قىلىپ قالارمىكىن دېگەن ئەندىشە بىلەن ئۇنىڭ ھاياتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن بىر ھىيلە ئىشلەتكەنىدىم. بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچىسلە ئېيتىپ بېرىمەن.

— ئېيت!

ۋەزىر بولغان ۋەقەنى يېپىدىن يېڭىنسىگىچە سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن مەھمۇد غەزنەۋىينىڭ چىرايى ئېچىلىپ، بىرونىينى دەرھال ھۇزۇرىغا كەلتۈرۈشنى بۇيرۇدى.

يەر ئاستىدا يىلان مىدىرلىسا بىلدىغان مەھمۇدنىڭ بىرونىينىڭ تىرىكلىكىدىن خەۋەردار ئىكەنلىكى، ئۆزىنى بىلمىگەنگە سېلىپ يۈرگەنلىكى ۋەزىرگە ئايان ئىدى. ئۆز ھۆكۈمرانىنىڭ ئىككى يۈزلىمىلىكى، مەككارلىقىنى ياخشى بىلگەن ۋەزىر ئۆزىنى سادده قىلىپ

كۆرسىتىپ، تەزىم قىلدى.

ئاردىن بىرقانچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن بىرونىي پادىشاھ ھۇزۇرىغا كېلىپ تەزىم قىلدى. پادىشاھ بىرئاز ئورۇقلاپ، قىرلىق بۇرنى بىرئاز چىقىپ قالغان ئالىمغا سەپسېلىپ، ئۇنىڭ بىرئاز پەسكويغا چۈشكىنىنى، تەقدىرگە تەن بەرگىنىنى، لېكىن ئەقلى، نوختىلىنۇبلىنغان ئىرادىسىنىڭ ھېلىمۇ سۇنمىغانلىقىنى بايقىدى. ئاردىدا ھېچ سۆز بولمىغاندەك ئۇنىڭ بىلەن ھال-ئەھۋال سورىشىپ، ئولتۇرۇشنى تەكلىپ قىلدى. بىرونىي غەزنىۋىينىڭ ھەر خىل ئىلمىي ماۋزۇلاردا ئالىملار بىلەن سۆھبەتلىشىشنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ سوئالىلىرىغا مۇلايىملىق بىلەن جاۋاب بېرىشكە ھازىرلىنىپ، يۈزىگە خەيرخاھلىق تۈسىنى بەردى.

مەھمۇد بۇگۈن ئەتىگەن خەزىنىسىگە كىرىپ، ساندۇقلاردىكى رەڭمۇرەڭ قىممەت باھا تاشلارنىڭ جۇلالىنىشىنى تاماشا قىلىپ، كۆڭلى جايىغا چۈشكەن، شۇڭلاشقا چىرايى پېتۈاتقان كۈندەك جىم ئىدى. ئۇ قىممەت باھا تاشلارنىڭ تۈرلىرى ۋە خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدا سۆزلەپ بېرىشنى سورىدى.

ــ قىممەت باھا تاشلارنىڭ ئەڭ قىممەتلىكى ياقۇت، ــ دەپ سۆز باشلىدى بىرونىي. ــ لېكىن ئۇلارنىڭ تۈرلىرى كۆپ. ئاق، كۆك، سېرىق ۋە قىزىل رەڭلىك ياقۇتلار بار. ئەڭ قىممەتلىكى ئانار دانىسىغا ئوخشاش تاۋلىنىپ تۇرىدۇ. لەئىل (قىزىل ياقۇت) بولسا ياقۇتقا نىسبەتەن يۇمشاقراق.

ئالىم قىممەت باھا تاشلارنىڭ تۈرلىرى ۋە سۈپەتلىرى توغرىسىدا سۆزلىگەندە مەھمۇدنىڭ كۆزىگە خەزىنىسىدىكى رەڭمۇرەڭ ياقۇتلار كۆرۈنگەندەك بولىدى ۋە سېخىلىقى تۇتۇپ كېتىپ، ۋەزىرگە

قاردى ـ دە:

ـــ ئەبۇ رەيھان بىرونىي جانابلىرىغا ئېگەرلەنگەن ئەرەبىي ئات، مانا دىنار ۋە خىزمىتىنى قىلىپ تۇرۇشقا بىر غۇلام ئىنئام قىلدىم، خەزىنىچى ۋە مىراخورغا پەرمانىمنى يەتكۈزۈڭ، ـــ دېدى.

پەسرەكتە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان كاتىپ سول تىزىغا قويۇلغان قەغەزگە ئۇنىڭ پەرمانىنى يېزىپ قويدى.

(ئاپتورنىڭ ئۆزبېكچە «كارۋان يوللىرىدا» ناملىق توپلىمىدىن)

تەرجىمە قىلغۇچى: ئا. خەلپەت

خالىغان چاغدا تېلېفون بېرىشكە، خالىغان چاغدا ئۆيگە كېلىشكە

ئا. ئالېكسىن

ئا. ئالېكسىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ داڭلىق يازغۇچىسى، شۇنداقلا بالىلار ئەدەبىياتى جەھەتتە نام چىقارغان يازغۇچى. يازغۇچىنىڭ «خالىغان چاغدا...» ناملىق بۇ ئەسىرى كرۇپۇسكايا دۆلەت مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن بولۇپ، ئاپتور ئىجادىيىتىگە ۋەكىللىك قىلغۇچى مۇھىم ئەسەردىن بىرى. ئەسەردە بىر ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىنىڭ ئائىلە هاياتى شۇنداق تەبىئىي، جانلىق، قىزىقارلىق يېزىلغانكى، ئوقۇغان كىشىنى جەلپ قىلمۇالمدۇ. تۆۋەندە ئەسەرنىڭ بىرئاز قىسقارتىلغان تەرجىمىسى بېرىلدى.

1. مېنىڭ ئىشىم ئەمەس

مەن ئاتا-ئانام بۇرۇن ئوقۇغان مەكتەپتە ئوقۇيمەن. نېمىشقدۇ، دادامنى هەممەيلەن ئەسلىرىدىن چىقارغانۇ، ئانام بىرمۇنچە ئادەمنىڭ ئىسىدە بار. بىزنىڭ تېياتىر گۇرۇپپىمىزغا قوشۇمچە مەسئۇل ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى ماڭا: "ئاناڭ بەك قاملاشقان ئايال ئىدى!" دەۋېتىپ، گويا مەندىن بىرەر قۇسۇر تاپىدىغاندەك ماڭا بىر قۇر قاراپ چىققان. بۇنىڭغۇ كارى چاغلىق، چۈنكى هازىر "قاملاشقان"لىقنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە ئىكەنلىكىگە نومۇر قويىدىغان پەيت

ئەمەس تېخى. بىراق، مەن ئانامنىڭ قەلبى مېنىڭكىدىن كۆپ ياخشى دەپ قارايتتىم. ئانامنىڭ ئۆتمۈشى ھەققىدە مەن ھېچنېمە بىلمەيتتىم. ئەمما، ئانامغا ھەـ پە دېيىشپ ئۆزى ئىشلىرىنى قىلىشپ بەرگىلى كەلگەن چوڭ ئانام بىركۈنى ماڭا بەزى ئىشلارنى دەپ بەردى. ئۇ:

ــ سېرىيوشا روسىيە بويىچە مۇسابىقىدە مۇكاپات ئاپىتۇ! ــ دېگەنىدى، مەن سورىدىم:

ــ قايسى سېرىيوشا؟

ــ سېرىيوشا پوتاپوۋ. ساۋاتلىق ئادەملەردىن ئۇنى بىلمەيدىغىنى يوق!

ــ مەن تېخى ئەمدى ئالتاۋاتىمەن. ئۇ نېمە ئىش قىلىدۇ؟ ــ دەپ سورىدىم.

دادامنىڭ بايقۇالغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە ماڭا چوڭقۇر مېھىر بىلەن، توغرىسىنى ئېيتقانىدا، تەشەككۈر ھېسسىياتى بىلەن لاپىيدە قارىغانلىقىنى بىردىنلا بايقاپ قالدىم. بايقاشىنىغۇ بايقىدىم، بۇ قاراشنىڭ مەنىسىنى پەقەت بىلمىدىم...

كېيىن چوڭ ئانام سېرىيوشا پوتاپوۋنىڭ ساز تالانتى بار بالىلارغا ئاتاپ سىلىنغان بىر مەكتەپتە ئوقۇغانلىقىنى، ئانامنىڭ ئوقۇغۇچى مەزگىلىدە ئۇنىڭغا كۆڭلى چۈشۈپ قالغانلىقىنى ماڭا ئاشخاندا دەپ بەردى.

مۇزىكا مەكتىپى بىزنىڭ مەكتەپنىڭ ئۈدۈلىدا بولۇپ، ئىككىسىنى يول ئايرىپ تۇراتتى، بىزنىڭ مەكتەپتىن چىققان ئوقۇغۇچىنىڭ تالانتلىق ئىكەنلىكى ياكى ئەمەسلىكىنى دەرھال پەرق ئەتمەك تەس ئىدى. يولنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى ئۇ مەكتەپتىن چىققان ئوقۇغۇچىنىڭ

تالانتلق ئىكەنلىكىنى بولسا دەرھال بىلىۋالغىلى بولاتتى!

بىزنىڭ مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلار مەكتەپتىن جىلىتا ئېسىپ چىقاتتى، ساز جەھەتتە تالانتى بار ئوقۇغۇچىلار بولسا ساز قېپىنى ئېسىپ چىقاتتى. ئۆز زامانىدا سېرىيوشا پوتاپوۋ چوڭ ئىسكرىپكا چالىدىغان بولغاچقا، ئۇنىڭ باشقىلارنىڭكىدىن چوڭ ساز قېپى ئانا-نىڭ دىققىتىنى تارتقانىكەن. كېيىن ئانام ئۇنى ياخشى كۆرۈپ قاپتۇ.

— شۇنى دېمەمدىغان، سېرىيوشا ياراملىق چىقتى! — دېدى چوڭ ئانام كەچلىك تاماق ۋاقتىدا.

ئادەتتە، كارىدوردا ياكى ئاشخانىدا تاماكا چېكىدىغان دادام تاماقخانىدا تاماكا چەككىلى تۇردى.

— دەۋاتقان گېپىڭنى قارىغا. ئۆتكەن ئىشنى سۆزلەپ كەتكەنىڭىز نېمىسى...ئۇ چاغدا مەن تېخى نادان قىز ئىدىم! — دېدى ئانام ۋە قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. ئانام خۇشال بولۇپ كەتكەن، ئەمما دادام شۇ ئاخشىمى پەقەت كۈلمىگەنىدى.

— يارايدۇ، راست يارايدۇ!... — دەپ تەكرارلاۋەردى چوڭ ئانام قازان-قومۇشنى يىغىشتۇرۇۋېتىپ.

چوڭ ئانام بىزگە ئەقىل ئۆگىتىشنى ياخشى كۆرەتتى دەڭا. بىراق ئۇ ھامان ئۆزىنىڭ ئۇسۇلى بويىچە ئۆگىتەتتى.

— ئايال قوشنامىنىڭ ئوغلى شورپا قايىنىتالايدىغان بوپتۇ، — دېگەنىدى ئۇ، بۇ: سەنمۇ بۇ ھۈنەرنى ئۆگىنىۋال دېگىنى ئىدى.

— كوله تىببىي شۆبۈەننى سەن بىلەن بىللە پۈتكۈزگەن، ھازىر ئۇ مۇدىر دوختۇر بولدى، — دېگەنىدى چوڭ ئانام دادامغا. دادام بۇ گەپتىن، بۇ: سەنمۇ مۇدىر بولۇشىنىڭ ئامالىنى قىل، دېگەنلىك دېگەن خۇلاسىنى چىقىرىشى كېرەك ئىدى. "شۇنى دېمەمدىغان،

سېرىوشا ياراملىق چىقتى!" دېگەن گەپ دادامغا: پەيتى كەلدى، سېنىڭمۇ ياراملىق ئادەم بولىدىغان ۋاقتىڭ بولدى دېگەننى ئىما قىلاتتى.

بۇنىڭدىن ئىككى يىل ئىلگىرى، مەن بادام بەز ئوپېراتسىيىسى قىلدۇرىدۇم. ئوپېراتسىيە ئالدىدا ھەممىسى: "بۇ دېگەن كىچىك ئوپېراتسىيە، ھېچ ئىش بولمايدۇ!" دېيىشتى. لېكىن، نېمىشقىكىن، مېنىڭ ھېسسىياتىم باشقىچە بولدى...مېنىڭ بادام بېزىمنى ئوپېراتسىيە قىلغان تاشقى كېسەللىكلەر دوختۇرىنى ئالاھىدە ئادەم دەپ قارىدىم. بويىنۇم بەك ئاغرىپ كەتتى، قائىدە بويىچە ئېيتقاندا، ئۇنىڭغا ئۆچ بولسام بولاتتى، ئەمما مەن ئۇنىڭغا ئىچ-ئىچىمدىن قول قويىدۇم، ئادەتتىكى گەپ بىلەن ئېيتقاندا، توققۇز تازىم قىلغۇدەك بولدۇم. قورقۇش ۋە قول قويۇشتىن توققۇز تازىم قىلغۇدەك بولدۇم! ئۇنى ئاق خالاتنى، رېزىنكە پەلەيىنى سېلىۋېتىپ، ئادەتتىكى ئادەملەردەك يۈرىدۇ، ياكى مەيخانىغا كىرىدۇ ئېھتىمال، دەپ خىيالىمغا كەلتۈرمەيتتىم...

دادام ھەر كۈنى دېگۈدەك ئوپېراتسىيە بىلەن مەشغۇل ئىدى. دېمەك، مەن ھېلىقى تاشقى كېسەللىكلەر دوختۇرىغا قانداق قاراشتا بولغان بولسام، دادامغىمۇ ھەر كۈنى مەلۇم كىشى شۇنداق قاراشتا بولاتتى.

— سىز ئوپېراتسىيە قىلدۇرۇپ باققانمۇ؟ — دەپ سورىدىم چوڭ ئانامدىن.

بايا ئۇ 60 يىل مابەينىدە بىرەر قېتىممۇ ئوپېراتسىيە قىلدۇرۇپ باقماپتىكەن، شۇنداق بولغاندىكىن، ئۇ دادامغا قانداقمۇ تېگىشلىك باھا بېرەلسۇن؟

— ئادەم دېگەندە بىر خىل غەيرەت بولسا بولىدۇ، سەرىيوشا پوتاپوۋدەك چوڭ نەتىجە قازىنىشقا تىرىشىدىغان غەيرەت بولسا بولىدۇ! — دېدى چوڭ ئانام پەلتوسىنى كىيىۋېتىپ غودۇراپ.

— ئەمسە بېشىڭىز ئاغرىغاندا دوختۇرنىڭ قېشىغا بارمامسىز، — دېدىم مەن، — ھېلىقى ئىسكىرىپكىچىڭىزنىڭ قېشىغا بېرىڭ! ئاغرىقىڭىزنى شۇ پەسلەتسۇن!

ئۇخلاش ئالدىدا سۇخانىدا چىشىمنى چوتكىلاۋاتسام، ئانامنىڭ دادامغا دەۋاتقان گېپىنى قۇلىقىمغا كىرىپ قالدى:

— كۆلكىلىك ئىش...، — دېدى ئانام، دادامنىڭ ئەكسىچە، ئانامنىڭ كەيپىياتى ناھايىتى ياخشى بولۇپ، كۆلكۈسى كېلىپلا تۇرغاندەك قىلاتتى، — سىزگە راست گەپنى قىلىۋاتىمەن. راست، ئۇ دېگەن كىچىك ۋاقتىمدا بولغان ئىش دەڭا!

— كىچىك ۋاقتىمدا...، — دېدى دادام بوشقىنا. مۇشۇ تاپتا تاماكىسىنى ئېلىشقا قولىنى يانچۇقىغا سالدىغۇ دەيمەن، دەپ ئويلىدىم.

ھېنى تىترەك باستى.

بۇ گەپتىن قارىغاندا، كىچىك ۋاقتىدا باشلانغان ئىش ئىكەن-دە؟ قىزىق، قاچان ئاخىرلاشقاندۇ؟

"دادام بىلەن ئانام بىر سىنىپىنا ئوقۇغان ساۋاقداشلارغۇ" دەپ ئويلىدىم مەن. تالانتلىق بالىلارنىلا ئالىدىغان ھېلىقى مەكتەپ ھازىرقىغا ئوخشاشلا يولىنىڭ ئۇ قېتىدا ئىدى. دېمەك، دادام ئۇلارنىڭ مۇھەببەتلىشىپ يۈرگىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ يۈرۈپتىكەن. بىچارە دادام قانداقمۇ چىداپ كەلگەندۇ؟ دادامنىڭ قەلبىنى ئۇلارنىڭ ئاشىق-مەشۇق بولۇپ يۈرگەنلىكى ھېلىمۇ

ئازابلاؤاتقاندۇ تېخى.

بىر ئامال قىلىش كېرەك، ئەمما بۇ ئامال نېمە؟ بۇنداق ئىشنى باشقىلار بىلەن مەسلىھەتلىشىشىم مۇمكىنمۇ؟

ئالايلۇق، چوڭ ئانام بىلەن مەسلىھەتلىشىدىغان بولسام، ئۇنىڭ: "ئايال قوشنامنىڭ ئوغلى چوڭلارنىڭ ئىشىغا ئارىلىشىپ ياققان ئەمەس" دېيىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى.

بەلكىم، بۇ ئىشقا راستلا ئارىلاشماسلىقىم كېرەك بولغىيدى؟ بەلكىم...

بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندى، بىركۈنى مەكتەپكە ماڭغاي دەۋاتسام، رادىئودىن پوتاپوۋ ئورۇندىغان نومۇر بۇگۈن كەچتە تېلېۋىزىيىدە كۆرسىتىلىدۇ دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىدىم. ھېلىمۇ ياخشى، ئۆيدىكىلەردىن مەندىن باشقىلارنىڭ ھېچقايسىسى بۇ خەۋەرنى ئاڭلىمغاندى.

كەچ بولدى، پۈتۈن روسىيە بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن مۇسابىقىدە مۇكاپاتلانغۇچىلارنىڭ كونسېرتى باشلىنىشتىن چارەك سائەت ئىلگىرى دەرس تەكرارلايمەن دەپ تېلېۋىزور قويۇۋەتتىم.

ــ ئەتە ئىمتىھان بار! ــ دېدىم مەن. شۇ گېپىمدىن كېيىن ئۆيدىكىلەر پۈتۈنلەي ئۆچمىدا مېڭىشتى.

بىر ھەپتە ئۆتتى، سېريوشا پوتاپوۋنىڭ ئورۇندىغان نومۇرىنىڭ سىمسز رادىئودا بېرىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇم. رادىئو ئاڭلىتىشنى باشلاشتىن 15 مىنۇت بۇرۇن دەپتەرلىرىمنى ئاشخانىدىكى شىرەگە يايدىم، رادىئويىمىز ئاشخانىدا ئىدى.

ــ ئەتە يەنە ئىمتىھان بار! ــ دېدىم مەن. شۇنداق قىلىپ، شۇ ئاخشىمى رادىئو ئېچىلمىدى.

ئەمما، سىريوشاپوتاپوۋنىڭ كاشىلىسى بىزنىڭ ئۆيىنى قويۇۋەتمىدى!

بىركۈنى كىنوخانىدىن كېلىۋېتىپ دادام بىلەن ئانام ھەر كۈنى ئەتىگىنى ئىشقا ماڭىدىغاندا تراموۋايغا چىقىدىغان تراموۋاي بېكىتىدە بىر ئېلان چاپلاقلىق تۇرغانلىقىنى كۆردۈم، ئېلاندا سىريوشانىڭ سۈرىتى بار ئىدى. دەسلەپتە سۈرەتنى ئېلىپ يىرتىۋېتەيمكىنمۇ دېدىم. قانداق قىلسام قولۇم يېتەركىن دەپ ئېلانىنىڭ يېنىغا كېلىپ سىنچىلاپ قارىدىم...ئەمما، ئاخىر يىرتمىدىم.

ئۆيگە كېلىپ دادام بىلەن ئانامغا: بۈنىڭدىن كېيىن تراللىبۇسقا چۈشۈپ ئىشقا بېرىڭلار، تراللىبۇس تراموۋايدىن كۆپ ياخشى، دېدىم.

— تراللىبۇس بېكىتى بەك يىراق، — دېدى دادام سۆزۈمنى رەت قىلىپ.

ھەي، دادام كۆڭلۈمدىكىنى بىلسىچۇ!

— ھويلا - ئارامىلاردىن ئۆتكۈزۈپ قويسام، بەك يېقىن ئىكەنغۇ دەپ قالسىلە، يېنىمىزدىكىدەكلا يېقىن! — دېدىم مەن.

— ھويلا ئارىلاپ ماڭسا يول قاراڭغۇ ۋە خەتەرلىك، — دەپ لوقما سالدى چوڭ ئانام. چوڭ ئانام ئانامنى ئەتەي بۇرۇنقى كۈنلىرىگە ياندۇرماقچىمىكىن.

ئەتىگىنى دادام بىلەن ئانامنى باشلاپ بىر ھويلىدىن ئۆتتۈم.

— قاراڭلار، نېمىدېگەن ئەپلىك، — دېدىم مەن، — ئىككى قەدەم ماڭساقلا بىرىپ قالىمىز. يەنە كېلىپ زامانۋىلاشقان قاتناش قورالىدىن بەھرىمەن بولسىلە...تراللىبۇس يەر ئاستى پويىزىغا يەتمىسمۇ، ھېچ بولمىغاندا تراموۋايدىن ياخشى! يەنە بىر پايدىسىمۇ

بار: ئۇچمىمىز بىزنىڭ مەكتەپكىچە بىللە ماڭمىمىز.

ـــ ـــ شۇنى دېگىنە، داداڭ بىلەن سېنى كۆرۈپ تۇرىدىغان ۋاقتىمىز بەك ئاز بولۇپ كەلدى، سېنى مەكتەپكىچە ئاپىرىپ قويىدىغان ئىش بولسا، مەيلى...، ـــ دېدى ئانام ماقۇل بولۇپ، ـــ بالدۇرراق مۇشۇنداق دېسەڭ بولمامدۇ؟

مەن ئالتىنچى يىللىق سىنىپنىڭ ئوقۇغۇچىسى تۇرۇقلۇق، ئاتا-ئانامنىڭ ھەر كۈنى ئەتىگەندە ئەل-جامائەتكە كۆرسىتىپ تۇرۇپ مېنى مەكتەپكە ئەكىلىپ قويۇشنىى خالىمايتتىم. ئەمما، ھازىر: نېمە بولسا بولسۇنا، دېگەن يەرگە كەلدىم. شۇنداق قىلىپ، دادام بىلەن ئانامنى سۈرەت بېسىلغان ھېلىقى ئېلانغا ىپچىن يولاتمىدىم...

ئەلۋەتتە، ئانام بۇنداق ئېلانىنى باشقا بىرەر يەردە كۆرۈپ قالغان بولۇشى مۇمكىن. بۇنىڭغا مېنىڭ نېمە ئامالىم بار دەيسىز!

ئاردىدىن يەنە بىرنەچچە كۈن ئۆتتى، بىر كۈنى مەن:

ـــ بىز «قانداق ئادەم بولسىز؟» دېگەن تېمىدا ئىنشا يازغانىدۇق، بالىلارنى نېمە دەپ يېزىپتۇ دېمەمسىلەر، ھەممە ساۋاقداش دېگۈدەك دوختۇر بولىمەن دەپ يېزىپتۇ. ھەممىسى دېگۈدەك... ئۇچقۇچى، غەۋۋاس، ئىسكىرىپكىچى بولىمەن دەپ يازماي، دوختۇر بولىمەن دەپ يېزىپتۇ. مۇئەللىم: بۇ ھەيران قالغۇدەك ئىش ئەمەس، دوختۇرلۇق دۇنيادا ئەڭ ئالىيجانىاب كەسىپ! ھەممەيلەن كېسەلنى ساقايتىسىپ، ئادەمنى قۇتۇلدۇرۇپ قېلىشنى خالايدۇ. بۇ تەبىئىي ئىش، دېدى.

ـــ شۇنداق بولمايچۇ، ـــ دېدى ئانام.

دادام بىلەن چوڭ ئانام ئۇن-تىنسىز ئولتۇردى.

يەكشەنبە كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئادىشىم ۋاسكا پاگانىنىنى① ئۆيگە باشلاپ كەلدىم.

پاگانىنى ئۇنىڭ لەقەمى ئىدى، ئەلۋەتتە. ۋاسكا كىچىك ئىسكەرىپكا چېلىشنى ئۆگىنىۋاتاتتى، ساز چېلىش تالانتى بارلارغا ئاتاپ سېلىنغان ھېلىقى مەكتەپتە ئوقۇيتتى.

— سېرگې پروكوفىيېۋنى② ياخشى كۆرەمسەن؟ — دەپ سورىدىم ئۆيىمىزدىكىلەر جەم بولغاندا ۋاسكادىن.

— ئەلۋەتتە! — دېدى ۋاسكا جاۋابەن.

— سېرگې راخمانىنوۋنىچۇ③؟ — دەپ سورىدىم مەن.

— ئۇنى كىممۇ ياخشى كۆرمەسۇن؟

— سېرگې پوتاپوۋنىچۇ؟

— بۇ ئادەمنى بىلمەيدىكەنمەن...

— ئېتنى بىر قېتىممۇ ئاڭلاپ باقمىغانمۇ؟ ئوبدان ئويلاپ باق! ئەسلەپ كۆر...

— ئاڭلاپ باقمىغان، زادى ئاڭلاپ باقمىغان. ئەتەي بۇ ئادەمنى سوراپ قالىدىكەنغۇ؟...فامىلىسى نېمە ئىدى؟ نېمىشقا بۇ ئادەمنى سورايسەن؟ — ۋاسكا بىز بۇنىڭدىن 15 مىنۇت ئىلگىرى مۇنچىدا

---

① پاگانىنى (1782 — 1840) — ئىتالىيە ئىسكرىپكىچىسى ۋە كومپوزىتورى، رومانتىك مۇزىكىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى، ئىسكرىپكا سەنئىتى تارىخىدا يېڭى دەۋر ئاچقان.

② سېرگې پروكوفىيېۋ (1891 — 1953) — سوۋېت ئىتتىپاقى كومپوزىتورى، رويالچىسى، رۇس فېدېراتسىيىسىنىڭ خەلق سەنئەتكارى.

③ سېرگې راخمانىنوۋ (1873 — 1943) — روسىيىنىڭ دۇنياغا مەشھۇر كومپوزىتورى، رويالچىسى، دىرىژورى.

كېلىشۋالغان گەپلەرنى ئۇنتۇپ قالغاندەك، راستلا ھەيران قالغان بولۇۋالدى.

ــ قاراڭلار، ئۇنى پاگانىنمۇ بىلمەيدىكەن! ــ دېدىم ئۇيدىكە-لەرگە بىر قۇر كۆز يۈگۈرۈتۈپ چىققاندىن كېيىن خۇشال ھالەتتە.

ئەمما، ئانامنىڭ ئۆتمۈشى قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولغىنى، چېكىنگىنى يوق!

بىرگۈنى پوچتىخانىدىن بىزنىڭ مەكتەپتىن سېلىنغان ئىككى ئاتكىرتكا كەلدى. ئادەتتە، ئاتا-ئانامغا مەكتەپتىن خەت كەلسە ئاچچىقىم كېلىپ قالاتتى. مەقسەتسىزلا كۆرگەندەك بولۇۋېلىپ خەتنى كۆردۈم...خەتتە مەن توغرۇلۇق يېزىلمىغانىدى، بەلكى بىزنىڭ مەكتەپ بىلەن مۇزىكا مەكتىپى بىرلىشىپ ئاچقان ئەنئەنىۋى مەكتەپداشلار "بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىش" كېچىلىكىگە تەكلىپ قىلىپ ئاتا-ئانامنى چاقىرغانىكەن. باغاق مۇددەتتىن بىر ھەپتە بۇرۇن تارقىتىلدى، باغاقنى تاپشۇرۇۋالغانلارنىڭ كۆڭۈل ئېچىش كېچىلىكى بولىدىغانلىقىنى ئۆزى ھېلىھەم ئالاقىلىشۋاتقان ساۋاقداش-لىرىغا ئېيتىپ قويۇپتۇ، دېيىلگەنىدى.

سىرىي پوتاپوۋۇنىڭ كېچىلىككە قاتنىشىدىغانلىقى دەرھال كالالامغا كەلدى. "كېچىلىك ئۆتكۈزۈشتىكى مەقسەت ساۋاقداشلارنى خۇشال جەم قىلىش، ــ دەپ ئويلىدىم مەن، ــ ئەمما، كېچىلىكتە ئانام ئۆتكەن ئىشلارنى ئەسلەپ كەتسە، دادامغا خۇشاللىق نەدە؟ ئانام-نىڭ ئۆتمۈشىنى ئەسلىشى تۈرغانلا گەپ...بىر دەملىك بولسۇ ئەسلەيدۇ... بۇنداق بولسا، دادام كار-دورغا چىقماي، ئۆيدىلا تاماكا چېكىشكە چۈشىدۇ..."

ئاتكىرىتكىنى جىلتامغا سۇقۇپ قويدۇم.

ئەنئەنىۋى "بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىش" كېچىلىكى ئۆتكۈزۈش توغرىسىدىكى يوغان ئۇقتۇرۇشنى مەكتەپنىڭ ئىچىدىكى دالاندىلا كۆردۈم. ئۇقتۇرۇشتا "پۇتۇن روسىيە بويىچە مۇسابىقىدە مۇكاپاتلانغان سىرگې پوتاپوۋ ئېسىل ئويۇن كۆرسىتىدۇ" دەپ يېزىلغانىدى.

مەن ئويغا چۆكتۈم: "ئىنسانلا تۇرمامدۇ... ئۇ ئەل-جامائەت ئالدىدا سەنئىتىدە ماھارىتىنى كۆرسىتىدىكەن. كۆپچىلىك ئۇنىڭغا ئالقىش ياغدۇرىتىدۇ. ئەمما دادامغا ئەل-جامائەتنىڭ ئالدىدا ئۆزىنىڭ ماھارىتىنى كۆرسىتىش ئىمكانىيىتى يوق. چۈنكى ئۇنىڭ سەھنىدە مەلۇم بىراۋنىڭ سوقۇر ئۇچىينى كېسىۋېتىش ئوپېراتسىيىسى قىلىشى مۇمكىن ئەمەس. ياكى، توغرىراقىنى ئېيتقاندا، سوقۇر ئۇچەينى كېسىش... شۇنداق، سىرگې پوتاپوۋنىڭ ئىشى ئوڭغا تارتىدۇ."

جىلتامنى ئېچىپ، ئاتكىرىتكىلارنى تېخىمۇ ئاستىغا تىقىۋەتتىم.

ئەنئەنىۋى كۆڭۈل ئېچىش كېچىلىكى بولغانىدىن كېيىن ئەتىسى تا هازىرغىچە ئانامنىڭ فىگۇرىسىنى ئىسسىدە چىڭ ساقلاپ كەلگەن ئەدەبىيات مۇئەللىممىز مەندىن:

— كۆڭۈل ئېچىشقا ئاناڭ نېمىشقا كەلمىدى؟ — دەپ سوردى.

مەن دادىسز ئادەمدەك، ئۇنىڭ ئانامنىلا سوراۋاتقىنىنى. مەن ئۇقمايمەن دېگەن مەنىدە ئىككى قولۇمنى ساڭگىلاتتىم.

يالغانچىلىق قىلىشنى، "ھەئە" ياكى "ياق" دېيىشنى خالىمغان چېغىمدا، ئىككى قولۇمنى ساڭگىلىتىپ ئۇقمايدىغانلىقىمنى بىلدۈرۈشنى ئاللىبۇرۇنلا ئۆگىنىۋالغانىدىم. خەق نېمە دەپ ئېيلىسا ئويلىمامدۇ!

شۇ كۈنى ئانام ئىشتىن چۈشۈپ ئۆيگە كېلىپلا مەن تۇرىدىغان

ئۆيگە كىرىپ كەلدى، قارىسام پەلتوسىنىمۇ سېلىۋەتمەپتۇ. ئۇ كارىدوردا توختىمايلا ئېتىتىك كىرىپ كەلگەن چاغلاردا، مەن ياخشى گەپ ئىشتىمەيتتىم.

— داداڭ بىلەن ماڭا مەكتەپتىن بىرنەرسە ئەۋەتكەنلىكىنى بىلەمسەن؟ — دەپ سورىدى ئۇ. مىكى-مىكى دەپ قولۇمنى ساڭگىلىتىپ تۇرۇۋۇپلىپ ئۆتكۈزۈۋۈپتەي دەپ تۇرۇۋۇدىم، ئانام مختەك قادىلىپ قاراپ يەنە سورىدى:

— بىرنەرسە ئەۋەتمىدىما؟

— بىرنەرسە ئەۋەتكەندەك قىلغانىدى، — دەپ جاۋاب بەردىم.

— بىرنەرسە دېگىنىڭ نېمە دېگىنىڭ؟ ئوبدان ئويلىنىپ باق، زادى نېمە ئىدى؟

— ھە، دۇرۇس، ئەمدى ئېسىمگە كەلدى! ئىككىلەرگە ئىككى ئاتكىرىتكا ئەۋەتىپتىكەن. بىخەستىلىك قىلىپ جىلتامغا سېلىپ قويغانچە ئۇنتۇپ كېتىپتىمەن. شۇ كۈنى بىزنىڭ ئىمتىھانىمىز بار ئىدى، نېمىشقىدۇ، مەن...

— نېمە دەۋاتىسەن، ھازىر سىلەردىن ھەر كۈنى ئىمتىھان ئالامدۇ؟

— ھەر كۈنى ئالمىسۇ، ئىككى-ئۈچ كۈندە بىر ئېلىپ تۇرىدۇ. مانا، مۇشۇ ئىككى ئاتكىرىتكا...كۆرۈپ بېقىڭ!

ئاتكىرىتكىلارنى ئانامغا ئۇزاتتىم. ئانام قاراپمۇ قويمىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى كۆزلىرىمگە مختەك قادالغانىدى، كۆزۈمنى ئېلىپ قېچىشقا بولمىدى!

— بىزنىڭ مەكتەپكە بېرىشىمىزدىن شۇنچە قورقۇدەك نېمە ئەسكىلىك قىلدىڭ؟

ـــ هېچقانداق ئەسكىلىك قىلمىدىم. قورقىدىغان يېرىمۇ يوق. ئۇنتۇپ قاپتىمەن شۇ.

ـــ سىلەرنىڭ مەكتەپتە ئۇقتۇرۇش چىقارغانمىشقۇ؟

ـــ مەن دەققەت قىلماپتىمەن...

ـــ ئۇنتۇپ قاپتىمەن، دەققەت قىلماپتىمەن! بۇ گەپلىرىڭنىڭ نەقەدەر قاملاشمىغان گەپلەر ئىكەنلىكىنى بىلەمسەن. دېمەك، سەن ماڭا كۆڭۈل بۆلمەيدىكەنسەن. بۇنىڭدىن كۆڭلۈم بەك يېرىم بولدى! دوستلىرىم بىلەن بىر يەردە بولسام قانچىلىك خۇشال بولۇپ كېتىدىغانلىقىمنى بىلمەمسىنا؟ ئۇلار بىلەن كۆرۈشمىگىلى ئۇزاق بولۇپ كەتكەن تۇرسا!...

ئانام پەلتوسىنى سالماستىن، ھەتتا پەلتونىڭ تۈگمىسىنمۇ يەشمەستىلا ئورۇندۇقىغا دوققىدە ئولتۇردى.

ئۇنىڭغا نېمە دەپ جاۋاب بېرىشىم مۇمكىن؟

بەختىمگە دەل مۇشۇ چاغدا ئۆيگە چوڭ ئانام كىرىپ قالدى ۋە:

ـــ ئايال قوشنامىنىڭ ئوغلى يەنە بەش نومۇر ئاپتۇ، مۇرابىا قاينىتىشنمۇ ئۆگىنۋاپتۇ! ـــ دېدى.

2. يىراق تۇغقان

بەزىدە يېرىم كېچىدە تېلېفون غەلىتىلا جىرىڭلاپ كېتەتتى، تېلېفون يا بەك قىسقا، يا بەك ئۇزاق ۋاقىت جىرىڭلايتتى. بۇ تېلېفونلار دادامنىڭ قولىدا داۋالانغانلاردىن ياكى دادامنىڭ ساۋاقداشلىرىدىن (باشقا شەھەردىن) كېلەتتى. دادام ئۆيدىكىلەرنىڭ ئۇخلاپ قالغانلىقىنى پۈتۈنلەي ئېسىدىن چىقارغانىدەك، تېلېفون

بەرگۈچىلەر بىلەن بىرھازا ئىچە سۆزلىشىپ كېتەتتى. ئۇلارنىڭ يېرىم كېچىدە تېلېفون بەرگەنلىكىدىن ئانام ھەيران قالاتتى، دادام چۈشەندۈرۈپ مۇنداق دەيتتى:

— ئۇلار سۆزلەشمەكچى بولغان ئادەمنى دەل مۇشۇ پەيتتە بەك ئاسان تاپقىلى بولىدىغانلىقىنى بىلىدۇ- دە! ئۇلاردىن ئاغرىنىشقا بولامدۇ؟

ياكى بولمسا مۇنداق دەپ چۈشەندۈرەتتى:

— ئۇلاردىن ئاغرىنىشقا بولامدۇ؟ شۇنچە يىراقتىن تېلېفون بېرىۋاتسا! ئۇ يەردە تاك ئېتىپ بولغان- دە. ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنىشكە بولىدۇ.

— ئۇلارمۇ بىزنىڭ كۆڭلىمىزنى چۈشەنسۇن- دە، بۇ يەردە تېخى يېرىم كېچە، — دەپ جاۋاب بېرەتتى ئانام.

— ئۇلاردىن ئاغرىنىشقا بولامدۇ؟ — دادام بۇ گەپنى تەكرارلاۋېرەتتى.

— ئاقلىغۇچى بولسىڭىز بولىدىكەن، — دېدى بىركۈنى ئانام.

— ئەرز قىلغۇچى بولغاندىن ئاقلىغۇچى بولغان كۆپ ياخشى.

— بۇنىڭدا ئەھۋالغا قاراش كېرەك! — دەپ رەددىيە بەردى ئانام.

دادام ئۆزىنىڭ تاشقى كېسەللىكلەر دوختۇرلۇقىنى قىلىپ يۈرۈۋەردى.

بەزىدە يېرىم كېچىدە بەك قىستا ياكى باك ئۇزاق جىرىڭلىغان تېلېفونىدا دادامغا بىرەر دوستىنىڭ بىز تۇرۇۋاتقان شەھەرگە كېلىدىغانلىقى ئۇقتۇرۇلاتتى.

— بەك بەلەن بوپتۇ، — دەيتتى دادام بۇنداق ئەھۋالدا، —

ۋوگزالدىن ئۇتتۇرلا ئۆيۈمگە كەل! بىزدە قاتلانما كارىۋات بار.

ــ ھېلىمۇ ياخشى، ئۆيدە بىرلا قاتلانما كارىۋاتىنىڭ بولغىنى! ــ دەيتتى ئانام ئۇھ تارتىپ قويۇپ، ــ قىزىق ئادەملەركىنا! يالغاندىن بولسىمۇ ۋاي بولدى، رەھمەت، دەپ قويمايدىكەن. تۇزۇت ـ پۇزۇت قىلىشنىمۇ ئۇقمايدىكەن! مېھمانخانا دېگەن ساماندەكقۇ...

ــ بوش ئۆي بولۇشى ناتايىن، ــ دەيتتى دادام جاۋابەن، ــ ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھەممە ئادەمنىڭ يېقىن ئادىمى بىلەن تۇرغۇسى كېلىدۇ.

ــ يېقىنمىش! چىرايىنىمۇ ئېسىڭىزگە ئالالماسسىزمىكىن.

ئەتىسى چوڭ ئانام دادامغا ئادەتتىكىدەك ئۈسۈلى بويىچە ئەقىل ئۆگەتكىلى تۇردى.

ــ ئايال قوشنامنىڭ ئېرى، ــ دېدى ئانام، ــ ئايالى بىلەن مەسلىھەتلەشمەي تۇرۇپ خەقنىڭ تەلىپىگە ھېچقاچان ماقۇل دېمەيدۇ.

بۇ: بىلىپ قوي، سەنمۇ ئۆز بېشىمچىلىق قىلما، دېگەنلىك ئىدى.

ــ پېتە سىزدىن ئىككى سىنىپلا يۇقىرى ئىدى، ھازىر پروفېسسور بوپتۇ، ــ دېدى چوڭ ئانام، ــ ئۇ كاللىسىنى ئىلىم ـ پەن تەتقىقاتىغىلا ئىشلىتىدىكەن، ئىشقا دەخلى يەتكۈزىدىغان بۇنىڭغا ئالاقىسىز ئادەملەرنىڭ كېلىشىگە ھەرگىز يول قويمايدىكەن!

بۇ گەپلەردىن دادام: باشقا يەردىكى دوستلىرىڭىنى بىزنىڭ ئۆيدە تۇرۇشقا تەكلىپ قىلمىسا، سەنمۇ تېزلا پروفېسسور بولۇپ قالسەن، دېگەن خۇلاسە چىقىرىشى مۇمكىن ئىدى.

شۇنىڭدىن كېيىن تۇرۇپ توختاپ، تۇرۇپ جىرىڭلايدىغان

ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئۇزاققىچە جىرىڭلاپ، بىزنى تاتلىق ئۇيقۇدىن ئويغىتىۋەتسىلا، ئانام ماڭا "قاتىلانما كارىۋاتنى تەييارلا!" دەيىتتى.

ئانامنىڭ سۆزى توغرا بولۇپ چىقاتتى، چۈنكى ئاردىدىن بىر مىنۇت ئۆتۈپلا، دادام تېلېفون تۇرۇبكىسىغا مۇنداق دېدى:

— قانداق، نېمە ئىش بار؟! كەلسۇن...بىزنىڭ ئۆيدە تۇرىدۇ، بىرنەچچە مۇتەخەسسىسنى ئۇلارنىڭ كېسىلىنى داۋالاشقا تەكلىپ قىلمەن! زۆرۈرىيىتى بولسا... — ئۇ تېلېفون تۇرۇبكىسىنى قويۇپ قويغاندىن كېيىن، ئانامغا:

— ئوغلىنىڭ كېسىلى بەك ئېغىر ئىكەن، — دېدى.

— تىببىي ئىلىم ئۇلارنىڭ شەھىرىگە بېرىپ بولالماپتۇمۇ؟

— ئۇلار بىر كىچىك شەھەردە تۇرىدۇ، ئۇ يەردە چوڭ مۇتەخەسسىس يوق ئىكەن.

— چوقۇم چوڭ مۇتەخەسسىسكە كۆرسىتىش شەرتمىكەن؟

— ئۇ ئاغرىپ قالسا، — دېدى دادام مەن تەرەپكە قاراپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ، — تىت-تىت بولمامسىز؟ بالىنىڭ ئانىسى تېلېفوندا: "بالامنى داۋالاپ قويسىڭىز" دەپ يىغلاپ تۇرۇپ يالۇۋۇرۇپ كەتتى...ئۇنىڭدىن ئاغرىنىشقا بولامدۇ؟

ئانام ئۇھ تارتىپ قويۇپ، ھېچنېمە دېمىدى.

ئەتىسى ئەتىگەندە ئانام سورىدى:

— ھېلىقى ئايال كىم...كېچە سىزگە تېلېفون بەرگەن ئايال؟

— يىراق تۇغقانلاردىن بىرى.

— بەك يىراق تۇغقانمۇ؟

— بەك يىراقتىكى تۇرىدۇ.

— زادى قانداق تۇغقىنىڭىز؟

ئەتىگەنلىك تاماق ۋاقتىدا دادام ھەرقانچە ئويلاپمۇ قانداق تۇغقان ئىكەنلىكىنى ئېسىگە كەلتۈرەلمىدى.

ــ دادا جەمەت تۇغقان ئىكەنلىكىنلا بىلمەن، ــ دېدى ئۇ، ــ بىراق، قانداق تۇغقان ئىكەنلىكى بۇ ئىشقا ئالاقىسىزغۇ... ئۇ ئايالنىڭ بالىسىنىڭ كېسىلى ئېغىر بولسىچۇ؟

ئۇچ كۈندىن كېيىن ھېلىقى بالا كەلدى. ئۇ 30 ياشلاردىكى گەر ئىكەن.

ــ سىلەرنىڭ ئىسىم ـ فامىلەڭلارنىلا چاقىراي، ــ دېدى ئۇ، ــ چۈنكى، ئانام ھەرقانچە ئويلاپمۇ بىزنىڭ قانداق تۇغقان ئىكەنلىكىمىزنى يادىغا كەلتۈرەلمىدى.

ــ قىزىق ئىش! بىزمۇ يادىمىزغا كەلتۈرەلمىگەندۇق، ــ دېدى ئانام.

ــ بۇنداقمۇ دەمدىغان؟ ــ دېدى دادام ئانامنىڭ گېپىگە قوشۇلماي، ــ قانداقلا بولمىسۇن، بىز دېگەن ئۇرۇق ـ تۇغقان، دادا جەمەت تۇغقان ئىكەنلىكىمىزنى ئېنىق بىلمەن.

ــ بۇ چۈشىنىشلىك، ــ دېدى كەلگەن كىشى، ــ يىراق تۇغقان ئادەتتىكى يېقىن تونۇشلاردەك بولمايدۇ. ئالايلۇق، تونۇش ـ بىلىشنى كۆرۈپ تۇرىدىغان گەپ، يىراق تۇغقاننى ئۆمۈر بويى كۆرمەيدىغان، ئېتىنى ئاڭلاپمۇ باقمىغان ئىشمۇ بولىدۇ. راست گەپنى قىلسام، دوختۇر "قىياسىي دىئاگنوز پىكرى"نى ئانامغا ئېيتمىغان بولسا، سىلەرنىڭ ئۆيگە مۇنداق يۈرەكلىك كېلەلمىگەن بولاتتىم. "قىياسىي دىئاگنوز پىكرى"نىڭ قىلچە ئاساسسىز قىياس ئىكەنلىكىنى ئانامغا ئىتتىكرەك ئېيتىپ قويمىسام بولمايدۇ.

ــ خەق...سىزنى نېمە كېسەل دەپ قىياس قىپتۇ؟ ــ دەپ

سوردى ئانام، ــ نېمە كېسەلكەن؟

ــ ھېلىقى كېسەل ئىكەن! ــ دەپ جاۋاب بەردى كەلگەن كىشى، ئۇنىڭ ئېتى ئىگنات ئىدى، بۇ ئىسىم كۆپ ئۇچرىمايتتى.

ــ قانداق كېسەل ئۇ؟ ــ دەپ سوردى ئانام چۈشەنمەي.

ــ سەۋەبىنى ھېچكىم ئۇقمايدىغان، ئاقۇبەتسىزى بولسا ھەممە ئادەم بىلىدىغان، بۇ كېسەل بىلەن ئاغرىغانلارنىڭ ئوندىن توققۇزى ئۆلۈپ كېتىدىغان كېسەل.

ــ نېمىشقا "ئوندىن توققۇزى ئۆلۈپ" كېتىدىكەن؟ ــ دەپ باشقىچە پىكىرده بولدى چوڭ ئانام، ــ بۇ ساھەدە نۇرغۇن كەشپىياتلار بارلىققا كەلدى!

ئادەتتە بوش گەپ قىلىدىغان ۋە چوڭ ئانام تىبابەتچىلىك ھەققىدە ئۆزىنىڭ قارىشىنى ئېيتقان چاغلاردا دائىم دېگۈدەك كارىدورغا چىقىپ تاماكا چېكىدىغان دادام بۇ قېتىم ئۆيده تاماكا چېكىپ ئولتۇرۇپ "دۇرۇس، گېپىڭىز تامامەن توغرا!" دەپ ئونلۇك ئاۋازدا ماقۇللىدى.

بىشىنىڭ ئاغرىشىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، چوڭ ئانام ھازىرغىچە كېسەل بولۇپ باقمىغاندى، ئەمما چوڭ ئانام ئۇرۇق-تۇغقانلىرىدىن بىرەركىمنىڭ ئاغرىپ قېلىشىدىن بەك ئەنسىرەيتتى.

ئۇ گېزىتىلەردىكى «دوختۇر تىبابەتچىلىك توغرىسىدا» دېگەن سەرلەۋھىدىكى ماقالىلەرنى بىر خەتنەمۇ قالدۇرماي ئوقۇپ، تەپسىلىي تەتقىق قىلاتتى. ئۇ ھەربىر ماقالىنى تەتقىق قىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئۆيده ھېچكىم بىرنەچچە كۈنگىچە يۆتىلەلمەيتتى ياكى چۈشكۈرەلمەيتتى.

ــ مەن كۆرگەن ماقالىلەردە يېزىلىشىچە، دوختۇرلار ئاتاپ

ئۆتكەن كېسەللەرنىڭ ئاغرىقى ئادەتتىكى يۆتەلدىن باشلانغانلىكەن، ــ دەيتتى چوڭ ئانام.

چوڭ ئانام ئىگناتقا مۇنداق دېدى:

ــ سىز ئۇنداق كېسەلگە گىرىپتار بولغان ئادەمگە زادىلا ئوخشىمايسىز، سىزنى مۇشۇ كېسەل بىلەن ئاغرىپسىز دېگەن دوختۇرلار خاتا دىئاگنوز قويۇپتۇ. تونۇشلىرىمدىن ئۇچى مۇشۇنداق كېسەلگە مۇپتىلا بولغانىدى...رەڭگرويىڭىز ئۇلارنىڭكىگە زادىلا ئوخشمايدۇ. يەنە كېلىپ، ئۇ ئۇچى ساقىيىپ كەتتى، ئوپېراتسىيەدىن كېيىن ساقايدى...ھازىر كۆتەكتەك يۇرىدۇ!

ــ "قىياسىي دىئاگنوز" ھەققىدىكى گەپىنى نەدىن ئۇقتىڭىز؟ ــ دەپ سورىدى دادام.

ــ دوختۇرلار كېسەللىك ئەھۋالىنى تەتقىق قىلغاندىن كېيىن نېمىشقىدۇ بىردىنلا پاتىپاراق بولۇپ كەتتى. ئۇلار ماڭا: بىزنىڭ گېپىمىزگە ئىشىنىڭ، كېسىلىڭىز ئېغىر ئەمەس، دېيىشتى. مەن تىت ـ تىت بولىمىدىم، دوختۇرلار ئۆزلىرى ھە دەپ كۆڭلۈمنى ياساشتى. كېيىن ئۇلارنىڭ كېسەل تارىخىنى يازىدىغان خاتىرىسىنى ئۇقتۇرماي كۆرۈۋالدىم. كۆرۈپ قورقۇپمۇ كەتمىدىم. دىئاگنوزنىڭ يېنىغا يوغان سوئال بەلگىسى قويۇلغانىدى. دوختۇر سوئال بەلگىسى قويغان تۇرسا، مەن ئۇنىدەش بەلگىسى قويىمەن دەپ نېمە ئاۋارە بولۇپ يۈرەي؟ ئۇلارنىڭ ئانامغا نېمىشقا دەپ قويغىنىنى بىلىپ بولمايدۇ. ئانامغا دەپ قويغىنىغا بەك ئاچچىقىم كەلدى! ئۇنىڭغا دەپ نېمە قىلىدۇ؟

ــ رەسمىيەت نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، ئۇلارنىڭ مۇشۇنداق قىلىشى توغرا، ــ دېدى دادام، ــ ئائىلە تاۋابىئاتىغا ئۇقتۇرۇش

لازىم.

ــ شۇغىنسى، ئۇلار ئائىلە تاۋابىئاتىمغا ئەمەس، ئانامغا ئۇقتۇرۇش قىپتۇ ئەمەسمۇ! ــ دەپ توۋلاپ كەتتى ئىگنات، ــ شۇڭا، ھېلىقى دىئاگنوزغا ئانام ئىشەنمىسۇن دەپ بۇ يەرگە كەلدىم، ئۇقتۇڭلارمۇ؟ ئوسۇپ كېلىپ سىلەرنى پاراكەندە قىلدىم. ئەمما، ئەندىشە قىلماڭلار! ئاشخانىدا ياتسامۇ بولىدۇ، كاربىدورغا قاتلانما كارىۋات قويۇپ بەرسەڭلارمۇ بولىدۇ.

ــ قاتلانما كارىۋاتتا ئاۋۇ ياتىدۇ...، ــ دېدى ئانام ماڭا بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ، ــ سىز مۇشۇ ئۆيدە كارىۋاتتا يېتىڭ.

ــ ھەرگىز مېنى دەپ ئاۋارە بولۇپ كەتمەڭلار، بولمىسا، دىئاگنوزى راست ئىكەن دەپ قالىمەن، ــ دېدى ئىگنات، ــ بىلەمسىلەركىن، ــ ئىگنات سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، ــ مېنى ئانام يالغۇز چوڭ قىلدى... مېنىڭ دادام يوق. ئانام بەك جاپا تارتتى جۇمۇ. ئانام ئىككىمىز كۆنلەرنى سانايتتۇق: "ئوتتۇرا مەكتەپتە يەنە ئىككى يىل ئوقۇسام، ئاندىن ئالىي مەكتەپتە بەش يىل ئوقۇسام، يەنە يەتتە يىل ئوقۇيدىكەنمەن!" دەيتتىم. شۇنداق قىلىپ، يىللار ئۆتۈۋەردى. ئاخىر ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، خىزمەت قىلىشقا باشلىدىم، نەدىن بىلەي، ئۇشتۇمتۇت...شۇنداقمۇ بولارمۇ؟ ئانام شۇنچە يىللار كۆتۈپ كەلگەن ئەمەسمۇ! ئاخىر ئەمدى ئۇھ دەپ تۇرغاندا، ئۇنىڭغا مۇشۇنداق سوۋغات بەردىم ئەمەسمۇ! بۇ ئانامغا ۋاپاسىزلىق قىلغانلىق، تاش يۈرەكلىك بىلەن ۋاپاسىزلىق قىلغانلىق! ئانامغا: "ياخشى سۈپەتلىك ئىكەن! يېقىندىلا قايتىمەن!" دەپ تېلېگرامما بېرىۋەتسەم بولاتتى.

ــ تېلېگرامما ئىشەنمەيدۇ، ــ دېدى ئانام.

— هەقىقىي ئەھۋالنى ئېيتىپ قەسەم بېرىمەن. ئۇنىڭ قەسەمگە ئىشىنىدىغان ئاجىزلىقى بار. مەنچۇ، بىرەر ئىش بولسا ئۇنىڭ سالامەتلىكى ئۈچۈن قەسەم بېرىمەن. ئۇ: سالامەتلىكىم ئۈچۈن قەسەم بەرسەڭ، مېنى گوللىمايدىغان بولسەن، دەيدۇ. ئادەتتە بۇنداق قەسەم بېرىشتىن قېچىپ يۈرەتتىم، بۇ قېتىم ئۇنىڭ رايىغا بېقىپ ئىش قىلىدىغان بولدۇم.

ئەتىسى تاڭ سەھەردە دادام ئىگناتنى مەلۇم بىر تىببىي شۆبۈەنگە ئاپىرىدىغان، ئاندىن ئۆزى ئىشلەيدىغان دوختۇرخانىغا ئاپىرىدىغان بولدى.

— نەتىجىسىنى ئاخشامغىچە بىلىسىلەر، — دېدى دادام بىزگە.

— ياق، ئاخشام بولۇشىنى كۈتۈپ تۇرمايلى، ئىدارەمگە تېلېفون بېرىڭ، — دېدى ئانام، — ئىشخانىدا بولماي قالسام، ئىشخانىدىكىلەرگە: ھەممە ئىش جايىدا، دەپ ئېيتىپ قويۇڭلار، دەپ قويۇڭ.

— يا بولمىسا ھەممە ئىش بەتتەر، دېسۇن، — دېدى ئىگنات كۈلۈپ تۇرۇپ.

— ئۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس! — دېدى ئانام ئۇنىلۈك ئاۋازدا، — بۇنىڭغا ئىشەنچىم كامىل...

— ھەرقانداق كېسەلگە قارشى كۈرەش قىلىش كېرەك، — دېدى دادام تولۇق ئىشەنچ بىلەن.

— كۈرەشتە غەلبە قىلىش مۇمكىنمۇ؟ — دەپ سوردى ئىگنات.

— مۇمكىن بولمايچۇ... غەلبە قىلىش مۇمكىن! ئانىڭىزنىڭ قورقۇپ كەتكەنلىكىنى چۈشىنىشكە بولىدۇ. ئۇ قەسەم كۈتمەكتە! ئۇنىڭدىن ئاغرىنىشقا بولامدۇ؟ ئەمما، سىز دېگەن ئوغۇل بالا،

بۇنداق كىسەللىك ئۇستىدىن غالىب بولۇپ چىقىشنىڭ بولۇپ تۇرىدىغان ئىش ئىكەنلىكىگە ئىشىنىشىڭىز كېرەك.

ــ بۇنداق كىسەلنىڭ چاپلاشمىغىنى ياخشى، ــ دېدى ئىگنات.

ئۇ كۆلۈمسىرەپلا تۇراتتى. ئۇنىڭ ئىچىدە تىت-تىت بولۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇردۇم.

ــ مېنىمۇ خەۋەرلەندۈرۈپ قويۇڭ، ــ دەپ ئىلتىماس قىلدىم.

دادام بېشىنى لىڭشىتتى.

بەشىنچى سائەتلىك دەرستىن كېيىن فوتو گۈرۈپپىسى ــ بىزنىڭ گۈرۈپپىنىڭ پائالىيىتى بار ئىدى، مەن قاتناشمىدىم.

چوڭ ئانام ئادەتتە ھەر كۈنى كەچتە ئانامغا ئۆي ئىشلىرىنى قىلىشىپ بەرگىلى كېلەتتى. بۈگۈن كۈندۈزى كەلدى، كېلىپلا كارىدوردىكى تېلېفون تۇرۇپكىسىنى دەسمال بىلەن ئېرتتى، ئاندىن تېلېفون قويۇقلۇق يۇمىلاق شىرەچاقنى، ئاندىن يۇمىلاق شىرەچاقنىڭ يېنىدىكى سەرەمجانلارنى سۈرتۈپ چىقتى.

چوڭ ئانامنىڭ ئۆيىدە تېلېفون يوق ئىدى، شۇڭا ھەر ئاخشىمى ئانامغا ئىش-كۈش قىلىشىپ بەرگىلى كەلسىلا، بىزنىڭ ئۆيىدىكى تېلېفون بوشىمايتتى، سىرتتىن بىزنىڭ ئۆيگە تېلېفون بېرىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇ ھەر قېتىم تېلېفون بېرىپ بولۇپ، كىمگە تېلېفون بەرگەنلىكىنى بىزگە دەپ قويىاتتى. بۇ ئۇنىڭغا ئادەت بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇ ھەر قېتىم دېگۈدەك: "ئوتتۇرا مەكتەپتىكى قىز ساۋاقدىشىمغا تېلېفون بەردىم!" دەپ قويىاتتى ۋە گېپىنى تۇگىتىپلا جەزمەن ئۇھ تارتىپ قويىاتتى. گويا يېقىندىلا ئونىنچى سىنىپتا ئوقۇغان ئادەمدەك، چوڭ ئانامنىڭ قىز ساۋاقداشلىرى شۇنچە كۆپ ئىدى. ئەمەلىيەتتە، چوڭ ئانام كونا جەمئىيەتتە ئوتتۇرا

مەكتەپتە ئوقۇغاندى.

ئەمما، شۇ كۈنى چوڭ ئانام ھېچكىمگىمۇ تېلېفون بەرمىدى. ئۇ تېلېفون كېلەمدىكىن دەپ ئولتۇردى، مەنمۇ تېلېفون كۈتۈپ ئولتۇردۇم.

ئاخىر بىز كۈتكەن تېلېفون كەلدى، دادامدىن تېلېفون كەلدى. ئادەتتە چوڭ ئانام چوڭلارنىڭ ئىشىغا ئارىلاشما دەپ تۇراتتى. بۇ قېتىم ئۇ دادامنىڭ ھەممە گېپىنى ماڭا دەپ بەردى.

ــ ئىگناتنىڭ كېسىلى ئۇنداق ئەمەس ئىكەن. دىئاگنوز قويۇلۇپتۇ. شۇغىنىسى، كېسىلى بەك ئېغىركەن. مۇرەككەپ ئوپېراتسىيە قىلىش توغرا كېلىدىكەن. ئەمما، ھېلىقى كېسەل ئەمەس ئىكەن! ــ چوڭ ئانام "خۇداغا شۈكۈر" دېدى ــ دە، ئۆيگە كىرىپ، سافادا ياتتى، ئۇ بەك چارچىغاندەك كۆرۈنەتتى.

نېمىشقىدۇ، مەنمۇ بىردىنلا چارچاپ قالغاندەك بولۇپ قالدىم...

ئارىدىن يېرىم سائەت ياكى قىرىق مىنۇت ئۆتكەندە، قىسقا ۋە ئۇزاققىچە غەلىتە جىرىڭلايدىغان تېلېفون ئاۋازى ئاڭلاندى. كارىدورغا يۈگۈرۈپ چىقىپ، تۇرۇپكىنى قولۇمغا ئالدىم.

ــ ئىگنات تۇرۇشلۇق بازاردىن كەلگەن ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئىكەن، ــ دېدىم چوڭ ئانامغا، ــ ئۇ تېلېفوننى ئۇزۇۋاتمە، تۇرۇپ تۇر، دېدى. خۇش خەۋەرنى ئۇنىڭ ئانىسىغا تۇنجى بولۇپ مەن يەتكۈزەي... تۇنجى بولۇپ!

ــ ئايال قوشنامنىڭ ئوغلى ھېچقاچان چوڭلارنىڭ ئالدىدا شاپاشلىمايدۇ، ــ دېدى چوڭ ئانام.

بۇ گەپنى تۇرۇپكىنى ماڭا بەر دېگەنلىكى دەپ چۈشەنسەم

بولاتتی. ئەمما مەن تۇرۇپكىنى بەرمىدىم. چوڭ ئانامۇ سافادىن تۇرمىدى، خۇش ياقمىغاندەك، بېشىنى سەللا كۆتۈرۈپ قويدى. ئۇ ماڭا يول قويغانىدى.

ــ ھايات ياشىشىدا گەپ يوق، سالامەت بولۇپ كېتىدۇ! ــ مەن تۇرۇپكىغا ۋارقىرىدىم، ــ ئۇنداق كېسەل ئەمەس ئىكەن، دىئاگنوز قويۇپ بولۇشتى! ئۇنداق كېسىلى يوقكەن. ئۆز سالامەتلىكىم ئۈچۈن، شۇنداقلا سىزنىڭ سالامەتلىكىڭىز ئۈچۈن قەسەم بېرىمەن!...

تېلېفوندىن ئىگناتنىڭ ئانىسىنىڭ يىغا ئاۋازى كەلدى.

بۇ چاغدا تېلېفون ئۇلىغۇچى ئايالىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇ بىرنېمە دېمەكچى بولدىيۇ، "سىلەر..." دەپلا گېپىنى توختىتىۋالدى. ئەسلىدە ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئۇلىغۇچىلار باشقىلار تېلېفون بېرىۋاتقاندا خالىغانچە گەپ قىلالايتتى.

ئىگناتنىڭ ئانىسى يىغلاۋاتاتتى.

مەن ئاۋازىمنى ئۇنىلۇك چىقىرىپ خۇشال ھالەتتە مۇنداق دېدىم:

ــ ئۇنىڭ كېسىلى بەك ئېغىر ئىكەن! مۇرەككەپ ئوپېراتسىيە قىلىش توغرا كېلىدىكەن! ئەمما، ھېلىقىدەك كېسەل يوق ئىكەن. ئۆزەمنىڭ سالامەتلىكى ئۈچۈن، شۇنداقلا سىزنىڭ سالامەتلىكىڭىز ئۈچۈن قەسەم بېرىمەن! ئالدىرىماڭ. ئۇ ساپاق ياشايدۇ!

مەكتەپ بىزگە دائىم «قانداق ئادەم بولىسىز؟» دېگەن تېمىدا ئىنشا يازدۇراتتى. بۇ تېمىغا ئەدەبىيات مۇئەللىمىمىز ئامراق ئىدى.

يازغان ئىنشالىرىم ئوخشاپ قالمىسۇن دەپ، بىر قېتىمدا گېئولوگ بولۇشنى بەك ئارزۇ قىلىدىغانلىقىمنى يازدىم، ئىككىنچى قېتىمدا بىئولوگ بولىدىغانلىقىمنى، ئۈچىنچى قېتىمدا ئالەم ئۇچقۇچىسى

بولۇشنى خالايدىغانلىقىمنى يازدىم. ئەمەلىيەتتە، مەن تېخى كەسىپ تاللىۋالمىغانىدىم.

ھېلىقى كۇنىمۇ كەلگۈسىدە نېمە بولىدىغانلىقىم ھەققىدە ئېنىق قارارغا كېلەلمىگەنىدىم. "ئەمما، بۇنداق بولسا نېمىدېگەن ياخشى، — دەپ ئويلىدىم مەن، — ئۇيغۇراتسىيە بۆلۈمىدىن ياكى رېنتگېن بۆلۈمىدىن چىققاندا، كېسەلنى كۆرگەن ئانىنىڭ كۆزلىرى قورقۇنچ، ئۈمىد ئارقىسىدا نۇرسىزلىنىدۇ، مەن ھارغىن ھالەتتە كۇلۇمسىرەيمەن ۋە پەس ئاۋازدا ئانىغا مۇنداق دەيمەن: 'ئۇ ياشايدۇ... ساقىيىپ كېتىدۇ. تىت-تىت بولمايدۇ...ئۇ تۇزۇككىنە ياشايدۇ.'"

3. ئەڭ بەختلىك ئۆتكەن بىر كۈن

ئايال ئوقۇتقۇچى ۋالېنتىنا گېئورگىيېۋنا مۇنداق دېدى:

— ئەتىدىن باشلاپ تەتىل. تەتىل ۋاقتىدا ھەربىر كۇنۇكلار-نىڭ جەزمەن بەختلىك ئۆتىدىغانلىقىغا تولۇق ئىشىنىمەن. كۆرگەزمە-خانىلار ۋە مۇزېيلار سىلەرنى قاچان كېلىدىكىن دەپ تۇرىدۇ! ئەمما، شۇ بەختلىك كۇنلەرنىڭ ئىچىدە ھامىنى ئەڭ بەختلىك ئۆتكەن بىر كۇن بولىدۇ. بۇنىڭدىن قىلچە شۇبھىلەنمەيمەن! شۇ كۇندىكى ئىشتىن بىر ئىنشا يېزىكلار. بۇ تەتىل تاپشۇرۇقى بولۇپ قالسۇن. ھەممىدىن ياخشى يېزىلغىنىنى سىلەرگە ئوقۇپ بېرىمەن، دېكلاماتسىيە قىلىپ بېرىمەن! تېمىسى «مېنىڭ ئەڭ بەختلىك ئۆتكەن بىر كۇنۇم» بولسۇن!

يېڭى يىلنىڭ ھارپا كۇنى دادام بىلەن ئانام قىزىرىشىپ قالدى. ئۇلار بىر تونۇشنىڭ ئۆيىدە ھارپىنى ئۆتكۈزگەچكە، ئۇلارنىڭ

نېمشقا قىزىرىشىپ قالغانلىقىنى ئۇقماي قالدىم، ئۇلار ناھايىتى كەچ بولۇپ كەتكەندە ئۆيگە كەلگەنىدى، ئەتىگىنى بىر-بىرىگە ماي تارتىشىپ يۈردى...

ماي تارتىشىپ يۈرۈش ھەممىدىن ياماندا! ۋاقىرىشىپ قالسىغۇ، ئىش ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن ئەپلىشىپ قالىدىغان گەپ. ئۇلار نېمىشقىدۇ ئۆپكىسىنى بېسۇپلىشنى ئاجايىپ بىلىدىكەن، ماڭا گەپ قىلسىمۇ ھېچ ئىش بولمىغاندەك، نېمە ئۇچۇندۇ بوش گەپ قىلاتتى. بۇنداق ئەھۋالدا بىرەر ئىش يۈز بەرگەنلىكىنى سېزىۋالالايتتىم. بىراق بۇنداق ھالەتنىڭ قاچان ئاخىرلىشىدىغانلىقىنى بىلمەيتتىم. چۈنكى، ئۇ ئىككىسى بىر-بىرى بىلەن گەپلەشمەيتتى! بۇ ئىش كېسەللىككە ئوخشايتتى...تۈيۇقسىز قىزىتما ئۆرلەپ كېتىپ، 40 گرادۇسقا چىقسا، بۇ ئانچە قورقۇنچلۇق ئەمەس، چۈنكى دورا يېسە قىزىتما پەسىيىدۇ. ئومۇمەن، قىزىتما قانچە ئۆرلىسە، نېمە كېسەل ئىكەنلىكىنى ئېنىقلماق شۇنچە ئاسان، ئېنىقلىۋالغاندىن كېيىن كېسەللىنى ساقايتىۋالغىلى بولىدۇ، دەپ ئويلايتتىم...بىركۈنى، دوختۇر ماڭا قاراپ تۇرۇپ قالدى ۋە نېمىشقىدۇ بىرھازاغىچە ئۇنجىقلاپ تۇرۇپ، ئاندىن ئانامغا: "بۇنىڭ تېنىغۇ قىزىماپتۇ..."دېمەسمۇ، بۇ گەپنى ئاڭلاپ، تېنىم ئاغرىغاندەك بولۇپ كەتتى.

قىسقىسى، قىشلىق تەتىلىنىڭ بىرىنچى كۈنى بىزنىڭ ئۆيدە ھەممە نېمە شۇنداق جىم، شۇنداق يېنىك بولۇپ كەتتىكى، نورۇزنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن ئۆتكۈزۈلىدىغان كەچلىك يىغىنغا قاتنىششقىمۇ رايىم بارمىدى.

دادام بىلەن ئانام ئۇرۇشقانلىكى چاغدا كۆڭلۈم بەك يېرىم

بولاتتى. ئەمما، بۇنداق چاغلاردا، مەن نېمە دېسەم، ئۇلار شۇنى قىلىپ بېرەتتى! مەسىلەن، نورۇز كېچىلىكىگە قاتناشقۇم يوقلۇقىنى ئېيتىۋىدىم، دادام سېنى ئاسترونومىيە سارىيىغا ئاپىرايمۇ دەپ تەكلىپ بەردى. ئانام مۇز تېبىلىش مەيدانىغا ئاپىرىشقا رازىمەن دېدى. ئۇلار غۇر-غۇرلىشىپ قالغانىدا، ئۆزلىرىنىڭ ماي تارتىشىپ قېلىشىنىڭ مېنىڭ تۇرمۇشۇمغا زادىلا تەسىر كۆرسىتەلمەيدىغانلىقىنى، ماڭا يۈك بولۇپ قالمايدىغانلىقىنى ئىسپاتلاشقا تىرىشاتتى...

مېنىڭ كۆڭلۈم بەك يېرىم بولۇپ كەتتى. ئەتىسى ئەتىگەنلىك تاماق يەۋاتقاندا دادام مېنىڭدىن:

— ئاناڭنىڭ يېڭى يىلىنى مۇبارەكلەشنى ئۇنتۇپ قالمىغان-سەن؟! — دەپ سورىدى. كۆڭلۈم سوۋۇپ قالدى، بۇنداق ھېسسىياتنى كۆڭۈلدىن چىقىرىۋېتىش تەس ئىدى.

كېيىن ئانام دادامغا قارىماستىن، ماڭا مۇنداق دېدى:

— گېزىتنى ساندۇققا سالغانىدا چىققان شىرىق-شىرىق ئاۋازنى ھېلى ئاڭلاپ قېلىۋىدىم، گېزىتنى دادامغا ئەكىلىپ بەرگىن.

ئانام "دادالىڭ" دەپ كەمدىن كەم ئاتايىتتى، بۇ — بىر تەرەپ. ئىككىنچى تەرەپ، ئۇلار ئىككىلىسى: "بىزنىڭ ئارىمىزدا نېمە ئىش بولۇپ كېتىشىدىن قەتئىينەزەر، بۇ ئىش بىز بىلەنلا تۇغەيدۇ!" دېگەن قاراشقا مېنى يەنە بىر قېتىم ئىشەندۈرمەكچى بولدى.

ئەمما، ئەھلىيەتتە، بۇ ئىش ئۇلار بىلەنلا تۇغمەيى، ماڭمۇ تەسىر قىلاتتى، ھەتتا ماڭا قاتتىق تەسىر قىلاتتى! ئاسترونومىيە سارىيىغا بېرىشتىن يالتايدىم، مۇز تېبىلىش مەيدانىغىمۇ بارمايدىغان بولدۇم..."ئۇلارنىڭ ئايرىلمىغىنى ياخشى. ھەرقايسىسى ئۆز يولىغا ماڭىدىغان ئىشنى توسمەن! — دېگەن نىيەتكە كەلدىم، — كەچكىچە

خوپ بولۇشۇپ قالسىمۇ ئەجەب ئەمەس."

بىراق، كەچىمۇ بولدى، دادام ئانامغا قارىمايتتى، ئانامۇ دادامغا گەپ قىلمايتتى.

ئۆيدە چوڭ ئانام بولغان بولسىمۇ ئانام بىلەن دادام ئەپلىشىپ قالاتتى، چوڭ ئانامنىڭ كۆڭلىنى ئايىشدۇ ئەمەسمۇ، دەپ ئويلىدىم. ئەمما، چوڭ ئانام باشقا شەھەردىكى "قىز ساۋاقدىشى"نىڭ يېنىغا ئون كۈنلۈك مۆھلەت بىلەن كېتىپ قالغانىدى.

چوڭ ئانام نېمىشقا يازلىق تەتىلدىمۇ، قىشلىق تەتىلدىمۇ ھېلىقى قىز ساۋاقدىشىنىڭ ئۆيىگە باراتتىكىن؟ ئۇلار تەتىل ۋاقتىدا كۆرۈشۈۋالمىسا، باشقا چاغلاردا كۆرۈشىدىغانغا ۋاقتى چىقمايدىغان ئوقۇغۇچى بولمسايا.

ئاتا-ئانامنى كۆز ئالدىمدىن بىر مىنۇت بولسىمۇ يوقىتىپ قويماسلىققا تىرىشتىم. ئۇلار ئىشتىن يېنىپ كېلىشى بىلەنلا ئۇلارغا تۇرلۇك تەلەپلىرىمنى ئېيتتىم، بۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئىشكىتىن چىقماسلىققا، ھەتتا بىر ئۆيدە بىللە ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. مېنىڭ تەلەپلىرىمنى بولسا تولۇق قانىدۇردى. بۇ جەھەتتە ئۇلار بىر-بىرى بىلەن بەسلىشۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئىككىيلەن بېشىمنى سىلاپ قويۇاتتى، ئەمما ئىككىسى بىر-بىرىگە بىلىندۇرمەي، ئاستاغىنا سىلاپ قويۇاتتى. "ماڭا ئىچى ئاغرىۋاتىدۇ، ماڭا تارتىشۋاتىدۇ،...— دەپ ئويلاپ قالدىم، — دېمەك، چوڭراق ۋەقە چىققان ئوخشايدۇ!"

ۋالېنتىنا گېئورگىيېۋنا مۇئەللىم قىشلىق تەتىل كۈنلىرىمنىڭ ئىنتايىن بەختلىك ئۆتىدىغانلىقىغا مېنى ئىشەندۈرمەكچى بولغان، "بۇنداق بولۇشدا گەپ يوق!" دېگەنىدى. ئەمما، قىشلىق تەتىل بولغىلى ساق بەش كۈن بولدى، بىرەر كۈنۈمۇ بەختلىك ئۆتكىنى

يوق.

"بىر - بىرىنىڭ كۆڭلىنى چۈشەنمەيدىغان ئادەتتى بار ئوخشايدۇ، كېيىنكى كۈنلەر..." دېگەن ئوي خىيالىمغا كەلدى ۋە ئويلىغانسېرى قورقۇپ قالدىم. شۇنىڭ بىلەن، ئانام بىلەن دادامنى ئەپلەشتۈرۈپ قويۇش قارارىغا كەلدىم.

چاپسان، قەتئىي بولۇشۇم كېرەك. ئەمما، نېمە قىلىمەن؟...

كىتابتىن كۆردۈممۇ، ياكى رادىئودىن ئاڭلىدىممۇ، ئەيتاۋۇر خۇشاللىق بىلەن ئازاب ئادەملەرنى ئىنتىپاقلاشتۇرالايدۇ، دېگەن گەپ ئېسىمدە قالغاندى. ئەلۋەتتە، ئادەمنى خۇشال قىلىش ئازاب-لاشتىن قىيىنراق. ئادەمنى خۇشال قىلىش، بەختىيار قىلىش ئۈچۈن جىق ھەشەم كېتىدۇ، پۇرسەت، ئامال تېپىش لازىم بولىدۇ. ئادەم-نىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرۈش بولسا ھەممىدىن ئاسان! ئەمما، مەن بۇنداق قىلىشنى خالىمايمەن...مەن ئىشنى ئۆلارنى خۇشال قىلىشتىن باشلاش قارارىغا كەلدىم.

تەتىل ۋاقتى بولمىغان بولسىمۇ ماڭا بەك تەس كېلىدىغان بىر ئىشنى جەزمەن قىلغان يەنى گىئومېتىرىيىدىن تۆت نومۇر ئېلىپ، خۇشال قىلغان بولاتتىم. ماتېماتىكا مۇئەللىمىمىز ماڭا: سەندە "ماكان ئۇقۇمى" دېگەن نەرسە زادىلا يوقكەن، دېگەندى، ھەتتا دادامغا يازغان خېتىدىمۇ ئاشۇنداق دېگەندى. تۇيۇقسىزلا تۆت نومۇر ئالسام - ھە! ئانام بىلەن دادام چوقۇم خۇشاللىقدا مېنى سۆيۈپ كەتكەن، ئاندىن بىر - بىرىنى سۆيۈشكەن بولاتتى.

ئەمما، بۇ خام خىيال ئىدى: تەتىل ۋاقتىدا ھېچكىمنىڭ نومۇر ئېلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى!

ئۇنداقتا، مۇشۇ كۈنلەردە ئاتا - ئانامنى قانداق خۇشال قىلسام

بولار؟

ئۆيىنى تازىلاي دېگەن يەرگە كەلدىم. ئۆيدىكى جاھازلارنى خېلىغىچە سۈرتتۈم. ئەپسۇسكى، يېڭى يىلنىڭ ھارپا كۈنى ئانام بىر كۈن تازىلىق قىلغاندى. يۇيۇلغان پولنى يەنە يۇسام، پاكپاكىز ئىشكاپنى يەنە سۈرتسەم، بۇ ئەمگىكىمنى ھېچكىم بىلمەي قالاتتى. ئاتا-ئانام كەچتە قايتىپ كېلىپ، پاكىز پولغا سەپسالماي، پاسكىنا بولۇپ كەتكەن ماڭا دەققەت قىلىپ قالدى.

— تازىلىق قىلدىم! — دېدىم ئىشىمدىن دوكلات قىلىپ.

— يارايسەن، ئاناڭغا قولۇڭدىن كېلىشچە يارەملىشىپسەن، — دېدى دادام، ئەمما ئانامغا قارىمىدى.

مەن ئاتا-ئانىسىز يېتىمدەك، ئانام مېنى سۆيۈپ قويدى، بېشىمنىمۇ سىلىدى.

تەتىل كۈنلىرى بولسىمۇ، ئەتىسى ئەتىگەن سائەت يەتتىدە ئورنۇمدىن تۇرۇپ، رادىئونى ئاچتىم، گىمناستىكا ئويۇنىدىم، بەدىنىمنىمۇ سۈرتتۈم، بۇرۇن مەن ئاساسەن بەدىنىمنى سۈرتمەيدىغان. ئۆيدە پولنى تېپىپ، كۇچەپ نەپەس ئېلىپ، بەدىنىمگە سۇ قۇيدۇم.

— داداڭمۇ تېنىنى سۈرتسە بولاتتى، — دېدى ئانام، ئۇمۇ دادامغا قارىمىدى.

دادام بوينۇمنى سلاپ قويدى...يىغلىۋېتەيلا دەپ قالدىم.

قىسقىسى، خۇشاللىق ئۆلارنى ئىناق قىلالمىدى، ئۇلارنى خوپ قىلالمىدى...ئۇلار ئۆز ئالدىغا خۇشال بولۇش بىلەنلا ئىش تۈگىدى.

ئەمدى يەنە بىر قۇتۇپقا مېڭىشقا مەجبۇر بولغانىدىم، ئۇلارنى ئازاب ئارقىلىق ئىناقلاشتۇرۇش قارارىغا كەلدىم.

ئەلۋەتتە، ئازابلاشنىڭ ھەممىدىن ئەلا چارىسى مېنىڭ ئاغرىپ قېلىشىم ئىدى. ئاتا-ئانام ئۆزئارا گەپلىشىدىغانلا بولسا، ھەممە ئىش بۇرۇنقى ھالىتىگە قايتىدىغانلا بولسا، تەتىل كۈنلىرىدە ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قېلىشقا، خۇدۇمنى بىلمەي جۆيلۈپ يېتىشقا، ھەرقانداق دورىنى يېيىشكە رازى ئىدىم...شۇنداق، ئاغرىپ قالغان، يەنە كېلىپ ساقايماس كېسەلگە گىرىپتار بولغاندەك، قاتتىق ئاغرىپ يېتىپ قالغان بولۇڭبلىشمىدىنمۇ ياخشى چارە يوقلۇقىدا گەپ-يوق. ئەپسۇسكى، بۇ دۇنيادا تېرمومېتر ۋە دوختۇر بار-دە.

يەنە بىر بىردىنبىر يول ئۆيدىن چىقىپ كېتىش، ۋاقتىنچە يوقاپ كېتىش ئىدى.

ئاخشىمى ئاتا-ئانامغا:

— گۆرىستانغا بارىدىغان مۇھىم ئىشىم بار ئىدى! — دېدىم.

دوستۇم ژىنكانىڭ لەقمىسى گۆرىستان ئىدى. ژىنكا ھەرقانداق گېپىنىڭ بېشىدىلا: "ئەمسە كېلىشتۇق، ئارىمىزدا بولۇنغان گەپلەرنى ھېچكىمگە دېمەيمىز!" دەيتتى. مەن ماقۇل دەيتتىم. ئۇ يەنە: "گۆرىستانغا بارىدىغانلىقىمۇ بۇ ۋەدەگىدىن يېنىۋالمامسەن؟" دەپ سورايتتى، مەن: "يېنىۋالمايمەن!" دەپ جاۋاب بېرەتتىم.

ژىنكاغا قانداقلىكى گەپ قىلسا "گۆرگە كىرگۈچە ھېچقاچان بۇ گەپنى بىركىمگە تىنمايمەن!" دەپ ۋەدە بېرەتتى. ھەممە ئادەمگە مۇشۇنداق ۋەدە بېرىۋېرەتتى. كۈنلەر، ئايلار، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن، ئۇنىڭغا "گۆرىستان"دېگەن لەقەم سىڭىپ قالدى.

شۇ ئاخشىمى ماڭا سىر ساقلىيالايدىغان بىر ئادەم لازىم بولۇپ قالغانىدى.

— قاچان قايتىپ كېلىسەن؟ — دەپ سورىدى دادام.

— ئۇزاق تۇرمايمەن، 20 مىنۇتچە كېتەرمىكىن، ئۇنىڭدىن كۆپ تۇرمايمەن! — دېدىم جاۋابەن ۋە دادامنى لېۋىمنى چىڭ بېسىپ سۆيۈپ قويدۇم.

ئۇنىڭدىن كېيىن ئانامنى سۆيۈپ قويدۇم، مەندە ئۆزەمنى ئالدىنقى سەپكە كېتىدىغاندەك ياكى شمالىي قۇتۇپقا بارىدىغاندەك بىر تۇيغۇ بار ئىدى. ئانام بىلەن دادام بىر-بىرىگە قاراپ قويدى. ئەمما، ئۇلارغا تېخى ئازاب كەلمىگەنىدى. ھازىر ئۇلار ھاك-تاك قالغانىدى، خالاس. ئەمما، ئۇلار بۇرۇنقىدىن سەل يېقىنلاشقانىدى. بۇنى سەزدىم. شۇنداق قىلىپ، مەن ژىنكانىڭ يېنىغا كەتتىم.

ژىنكانىڭ ئۆيىگە كەلسەم، تۇرقۇمغا قاراپ ژىنكا ئىختىيارسىز سوراپ قالدى:

— ئۆيدىن قېچىپ چىقتىڭمۇ نېمە؟

— ھەئە...

— توغرا قىپسەن! بۇرۇنلا قېچىشىڭ كېرەك ئىدى! خاتىرجەم بول، مەن گۆرگە كىرگۈچە ھېچكىم بىلمەيدۇ قاچقىنىڭنى!

ژىنكا مېنىڭ ئەھۋالىمدىن پۈتۈنلەي خەۋەرسىز ئىدى، ئەمما ئۆيدىن قېچىشقا، سۇقۇنۇپ يۇرۇش، يوقاپ كېتىشكە ئامراق ئىدى.

— يولغا قاراپ تۇرغانىدىم، ھېچ كەلمەيدۇغۇ، دەپ ھەر بەش مىنۇتتا بىر قېتىم ئاتا-ئانامغا تېلېفون بەرگىن...ئۇقتۇڭمۇ؟ ئۇلار تېت-تېت بولۇپ پۈتى كۆيگەن توخۇدەك بولۇپ قالدى، دەپ ئويلىغىنىڭغا قەدەر تېلېفون بەرگىن. ئەلۋەتتە، بۇ دېگىنىم راستلا پۈتى كۆيسۇن دېگىنىم ئەمەس...

— نېمىشقا ئۇنداق قىلىدىكەنمەن؟ قويە! ھېچكىمگە دېمەيمەن! ھەرگىز دېمەيمەن! گۆرگە كىرگۈچە ھەرگىز دېمەيمەن!...

بىلسەنغۇ...

شۇغىنسى، بولغان ئىشنى "گۈرىستان"غا دېيىش مۇمكىنمۇ؟

ژىنكا تېلېفون بەرگىلى تۇردى، تېلېفونىنى بىردەم ئانام، بىردەم دادام ئالاتتى، كىم كارىدوردا بولسا، شۇ ئالغان چېغى، كارىدوردىكى شىرەچاقتا تېلېفونمىز بار ئىدى.

ژىنكا بەش قېتىم تېلېفون بەرگەندىن كېيىن، ئانام بىلەن دادام كارىدوردىن نېرى كەتمىدى.

كېيىن ئۇلار ئۆزلىرى تېلېفون بېرىشكە باشلىدى...

ــ تېخىچە بارمىدىمۇ؟ ــ تېلېفونىدىن ئانامنىڭ ئاۋازى كەلدى، ــ بۇنداقمۇ بولامدۇ! دېمەك، بىرەر ئىش چىققان ئوخشىمامدۇ...

ــ مەنمۇ تىت-تىت بولۇپ كېتىۋاتىمەن، ــ دېدى ژىنكا جاۋابەن، ــ مەسلىھەتلىشىدىغان موھىم بىر ئىشىمىز بار ئىدى! ھەر ھالدا ھاياتتۇ-ھە؟...

ــ قاندىمۇھىم ئىشتى ئۇ؟

ــ بۇنى دېگىلى بولمايدۇ، مەخپىي! دېمەسلىك توغرىسىدا قەسەم ئىچكەنمەن. ئىنتىلىك بارىمەن دەپ...بىرەر چاتاق چىققان ئوخشايدۇ!

ــ ئانامنى بەك قورقىتىۋەتمە، ــ دېدىم گۈرىستانىنى ئاگاھلاندۇرۇپ، ــ ئانامنىڭ ئاۋازى تىترەك چىقتىمۇ؟

ــ ھەئە.

ــ بەك تىترىدىمۇ؟

ــ تېخى ئۇنچە بەك ئەمەس. ئەمما، مەن ئۇنى راسا تىترىتىمەن! خاتىرجەم بول، بۇ جەھەتتە مەن...

ـــ هەرگىز ئۇنداق قىلما!

ئانام بىلەن دادامغا ئىچىم ئاغرىپ قالدى. ئەمما، مېنىڭ بۇنداق قىلىشىمنى ئالىيجاناب مەقسەت ئۈچۈن ئىدى! مەن ئۆيىمىزنى قۇتۇلدۇرۇپ قالماقچى. شۇڭا، رەھىم قىلمىدىغان ئىشنى ھەرگىز قىلماسلىقىم كېرەك.

ئاردىدىن بىر سائەت ئۆتتى.

ـــ نېمە دېدى؟ ـــ دەپ سورىدىم ئانامدىن يەنە تېلېفون كەلگەندىن كېيىن ژېنكادىن.

ـــ بەك ئەنسىرەپ كېتىۋاتىمىز دەيدۇ، ـــ دېدى خۇشال بولۇپ كەتكەن ژېنكا. ئۇ خۇشاللىقىدىن قىنى ـ قىننىغا پاتماي قالغانىدى.

ـــ بەك ئەنسىرەپ كېتىۋاتىمىز دېدىمۇ؟ "بىز" دېدىمۇ؟ ئېنىق ئاڭلىدىڭمۇ؟

ـــ خاتا بولسا ھازىرلا جېنىم چىقىقاي! ئۇلارنى يەنە ئازابلاش كېرەك، ـــ دېدى ژېنكا، ـــ ئۇلار ساقچى ئىدارىسىگە تېلېفون بېرىشىۋېن، ئىسمى نامەلۇملارنىڭ جەسەتلىرىنى قويىدىغان يەرگە بارسۇن...

ـــ ئۇنداق قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ!

ئۆيگە قاراپ ئۇچقاندەك چاپتىم!...

ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئاچقۇچتا ئاستا ئاچتىم ـ دە، پۈتۈمنىڭ ئۇچىدا ئاۋايلاپ مېڭىپ، ئۇن ـ تىنسىز دېگۈدەك كارىدورغا كەلدىم.

چىرايلىرى تاتىرىپ كەتكەن دادام بىلەن ئانام تېلېفوننىڭ ئىككى يېنىدا دەقىقەت بولۇپ ئولتۇراتتى. ئىككىسى بىر ـ بىرىگە تىكىلىپ ئولتۇرغاندى... ئىككىلىسى ئازاب چەكمەكتە ئىدى. ئەجەب ئوبدان بولدى دەپ ئويلىدىم.

مېنى كۆرۈپ، ئىككىلىسى ئورۇنلىرىدىن شاققىدە تۇرۇپ كەتتى... مېنى باغرىغا بېسىپ سۆيىدى، ئاندىن ئۆزلىرى قۇچاقلىشىپ سۆيۈشتى.

تەتىلدە ئەڭ بەختلىك ئۆتكەن كۈنۈم شۇ كۈن بولدى.

كۆڭلۈم تىنچلاندى. ئەتىسى تەتىل تاپشۇرۇقلىرىنى ئىشلەشكە باشلىدىم. تېتياكوۋ رەسىمخانىسىغا بۇنىڭدىن بىر يېرىم يىل بۇرۇن بارغان بولساممۇ، ئىنشا يازغاندا تېتياكوۋ رەسىمخانىسىغا بارغانلىقىم ئەڭ بەختلىك ئۆتكەن كۈنۈم بولدى دەپ يازدىم.

4. 29 - فېۋرال

كىشىلەر مۇھەببەت ئادەمنى ئالىيجاناب قىلىدۇ دېيىشىدۇ. بىراق، مەن ھىجران پىراقىدا كۆيىدىغان بولۇپ قالغىنىمدىن باشلاپ يالغانچىلىق قىلىشقا مەجبۇر بولدۇم. مەن قەستەن شۇنداق قىلغىنىم يوق، باشقىلارنىڭ سورىغان سوئاللىرىغا سەممىي جاۋاب بېرەلمەسلىكىمدىن شۇنداق قىلغانىمەن.

ــ چېچىگىنى ئەجەب ئۇزاق تاراپ كەتتىگۇ؟ كۆڭلىكىڭنى ھەر كۈنى دېگۈدەك ئالماشتۇرىدىغان بولۇپ قالدىڭا؟

ــ مەكتەپمىزدىكى تازىلىق ھەيئىتى تازىلىق تەكشۈرىدىكەن.

ــ نېمە ئويلاپ يۈرىسەن؟ كۆزلىرىڭدىن بىر خىل ئەندىشە چىقىپ تۇرىدۇ. ئۇھ تارتىپ كەتكىنىڭ نېمىسى؟

ــ ئىمتىھاندا تۆۋەن نومۇر ئاپتىمەن...ئىككى نومۇر ئېلىپ قالدىم.

ــ نەدە ئىككى نومۇر ئالدىڭ؟ ئىككى نومۇر دېگىنىڭ قانداق

گەپ؟

— مەن مۇشۇ ئىش توغرۇلۇق ئويلىنىۋاتىمەن.

ئەمەلىيەتتە مەن لىلىيە تاراسوۋانى ئويلاۋاتاتتىم.

بۇ قىز بىزنىڭ مەكتەپكە باشقا مەكتەپتىن كەلگەندى. ئېسىمدە قېلىشچە، تەنەپپۇس ۋاقتىدا ۋالادىك بابۇكىن مېنىڭ ئالدىمغا كېلىپ، ناھايىتى سىلىق تەلەپپۇزدا ماڭا مۇنداق دېدى:

— سەندىن بىر ئىشنى سوراپ باقماقچىمەن...يېڭى كەلگەن قىزنى كۆردۈڭمۇ؟

— قايسى يېڭى كەلگەن قىز؟

— ھېلىقىچۇ...قىز ئوقۇغۇچى. يېنىگىدا بوش ئورۇن بار، ئۇ قىز سېنىڭ يېنىگىدا ئولتۇراقچى بولسا، ئادەم بار، دەپ قويغىن. ماقۇلمۇ؟ مېنىڭ قېشىمدا ئولتۇرسۇن، مېنىڭ يېنىمدىمۇ بوش ئورۇن بار...بولامدۇ؟

— نېمىشقا بۇنداق قىلىمەن؟

— بۇنى چۈشەندۈرۈپ بولالمايمەن...بۇ ئىشنىڭ مۇھىملىقىغا ئىشەنسەڭلا بولدى.

بەش مىنۇتتىڭ ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، يېڭى كەلگەن قىز ئوقۇغۇچى يېنىمغا كېلىپ سورىدى:

— بۇ يەردە ئادەم بارمۇ؟

قىزغا قارىۋېتىپ، بېشىم پىرراپ قېلىپ قالدى. مەن ھېچ بولمىغاندا ۋالادىكنى ۋە ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى ئۇنتۇپلا كەتكەنىدىم.

— ئولتۇرسام بولامدۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇ.

— بولىدۇ، — دېدىم بوش ئاۋازدا. مۇشۇ سائەتلىك دەرسته تۇنجى قېتىم ئىككى نومۇر ئالدىم. بەش نومۇر ئالسام دەپلا ئويلاپ

ئىككى نومۇر ئېلىپ قالدىم. لىلىيە تاراسوۋانىڭ ئالدىدا بەش نومۇر ئالاي دەپ ئويلىنىۋاتاتتى.

شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇ قىزغا كۆرسىتىپ تۇرۇپ ئاللىقانداق قالتىس ئىش ياكى ياخشى ئىش قىلىشنىلا ئويلايدىغان بولۇپ قالدىم. قىسقىسى، ئۇنىڭدا ياخشى تەسىرات قالدۇرماقچى بولدۇم.

ئويلىنا-ئويلىنا، مۇز تېيىلىش جەھەتتە ئۇنىڭدا ياخشى تەسىرات قالدۇرۇشنى قارار قىلدىم. چۈنكى مەن مۇز تېيىلىشقا ئۇستا ئىدىم! شۇنداق قىلىپ، مەن ئۇنى بىرلىكتە مۇز تېيىلىشقا تەكلىپ قىلدىم.

قايسىبىر كىتابىتىن مەشھۇر شەخسىلەرنىڭ "چىرايى باشقىچە بولىدۇ" دەپ ئوقۇغانىمەن. لىلىيە باشقىلارغا پۈتۈنلەي ئوخشمايتتى! ئۇنىڭ جىلتىسىمۇ يۇمشاق ئىدى، جىلتىسى گىلاس رەڭگىدە بولۇپ، ئىككى قۇلۇپلۇق ئىدى.

ئۇ قىز دەپتەرلىرى بىلەن كىتابلىرىنى قىزىل سىزىقلىق قەغەز بىلەن تاشلىۋالغان بولۇپ، سىياھ تەگمىگەنىدى، تىرناقچىلىك مەينەت يەرمۇ يوق ئىدى. ئۇنىڭ قەلىمى ئەپچىلگىنە بولۇپ، قېرىندىشىنىڭ ئۇچىدا سارغۇچ ئۆچۈرگۈچى بار ئىدى، خاتىرە دەپتىرى بەك چىرايلىق ئىدى، تېشىدا كالېندارمۇ بار ئىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىنىڭ چىرايلىقلىقىچۇ تېخى!...

لىلىيە خاتىرە دەپتىرىنىڭ تېشىدىكى كالېندارغا قاراپ قويۇپ:

— 28- فېۋرال شەنبە ئىكەن. بەك ئوبدان بولىدى! يەكشەنبە كۈنى — 29- فېۋرال كۈنى مۇز تېيىلىشقا بارايلى، — دېدى.

— نېمىشقا 29- فېۋرالنى كۈتىمىز؟

— بۇ ھوقۇقنى ئەمەلىي ھەرىكىتىڭ بىلەن قولغا كەلتۈرۈشۈڭگە ۋاقىت چىقىرىپ بېرىش ئۈچۈن!

ـــ نېمە...هوقۇق؟

ـــ مەن بىلەن مۇز تېيىلىش هوقۇقى! ـــ دېدى ئۇ كۆزۈمنىڭ ئۈچىگە قاراپ، ئاندىن سورىدى، ـــ ماڭا نېمىلەرنى قىلىشنى خالايسەن؟

ـــ هەممىنى! ـــ دېدىم جاۋابەن.

ـــ ئۇنداق بولسا ناھايىتى ياخشى! سېنى سىناپ باقاي. بىرىنچىسى، مېنىڭ بىر تەلىپىمگە ماقۇل دەمسەن؟

ـــ هەرقانداق تەلىپىڭگە ماقۇل دەيمەن! ـــ دېدىم ئۇنلۇك قىلىپ.

ـــ بۇرۇن ۋاقە بىلەن ئوبدان دوستلىشىپ ئۆتكەندىم. كېيىن ئۇرۇشۇپ قالدۇق. مەن ۋاقەدىن بىركىتاب ئۆتنە ئالغانىدىم. ئۇنىڭغا ئۆزەم ئاپىرىپ بېرىشكە كۆڭلۈم بارمايدۇ...

ـــ ئۇقتۇم! ـــ دېدىم ئۇنلۇك ئاۋازدا، ـــ ۋاقەنىڭ ئۆيى نەدە؟ ئۇنىڭ نەدە تۇرىدىغانلىقىنى دەپ بەرسەڭلا بولدى. كىتابنى مەن ئاپىرىپ بېرەي، قانداق چىقىم تارتسامۇ رازىمەن!

ـــ ئۇنداق بولسا بەك ياخشى! ۋاقەنىڭ ئۆيى بىزنىڭ ئۆينىڭ ئاستىدا، ئىككىنچى قەۋەتتە...

ـــ ئۇنداقتا سەن ئۇچىنچى قەۋەتتە تۇرىدىكەنسەن ـ دە؟ ـــ مەن دەرھاللا بۇنى بىلىۋالغانىدىم.

شۇ ئەسنادا: مانا ئەمدى ئۇ تۇرۇشلۇق بىنانى كۆرىدىغان بولدۇم، ئۇ ھەر كۈنى چىقىپ ـ چۈشىدىغان پەلەمپەيدە ماڭىدىغان بولدۇم، دەپمۇ ئويلىدىم.

بۇ ئىش ماڭا شۇنداق ئەھمىيەتلىك ئىش دەڭا! بۇ ئىشنىڭ ئەھمىيىتى راستلا بەك چوڭ، شۇڭا، ئاۋۋال يەتتىنچى قەۋەتكە

چقتىم، ئاندىن ئۇچىنچى قەۋەتكە چۇشتۇم، ئۇنىڭ ئۆيىنىڭ ئىشىكىدە بىرپەس تۇردۇم، ئۇلۇغ-كىچىك تىنىپ قويدۇم-دە، ئىككىنچى قەۋەتكە چۇشتۇم...

13-14 ياشلاردىكى بىر بالا ماڭا ئىشكىنى ئېچىپ بەردى. كىشىلەرنىڭ ئەرلەرنىڭ چىرايى مۇھىم ئەمەس دېگەن گەپنى ئاڭلاپ تۇراتتىم. شۇنداقتىمۇ بۇ بالىغا دەرھال دىققەت قىلدىم، قارىسام ئۇنىڭ بويى مېنىڭكىدىن ئېگىز ئىدى، چىرايىمۇ مېنىڭكىدىن چىرايلىق ئىدى. كۆڭلۈم غەش بولدى...شۇنداقتىمۇ ئۆپكەمنى بېسۋېلىپ، ئۇنىڭدىن سورىدىم:

— ۋاللا بارمۇ؟ ئۇ قىزنىڭ كىتابىنى قايتۇرۇپ بەرمەكچى ئىدىم.

— ۋاللا قىز بالا ئەمەس، ئوغۇل بالا! — ئۇ بالا گەپ قىلمۇېتىپ كىتابنى ئەكەل دېگەندەك قولىنى سوزدى.

ئەسلى مۇنداقكەن-دە، ئەسلىدە بۇ بالا ئۇنىڭ ياخشى دوستى ئىكەن-دە؟ كۆڭلۈم پەرىشان بولدى.

— سەن ئۇنىڭ بالا خىزمەتكارىمۇ؟ — دەپ سوردى ۋاللا.

ئېگىز بويلۇق ۋە چىرايلىق ئادەملەر ھەرقانداق سوئال سوراشقا ھەقلىق ئىدى.

گەپ-سۆز قىلماي ئۆيۈمگە قايتىپ كەلدىم...

ئۆيدىكىلەرنىڭ ئەھۋالىمنى بىلگەنلىكى ماڭا مەلۇم ئىدى. چوڭ ئانام ماڭا ئەقىل ئۆگەتمەكچى، ئۆگەتكەندىمۇ ئادەتتىكىدەك، ئۆزىنىڭ ئۇسۇلى بويىچە ئۆگەتمەكچى بولۇپ تىرىشاتتى.

— ئايال قوشنامنىڭ ئوغلى يەتتىنچى سىنىپتا ئوقۇيدۇ، ئۇ ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ داشۆگە چىقماقچى، داشۆنى پۈتتۈرۈپ، ئاياغ بېسىپ تۇرالىغۇدەك بولغاندىن كېيىن باشقا ئىشلار توغرۇلۇق

ئويلانماقچى ئىكەن! ــ دېدى چوڭ ئانام.

چوڭ ئانامنىڭ بۇ گېپىدىن داشۇنى پۈتتۈرۈپ بولغاندىن كېيىن لىلىيە تاراسوۋانى مۇز تېيىلىشقا تەكلىپ قىل دېگەن مەنە چىقاتتى.

شۇ كۈنى ئاخشىمى چوڭ ئانام ئانامغا مۇنداق دېدى:

ــ سىز كىچىك چېغىڭىزدا سېرىيوشا پوتاپوۋنى ياخشى كۆرۈپ قالغان. بۈنىڭ سىزنىڭ ياراملىق ئوقۇغۇچى بولۇشىڭىزغا پايدىلىق بولغانلىقى، جاسارەت بىلەن ئالغا بېسىشىڭىزغا مەدەت بولغانلىقى ھازىرغىچە ئېسىمدە تۇرۇپتۇ!

چوڭ ئانامنىڭ بۇ گېپىنىڭ مېنىمۇ ياراملىق ئوقۇغۇچى بول دېگەن مەنىدە ئىكەنلىكىنى بىلدىم.

ئەتىسى فىزىكىدىن "3-" نومۇر ئالدىم.

ــ نېمە بولدۇڭ؟ ــ دېدى فىزىكا مۇئەللىمىز.

نېمە بولغىنىمنى ئۆزەممۇ بىلمەيتتىم!

بىركىم بىلەن پىكىرلىشۇالسام بولاتتى، كىم بىلەن پىكىرلىشەر-مەن، دەپ ئويلاپ تۇرغىنىمدا گېئولوگىيە شۆبۈەنىنىڭ ئوقۇغۇچىسى يۇرا ئېسىمگە كەپقالدى، ئۇنىڭ ئۆيى ياندىكى ھويلىدا ئىدى. يۇرانىڭ ئاتا-ئانىسى گېئولوگ بولۇپ، دائىم باشقا يەرلەرگە ئىشقا كېتىپ قالاتتى. بىر قېتىم ئۇلار سىرتقا ئىش بىلەن كەتكەندە، يۇرا خېلى بەكلا ئاغرىپ قالغاندى.

ئۇ ئاغرىپ قالغاندا مەن خەۋەر ئالدىم، كېسىلىنىڭ ماڭا يۇقۇپ قېلىش ئېھتىمالى بولسىمۇ، ئۆزەمنىڭمۇ ئاغرىپ قالغۇدەك دەرىجىدە يۇقىتۇرۇۋېلىشىمدىن قورقۇپ كەتمىدىم، چوڭ ئانامنىڭ نارازى بولۇشىغىمۇ پىسەنت قىلمىدىم، يۇراغا دورا-دەرمەك سېتىۋېلىشتىن قالمىدىم، ئوبدان خەۋەر ئالدىم، ھەتتا بىر قېتىمدا دورا چاپلاپمۇ

قويدۇم.

ــ تۇرمۇشتا قىينچىلىق تارتىپ قالغۇدەك بولساڭ مېنىڭ يېنىمغا كەل، ــ دېگەنىدى يۇرا.

ئۇنىڭ يېنىغا بېرىپ، ھەممە ئىشنى ئۇنىڭغا دېدىم. ئۇ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

ــ ئوھوي، بۇرادەر، شۇنىمۇ قىينچىلىق دېگىلى بولامدۇ! ئالتىنىچى يىللىقتا ئوقۇۋاتقانسەن؟ مەن ھەرگىز لەۋزىمىدىن يېنىۋالماي-مەن، ھەرگىز...مەن قىينچىلىق تارتىپ قالساڭ يارداملىشىمەن دېگەنىدىم. ھازىر سېنىڭ دېگىنىڭ قانچىلىك ئىش؟ سەن خەۋپتىن قورقماي ماڭا ياردەم قولۇڭنى سوزدۇڭ، بۇ ياخشىلىقىڭنى ياندۇرمەن، مەنمۇ ساڭا لازىم بولسا خەۋپتىن قورقماي ياردەم قىلىمەن. ئەمما، سەن ھازىر ئېيتقان ئىشقا زادىلا ياردەم كېرەك ئەمەسكەن. ئۇ ئىش ئۆزى يوقايىدۇ، تامامەن يوقايدۇ، تۆتۈن ۋە سەھەردىكى تۇمان تارقاپ يوقىغاندەك يوقاپ كېتىدۇ.

بىر ھەپتىچە ئۆتكەن بولسا كېرەك، لىلىيە ماڭا مۇنداق دېدى:

ــ بىزنىڭ ھويلىدا دېجورنى بولۇپ تۇرۇشنى خالامسەن؟

ــ خالايمەن، ئەمما، نېمىشقا دېجورنى بولۇپ تۇرۇش زۆرۈر بولۇپ قالدى؟...

ــ تۈيۈقسىز سېنىڭ ياردىمىڭگە موھتاج بولۇپ قالسام قانداق قىلىمەن؟ يېنىمدا، دەرۋازا تۆۋىدە تۇرساڭ...

ــ بىر سوتكا تۇرۇشقا رازىمەن!

ــ ئۇنچە ئۇزاق تۇرۇپ نېمە قىلىسەن؟ ھەر كۈنى بىر يېرىم سائەت ياكى ئىككى سائەت تۇرساڭلا كۇپايە!

ئۇ مېنى يەنە سىنىغىلى تۇردى.

ـــ خاتىرجەم بول، ئىچىڭ پۇشۇپ قالمايدۇ! ـــ دېدى لىلىيە، ـــ ۋالادىك بابۇكنىمۇ سەن بىلەن بىللە دىجورنى بولىدۇ.

بۇ گەپچە، ۋالادىك بابۇكنىمۇ سىناقتىن ئۆتەمكتە ئىكەن ـ دە.

ۋالادىك ئىككىمز دىجورنلىق قىلىشقا باشلىدۇق. لىلىيە بىنادىن چۈشكەندە بىز ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ ماگىزىنغا ياكى بازارغا باراتتۇق. بىز ئۇنىڭ سومكىسىنى كۆتۈرۈپ كەينىدىن ماڭاتتۇق. ھۆيلىدىن ئۆتۈۋاتقىنىدا، ھەر قېتىم ئىككىنچى قەۋەتتە ئولتۇرۇشلۇق ۋاڭە كالتەك توپ ئۇيناۋاتقان بولاتتى.

ۋاڭە ھەر قېتىم ئۇيناشتىن توختاپ، كالتىكىنى پۇلاڭلىتاتتى، يا بولمىسا ۋالادىك ئىككىمزگە "شەرەپلىك قوغدىغۇچى"، "ئارقىدىن پايپاسلىغۇچىلار"، "بېزەكلەر"... دېگەندەك نامىلارنى قويىاتتى.

ھەر كۈنى دەرۋازا ئالدىدا بىزنى كۆرگىنىدە:

ـــ نېمە بولدى؟ ئىشقا چۈشتۈڭلارمۇ؟... ـــ دەپ سورايتتى.

مەن چىداپ يۈردۈم. 29 ـ فېۋرالنىڭ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتمەكتە ئىدىم!...

مەن مەدەنىي ئارام ئېلىش باغچىسىدا بىر ناتونۇشنىڭ مەن مۇشۇ يېشىمدا بىر قىزغا كۆيۈپ قالسام، ئۇ قىزنىڭ چېچىنى تارتسەم، ھەتتا ئۇ قىزنى ئۆرىمەن دېگەنلىكىنى ئاڭلىغان.

لىلىيە تاراسۇۋانىڭ چېچىنى تارتىش خىيالىمغا تامامەن كېلىپ باققىنى يوق. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئۇنىڭ تارتقۇدەك ئۆرۈمە چېچىمۇ يوق. ئۇنىڭ بىلەن مۇز تېيىلىشنىلا ئويلايمەن. ھېلىقى كۈننىڭ كېلىشىنى كۈتمەكتىمەن...

ـــ بۇ يەردە، دەرۋازا تۈۋىدە بىرلا ئادەم تۇرسا كۈپايە دەپ

ئويلىمامسىلەر؟ ــ بىركۈنى بىنادىن چۈشكەن للىيە ئاشۇنداق دەپ سورىدى.

ــ كىم قالدۇ؟ ــ دەپ سوردىم مەن.

ــ ئوچۇق ــ ئاشكارا جەڭ ئارقىلىق بىر قارارغا كېلىڭلار. ئوغۇل بالىدەك ئىش قىلىڭلار ــ دە!

ۋلادىك ئالدىمغا كېلىپ، بۇرنۇمغا بىر مۇشت سالدى...

شۇ چاغدا للىيە ئىككىنچى قەۋەتكە يۈگۈرۈپ چىقىپ:

ــ ۋاھ، ھوي ۋاھ، ئاۋۇ ئىككىسىنى ئاجرىتىپ قوي! ئۇرۇشۇپ قالدى! ــ دەپ ئۇنلۈك توۋلىدى.

ۋاھ بىنادىن ئالدىرىماي چۈشۈپ، بۇرنۇمغا قارىدى ۋە:

ــ قارىغىنا للىيە، سېنى دەپ بۇرنى قاناپتۇ! ــ دېدى.

ئۇ للىيەگە بىر خىل ئېھتىرام بىلەن، ھەتتا ئېھتىرام دېگەن سۆز بىلەن سۆيەتلەش ئازلىق قىلمىدىغان بىر خىل ھېسسىيات بىلەن قاراپ تۇراتتى...

قول ياغلىقىم قان بولدى. ئەمما، قانغىمۇ، ئاغرىقىمۇ پىسەنت قىلمىدىم، چۈنكى بۈ ئىش شەنبە كۈنى، 28 ــ فېۋرال كۈنى يۈز بەرگەنىدى.

ئاخشىمى للىيە تاراسۇۋاغا تېلېفون بەردىم:

ــ بۈگۈن 28 ــ فېۋرال. دېمەك، ئەتە 29 ــ فېۋرال...ئەتە مۇز تېيىلغىلى بارىمىز!

ــ يېگىلىشتىك، ــ دېدى للىيە، ــ ئەتە 1 ــ مارت!

ئىسمىدىن چىقىپ كېتىپتۇ...ئىسمىدىن چىقىپلا كېتىپتۇ، بۈ يىل كەبىسە يىلى ئەمەسلىكى، بۈ يىل 29 ــ فېۋرال دېگەن كۈن يوقلۇقى ئىسمىدىن چىقىپلا كېتىپتۇ.

ـــ مېنىڭمۇ ئېسىمدىن چىقىپ كېتىپتۇ، ـــ دېدى لىلىيە، ئاندىن قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

ـــ ئۇنداق بولسا نېمە بوپتۇ؟...بەرىبىر ئەتە يەكشەنبە! ـــ دېدىم مەن، ـــ 29ـ فېۋرال بولسا نېمە بوپتۇ، 1ـ مارت بولسا نېمە بوپتۇ، پەرقى يوققۇ؟

ـــ پەرقى چوڭ! ـــ دېدى لىلىيە، ـــ مەن 1ـ مارت كۈنى بىركىم بىلەن كۆرۈشمەكچى. بىللە مۇز تېيىلماقچى بولغان...

ـــ كىمگە ماقۇل دېدىڭ؟ ـــ مەن ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈۋەتتىم.

ئۇ جاۋاب بېرىش ئورنىغا قاقاقلاپ كۈلدى. مەنمۇ ئوخشاشلا قاقاقلاپ كۈلۈپ جاۋاب بېرەلمىسەمچۇ كاشكى.

ئەتىسى ئەتىگەندە لىلىيەنىڭ ئۆيىگە ماڭىدىغان دوقمۇشتا ئۇنىڭ ھەرىكىتىنى پايلاپ تۇردۇم...

ھاۋا ناھايىتى سوغۇق ئىدى. ئەمما مەن ئىسسىپ كېتىۋاتىمەن... لىلىيە ئىككىنچى قەۋەتتىكى ۋاڭە بىلەن بىللە كوچىغا چىقتى.

بۇنداق بولۇشىنى ئاللىقاچان پەملىگەنىدىم! ۋاڭەنىڭ قولىدا ئىككى جۈپ كانكا بار ئىدى. ۋاڭە تۇنۇگۈنكىدەكلا، ئېھتىرام دېگەن سۆز بىلەن سۆيەتلەش ئازلىق قىلمىدىغان بىر خىل ھېسسىيات بىلەن لىلىيەگە قارايتتى...لىلىيە بولسا كۆلۈمسىرەمەكتە ئىدى.

مانا ئەمدى بىلدىم، سۆيگۈچىلىكى بار ئادەمنىلا سۆيۈش لازىملىقىنى بىلدىم.

بۇنى ئېنىق ۋە قەتئىي بىلدىم...ئەمما، بۇنىڭلىق بىلەن قىلچە يېنىكلەپ قالغىنىم يوق.

گېئولوگىيە شۆيۈەننىڭ ئوقۇغۇچىسى يۈرانىڭ يېنىغا باردىم ۋە ئۇنىڭغا دېدىم:

ـــ سز: تۇرمۇشتا بەك قىينچىلىق تارتقاندا...

ـــ يەنە ھېلىقى ئىشمۇ؟

ـــ ھەئە...

ـــ دەرھال بولدى قىل! چاقچاق قىلغاندەكلا ئىش قېپسەن. سەنچىلىك ئادەمنىڭ ھەقىقي ھېسسىياتقا كېلىشى مۇمكىن ئەمەس!

مەن ھەقىقي ھېسسىياتقا كەلگەندىم. يەنە كېلىپ، ھېسسىياتىمىنىڭ ھەقىقىلىقىدىن ئەتىسى يەنە ئىككى نومۇر ئالدىم. تېكىستنى ئوبدان ئوقۇمىغانلىقىمدىن ئەمەس، كالامغا لىلىيەلا كىرىۋالغانلىقىدىن ئىككى نومۇر ئالدىم. قىسقىسى، كالام تورمۇزسزلانغاندى...

5. سالامەتمۇسز؟

چوڭ ئانام گېپىنى ئېنىق دېمىگەن بولسىمۇ، دادامنى قابىلىيەتسز چىقىپ قالدى دەپ قارايتتى. ئۇ پات-پات بىزگە دادامنىڭ تېببىي شۆيۈەندە بىللە ئوقۇغان ھەممە ساۋاقداشلىرىنىڭ قېرىشقاندەكلا باش دوختۇر، پروفېسسور بولغانلىقىنى، ئەگەر تۆۋەنلىرىنىڭمۇ تېببىي پەنلەر بويىچە كاندىدات دوكتور بولغانلىقىنى دەپ بېرەتتى، دادامنىڭ ئاغىنىلىرىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىدىن خۇشال بولاتتى. چوڭ ئانام ھەر قېتىم ئۇلارنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى ئۇنۇتۇپ جاكارلىغىنىدا، ئۆزى ئىچى تىمتاس بولۇپ كېتەتتى، ئۆيىنى بىر خىل سۇرلۇك كەيپىيات قاپلايتتى. بىز ئۇنىڭ گېپىدىن دادام "قالاق" ئىكەن دەپ قالاتتۇق...

ـــ ئۇلار ئۆز زامانىدا سىزدىن سورايتتى. سىز ئۇلارغا ئىمتىھان

ۋاقتىدا جاۋابنى قانداق يېزىشنى دەپ بېرەتتىڭىز! ــ دېدى چوڭ ئانام نېمىشقىدۇ ئاۋازىنى ئۇنلۇك چىقىرىپ.

ــ ئۇلار ھازىرمۇ ماقالىلىرىنى بۇ كىشىگە كۆرسىتىپ پىكىر ئالىدۇ، ــ دېدى ئانام، بۇ گەپتىن ئانامنىڭ دادام ئۇچۇن پەخىر-لىنىۋاتقانلىقى ياكى دادامغا كايىۋاتقانلىقىنى بىلىپ بولمايتتى، ــ ئۇلارغا ئىلمىي ئەسەر يېزىش ئۇچۇن ۋاقىت بېرىلگەن. بۇ كىشى بولسا ئادەتتىكى دەم ئېلىش ۋاقتىنىمۇ ئۇدا ئۇچ يىل دەم ئالماي ئۆتكۈزۈۋەتتى. ئاشۇ دوختۇرخانىسىنىلا بىلىدۇ، ھەر كۈنى ئېسىدىن چىقارمايدۇ. ئوپېراتسىيە بىلەنلا بەندە... كاللىسىدا بۇنىڭدىن باشقا نەرسە يوق. بىرەر ھەپتىلىك دەم ئېلىش قەغىزى ئالسىمۇ بولىدۇغۇ: بىرەر كېسەل باھانىسى بىلەن ئارام ئېلىۋالسىمۇ مەيلى ئەمەسمۇ...

ئانامنىڭ بۇ ئارزۇسى تېزلا ئەمەلگە ئاشتى: دادام تارقىلىشچان زۇكام بولۇپ قالدى.

دوختۇر ئۇنىڭغا دورا يېزىپ بەردى.

ــ يەنە بىر ئىش، ــ دېدى دوختۇر، ــ جىم ئارام ئېلىڭ.

ئەمما، ئۆيىمىزدىكى تېلېفون ئىككى مىنۇتتا بىر جىرىڭلاپ ئارام بەرمەس بولۇۋالدى...

ــ سالامەتلىكى قانداق؟ ئوبدان تۇرۇۋاتامدۇ؟ ــ ناتونۇش ئاۋازلار ئاشۇنداق دەپ سورايتتى.

دەسلەپ، تېلېفون كېلىۋېرىپ دادام ئۇخلىيالمىدى دەپ ئويلاپ، بۇنداق تېلېفونلارنىڭ كېلىۋېرىشىدىن سەپرايىم ئۆرلەپ قالدى. كەچتە ئانام ئىشتىن قايتىپ كېلىۋىدى، ئانامغا ئېيتتىم:

ــ بەك چىق تېلېفون كەلدى، 20 قېتىمچە كەلدىغۇ دەيمەن!

— نەچچە قېتىم؟ — ئانام سورىدى.

— 30 نەچچە قېتىم، — دەپ ئون قېتىمنى قوشۇپ قويدۇم، مەن ئانامنىڭ خۇشاللىقتا ھەيران قالغانلىقىنى بىردىنلا تۇيۇپ قېلىپ ئون قېتىمنى قوشۇپ قويغانىدىم، — تېلېفون جىرىڭلاۋېرىپ دادامنى ئۇخلاتمىدى.

— ئۇقتۇم. دېمەك، ئۇلار پايپىتەك بولۇشقان ئوخشىمامدۇ؟

— شۇنداق بولماي! بەزىلەر يىغلاي - يىغلاي دەپلا قالدى... پايپىتەك بولۇپ قالغانلىقى ئېنىق...مەن ئۇلارغا خاتىرجەم بولۇڭ دېدىم.

— قاچان تېلېفون كەلدى؟ — دەپ قىزىقسىنىپ سورىدى چوڭ ئانام.

— سىز دورا ئەكەلگىلى كەتكەندە. سىز ئاشخانىدا چاغدا كەلدىغۇ دەيمەن...كونكرېت ۋاقىت ئېسىمدە قالماپتۇ.

— ئېھتىمال...تېلېفون راستلا خېلى كۆپ جىرىڭلىغان، — دېدى چوڭ ئانام ۋە ھەيرانلىق نەزىرى بىلەن دادام ياتقان ئۆينىڭ ئىشىكىگە قاراپ قويدى.

چوڭ ئانام بۇنچە جمق تېلېفون كېلىشىنى ئويلاپ يەتمىگەندى. ئانامۇ ئويلاپ يەتمىگەندى!...

"دادام ئاغرىپ قېلىپمۇ ياخشى بولدى! — دەپ ئويلىدىم مەن، — دادامنى چوڭ ئانام بىلەن ئانام بىلىپ قويسۇن...ئەمدىغۇ چۈشىنىپ قالار. بولۇپمۇ ئانامنىڭ بىلىپ قويۇشى زۆرۈر!" شۇنداق، دادامنىڭ ئاغرىپ قالغانلىقىغا باشقىلارنىڭ قانچىلىك تىت - تىت بولۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئانام بىلسە ئىدى دەپلا ئويلايتتىم.

— بىركۈنى شۆيۈەن ئوقۇغۇچىسى يۈرانىڭ ھالىدىن خەۋەر

ئالغاندىم، يېنىمىزدىكى ھويلىدا ئۆيى بار ھېلىقى...، — دېدىم مەن، — ئېسىگىلاردىمىكىن؟ — ئانام بىلەن چوڭ ئانام بېشىنى لىڭشىتىپ ئېسىمزدە دېگەن مەنىنى ئېيادىلىدى، — ئۇمۇ تارقىلىشچان زۇكام بولغانىدى. ئۇنىڭغىمۇ تېلېفون كەلگەن. بىر كۈندە ئىككى-ئۈچ ئادەمدىن تېلېفون كېلەتتى. بۇنىڭدىن جىق ئەمەس، كۆپ بولغاندا شۇ ئىككى-ئۈچ ئادەم. ئەمما، بىزنىڭ ئۆيگە كەلگەن تېلېفونىنىڭ جىقلىقىدىن ئادەم پايپىتەك بولۇپ كېتىدىكەن.

مۇشۇ چاغنىڭ ئۆزىدە تېلېفون جىرىڭلىدى.

— سىزنى ئاۋارە قىلدىم...، — دېدى تېلېفوندا بىر ئايال ئاۋازىنى پەسەيتىپ بوش ئاۋازدا، — سىزكىم بولسىز؟

— ئوغلى.

— ئوبدان بولدى...سىز كۆڭلۈمنى چۈشىنىسىز. مېنىڭمۇ بىر ئوغلۇم بار. ئەسلىدە ئەتە ئوپېراتسىيە قىلدۇرماقچى ئىدى. دادىڭىز ساقايغاندا ئاندىن بىرگەپ بولار دېگەن يەرگە كەلدىم. مۇمكىن بولسا...تەلىپىمنى دادىڭىزغا يەتكۈزۈپ قويسىڭىز. مۇشۇ بىرلا ئوغلۇم بار ئىدى. ھازىر كۆڭلۈم پاراكەندە. دادىڭىز ئوپېراتسىيە قىلسا خاتىرجەم بولاتتىم...مۇمكىن بولسا، ئوپېراتسىيىنى دادىڭىز قىلسا كۆڭلۈم تىناتتى.

— بۇ تەلىپىڭىزنى ئايالىغا، يەنى ئانامغا ئېيتىڭ...، — دېدىم مەن، — تېلېفونغا مانا ھازىرلا چاقىرىپ قويايى.

شۇنداق قىلىپ ئانامنى چاقىرىپ قويدۇم.

بىر سائەت ياكى 40 مىنۇتتەك ئۆتتىمكىن، بىر ئەركىشى تېلېفون بېرىپ سورىدى:

— مەن بىلەن سۆزلىشۈاتقان كىم بولىدۇ؟

— ئوغلى.

— بەللى، بەللى! ئۇنداق بولسا سىز چۈشەنمەي قالمايسىز. خوتۇنۇم ئۆت خالتىسى ئوپېراتسىيىسى قىلدۇرماقچى ئىدى، ئوپېراتسىيىنى سىزنىڭ دادىڭىز قىلىدىغان بوپتىكەن، شۇڭا، خوتۇنۇمنى مۇشۇ دوختۇرخانىغا ئەكەلگەنىدىم، بولمىسىغۇ باشقا دوختۇرخانىغا ئاپىرىش ئىمكانىيىتىم بار ئىدى. ئەمما، بۇ دوختۇرخانىدىكىلەر سىزنىڭ دادىڭىزنىڭ ئوپېراتسىيە قىلىدىغانلىقىنى...ئەپسۇسكى، بىردىنلا مۇشۇنداق كۆڭۈلسىزلىك بولغىنىنى! بۇ راستمۇ؟ دادىڭىز ئىتتىنىڭ ساقىيىپ كەتسە بولاتتى! ئالاھىدە دورا كېرەكمۇ؟ قىس دورىلاردىن لازىممۇ؟ مەن تېپىشپ بېرەلەيمەن...قىسقىسى، دادىڭىز ئوپېراتسىيە قىلسا رازى بولاتتىم. دوختۇرخانا دېگەن تېياتىرخانا ئەمەس: مەن كاندىدات ئارتىسنىڭ ئويۇنىدىن رازى بولمايمەن!...

— ماڭا دېگەن بۇ گەپلىرىڭىزنى ئايالىغا يەنە بىر دەڭ،...قالدۇرماي دەڭ! ئۇ ياردەم بېرىپ قالسا ئەجەب ئەمەس.

ئانامنى يەنە چاقىردىم.

شۇنىڭدىن كېيىنكى كۈنلەردە دادامنىڭ سالامەتلىكىگە كۆڭۈل بۆلىدىغانلارنىڭ ھەممىسگە مۇنداق دېدىم:

— ئېنىق ئەھۋالنى ھازىر ئېيتىپ بېرەلمەيمەن. كەچتە تېلېفون بېرىپ بېقىڭ، خوتۇنى كەچتە كېلىدۇ! ئۇ سىزگە ھەممە ئەھۋالنى ئېيتىپ بېرىدۇ.

ئانام ئىشتىن چۈشۈپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن كارىدوردىكى تېلېفون قويۇلغان شىرەنىڭ يېنىدا ئولتۇرغىنىچە مەن كۈندۈزى كەچتۈرۈن تېلېفون بېرىڭ دەپ قويغانلار بىلەن كەينى-كەينىدىن

سۆزلىشىپ كەتتى.

تۇرۇپ ـ تۇرۇپ چوڭ ئانامغا:

ـــ سىز بىرەدەم تېلېفون ئالسىڭىز قانداق؟ ـــ دەيتتىم.

شۇنىڭ بىلەن چوڭ ئانام كارىدوردىكى كىچىك شىرەنىڭ يېنىدا ئانامنىڭ ئورنىدا ئولتۇردى. دادامغا تېلېفون بەرگەن كىشىلەر، دوختۇرلار ۋە سېستىرالار ھەر قېتىمدا "قىزىپ قالدىمۇ؟" دەپ سورايتتى.

ئەپسۇسكى، دادامنىڭ قىزىتمىسى ئۆرلەپ كەتمىگەنىدى. مەن باشقىلارنىڭ دادامنىڭ سالامەتلىكى ئۈچۈن تىت ـ تىت بولۇۋېرىشىنى ئۇمىد قىلاتتىم!

بىر قېتىم مەن مۇنداق دېدىم:

ـــ قىزىتمىسمۇ؟ ئۇقمايدىكەنمەن...تېرمومېتر سۇنۇپ كېتىۋىدى. پىشانىسى قول كۆيگۈدەك ئىسسىق. ئۇنىڭ ئۇستىگە پارامۇش ھالەتـ تىلا تۇرماقتا!...

شۇ كۈنى تېلېفون بەرگەنلەرگە ئاشۇنداقلا جاۋاب بېرىۋەردىم. دادام ئاڭلاپ قالمىسۇن دەپ، كارىدوردا ئاۋازىمنى بوش چىقىرىپ سۆزلىدىم.

پەس ئاۋازدا گەپ قىلغىنىمنىڭ رولى چوڭ بولىدى، تېلېفون بەرگۈچىلەرمۇ ئاران ئاڭلىنىدىغان پەس ئاۋازدا مانا گەپ قىلدى:

ـــ تېخى ساقايمىدىمۇ؟

ـــ ھەئە...كەچتە تېلېفون بېرىڭ، كەچتە خوتۇنى قايتىپ كېلىدۇ.

كەچتە بىزگە بىراقلا ئۈچ تېرمومېتر سوۋغا قىلىندى.

ـــ ئۇنىڭ قىزىتمىسىنىڭ نورمال بولۇپ قېلىشىنى ئۇمىد قىلـ

مەن، ــ دېدى ئوغلىنىڭ قايسىدۇ بىر يېرىنى دادام ئوپېراتسىيە قىلماقچى بولغان ئايال ماڭا بىر تېرموموبتىرنى سۇنۇۋېتىپ، ــ ئۇ ھېلىمۇ پارامۇش ھالدىمۇ؟

ــ ياق، ياخشى بولۇپ قالدى، ــ دېدىم مەن، ــ كۆپ ياخشى بولۇپ كەتتى، ئەنسىرىمەڭ...

ــ مۇشۇ تېرموموبتىر بىلەن دادىڭىزنىڭ تېمپېراتۇرىسىنى ئۆلچەپ تۇرۇڭ، ــ دەپ تەلەپ قىلدى ئايال. بۇ ئايال دادامنى تېرموموبتىر ساقايتالايدۇ دەپ ئويلىغانمىكىن.

ــ سالامەتلىكى ئوبدانلا ياخشىلىنىپ قالغانىدەك تۇرىدۇ، ــ بۇ ئايالغا يەنە بىر قېتىم تەسەللى بەردىم.

ــ ئايال قول ياغلىقىنى چىقىرىپ، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ كەتتى...

ــ سىلەرچە، ــ دېدىم ئانام بىلەن چوڭ ئانامغا، ــ چوڭ ئىسكىرىپكىچىلار تارقىلىشچان زۇكام بولۇپ قالسا، شۇنچە جىق ئادەم ئۆلىدىغا تېلېفون بېرەرمۇ؟ شۇنچە كۆپ تېرموموبتىر تەقدىم قىلارمۇ؟...

ــ نېمىلەرنى دەيدىغانسەن!...بۇنىمۇ سېلىشتۇرغىلى بولامدۇ؟ ــ دېدى چوڭ ئانام ئۇنلۇك قىلىپ، ــ داداڭنىڭ سالامەتلىكى باشقىلارنىڭ ھاياتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ــ تە!

ــ شۇنداق! كىشىلەر دادامغا موھتاج! ــ دېدىم مەن.

ــ ئەلۋەتتە! ــ دېدى ئانام ئۇنلۇك قىلىپ.

دادام ئۆرۈلىۋاتقان زۇكام بولۇپ قالمىغان بولسا، ئانام بۇنداق گەپنى ھەرقانچە قىلغان بىلەنمۇ ئۇنلۇك دېمەيتتى. ئىككىنچى تۇرلۇك قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇ بۇنداق گەپنى قىلغان تەقدىردىمۇ، ئاۋازى

بۇنداق چىقىش، كۆچلۈك چىقماس ئىدى.

گېزىتلەردە ۋىروسلۇق زۇكامغا قارشى قەتئىي كۈرەش قىلىش كېرەك دېيىلگەنىدى. ئەمما مېنىڭ بۇ ۋىروسلارغا ئىچىم ئاغرىپ قالدى، ھەتتا ئامراقلىقىم كەلدى...چۈنكى، بۇ ۋىروسلار مېنىڭ قېينىچىلىقىمنى ئاسان قىلىپ بەرگەن تۇرسا، بۇنىڭغا نېمە چارە!

شۇ كۈنى: بۇنىڭدىن كېيىن ئۆيىدە مېنى كۆزگە ئىلمايدىغان ئىش بولۇپ قالسا، مەنمۇ جەزمەن ئېغىر كېسەل بولۇپ يېتىۋالاي، ياخشىسى ۋاقىتلىق ئۆلۈپ قالاي...قانداق ئادەمدىن مەھرۇم بولۇپ قالغىنىنى ھەممىسى بىلىپ قالسۇن! دېگەن نىيەتكە كەلدىم. ئەمما، بىر تۇرۇپ مۇنداقمۇ ئويلىدىم: ئەپسۇسكى، ئۆلگەن ئادەم تىرىلەلمەيدۇ، ئېغىر كېسەل بولۇپ يېتىپ قالاي! سىنىپتىكى ھەممەيلەن (43 ئوقۇغۇچى) ماڭا تېلېفون بەرسۇن. مۇشۇنداق بولۇشقا بارلىق كۈچۈم بىلەن تىرىشمەن! شۇ چاغدا، ئۇلار دەرھال بىلدۈكى...

6. ئېگوروۋ

ــ مەن داۋالىغان ئاغرىنىڭ دەردىنى جىسمانەن تۇيغانىدەك بولۇۋاتسەن، ئۇقتۇڭمۇ، ــ دېگەنىدى دادام بىركۈنى. ئانام بىلەن چوڭ ئانامنى ئاڭلاپ قالمىسۇن دەپ، ئۇ بۇ گەپنى بەك بوش قىلغان. ئۇ ھەتتا ئانام بىلەن چوڭ ئانامغا بۇ گەپلەرنى بوش قىلىشتىن ئۈيلاتتى، ئۇ ھەرقانچە بوش گەپ قىلسامۇ، ئۇلار ئاۋازىڭ چىقتى دەيدۇ دەپ ئويلىسا كېرەك. ئەمما، ئۆزىنىڭ "جىسـ

مانەن" دەرد تارتىپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئانامنىڭ بىلىپ قېلىشىنى خالىمىغان بولۇشىمۇ مۇمكىن.

دادام ماڭا ھەرقانداق گېپىنى دەۋېرەتتى! ھەتتا ئۆزىنىڭ ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدىلا ئانامغا كۆيۈپ يۇرگەنلىكىنى، شۇنىڭدىن باشلاپ ئۆمرىدە ئانامنىلا ياخشى كۆرۈپ كەلگەنلىكىنى دەپ بەردى.

ــ بەزى دوستلىرىم ئىككىنچى بىر قېز بىلەن مۇھەببەتلىشىپ باقمىغانلىقىمدىن بەكمۇ ھەيران، ــ نېمىشقىدۇ دادام شۇنداق دېدى.

ــ ھەيران قېلىشىمۇن! ــ دېدىم ئۇنىلۇك ئاۋازدا. بۇ بىچارىلەر ئانامدەك ئايالنى كۆرۈپ باقمىغان ــ دە...

قىسقىسى، دادام مەندىن ھېچنېمىنى يوشۇرمايتتى.

بىر چاغلاردا ماڭا: قولۇڭغا پىچاق ئال، بۇ چوڭ ئوپېراتسىيىنى سەن قىل، دەيدىغان بولسا، ئوپېراتسىيىنى جەزمەن ئاسانلا قىلىپ قويىمەن، دەپ ئويلايتتىم. چۈنكى، دادام ماڭا ئۆزى قىلغان ھەممە چوڭ ئوپېراتسىيىلەرنىڭ ئەھۋالىنى تەپسىلىي دەپ بەرگەنىدى، كۆنىلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئوپېراتسىيىنى قانداق قىلىدىغانلىقىنى كۆڭاۋمگە ئوبدان پۈكۈۋالغانىدىم.

دېمىسىمۇ، دادام ئۆزىنىڭ ئىشى توغرۇلۇق بىرەركىم بىلەن پاراڭلىشىشى كېرەك ــ تە! ئۇ ئۆيدىكى ئايالىلارغا مالالىلىق كەلتۈرۈشنى خالىمايتتى، ئۆيدە دادام بىلەن پاراڭلاشقۇدەك باشقا ئەر كىشى يوق ئىدى، شۇڭا ماڭا ھەممە گەپلىرىنى دەيتتى.

بىزنىڭ ئۆيگە كەينى ــ كەينىدىن تېلېفون بېرىۋەرگەنلىكى ئۈچۈن، ئېغىر كېسەللەرنىڭ ئىسىم ــ فامىلىسى، ئۇرۇق ــ تۇغقانلىرىنى بىلەتتىم. دادام ئۇلارغا مۇنداق دەيدىغانىدى:

— بۇگۈن ئېرىكسىزنى ئۆرۈپ قويدۇق!

— ئوغلىڭىز ماڭالايدىغان بولدى! شۇنداق، يەنە ماڭالايدىغان بولدى...دېرىزە تۈۋىدىكىچە بارالايدۇ! سىزگە مۇبارەك بولسۇن!

— دوختۇرخانىلاردا ئىش سوراش بۆلۈمى يوق ئوخشايدۇ، — دېگەندى چوڭ ئانام.

— ئاغرىقلارنىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرى بەزىدە ئوپېراتسىيە قىلدۇرماقچى بولغان شۇ ئاغرىقتىنمۇ بەك ئازابلىنىدۇ، — دېگەنىدى دادام، — چۈنكى، ئۇلار نارکوزلانمىغان! شۇڭا، تېلېفوندا بارلىق ئىمكانىيەت بىلەن ئۇلارنىڭ ئازابىنى يوقتىمەن.

ئاغرىقلارنىڭ نەدە ئىشلەيدىغانلىقىنى، نېمە ئەمەلى بارلىقىنى، غايىسى نېمە ئىكەنلىكىنى، نەچچە يىلىي بارلىقىنى دادام تولۇق بىلەتتى.

— ئاغرىقلارنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىنى بىلمەي تۇرۇپ كېسەلنى قانداق داۋالىغىلى بولىدۇ! — دېگەنىدى دادام، — بىز تاشقى كېسەللىكلەر دوختۇرلىرى خۇسۇسەن تېخىمۇ شۇنداق قىلىشىمىز كېرەك...

دادام ئانام بىلەن چوڭ ئانامنى ئەندىكىپ كەتمەسۇن دەپ بەك تەپتارتىپ كەلگەنىدى. شۇڭا، دادام ئەتىگىنى خۇشلۇقى تۈتۈپ ئۇنلۇك ناخشا ئېيتسا، دادامنىڭ بىرەرغېمى بار ئىكەن دەپ قالاتتىم، ياكى، ئېنىقراقىنى ئېيتقاندا، كۆڭلى پاراكەندە بوپتۇ دەپ قالاتتىم. شۇنىڭ بىلەن، دادامنى ئاستاغىنا ئاشخانىغا تارتىپ سورايتتىم:

— نېمە بولدى، بۇگۈن مۇرەككەپ ئوپېراتسىيە بارمۇ؟ ئەندىشە قىلىۋاتامسىز؟

— تاددي ئوپېراتسيه مەۋجۇت ئەمەس، — دەپ جاۋاب بېرەتتى دادام ھەمىشە دېگۈدەك، ئاندىن مۇنداق دەيتتى، — باش قېتىنچىلىقى بولىدىغان ئىش كۆپ. — يا بولمسا، دادام مۇشۇ-نىڭغا ئوخشاش گەپلەرنى قىلاتتى...

شۇنىڭ بىلەن، دادامغا ئىشەنچىم كامىللىقىنى ئېيتاتتىم، دادامنىڭ كۆڭلى بىراقلا خاتىرجەم بولۇپ قالاتتى ـ دە، ناخشائېيتمايتتى.

كۈندۈزى چوڭ ئانامغا:

— يېنىكانىڭ گېئومېتريىه سوئاللىرىنى قانداق ئىشلىگەنلىكىنى ئۇقۇپ باقاي، — دېدىم.

دوختۇرخانىنىڭ تېلېفون نومۇرىنى چۆرۈۋېدىم، تېلېفونىنى دادام ئالدى، دادامدىن:

— قانداق، سوئاللارغا جاۋاب بېرەلىدىڭىزمۇ؟ — دەپ سورىدىم.

دادام مەقسىتىمنى دەرھال چۈشەندى. بىز بىر ـ بىرىمىزنى چۈشىنىشىپ كەلگەندۇق.

كەچتە دادام ئۆيگە يېنىپ كېلىۋىدى، ئۇنىڭ چىرايىغا قاراپلا ئەگەشمە كېسەلنىڭ يوقلۇقىنى، قىزىتمىسىنىڭ ئۆرلەپ كەتكەنلىكى ياكى ئۆرلىمىگەنلىكىنى...بىلىۋالدىم.

ئەمما، كۈنلەرنىڭ بىرىدە دادامنىڭ چىرايىدىن ھېچ نەرسىنى بىلەلمىدىم. چىرايىدىن پەرىشانلىقمۇ، خۇشاللىقمۇ ئەكس ئەتمەيتتى، گويا ھېسسىياتسىز ئادەمدەك تۇراتتى. مېڭىشلىرىمۇ باشقىچە ئىدى، ئېنىقراقى، يول مېڭىشنى بىلمەيدىغان ئادەمدەكلا بولۇپ قالغانىدى... مەن قورقۇپ كەتتىم.

— بىرەر ئىش بولدىمۇ؟ — دەپ بوش سورىدىم.

— ئۇ ئۆلۈپ كەتتى، — دەپ جاۋاب بەردى دادام.

— كىم؟

— ئېگوروۋ...ئۇۋان پاۋلوۋىچ.

بۇ ئىسمنى ئاڭلاپ باقمىغانىدىم. دادام ئەتىگەنىدە پەرىشانمۇ بولمىغان، ناخشىمۇ ئېيتمىغاندى. ئانام بىلەن چوڭ ئانام يېزىغا ئۇچ كۈن تۇرۇپ كېلىمىز دەپ كەتكەنىدى، مەن دادامنىڭ كۆڭلىدىكىنى تۈيۈپ تۇراتتىم.

— قانچە ياشقا كىرىپتىكەن؟

— ھەي...ئادەم ئۆلسىلا يېشىنى سوراش ئادەت بولۇپ قالدى. ياشانغان بولسىمۇ، ياش بولسىمۇ، بۇنىڭ كارايىتى يوق! ئۇ تېخى ياششى كېرەك ئىدى.

— قانداق ساقايماس كېسەلگە گىرىپتار بوپتىكەن؟

— ئېغىر كېسلى يوق، گەپ مانا مۇشۇ يەردە، ئېغىر كېسىلى يوق ئىدى! ئوپېراتسىيە ناھايىتى ئوڭۇشلۇق بولغان، ئەمما كېيىن... ساڭا نېمە دەپ چۈشەندۈرسەم بولار؟ تومۇرنىڭ بىر يېرىدە ئازراقلا قېنى ئۈيۈۋاپتۇ...قان نوكچىسى.

— دېمەك، سىزدىن كۆرگىلى بولمايدىكەن، — دېگەنىدىم، دادام ماڭا يالتىنىە قارىدى، — ياق، مەن بۇنداق دېمەكچى ئەمەس، سىزنى ئوپېراتسىيىنى توغرا قىلغان دېمەكچى! — دېدىم.

— ئۇ ئۆلدى. بۇرناكىڭ ئانىسى مېنىڭ قېشىمغا كىرگەن...ئۇنى تونۇمۇ؟

— ئەمىسە، ئۇ ئادەم تېخى ياش ئىكەن ـ دە؟

— 57 ياشتا ئىدى.

— تېخى...ئانىسى بارمىكەنا؟

— ئانىسى 78 ياشقا كىرىپتۇ. لېكىن پۈت، قولىدىن قۇۋۋەت

كەتمەپتۇ، كۆزلىرىمۇ روشەن ئىكەن...ئانىسى: "ھېلىمۇ ياخشى، ۋاسلىنىك خوتۇنى ساناتورىيىدە، بالىلىرى باشقا يەردە ئىدى. بولمىسا، ئۇنىڭ كېسىلى يېرىم كېچىدە تۈيۈقسىز قوزغىلىپ قالسا، ئۇلار قورقۇپ كېتەتتى!" دېگەن. مەن چاقچاق قىلىپ: بۇ كېسەل قوزغىلىپ قالسا قورقۇپ كەتكۈدەك يېرى يوق، بىز پەسەيتىپ قويىمىز، دېگەنىدىم.

ــ ئانىسى ئوغلىنىڭ ئۆلۈپ كەتكىنىنى بىلەمدۇ؟...

ــ ئۇنىڭغا بەش كۈندىن كېيىن ئوپېراتسىيە قىلىمىز دېگەنىدىم. جان ئۈزۈش ئالدىدا ئېگىروۋ مۇشۇنداق دېيىشنى مەندىن تەلەپ قىلغان. ئانىسىنى دەرھاللىقتا ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايدۇ دەپ...

"بۇ گەپچە، ئۇڭان پاڭلوڭچ ئۆلۈش ئالدىدىمۇ ئانىسىنى قانداق نارکوزلاشنى ئويلىغانىكەن ــ دە،" دەپ ئويلىدىم ــ دە، دادامدىن سورىدىم:

ــ ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟

ــ ھازىر ئۇنىڭ يېنىغا بېرىپ، ھەممە ئەھۋالنى ئۇنىڭغا ئۆزەم ئېيتىمەن.

ــ مەنمۇ بارىمەن!

ــ ماقۇل، بىللە بارىلى، يىراق ئەمەس. "تاڭ نۇرى" كىنوخانىسىنىڭ قورۇسىدىلا...ئانىسى ماڭا: ۋاڭە دوختۇرخانىدىن چىققاندىن كېيىن ئۆيىمىزگە پات ــ پات كېلىپ تۇرۇڭ، دېگەن...

دادامنى قولىدىن يۆلەپ ئېلىپ ماڭدىم. ئۇ ھەيران قالمىدى، قولىنىمۇ تارتىۋالمىدى. دېمەك، ئۇ ماڭا موھتاج ئىكەن! ياكى بولمىسا، ئۇ ھېچنېمىگە پەرۋا قىلمايدىغان بولغانمىدىكىن شۇ چاغدا.

ــ ئۇ ئايال ئوغلى توغرۇلۇق ماڭا تەپسىلىي سۆزلەپ بەرگەن.

ئانىلارنىڭ ھەممىسى شۇنداق، ئانىلار مېنىڭ ئوغلۇمنى ئۆزىڭىزنىڭ ئوغلىدەك كۆرۈپ، بارلىق ئامالىلار بىلەن ساقايتىپ قويىسىڭىز...دەپ ئۈمىد قىلىشىدۇ...

دادام گويا ئېگوروۋ مەن بىلەن تەڭ دېمەتلىكتەك، ئۇنىڭ ئانىسى بولسا مېنىڭ ئانام بىلەن تەڭ دېمەتلىكتەك تەلەپپۇزدا ئېگوروۋ ھەققىدە سۆزلەيتتى.

ــ دۇنيادىكى ئانىلارنىڭ ھەممىسى بالىلىرىنىڭ ئۆزىدىن بۇرۇن ئۆلۈپ كېتىشىدىن بەك قورقىدۇ، ــ دېدى دادام، ــ ئۇلار بىز دوختۇرلارنىڭ بۇنداق ئۆلۈمنىڭ بولۇشىغا يول قويمايدىغانلىقىمىزغا ئىشىنىدۇ. ھالبۇكى، قارىمامسەن، ھازىر بۇ ئىش بولدى...

كېتىۋېتىپ ئويغا چۆكتۈم: "نېمىشقا كىچىككىنە قان نوكچىسى دۇنيادىكى ھەممە نەرسىدىن غالىب؟ نېمىشقا ئادەمنىڭ ھاياتى قىلدەك بىرھەر تومۇرغا باغلىق؟ زادى نېمە ئۈچۈن؟" بۇ ئويۇمنى دادامغا ئېيتىۋىدىم، دادام مۇنداق جاۋاب بەردى:

ــ بىز ھايات مەلۇم تومۇرغا باغلىق بولۇپ قالمىسۇن دەپ بارلىق كۈچىمىز بىلەن تىرمىشىمىز.

دادامنىڭ مۇشۇنىڭ ئۈچۈن بارلىق كۈچى بىلەن تىرمىشىۋاتقانلىقى ماڭا مەلۇم ئىدى...

ــ دەپ بېقىڭە، بۇنداق بولۇشىنى سىز ئويلاپ كۆرگەنمۇ؟

ــ دوختۇر دېگەن ھەممىنى ئويلايدۇ، ــ دەپ ئاچچىقلاپ جاۋاب بەردى دادام.

مەن يەنە سوراۋەردىم:

ــ بۇنداق ئىشنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولامدۇ؟...سىز ئالدىنى ئالالامسىز؟

ـــ ئالدىنى ئېلىش مېنىڭ مەسئۇلىيىتىم!

بىردىنلا چۈشەندىم: دادام ماڭا ئەمەس، ئۆزىگە ئاچچىقلىنىۋاتىدۇ، ئۆزىگە خاپا بولمايدىغان قىلىشىم كېرەك ئۇنى!

ـــ سىزنىڭ مۇشۇنداق قىلىش مەسئۇلىيىتىڭىز بارمۇ ياكى شۇنداق قىلالىغۇدەك قابىلىيىتىڭىز بارمۇ؟ دەڭا...

ـــ سەن ھېچقاچان دوختۇر بولالمايدىكەنسەن، ـــ دېدى دادام.

ـــ نېمىشقا؟

ـــ سەن مېنىلا، يەنى ئۆزەڭنىلا ئويلايدىكەنسەن. ئويلاشقا تېگىشلىكى...بەس، بولدىلا، سۆزلىمەيلا قويايلا! ـــ دەپ قولىنى سىلكىدى دادام.

ـــ ئۆزىڭىز توغرۇلۇق ئۆزىڭىز ئويلىمىغاندىكىن، باشقىلار سىزنى ئويلىشى كېرەك ـ تە، ـــ دېدىم ئانامنىڭ ئاغزىدىن كۆپ ئاڭلىغان بۇ گەپنى تەكرارلاپ.

ھويلىغا كىردۇق. دادامنىڭ ھېلىقى ئايالىنىڭ قايىلىنادا، قايسى ئۆيدە تۇرىدىغانلىقىنى بىلمەيدىغانلىقىنى مۇشۇ چاغدىلا بىلدىم. دادام كىنوخانا ھويلىسىدا دېگەن گەپنىلا ئېسىدە ساقلاپتۇ، بىنا نومۇرىنى ئۇنتۇپ قاپتۇ.

بەشى ئۇچىتەك ئاقارغان بىر ئەر كىشى دەل ـ دەرەخ ۋە گۈل ـ گىياھلارغا سۇ قۇيۇۋاتاتتى. ئۇنىڭ سۇ ناسۇسىنى تۇتۇشلىرىغا قاراپ، بۇ ھويلىغا قارايدىغان ئادەم ئەمەسكەن، ئۆزىچە سۆغرەـ ۋېتىپتۇ دېگەن پىكىر دەرھال كاللامغا كەلدى. ئۇ ئادەم ئۇ يان، بۇ يانغا قاراپ تۇرغان بىزنى كۆرۈپ قالدى.

ـــ كىمنى ئىزدەيسىلەر؟

ـــ ئېگوروۋنىڭ ئۆيى قايسىكىن؟ ـــ دەپ سورىدى دادام.

— هه...ئوغلىڭىزنى ئۇنىڭغا تەربىيىگە ئەكىلىپ بەرمەكچىمۇ؟ — هېلىقى ئەر كىشى نېمىشقىدۇ خۇشال بولۇپ كەتتى، — بىزنىڭ بۇ بىنادىكى باللار خاتالىق ئۆتكۈزسىلا، چوڭلار ئۇلارنى ئۇشان پاۋ-لۇۋغا ئايرىدۇ. ئۇنىڭ باللارغا نەسىھەت قىلىشتا ئامالى بار! ئوھوي، ئەمدى باشقا بىنادىكىلەرمۇ ئۇنىڭ يېنىغا كېلىدىغان بولغان ئوخشا-مامدۇ؟...ئۇنىڭ ئۆيى بىرىنچى ئىشكىتە. ئىككىنچى قەۋەت...قايسى ئۆيلۈكى يادىمدا قالماپتۇ. ئەمما، هازىر ئۆيىدە يوق، دوختۇرخا-نىغا كىرىپ كەتكەن، — دېدى ئەر كىشى خورسىنىپ. ناسۇستىكى سۇ بىر دەرەخكە قۇيۇلۇۋەردى، — ئۇ دوختۇرخانىغا كىرىپ كەتكەنـ-دىن كېيىن، باللار هويلىدىكى شىرەنى بۇزۇۋېتىپتۇ...شىرەنىڭ پۇتلا قاپتۇ. مۇشۇ كەپسىز باللارنىزە! ئۇ دوختۇرخانىدىن چىقمـ-ىۋچە شىرەنى ئوڭلىمايمىز. باللار ئۆزى ئۇنىڭ ئالدىدا توۋا قىلسۇن! ئۇ ئۆيدە بولمىغان بولسا، باللار شىرەنى بۇزۇۋەتمەيتتى. زادىلا بۇزۇۋەتمەيتتى! باللار ئۇنى هۇرمەتلەيدۇ...باللار گۈل-گىياھ، دىل-دەرەخلەرنى بەك ئاسرايتتى! نېمىشقا دېمەمسىز؟ چۈنكى، هەممىسنى ئۆزان پاۋلوۋېچ تىككەن! مۇشۇ ئالمىنىمۇ ئۇ تىككەن...ئۇنىڭ ئۆيى بىرىنچى ئىشكىتە...، — بۇ چاغدا بىرمۇنچە بوپا كۆتۈرگەن بىر ئايال يېنىمىزدىن ئۆتۈپ قالدى، هېلىقى ئەر كىشى ئۇنىڭدىن سورىدى:

— قايسى ئۆيدە تۇرىدۇ؟

— كىمنى دەيسىز؟

— ئېگوروۋنى.

هېلىقى ئايال بوپىلىرىنى دەرهال يەرگە قويدى. ئۇنىڭ بوپىلارنى قويۇشلىرىدىن بوپىلارنىڭ خېلى ئېغىرلىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

ـــ ئۇنىڭ ئۆيىـى ئاۋۇ ئىشكىتە! يەتتىنچى نومۇرلۇق ئۆيىدە. كېلىدىغان ۋاقتىمۇ بوپقالدى. ئوغلۇمنىڭ ماتېماتىكىغا كاللىسى ئانچە ئىشلىمەيتتى. ئەمما، ئۇ ئىـۇان پاۋلوۋىچقا بەك ئامـراق، ئىـۇان پاۋلوۋىچنىڭ يۈزىنى قىلىپ بولسىمۇ ماتېماتىكىغا ئامـراق بولۇپ قالدى. تۆت نومۇر ئالـدى. ئوغلـۇم چوڭ بولـمىغۇچە بۇ يەردىـن ھەرگىز كۆچۈپ كەتمەيمەن! سىلەرنى مەن باشلاپ ئاپىراي، ئانىسى ئۆيدىغۇ دەيمەن...

دادامنى "ئىۇان پاۋلوۋىچ ئالەمدىن ئۆتـتى" دەپ سالامدىكىن دېگەن ئەندىشىدە تۇراتتىم، دادام ئۇنچىقمىدى. دادام ئېگىروۋۇ بۇ كىشىلەرنىڭ كۆڭلىدە ئۇزاقراق ياشىۋالسۇن دېگەن بولسا كېرەك.

ھېلىقى ئايالنىڭ كەينىدىن ماڭدۇق. بۇ ئايالنىڭ بىر بوپسـىنى مەن كۆتۈردۈم، بىر بوپسـىنى دادام كۆتـۈردى. ئايال توختىماي سۆزلەيتتى:

ـــ ئوغلۇمنىڭ يېنىغا ساۋاقداشلىرى كېلىپ تۇرىدۇ. ئۇلار ئىۇان پاۋلوۋىچنى سېغىنىپ كەتـتى. مەنـمۇ ئوقۇغان ئادەم. ھازىرغىچە ئېسىمدە...ئوقۇتقۇچىنىڭ ئىشى چىقىپ قېلىپ، بىزنى مەكتەپتىن قويۇپ بەرگەن چېغىدا، خۇشاللىقىمىزدىن نېمە قىلىشىمىزنى بىلمەي قالاتتۇق. ئەمما ھازىر بۇ ئوقۇغۇچـى بالـلار غەمـدە. ھەممـىز دوختۇرخانىغا بېرىپ ئىۇان پاۋلوۋىچنى يوقلىماقچى. مېنىڭ ئۆيۈم مۇنۇ بىرىنچى قەۋەتتە،...سـىلەر ئۈستۈنـكى قەۋەتـكە چىقىسـىلەر. ئۇنىڭ ئۆيى ئۈستۈنكى قەۋەتتە.

ئايال قارىماستىنلا بارمىقى بىلەن ئىشىك قوڭغۇرىقىنىڭ كۇنۇپكـىسىنى باستى. قوشنا ئايال چىقىپ ئىشكىنى ئاچتى، چىرايىـدىن خاپا بولغانلىقى كۆرۈنۈپلا تۇراتتى.

ـــ ئاچقۇچنى ئېلىۋالسىڭىز بولامدۇ؟ خەقنى ئاۋارە قىلىپ...

ـــ بۇلار ئۇيغۇر پاۋلوۋېنىك ئۆيىگە كىرمەكچىكەن، ـــ دېدى بوپا كۆتۈرۈۋالغان ئايال، ئۇنىڭ نېمىشقا بۇنداق دېگەنلىكىنى بىلىپ بولمايتتى.

ئۇيغۇر پاۋلوۋېنىك ئۆيىگە كەلگەنلەرنىڭ ئالدىدا قاپقىنى تۇرۇپ تۇرۇش نومۇستەك، ھېلىقى قوشنا ئايال چىرايىنى ئاچتى.

ـــ ئۇيغۇر پاۋلوۋېنىك ئۆيى ئۈستۈنكى قەۋەتتە، بىزنىڭ ئۆينىڭ تۆپىسىدە!

بىز ئۈستۈنكى قەۋەتكە قاراپ ماڭدۇق...ماڭغاندىمۇ گويا پەلەمپەينى ساناۋاتقاندەك ياكى ئېغىر كېسەلدىن ئەمدىلا ساقايغان ئادەمدەك ناھايىتى ئاستا ماڭدۇق.

قۇلقىمىڭىز تۇۋىدە "ئۇ ھايات...ھايات...ئۇ ئۆلمىدى! ئۇ ھايات ياشاۋاتىدۇ..." دېگەن سادا ياڭرىماقتا ئىدى.

7. "چوڭلارنىڭ كەچلىك ئولتۇرۇشى"

مەن: ئادەم بالىلارغا ئەتىگىنى قويۇلىدىغان كىنونى كۆرۈشتىن قېلىپ، كەچلىك ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىنىدىغان بولغانىدىلا چوڭ بولغان بولىدۇ، دەپ ئويلايتتىم.

بىركۈنى دادام مېنى دوختۇرخانىدىكى بايرامىلىق كەچلىك ئولتۇرۇشقا قاتنىشىشقا تەكلىپ قىلدى، دېمەك، مەن دادام ئىشلەيدىغان ئورۇنغا باريدىكەنمەن...مەن ماقۇل بولدۇم ـــ نېمىشقىدۇ ئۆزەمنىڭ چوڭ بولغانلىقىغا تېخىمۇ ئىشەندىم.

ماڭىدىغان چېغىمىزدا ئانام بىلەن چوڭ ئانام بېشىمىزدىن تاپىنى-

مزغەچە بىر قۇر سەپسېلىپ چىقتى، ماڭا دوختۇرخانىدا ھەرگىز ئەخمەقلىق قىلىپ، قالايمىقان سۆزلىمەسلىكنى، ئالتىنچى يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىسى ئىكەنلىكىمنى دائىم ئەستىن چىقارماسلىقىمنى ئېيتتى. ئەمەلىيەتتە، مەن ئۇلارنى ئۇنتۇپ كېتەي دېسەمۇ، ئولتۇرۇشتا ئۇنتۇپ كېتىشكە بولمىدى، چۈنكى، دادامنىڭ خىزمەتداشلىرى:

— نەچچىنچى يىللىقتا ئوقۇيسىز؟ — دەپ سورايتتى.

— ئالتىنچىدە، — دەپ جاۋاب بېرەتتىم.

— ئوھوي، قالتىسۇ!

ئاندىن دادامنىڭ خىزمەتداشلىرى دادامغا بۇرۇلۇپ بارىكاللا ئېيتىشتى:

— ئوغلىڭىز چوپچوڭلا بولۇپ كېتىپتىغۇ؟! ئادەمنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيدۇ...بىراق، سىزگە بەك ئوخشايدىكەن. قۇيۇپ قويغاندەكلا ئوخشايدىكەن!

كىشىلەرنىڭ ئانامغا، ئوغلىڭىز سىزگىلا ئوخشايدىكەن، دېگىنىنمۇ كۆپ ئاڭلىغانىمەن. شۇڭا، مېنىڭ زادى كىمگە ئوخشايدىغانلىقىم ھەققىدە بىر قارارغا كېلىشىم زادىلا مۇمكىن بولمىدى.

ئانام چىرايلىق ئايال ئىدى، بىركۈنى دادام توغرۇلۇق گەپ بولغاندا چوڭ ئانام:

— ئەلۋەتتە، ئۇنى چىرايلىق دېگىلى بولمايدۇ...، — دېگەنىدى.

— دېگىلى بولمىسا، دېمەيلا قويۇڭ! — دېگەنىدىم مەن، — كەچۈرۈڭ...ئىشقىلىپ ھەممەيلەن ئۇنى ياخشى كۆرىمىز!

— سېنىڭ بىلەن بۇ ھەقتە تالىشىۋاتقىنىم يوق، — دېگەنىدى چوڭ ئانام، — سەن نېمە ئولتۇرالمايسەن؟ ئەرلەرنىڭ سەت

ياكى چرايلىق بولۇشنىڭ كۆپ ئەھمىيتى يوق.

"راستلا كۆپ ئەھمىيتى يوق" دەپ ئويلىدىم مەنمۇ، چۈنكى، زالدىكى ئايالالار قاتار تىزىلىشىپ بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى دادامنىڭ ئالدىغا كېلىشەتتى، دادامغا ياخشى كۆرۈنۈش ئۈچۈن قىسما-قىسما قىلقالارنى قىلاتتى، دادامغا: ئوغلىڭىز سىزگىلا ئوخشايدىكەن دېيىشەتتى.

شۇ كۈنى ئاخشىمى ھەممەيلەن ماڭمۇ ئالاھىدە دەققەت قىلىشتى. دادام بىلەن بىللە كەلگىنىگە شۇنداق قىلدى دەپ قارىمايمەن... ئەدەبىيات مۇئەللىمىز بىزگە — ئوقۇغۇچىلىرىغا مۇھىتىقەدەر ئۆزەڭلارغا خاس "روشەن خاسلىق"نى ھازىرلاڭلار دەيتتى. تەشۋىقات رەسىملىرى ۋە گۈللەر بىلەن شۇنچە چىرايلىق قىلىپ بېزەلگەن بۇ زالدا ئۆمرۈمدە تۇنجى قېتىم مۇئەللىمىز ئۈمىد قىلغان تەلەپنى ئورۇندىغان بولدۇم. چۈنكى، زالدا ھېنىڭدىن بۆلەك ئالتىنچى يىلنىڭ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى يوق ئىدى. شۇڭا، ئۆزەمدە روشەن خاسلىق تامامەن ھازىرلانغان دەپ ئويلايتتىم.

ئاخىر ھەممەيلەن ئورۇنلىرىدا ئولتۇرۇشتى...فامىلەمنى چاقىرىۋىدى، دەرسخانىدىكىدەك "بار!" دەپ ئورنۇمدىن تۇرۇپ كېتىشكە تاسلا قاپتىمەن. ئەسلىدە دادامنىڭ ھەيئەت رىياسەت ئەزاسى بولۇپ سايلانغانلىقىنى ئېلان قىلغانىكەن.

— سايلاپ ئوبدان قېپتۇ! — دېدى يېنىمدا ئولتۇرغان مومايى. بۇ مومانىڭ چىرايى سۇرلۇك بولۇپ، كۆزلىرى گويا بىرەر قۇسۇر تاپماقچى بولغاندەك ئەترايىنى كۆزىتىپ تۇراتتى. بۇنداق ئادەمنىڭ ماختىشى ئادەمنى ئالاھىدە خۇشال قىلىدۇ.

فامىلە ئوقۇلغاندا، باشقىلار ئاۋازىنى چىقىرىپ باركاللا ئېيتىمە-

سمۇ، گۈلدۈراس ئالقش ياڭراتتى. بۇنىڭدىن ئۇلارنىڭ قارىشىنىڭ بۇ موماينىڭكىگە ئوخشايدىغانلىقىنى بىلدىم.

"ئەتتەڭ، بۇ كۆرۈنۈشنى ئانام بىلەن چوڭ ئانام كۆرەلمەي قالدى ـ دە، ـــ دەپ ئويلىدىم، ـــ ئەلۋەتتە، مەن ئۇلارغا سۆزلەپ بېرىشىم مۇمكىن... ئەمما، بىرىنچىدىن، دادامنىڭ سۆزلەتكۈزمەيدىغانلىقى چوقۇم، يېرىمىنى دەپ بەرگەن ھالەتتىمۇ، دادام مېنى كۆپتۈرۈۋۈۋەتتىڭ دەيدۇ؛ ئىككىنچىدىن، مىڭ ئاڭلىغاندىن بىر كۆرگەن ئەلا دېگەن ماقالنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ!"

ھاياتىمدا تۇنجى قېتىم دوكلات ئاڭلىدىم! دوكلات ناھايىتى قىسقا بولدى...

ـــ يارايدۇ! ـــ دېدى يېنىمدا ئولتۇرغان ھېلىقى سۇرلۇك موماي. ئۇ دوكلاتچى دوكلات بەرگەن مۇنبەرگە (دوكلاتچى مۇنبەردىن كېتىپ قالغاندى) بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. ـــ قىسقا، مېغىزلىق بولدى، دەيدىغان گەپنى بىر دەمدىلا دەپ بولدى.

بىراق، مەن داۋاملىق ئاڭلاشنى خالايتتىم!

ـــ ئەمدى دوختۇرخانىمىزدىكى مۇنەۋۋەر خىزمەتچىلەر توغرىسىدا توختىلىمىز! ـــ دەپ جاكارلىدى يېغىن رەئىسى.

زالدا بىردىنلا تىمتاسچىلىق ھۆكۈم سۈردى، ھەممەيلەن دىققەتىنى مۇنبەرگە يىغدى. مەنمۇ ھاياجانلاندىم. ئەمما، ئۆزۈم ئۇچۇن ئەمەس، ئەلۋەتتە... دادام ئۇچۇن ھاياجانلانغاندىم.

ـــ دوختۇرخانىدىن چىقىقان ئاغرىقلاردىن تەكلىپ قىلغاندۇق، ـــ دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى رەئىس، ـــ شۇلار سۆزلىسۇن...

تۆت ئەتراپىمغا زېھنىم بىلەن سەپسالدىم، ئاغرىقلارنى ساقلار-

دىن پەرقلەندۇرمەك تەس ئىدى.

ــ بۇ يەردە كىم...ئاغرىق؟ ــ دەپ ئاستا سورىدىم ھېلىقى سۇرلۇك مومايدىن.

ــ پەرق ئېتەلمىدىگىمۇ؟

ــ ياق...

ــ ئىشنىك ياخشى بولغان يېرى مۇشۇ! ــ موماي شۇنداق دەپ بولۇپ جىم بولۇۋالدى. كېيىن لەۋلىرى ئاستا ئېچىلدى، كۇلۇمسىرەۋاتقانىمكىن.

گەۋدىلىك بىر ئادەم مۇنبەرگە چىقتى. ماڭا زالدىكىلەرنىك ھېچقايسى ئۇنىڭدەك ساغلام ئەمەستەك بىلىنىپ كەتتى.

ــ بۇ كىشى ئاندرىيۇشا...، ــ دېدى موماي. ئۇ بايا تىنقىدەكلا كۇلۇمسىرىدى.

زالدا تۇشمۇتۇشتىن پىچىرلاشلار ئاڭلاندى:

ــ ئاندرىيۇشا...ئاندرىيۇشا...

ــ ئۇنى بۇ يەردىكىلەرنىك ھەممىسى تونامدۇ؟ ــ دەپ سورىدىم مومايدىن.

ــ تونۇمايچۇ! بۇرۇن كېسەل دەستىدىن قورايدەكلا بولۇپ قالغان، جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپلا قالغان...

دادام بۇ ئاغرىق توغرۇلۇقمۇ ماڭا سۆزلەپ بەرگەنىدى.

ــ ئۇنى ساقايتىشىمغا نېسىپ بولار! بۇقىدەك قاۋۇل بولۇپ كەتكەي! ــ دېگەنىدى شۇ چاغدا دادام، ــ ئىشىم ئوڭىغا تارتقاي!... ــ ئۇ مۇۋەپپەقىيەت قازانغانىدى...بۇرۇنقى ئاغرىق بۇگۈن دېگەندەكلا بۇقىدەك قاۋۇل بولۇپ كەتكەنىدى.

ئۇستەلنىك ئېگىزلىكى ئاندرىيۇشانىك بېلىگىلا كېلەتتى. ئۇ گويا

ئۇستەلنى دەس كۆتۈرىدىغان ئادەمدەك ئىككى قولىدا ئۇستەلنىڭ ئىككى تەرىپىنى تۇتۇۋالغانىدى.

ــ ھازىر يەنە ئىشقا كىرىشىپ كەتتىم! ــ دەپ جاكارلىدى ئاند-رىيۇشا مۇنبەردە، ــ چاۋغان توپ ئويۇنىيالايدىغان بولدۇم! بۇنداق بولۇشۇم دۇنيادا شۇنداق ئادەملەرنىڭ...شۇنداق ئادەمنىڭ بولغان-لىقىدىن بولدى...

رەئىس سەھنىسىدە ئولتۇرغانلارغا قاراپ چىقتىم ــ دە، ئۇنىڭ سۆزىنىڭ كىم توغرۇلۇق كېتىۋاتقانلىقىنى دەرھال بىلدىم، دادام كۆرۈنمەيتتى. ئەسلىدە سەھنىنىڭ ئارقا رېتىدە ئولتۇرغان دادام ھازىر پەس بولۇۋېلىپ، خەقنىڭ كەينىگە يوشۇرۇنغانىدى.

بۇرۇنقى ئاغرىقلاردىن يەنە ئىككىسى سۆز ئېلىپ، دادامنىڭ يار-دىمىدە "يېڭى ھايات"قا ئېرىشكەنلىكىنى بايان قىلدى. ئۇلارنىڭ دادامنىڭ يارىدىمىدە يەنە بىر قېتىم يېڭى ھاياتقا ئېرىشىش ئۈمىدىدە ئەمەسلىكىنى مەن ئەلۋەتتە بىلىمەن...ئەمما، ئۇلارنىڭ دادامغا مېھىر ــ مۇھەببەت بىلەن قاراشلىرى ئۇلارنىڭ دادامنى مەلۇم گۇزەل ئەسلىمىلەر بىلەن باغلىغانلىقىنى چۈشەندۈرەتتى. دادام مۇشۇ ئادەم-لەرنى ئوپېراتسىيە قىلغان ــ دە...

ئورنۇمدا ئولتۇرۇپ يوقىلاڭ خىيالىلارغا بېرىلدىم. خىيالىمغا مۇنۇلارکەچتى: "ھەممە دەرستىن بەش نومۇر ئالسام ــ ئەمەلىيەتتە بۇنداق بولۇشى ئۈمۈر بويى مۇمكىن ئەمەس ــ مەكتەپ بويىچە ئېچىلغان چوڭ يىغىندا تۈيۈقسىزلا تەدىرلەنسەم، بىرمۇنچە ساۋاقداشلىرىم خۇشال بولمايدۇ. بۇنىڭغا ئىشەنچىم كامىل..." ئەمما بۇ يەردە ھەممە دوختۇر، سېستىرا ۋە سانىتارلار گويا بۇرۇنقى ئاغرىقلارمۇ شۇلارغا رەھمەت ئېيتىۋاتقاندەك خۇشال

ئولتۇردۇ. "نېمە ئۈچۈن؟ ــ دەپ ئويلىدىم، ــ بۇلار دادامنى بەك ياخشى كۆرىدىغان ئوخشايدۇ...ياخشى كۆرۈشى ھەقلىق. دادامنى ياخشى كۆرمەسلىك مۇمكىنمۇ؟"

كېيىن كونسېرت نومۇرلىرى كۆرسىتىلدى، ئۇنىڭدىن كېيىن تانسا بولدى...ئايالار كىلىپ دادامنى تانسىغا تارتتى. مەن ئانام بىلەن چوڭ ئانامنىڭ بۇ كۆرۈنۈشلەرنى كۆرەلمىگەنلىكىگە كۆڭلۈم بەك يېرىم بولۇپ ئولتۇردۇم.

ــ مەن تانسا ئويناياليمەن...، ــ دەپ ئۆزىنى ئېيتتى دادام، ــ ئاندرېيۇشا بىلەن ئويناسىڭلار.

ــ ئۇنى تارتىدىغانلار بەك كۆپ بولۇپ كەتتى! ــ دېدى ئاق خالات كىيىۋالغان ئايال دادامنىڭ گېپىگە جاۋابەن. بۇ ئايال دىجورنىلىك قىلىۋېتىپ كۆرۈپ باققىلى زالغا كىرگەن بولسا كېرەك.

ئاندرېيۇشانى تانسىغا تارتىدىغانلار راستلا بەك كۆپ ئىدى. ئۇ ھەممە ئادەمدىن جىق ئويناندى، ھەممە ئادەمدىن ياخشراق كۆلدى، ھەممە ئادەمدىن ئۇنلۇك گەپ قىلدى. بۇ ھەرىكەتلىرى ئۆزىگە ئۆزى مەن ھەممىنى قىلالايدىغان بولدۇم دەپ ئىسپاتلاۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى...

دادام كۆڭلۈمنى ئايدى: سائىتىگە بىر قېتىممۇ قاراپ قويمىدى، ئۇخلايدىغان ۋاقتىڭ بولدى ياكى تاپشۇرۇقۇڭنى ئىشلە، ئەمدى قايتىپ كېتەيلى، دېگەن گەپلەرنى ئاغزىدىن چىقارمىدى. بىز كەچەلىك ئولتۇرۇشقا قاتناشقان ھەممە ئادەم قاتارىدا كىيىم بۆلمىسىگە كەلدۇق.

بىز پەسكە چۈشۈپ بولغان، دادام كىيىملىرىنىڭ نومۇرى سېلىنىغان تاختىنى چىقارغان بىر پەيتتە، ئاق خالاتلىق بىر ئەر كىشى

دادامنىڭ قېشىغا ھاسىراپ ـ ھۆمۈدىگىنىچە يېتىپ كەلدى ـ دە، قۇلىقىغا بىر نېمىلەرنى پىچىرلىدى.

ـــ ئوغلۇمنى ئۆلۈگە ئايرىپ قويىسىلار...، ـــ دېدى دادام. دادام ئاندرىيۇشاغا گەپ قىلىشۇاتقاندەكمۇ قىلاتتى، سۆزۈن تەلەت ھېلىقى مومايغا ياكى باشقا بىراۋغا گەپ قىلىشۇاتقاندەكمۇ قىلاتتى.

ھەممەيلەن مېنى ئايرىپ قويۇشقا ماقۇل بولدى.

ـــ بىر دەمىلىك ئىشىم بار...، ـــ دادام شۇنداق دېدى ـ دە، ھېلىقى ئاق خالاتلىق ئەر كىشى بىلەن بىللە ئىتتىك كېتىپ قالدى.

ـــ نېمىشقا...قېيىقالدۇ؟ ـــ دەپ سورىدىم مەن.

ـــ ئىشى بار ـ دە، ـــ قاراشلىرىدىن قۇسۇرچى ئادەمدەك كۆرۈنىدىغان ھېلىقى مومای جاۋاب بەردى.

ـــ نېمە ئىش؟

ـــ بىر ئادەمنىڭ ھاياتىنى قۇتۇلدۇرىدىغان ئىش...

كوچىدا كېتىۋاتىمەن، بايرامغا يەنە ئۈچ كۈن بولىسمۇ، كوچا بايرام كەيپىياتىغا چۆمگەنىدى. يېنىمدا دادام بۇرۇن داۋالاپ ساقايتقان ئاندرىيۇشا مەن بىلەن بىللە ماڭماقتا ئىدى. ئۇ رەڭگارەڭ گۈللۈك چىراغلارنى كۆرۈپ، گويا بۇنداق چىراغلارنى كۆرۈش ئۇمىدى ئۈزۈلگەن كۈنلىرى بولغان ئادەمدەك شۇنداق خۇشال بولۇپ كەتتى.

بىزنىڭ بىنانىڭ ئالدىغا كەلگەندە، ئاندرىيۇشا ئاخىر تاقەتسىزلەنگەنمىكىن، ماڭا:

ـــ دادامغا بەك ئوخشايدىكەنسەن! راست گەپ قىلىشۇاتىمەن... بەك ئوخشايدىكەنسەن! ـــ دېدى.

ئۇنىڭ بۇ سۆزى ماڭا بىرىلگەن مۇكاپات ئىدى.

بۇ چاغدا مەن مۇنداق ئويلىدىم: مېنىڭ چىرايىملا دادامغا ئوخشايدىغاندۇ. ياكى بولمسا، ماقالىلاردا ئېيتىلغىنىدەك، تېشىم ئوخشايدىغاندۇ..."ئۇنىڭغا ھەقىقىي ئوخشاش بولۇش ئۈچۈن، مەن تېخى...باشقىلارنى بەختلىك قىلسام بولىدۇ. بۇ ئۇنداق ئاسانغا چۈشمەيدۇ!"

(«چەت ئەل ھېكايىلىرىنگە نەزەر»
نىڭ 1989 ـ يىللىق 3 ـ سانىدىن)

تەرجىمە قىلغۇچى: ئابدۇللا ئابلىز
تەرجىمە مۇھەررىرى: ئوسمان موللاك

مۇستەبىت

[مىسر] نەجىب مەھمۇز

نەجىب مەھمۇز جامائەتچىلىك ئىشلىرىغا قىزغىن مەشھۇر ئەرەب پروزىچىسى بولۇپ، ئەرەبلەرنىڭ پروزىچىلىق تارىخىدىكى "ئەھرام" دەپ ئاتالغان. ئۇ 1988 ـ يىلى نوبىل ئەدەبىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن. بۇ ھىندىستاندىكى تاگور، ياپونىيەلىك چۆەندۇەن كاۋچېڭدىن كېيىن مۇشۇ مۇكاپاتقا ئېرىشكەن شەرق يازغۇچىسىنىڭ ئۈچىنچىسىدۇر.

نەجىب مەھمۇزنىڭ ئىجادىيەتتە بېسىپ ئۆتكەن يولى ئەرەب پروزىچىلىقىنىڭ تەرەققىيات جەريانىنى مەلۇم دەرىجىدە گەۋدىلەندۇرۇپ بېرىدۇ. ھازىرغىچە ئۇ يازغان پوۋېست ۋە رومانلار 27 گە، ھېكايىلەر توپلىمى 17 گە يەتتى، بۇلارنىڭ تارقىتىلغان ئومۇمىي سانى بولسا بىر مىليون پارچىدىن ئېشىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئىسمى ۋە ئەسەرلىرىنى ئەرەب دۇنياسىدىكى ھەممە ئادەم دېگۈدەك بىلىدۇ. ئۇنىڭ بەزى مۇھىم ئەسەرلىرى ئىنگلىز، نېمىس، فرانسۇز، رۇس تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنىپ نەشر قىلىندى، مەملىكىتىمىزدە خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىنغانلىرىمۇ ئونغا يېقىن.

نەجىب مەھمۇز ئۆزىنىڭ بارلىق مۇھەببىتىنى ئەدەبىياتقا بېغىشلىغان. «ئىككى قەسر ئارىسىدا»، «ئوردا ئىشتياقى» ۋە «تاتلىق سۇ» دېگەن ئۈچ ئەسەر ئۇنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە ئەسەرلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

«مۇستەبىت» ھېكايىسى ئۇنىڭ ئېسىل ھېكايىلىرىدىن بىرى بولۇپ، «مىسرنىڭ ھازىرقى زامان ئېسىل ھېكايىلىرى»گە كىرگۈزۈلگەن. بۇ ھېكايىدە باش قەھرىمان ئەبۇلخەيرگە چوڭقۇر ھېسداشلىق قىلىش ئارقىلىق، "نەپرەت ۋە ئۆچمەنلىك بىلەن تولغان بۇ دۇنيادا" ھەقانىيەت يورۇقلۇقتا

چىقالمايۋاتقان، بۇزۇقلۇق - ئەسكىلىك، زورلۇق - ئۆكتەملىك ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان پاجىئەلىك بىر ۋەقە بايان قىلىنىپ، بىگۇناھىنىڭ "گۇناھى ئۇنىڭ باشقا بىر ئادەمنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالغانلىقى بولدى" دېگەن ئادەمنى چوڭقۇر ئويغا سالىدىغان پەلسەپىۋى داۋالى ئېچىپ بېرىلىدۇ. تىلى ئاددىي ۋە ئىخچام، تەسۋىرلىرى تەپسىلىي ۋە جانلىق بولغان بۇ ھېكايە ھېكايىلەرنىڭ ياخشىسى دېيىشكە ئەرزىيدىغان ھېكايىدۇر.

ئاخىر يېزا كۆرۈندى. تۇن پەردىسى ئاسمان گۈمبىزىدىن ئاستا - ئاستا چۈشۈشكە باشلىدى، كىشىلەر ئۆلاغلىرىنى ھەيدەپ، ھارغىن قىياپەتتە قايتىپ كېلىۋاتاتتى، گوگۈم جىمجىتلىقى يېراق - يېراقلارغا كەتكەنىدى. ئەبۇلخەير ئىشىپ كەتكەن پۇتلىرىنى سۆرەپ، يېزىغا قاراپ كېتىۋاتاتتى، ئۇ قاتتىق قورقۇنچتىن ھوشىنى يوقتىپ قويغاچقا، ئەمدى قورقمايدىغان بولۇپ قالغان، چىدىغۇسىز ئاغرىق دەستىدىن ئەمدى ئاغرىۋاتقان يېرىنمۇ سەزمەيدىغان بولۇپ قالغانىدى. يېزىغا قايتىپ كېتىۋاتقان كىشىلەر ئۇنىڭغا قاتتىق تەئەججۈپلىنىش نەزىرى بىلەن قارىشاتتى، ئۇنىڭغا قاراپ پىچىرلىشىپ، بىرنېمىلەرنى دېيىشەتتى، ئۇنىڭ ئىلگىرىكى دوستلىرى بولسا ئۇنى كۆرمىگەن بولۇۋېلىپ، باشقا يەرگە قاراپ ئۆتۈپ كېتەتتى. ئۇ كىشىلەردىن يىراقلاپ، پىشانىسىگە پۈتۈلگەنىنى كۆرۈش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ تەقدىردىكى قارارگاھىغا قاراپ ماڭىدى. كىشىلەر ئۇنىڭ ئاستا - ئاستا يىراقلىشىپ كېتىۋاتقان قارىسىغا قاراپ قېلىشتى، بۇ ئىشلار ئۇنىڭ چۈشىدە بولۇپ ئۆتكەنىدەك ئىدى. كىشىلەر ئېچىنغان ھالدا پىچىنى چايقىشىپ: "ئەبۇلخەير چۈشكۈنلىشىپتۇ!... ئەمدى ئۇ تۇگەشتى!" دېيىشەتتى.

ئەبۇلخەيرنىڭ بۇ بەختسىزلىككە ئۇچرىشى تامامەن تاسادىپىي بولغانىدى. ئەھۋالنىڭ جەريانى مۇنداق ئىدى: بىركۈنى ئاخشىمى، ئۇ كىشىلەر مۇستەبىت دەيدىغان خوجايىنىنىڭ جاڭزىدىكى ئاشلىق ئامبىرىدا ئۇخلاپ قالغانىدى، ئاللىقانداق بىر ئاۋازدىن ئۇ چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى. باشتا ئۇ ئۆزىنىڭ قاراڭغۇلۇق ئىچىدە تۇرغانلىقىنلا سەزدى: بۇ قەيەر؟ قايسى ۋاقىت بولغاندۇ؟...ھە دېگەندە ئۇ ھېچ نېمىنى بىلمەي قالدى، بىردەمدىن كېيىن، ئامبارنىڭ پۈرىقىدىن ئۆزىنىڭ نەدە تۇرغانلىقىنى بىلدى. بايا ئۇنى ئويغىتىۋەتكەن ئاۋاز ئۇنىڭ دىققىتىنى تارتتى، قاراڭغۇدا ئۇ كۆزى بىلەن ھېلىقى ئاۋاز چىققان تەرەپنى ئىزدەشكە باشلىدى. بىردىنلا ئۇنىڭغا:

"ياق...ياق...بېگىم، يامان بولىدۇ..." دەپ ئالاقزادىلىك ئىچىدە يالۇرۇۋاتقان بىر ئاۋاز ئاڭلاندى.

ئۇ بۇ ئاۋازنى تونۇدى، بۇ ئەلىئوسنىڭ قىزى زەنۇبىنىڭ ئاۋازى ئىدى. ئۇ قىزنىڭ ئاۋازى خۇددى چاينىاپ يۇتماقچى بولغان بىر يىرتقۇچ ھايۋاندىن قاتتىق قورقۇپ كەتكەندەك چىقاتتى. ئەبۇلخەير بىرپەس قىزنى قۇتقۇلدۇرماقچى بولۇپ سەكرەپ ئورنىدىن تۇردى، دەل مۇشۇ چاغدا بىردىنلا ئۇنىڭغا ئۆتۈنۈش ۋە ھودۇقۇش بىلەن "ئۇنۇڭنى چىقارما!" دەپ ۋارقىرىغان قوپال بىر ئاۋاز ئاڭلاندى.

ئەبۇلخەير تۇرۇپلا قالدى، ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى بوشىشىپ كەتكەندەك بولدى. ئۇ بۇ ئاۋازنىمۇ تونۇدى، بۇ دەل ئۇنىڭ خوجايىنى ئابدۇجەللىنىڭ ئاۋازى ئىدى. ئابدۇجەلىل بولسا مۇشۇ يېزىدا ئۆلتۈرىمەن دېگەننى ئۆلتۈرىدىغان، بۇلايمەن دېگەننى بۇلايدىغان بىر زالىم ئىدى. ئەبۇلخەير زەنۇبىنى ئۇنتۇپ، ئۆزىنىڭ نېمىشقا بۇ يەردە تۇرۇۋاتقانلىقىغا سەۋەب كۆرسىتىپ بېرەلمەيدىغانلىقىنى،

هازىر ئۆزىنىڭ بىر دەملىك بىخەستىلىك تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان ۋە ئۆزىمۇ ئېنىق دەپ بېرەلمەيدىغان مۇشكۈل ئەھۋالدا تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئويلاپ قالدى. باشقىلار مەندىن سورىسا، نېمە دېيىشىم كېرەك، دەپ ئويلايتتى ئۇ...ھايال ئۆتمەي، ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىشىغا يالغۇز زەنۇبىلا سەۋەب بولمىغانلىقىنى، ئۆزى ئۆتكۈزگەن گۈناھنىمۇ ئۆزىنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقى بىلەن ھېچقاچان كارى بولمايدىغان زالىمدىن كۆرمەي، ئۆزىدىن كۆرۈشى كېرەكلىكىنى چۈشەندى: كىم مېنى مۇشۇ نەس باسقان يەردە ئۇخلىسۇن دەپتۇ؟ ئۇ قاراڭغۇدا كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ ئەتراپقا سەپسالدى، ئاخىردا ئۇ ئاستا ئىرغاڭلاۋاتقان يوغان بىر كۆلەڭگىنى كۆرۈپ قالدى، ئۇ ھېلىقى مۇستەبىت بولۇشى مۇمكىن ئىدى. ئۇ چۈجىنى قاماللىۋالغان ساردەك ھېلىقى قىزنى قۇچاقلىۋالغانىدى. قىز ۋارقىراپ يىغلايتتى، قۇتۇلۇش ئۈچۈن تېپىچەكلەيتتى، مۇستەبىت بولسا خۇددى قارا بوران يوپۇرماقلارنى ئۇرغانىدەك، قىزنى ۋەھشىيلەرچە كاچاتلايتتى. ئەبۇلخەير ۋەھىمىگە چۈشتى، كۆڭلى ئايىنىدى، ئۇمىدسىزلەندى، ئاللا نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلىپ چۈشۈرگەن توپان بالاسىنى يەنە بىر قېتىم چۈشۈرگەن بولسىمۇ بوپتىكەن دەپ ئويلىدى. شاپۇر-شۈپۈر قىلغان جىددىي ئاياغ تىۋىشىدىن كېيىن، بىرنەرسە سۈركەشكەندەك بىر ئاۋاز ئاڭلاندى، ئارقىدىنلا ئازابتىن ئىڭىرىغان ۋە ئۆكسۈپ يىغلىغان ئاۋاز ئاڭلاندى...

ئەبۇلخەيرگە قاراڭغۇلۇق قاتتىق بېسىم ئاستىدا نەرە تارتىۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ كەتتى، ئۇنىڭ تومۇرلىرى يېرىلىپ كېتەي دەپلا قالدى، ئۇ ئەمدى بۇ ئازابقا چىدىمايى سەكرەپ تۇرۇپ، تووۇلماقچى

بولۇۋاتاتتى، مۇستەبىتنىڭ چىرقىرىغان ئاۋازى بىلەن تەڭلا توختاپ قالدى، بۇ ئاۋازنىڭ بېشى ئىنچىكە چىقىپ، ئايغىنى خىرقىراپ قالدى، ئاخىردا ئۇ "سەن شۇم خوتۇن..." دەپ، شىرغا ئوخشاش ھۆركىرەپ كەتتى.

"چاڭ" قىلغان تەستەك ئاۋازىدىن كېيىن، ئۇمىدسىزلەنگەن ئىنجىق ئاۋازى بىلەن ئاجىز بىر گەۋدىنىڭ "گۇپ" قىلىپ يىقىلغان ئاۋازى ئاڭلاندى. مۇستەبىت: "سەن دەيۇزگە ئۆزەمنى بىر تونۇتۇپ قويمىسام، ئۆزەمنى بىر تونۇتۇپ قويمىسام..." دەپ كانىيى يىرتىلغۇدەك ۋارقىرايتتى.

ئۇ گۈنددەك ئېغىر پۇتلىرى بىلەن ئىنجىقلىغۇچىنىڭ ئۈستىگە دەسسەپ تۇرۇپ، "ساڭا ئۆزەمنى بىر تونۇتۇپ قويمىسام!" دەپ توۋلايتتى.

ئىنجىق ئاۋازى ئاستا-ئاستا پەسىيىپ، ئاخىر توختاپ قالدى، ئارقىدىن ئاستا ھاسىرغان ئاۋاز ئاڭلاندى، مۇستەبىت بولسا تېخىچە توختىماي: "خەپ، ساڭا ئۆزەمنى بىر تونۇتۇپ قويمىسام، ئۆزەمنى بىر تونۇتۇپ قويمىسام..." دەپ تەلۈلەرچە كاركىرايتتى.

ئەبۇلخەير ئىختىيارسىزلا توۋلۇۋەتتى: "خۇدادىن قورقساڭچۇ!"

"كىم؟..." دەپ ۋارقىرغان ئاۋاز كەلدى ئۇ تەرەپتىن.

ئەبۇلخەير دەرھال ئىشكنىڭ يېنىغا بېرىپ، ئىشكىنى ئاچتى. ئىشكنىڭ ئېچىلىشى بىلەن ئىچكىرىگە ئاينىڭ يورۇقى چۈشتى، ئەبۇلخەير ئىشكىتىن ئېتىلىپ چىقىپ كەتتى. مانا شۇ چاغدا ئۇ مۇستەبىت: "مەن سېنى تونۇۋالدىم، ئەبۇلخەير، توختا..." دەپ توۋلاپ قالدى.

قورقۇنچ ۋە ئۇمىدسىزلىك غايەت زور بىر كۈچكە ئايلاندى-دە،

بۇ كۆچنىڭ تۈرتكىسىدە ئەبۇلخەيىر ملتقتىن چىقىقان ئوقتەك ئېتىلىپ كەتتى. مۇستەبىت بولسا ئۇنىڭ كەينىدىن: "ھارامزادە، ئەبۇلخەيىر...، ھۇ جىنايەتچى، توختا..." دەپ كانىيى يېرتىلغۇدەك ۋارقىرايتتى.

خوجايىن توختىماي توۋلاۋەرگەچكە، ئاۋازىنى ئاڭلىغانلار كەلگىلى تۇردى، بىردەمدىنكىن ئىچىدە پۈتۈن يېزىدىكى ئادەملەر چۈچۈپ ئويغىنىشتى.

ئەبۇلخەيىر بىردەم يۈگۈرۈپ، بىردەم سوكۇلداپ مېڭىپ، ئېتىزلىقتا تاۋۇز ساقلاۋاتقان ئاغىنىسىنىڭكەپسىن ئالدىغا كەلدى- دە، كىرىپلا ئۇنىڭ قۇچىقىغا ئۆزىنى ئاتتى، ئۇ ھە دەپ ھاسىرايتتى. ئۇنىڭ ئاغىنىسى ئۇنىڭغا بىرقاچا سۇ ئەكىلىپ بەردى، ئۇ سۇنى ئىچىپ بولۇپ، يۈز-كۆزلىرىنى يۇدى، ئاندىن بايىتىن قارىغۇدا ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن پاجىئەنى ئاغىنىسىگە بىرقۇر سۆزلەپ بەردى، ئاخىردا بىر ئۇلۇغ-كىچىك تىنىپ قويۇپ سورىدى:

ــ مەن ھازىر ساقچى ئىدارىسىدە گەپ قىلىۋاتامدىمەن؟

ئاغىنىسى بېشىنى چايقىدى ۋە ئۇنى ئاگاھلاندۇرۇپ مۇنداق دېدى:

ــ ئەگەر سېنىڭ ئۇستۇڭدىن سوتقا ئەرز قىلىدىغان بولسا، سېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ.

ــ ئەمدى قانداق قىلىشىم كېرەك؟ ــ دەپ سورىدى ئۇ ئەنسىز- لىك بىلەن.

ــ يوشۇرۇنۇۋال...

ــ مەڭگۈگە يوشۇرۇنۇۋالامدىمەن؟

ئاغىنىسى بۇ سوئالغا جاۋاب بېرەلمەي، بېشىنى كۆتۈرۈپ

ئاسمانغا قاردى.

ــ قىزىم بىلەن ئانىسى يېزىدا ئىدى، ــ دېدى ئەبۇلخەير، ــ ئۇلار ئاشۇ مۇستەبىتنىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈپ قالىدىغان بولدى.

ــ بۇنىڭدىن كېيىنكى كۈنلىرىڭنى ئويلىغىنا.

ــ قانۇن نەدە قالدى؟ ــ دەپ ئۇھ تارتىپ قويدى ئۇ كۆڭلى غەش بولغان ھالدا.

ــ قانۇن تاۋۇزنىڭ ئىچىدە ئۇخلاۋاتىدۇ...، ــ دەپ ئاچچىقىنا كۈلۈپ قويدى ئۇنىڭ ئاغىنىسى.

ئەتىسى ئۇنىڭ ئاغىنىسى پۈتۈن يېزىدا تارقىلىپ يۈرگەن، ئەبۇلخەير ھېلىقى قىزغا باسقۇنچىلىق قىلىپ ھەم ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، ئاندىن قورقۇپ قېچىپ كېتىپتۇ؛ ئۇنىڭ خوجايىنى ئابدۇجەلىل مۇشۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپتۇ، خەقلەرمۇ بۇ گەپلەرگە قىلچە گۇمانلانماي چىنپۇتۇپتۇ؛ ئۇ قىزنىڭ ئۆيىدىكىلەر قاتتىق يىغا-زار قىلىشىپتۇ، قىزنىڭ ئۇرۇق-تۇغقان ۋە دوست-ئاغىنىلىرى، ھەقەمسايىلىرىمۇ قاتتىق قايغۇرۇپتۇ، يېزىدىكى نۇرغۇن كىشىلەر قىزنىڭ قىسىنى ئېلىشقا قەسەم ئىچىپتۇ، ھۆكۈمەت بۇ ئىشنى تەكشۈرۈشكە باشلاپتۇ، بىردىنبىر گۇۋاھ ــ مۇستەبىتنىڭ بىر تەرەپلىمە ئىسپاتىغا ئىشىنىپتۇ؛ ئەبۇلخەيرنىڭ خوتۇنى بىلەن قىزى خەنىڭ يۇزىگە قارىيالماي، قايغۇ ۋە نومۇستىن گەپ قىلالماي قاپتۇ... دېگەندەك سۆزلەرنى كۆتۈرۈپ كەلدى.

ــ مېنىڭ گۇناھىم باشقا بىر ئادەمنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالغىنىم بولدى...

ــ سەن نېمىشقا ئاشلىق ئامبىرىدا ئۇخلىغان بولغىيتىڭ؟

ـــ ۋاي تاڭەي!

ـــ ھەر ھالدا ئاۋۇال يوشۇرۇنۇپ تۇرغىن، ـــ دېدى ئاغىنىسى ئېچىنغان ھالدا ئۇنىڭغا قاراپ.

خوجايىنىنىڭ يالاقچىلىرى ئەبۇلخەيرنى ئىزدەپ تاۋۇزلۇققا كەلدى، قىزنىڭ ئۆيىدىكىلەرمۇ كەلدى. ئەبۇلخەيىر مۆكۈۋالغان يېرىدە تۇرۇپ، كەلگەنلەرنىڭ ئاياغ تىۋىشىنى ئاڭلىدى، ئۇ قۇلاق كەستە-لەرنىڭ ۋەھشىي ئەپتىنى ۋە قانغا تولغان كۆزلىرىنى كۆردى.

ـــ مەن بۇ يەردىن كەتمەسەم بولمىغۇدەك...

ـــ شۇنداق قىلماي بولمىدى، سېنى ئالالا ئۆز پاناھىدا ئاسرىسۇن...

ـــ يېنىمدا بىر تىينمۇ پۇل يوق ئىدى...

ـــ مەندىمۇ يوق...، ـــ دېدى ئۇنىڭ ئاغىنىسى خجىللىقتىن بېشىنى سېلىپ.

ئەبۇلخەير ئايىغى چىقماس قاراڭغۇلۇقتا مەقسەتسىزلا بۇ ۋادىلارغا كېتىۋەردى، ئۇ تۇغۇلۇپ ئۆز يېزىسىنىڭ سىرتىغا چىقىپ بافمىغاچقا، دۇنيا توغرىسىدا ھېچ نەرسە بىلمەيتتى. قوشنا يېزىدىكىلەر ئۇنىڭ ھېلىقى مۇستەبىت تۇتۇشقا ئۇقتۇرۇش چىقارغان جىنايەتچى، ھۆكۈ-مەت قوغلاۋاتقان قاچقۇن ئىكەنلىكىنى بىلگەچكە، ئۇنى توختاتمايتتى، ئۇنىڭ ئۆزى بولسا پاكىتنى ئېنىقلاشقا ئامالسىز ئىدى. ئۇزاققا قالـ-ماي، ئۇنىڭ خەلقى ئالەم ئالدىدا ئاشكارىلىنىپ قېلىشى، قاپقارا ملىتنىڭ ئاغزى ھە دېگەندىلا ئۇنىڭغا توغرىلىنىپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. قاراڭغۇ كېچە ئۇزاققا بارمايتتى، كۈندۈز يېتىپ كېلەتتى،

ئۇ كۆپكۆندۈزده كىشىلەر تاياق-توقماق ۋە ئەسكى كەشتى ئېلىپ قوغلاۋاتقان چاغانغا ئوخشاپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. كىم ئۇنىڭ خوتۇنى بىلەن قىزىدىن خەۋەر ئالىدۇ؟ نەپرەت ۋە ئۆچمەنلىك بىلەن تولغان بۇ دۇنيادا كىمۇ ئۇنىڭ خوتۇنى بىلەن قىزىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالىدۇ؟...ئۇ ئۆزىنىڭ قىلچە مەقسەتسىز مېڭىۋاتقانلىقىنى بىلدى، بارلىق شەيئىنىڭ سۆگەت ۋە خورما دەرەخلىرى، كۆز يەتكۈسىز زىرائەتلىكلەر، شارقىراپ ۋە پارىلداپ ئېقىۋاتقان ئۆسەتكەلەرنىڭ ئېھتىياج بىلەن ئۆزىنى كۆرسىتىۋاتقانلىقىنى بىلدى... ئۇ بىردىنلا ھوشىنى يىغىدى، بىر ئوي ئۇنىڭ كاللىسىدىن غىل-پاللا ئۆتۈپ كەتتى، ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ بىپايان ئاسمانغا قارىدى، ئاي ئۇپۇق سىزىقىنىڭ سەل نېرىسىغا ئېسىپ قويغانىدەك تۇراتتى ۋە بەكمۇ يوغان كۆرۈنەتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە چۈشۈپ تۇرغان سۈپسۈزۈك ئاي نۇرى ئۇنىڭ ئىچىنى پۈشۈراتتى. ئۇ بىر قەدەم بېسىپ، كەينىگە بىر قاراپ قويياتتى. ئىتلارنىڭ ھاۋشغان ئاۋازلىرى ئادەمنىڭ تىنىقى ئاڭلانغۇدەك بۇ جىمجىتلىقنى بۇزۇپ تۇراتتى ۋە بۇ ئىتلارنىڭ ھاۋشىلىرىدىن ئۇ قورقۇپ تىترەيتتى. قاياق قاھىرە شەھىرى نەدە قالدى؟ ئۇ مغلىداپ تۇرغان ئادەملەر ئارىسىغا قىسىلىپ كىرىپ، بىرەر پاناھ جاي تېپىۋېلىشنى، يېگىلى بولغۇدەك بىرەرلوقما تاماغا ئېرىشىشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلاتتى. تېز پويىز بىلەن تۆت سائەت ماڭىدىغان يولنى ئىششىپ كەتكەن پۈتلىرى بىلەن قانچىلىك ۋاقىتتا مېڭىپ بولالايتتى ئۇ؟ چارلاپ يۈرگەن ئەسكەرلەرنىڭ توۋلىغان ئاۋازى خۇددى پويىزنىڭ گۈدۈكىگە ئوخشاش، جىمجىتلىقنى بۇزۇپ تاشلىدى، ئۇنىڭ يۈرىكى گويا توختاپ قالغانىدەك بولدى، ئۇلار ئۇنىڭ يولىنى توسۇپ، نېمە كەسىپ قىلىدىغانلىقىنى ۋە

نەگە باردىغانلىقىنى سورىشى مۇمكىن ئىدى...ئۇ ئالدىغا مېڭىۋېـ
رىشكە پېتىنالماي، بىر تۈپ ئەنجۈر دەرىخىنىڭ ئاستىغا كەلدى ۋە
مۇشۇ ئەنجۈرنىڭ ئاستىدا خۇددى كېچىك بىر تاغدەك مىت قىلماي
تۇرۇۋېلىپ، چارلىغۇچى ئەسكەرلەرنىڭ يوروق چىرىغىدىن ئۆزىنى
دالدىغا ئالدى. ئەمما...ئۇغۇ چارلىغۇچى ئەسكەرلەردىن ئۆزىنى
قاچۇرالىدى، ئۇنىڭ خوتۇنى بىلەن قىزى مۇستەبىتنىڭ بوزەك
ئېتىشىدىن قېچىپ قۇتۇلالامدۇ؟ ئۇنىڭ ئۆزىغۇ قېنىالسمۇ قاھىرەگە
قېچىپ بېرىۋالار، لېكىن ئۇنىڭ خوتۇنى بىلەن قىزىنى كىم قانات
ئاستىغا ئالدۇ؟...تۇتۇلۇپ قېلىشتىن قېچىپلا يۇرۇۋاتقان، خوتۇنە-
نىڭ، قىزىنىڭ غېمىنى يەۋاتقان، ئۇلارنى سېغىنىپ باغرى كاۋاپ
بولۇپ كېتىۋاتقان بىر ئادەمنىڭ خاتىرجەم ياشىيالىشى مۇمكىنمۇ؟...

ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ ئاسمانغا قارىدى، ئۇنىڭ ھېسسىياتى
دولقۇنلايتتى. بىرنەچچە سائەت ئۆتۈپ كەتتى، ئۇ ئاستا-ئاستا
ئۇخلاپ قالدى. ئۇ ياماڭ بىر چوش كۆرۈپ ئۇنىدەرەپ ئويغىنىپ
كەتتى، ئۇ ئۆزىنى تاغنىڭ چوققىسىدىن يىقىلىپ چۈشۈپ چۈشىگە-
نىدى. ئۇ كۆزىنى ئېچىپ، ئېغىر قەدەم تاشلاپ ئۆزى تەرەپكە
كېلىۋاتقان بىرمۇنچە ئادەمنى كۆردى، ئۇلار ئۇنى يۆگەپلا ئارىغا
ئېلىۋالدى.

ئۇ چۆچۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزىگە مەخ-
تەك قادىلىپ قاراپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قالدى، ئۇلارنىڭ ئاتلىرى
ئۇلارنىڭ كەينىدە كىشنەۋاتاتتى.

— ۋاي ماڭا رەھىم قىلساڭلارچۇ، — دەپ توۋلىدى ئۇ.

ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بىرى ئۇنى بىر مۇشت بىلەنلا موللاق ئاتقۇ-
زۇۋەتتى — دە، غەزەپ بىلەن ھۆركىرىدى:

ــ ئەخمەق، سەن تېخى قاچماقچمۇ؟

ئۇ يەنە توۋلىدى:

ــ ۋاي ماڭا رەھىم قىلساڭلارچۇ.

ھېلىقى ئادەم ئۇنىڭ قورسىقىغا بىرنى تېپىپ:

ــ سەن قىزغا باسقۇنچىلىق قىلدىڭ، ئاندىن ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتـتىڭ! ــ دېدى.

ــ مەن...

ئۇ "مەن گۇناھسىز" دېمەكچى ئىدى، ھېلىمۇ ياخشى، ئۇ ئۆزىنىڭ خوجايىنىنىڭ يالاقچىسىغا گەپ قىلىۋاتقانلىقىنى ئويلاپ، تىلىنىڭ ئۇچىغا كەلگەن گەپنى ئىچىگە يۇتۇۋەتتى.

ــ تېز قايتىپ بېرىپ گۇناھىڭنى ئىقرار قىل...، ــ دېدى ھېلىقى ئادەم كەمىستىش نەزىرى بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلىپ تۇرۇپ.

ــ ئۇلار مېنى دارغا تارتىۋېتىدۇ، ــ دېدى ئۇ يىغلاپ تۇرۇپ.

ــ خوجايىنىڭ ساڭا بىر تال ئارغامچا مۇكاپات بېرىشىمۇ كۆزى قىيمايدۇ تېخى! ــ دېدى ھېلىقى ئادەم ئۇنى ۋەھشىيلەرچە بىرنى تېپىپ.

ــ مېنى سولاپ قويسۇن!

ــ سېنىڭ بالا ـ چاقىلىرىڭ ئامان ـ ئېسەن قالسۇن، ــ دەپ بايىقىدىنمۇ قاتتىق بىرنى تەپتى ھېلىقى ئادەم.

ئۇ ئۇمىدسىزلىك بىلەن بىر ئۆڭ تارتىپ قويۇپ جىم بولۇپ قالدى. يالاقچى ھۆركىرەپ ئۇنى قىستايتتى، ئۇ بوش ئاۋاز بىلەن: "مەن قايتاي..." دېدى.

ئۇ بىر بېسىپ ـ ئىككى بېسىپ كەينىگە قايتىپ كېتىۋاتاتتى، ھېلىقى ئادەملەر ئۇنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ باراتتى.

ئاخىر يېزا كۆرۈنىدى. تۈن پەردىسى ئاسمان گۈمبىزىدىن ئاستا-ئاستا چۈشۈشكە باشلىدى، كىشىلەر ئۆلاغلىرىنى ھەيدەپ، ھارغىن قىياپەتتە قايتىپ كېلىۋاتاتتى، گوگۇم جىمجىتلىقى يېراق-يېراقلارغا كەتكەنىدى. ئەبۇلخەير ئىشىپ كەتكەن پۇتلىرىنى سۆرەپ، يېزىغا قاراپ كېتىۋاتاتتى، ئۇ قاتتىق قورقۇنچتىن ھوشىنى يوقتىپ قويغاچقا، ئەمدى قورقمايدىغان بولۇپ قالغان، چىدىغۇسىز ئاغرىق دەستىدىن ئەمدى ئاغرىۋاتقان يېرىنمۇ سەزمەيدىغان بولۇپ قالغانىدى. يېزىغا قايتىپ كېتىۋاتقان كىشىلەر ئۇنىڭغا قاتتىق تەئەجۇپلىنىش نەزىرى بىلەن قارىشاتتى، ئۇنىڭغا قاراپ پىچىرلىشىپ، بىرنېمىلەرنى دېيىشەتتى، ئۇنىڭ ئىلگىرىكى ئاغىنىلىرى بولسا ئۇنى كۆرمىگەن بولۇۋېلىپ، باشقا يەرگە قاراپ ئۆتۈپ كېتەتتى. ئۇ كىشىلەردىن يىراقلاپ، پىشانىسىگە پۈتۈلگەننى كۆرۈش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ تەقدىردىكى قارارگاھىغا قاراپ ماڭدى. كىشىلەر ئۇنىڭ ئاستا-ئاستا يىراقلىشىپ كېتىۋاتقان قارىسىغا قاراپ قېلىشتى، بۇ ئىشلار ئۇنىڭ چۈشىدە بولۇپ ئۆتكەندەك ئىدى. كىشىلەر ئېچىنغان ھالدا بىشىنى چايقىشىپ: "ئەبۇلخەير چۈشكۈنلىشىپتۇ!...ئەمدى ئۇ تۇگەشتى!" دېيىشەتتى.

(«چەت ئەل ئەدەبىياتى» ژۇرنىلى-نىڭ 1989 - يىللىق 2 - سانىدىن.)

تەرجىمە قىلغۇچى: خوجا ئابدۇللا ئوسمان

جاۋابكار مۇھەررىر: ئابدۇللا ئابلىز
جاۋابكار كوررېكتور: ھەمرا ھاسىل

گۈلستان (22)

(ئەدەبىي تەرجىمىلەر)

تۈزگۈچى، نەشر قىلغۇچى: مىللەتلەر نەشرىياتى
ساتقۇچى: جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
باسقۇچى: مىللەتلەر باسما زاۋۇتى
1990-يىل 7-ئايدا 1-قېتىم نەشر قىلىندى
1990-يىل 7-ئايدا بېيجىڭدا 1-قېتىم بېسىلدى
باھاسى: 1.95 يۈەن

花坛（22）

（文学译丛）

（维吾尔文）

民族出版社编辑出版发行　各地新华书店经销

民族印刷厂印刷

开本：850×1168毫米　1/32　印张：8 1/4

1990年7月第1版

1990年7月北京第1次印刷

印数：0001—1,500册

ISBN　7—105—01095—9/I·　218

民文（维28）　定价：1.95元

ISBN 7—105—01095—9/I·218
民文 （维28） 定价：1.95元